

Pragmatični svijet osjetilnosti : (poljsko-hrvatska komparativna studija)

Pintarić, Neda

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2010**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:182421>

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-15**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Manualia universitatis studiorum Zagabiensis – Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu

Neda Pintarić

Pragmatični svijet osjetilnosti
(poljsko-hrvatska komparativna studija)

Izdavač

Filozofski fakultet u Zagrebu
Odsjek za zapadnoslavenske jezike i književnosti
FF-press

Za izdavača

Prof. dr. sc. Damir Boras

Recenzenti

Ewa Komorowska
Ivana Vidović Bolt
Dubravka Sesar

Lektura i korektura

Jadranka Brnčić

Računalni slog

Marko Maraković
Ivanka Cokol

Naslovnica

Marko Maraković

Naklada

300

Tisak

Hitra produkcija knjiga d.o.o.

Na sjednici Senata Sveučilišta u Zagrebu održanoj 9. veljače 2010. godine donesena je odluka
o odobrenju korištenja naziva *sveučilišni udžbenik* rukopisu ove knjige

Klasa: 032-01/09-01/93

Ur. broj: 380-04/38-10-4

ISBN 978-953-175-342-5

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne
i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 750411

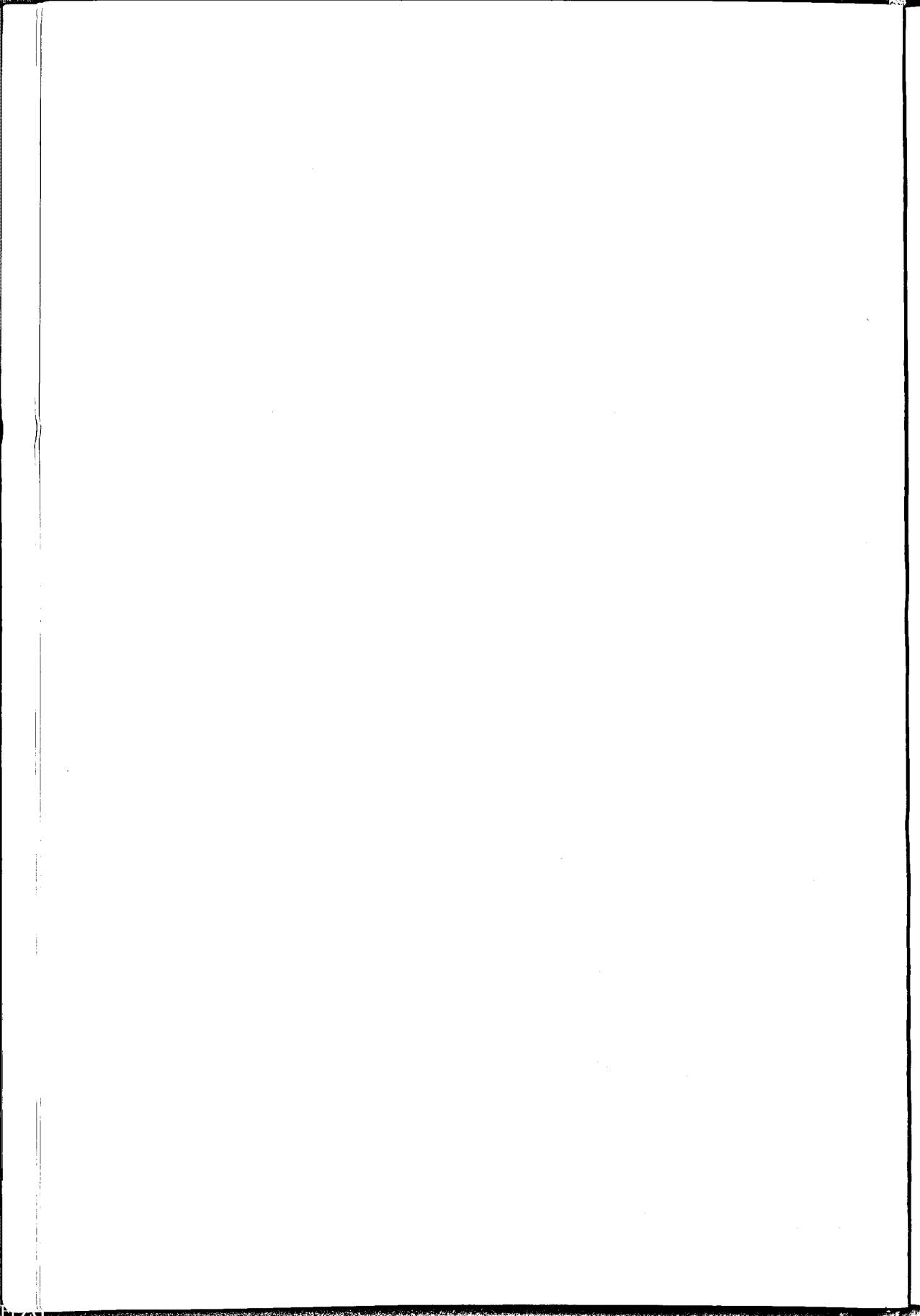
Tiskanje ove knjige financijski je pomoglo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.
Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati ni na koji način bez pismenoga odobrenja izdavača i autora.
Svako neovlašteno umnožavanje podliježe kaznenoj odgovornosti.

Neda Pintarić

**Pragmatični svijet osjetilnosti
(poljsko-hrvatska komparativna studija)**

FF press

Zagreb, 2010.

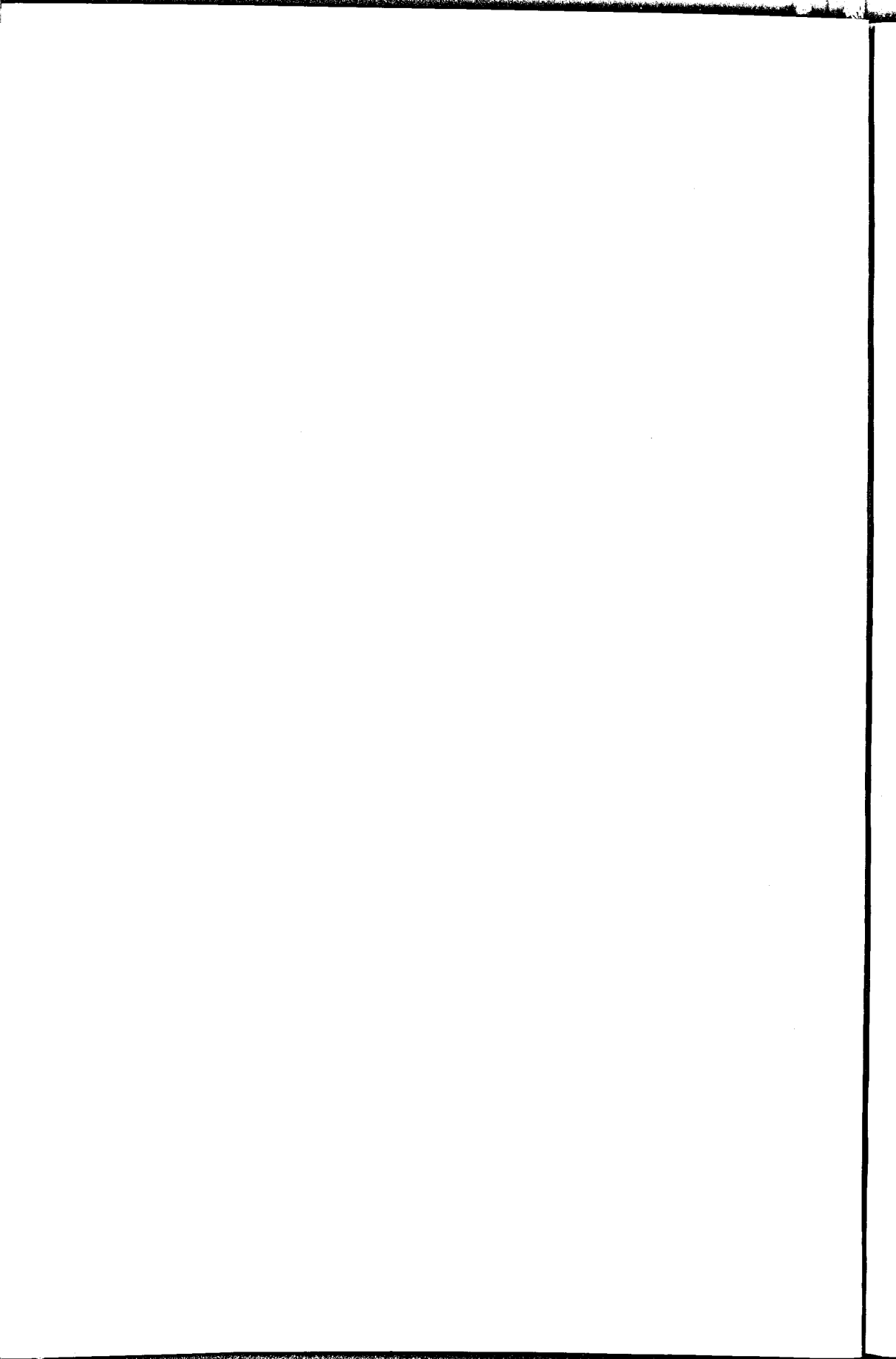

KAZALO SADRŽAJA

PREGOVOR	11
UVOD	13
1. Kratak prikaz razvitka ekstra- i paralingvističkih znakova u komunikaciji	13
2. Transformacija od geste do riječi – ujezikovljenje svijeta	15
3. Percepcija, opažaj ili zamjedba	17
I. VIZUALNI PRAGMEMI I PRAGMAFRAZEMI	21
1. Nelingvistički i lingvistički pristup neverbalnoj komunikaciji	22
2. Vizualni pragmemi – neverbalne jedinice pragmatike	24
2.1. Vizualni pragmemi izraženi pokretom uz popratne verbalne znakove	24
2.2. Vizualni pragmemi izraženi gestom i paralingvističkim (zvukovnim) znakovima	25
3. Verbalizacija vizualnih pragmeta: gramatička i pragmatička analiza	29
3.1. Imenički vizualni leksemi i pragmemi	29
4. Vizualni pragmemi i pragmafrazemi boje	43
4.1. Višebojnost kao pragmem	44
4.2. Dvobojnost kao opozicija boja	45
4.3. Pojedinačne boje u pragmemima i pragmafrazemima	46
5. Vizualni doživljaj prostora u jeziku (spacijali)	54
5.1. Vertikalna spacijalnoga koda (iznad – ispod, gore – dolje, visoko – nisko)	58
5.2. Horizontalno kretanje prostorom (ispred – iza, lijevo – desno, koso – ravno, krivudavo – pravocrtno)	60
5.3. Zauzimanje mjesta u odnosu na govornika (bliže – dalje, vidljivo – nevidljivo, u dosegu – izvan dosega)	61
5.4. Prostor kao moralna i kulturno-politička kategorija (moje – tuđe, sigurno – nesigurno, unutar – izvan granica)	62
5.5. Prostor kao vremenska kategorija	63
5.6. Sveprostornost ili omnispacijalnost	64
II. AUDITIVNI PRAGMEMI I PRAGMAFRAZEMI	68
1. Ekstralingvistički auditivni znakovi	68
2. Paralingvistički auditivni znakovi	70
3. Verbalne auditivne pragmatičke jedinice	71
3.1. Auditivni pragmemi	72
3.2. Auditivni pragmafrazemi	74
4. Auditivni pragmemi i pragmafrazemi sa sastavnicom smijeh	77
5. Auditivni pragmemi i pragmafrazemi s komponentom plač	90
III. TAKTILNI PRAGMEMI I PRAGMAFRAZEMI	101
1. Dodir kao taktilna gesta	103
2. Klasifikacija taktilnih gesta	104
2.1. Pragmatički kriterij klasifikacije gesta	104
3. Transformacija tacema u verbalne geste	107
3.1. Taktilni pragmemi	107
3.2. Taktilni pragmafrazemi	109
4. Taktilni antonimni pragmemi kao osjeti dodirom	111

IV. OLFAKTORNI PRAGMEMI I PRAGMAFRAZEMI	113
1. Pragmemi mirisa: definicija i etimologija naziva	114
2. Olfaktorni neverbalni znakovi u hrvatskom i poljskom jeziku	116
2.1. Neverbalne geste	116
2.2. Neartikulirani zvukovi (eksklamacije) i artikulirani usklici za miris	119
2.3. Verbalni signali kao opis radnje pokretom i zvukom	120
3. Olfaktorni simboli kao leksički pragmemi <i>nosa</i>	123
4. Olfaktorni pragmafrazemi sa sastavnicom <i>nos</i>	124
4.1. Potpuni ekvivalenti pragmafrazema	124
4.2. Djelomično ekvivalentni pragmafrazemi	125
4.3. Primjeri pragmafrazema bez ekvivalencije	128
V. GUSTATIVNI PRAGMEMI I PRAGMAFRAZEMI	131
1. Neverbalni gustativni pragmemi	131
2. Paralingvistični gustativni pragmemi	133
3. Verbalni gustativni pragmemi	123
4. Gustativni pragmafrazemi	134
VI. PROPRIOCEPTIVNI PRAGMEMI I PRAGMAFRAZEMI	139
1. Ekstrareceptivni pragmemi i pragmafrazemi	140
1.1. Izgled kože iskazan ekstrareceptivnim pragmemima	141
1.2. Pragmafrazemi sa sastavnicom <i>koža</i>	143
2. Kinemareceptivni pragmemi i pragmafrazemi	146
2.1. Pragmemi i pragmafrazemi <i>grča</i>	147
2.2. Pragmemi i pragmafrazemi <i>ravnoteže</i>	147
3. Intrareceptivni pragmemi i pragmafrazemi	148
3.1. Intrareceptivni pragmemi i pragmafrazemi <i>srca</i>	151
3.2. Ostali organi i pragmatička polja intrareceptivnih pragmemi i pragmafrazema	164
3.3. Doživljaj vremena iskazan u jeziku (temporalni pragmemi i pragmafrazemi)	170
VII. SUBPERCEPTIVNI PRAGMEMI I PRAGMAFRAZEMI	187
1. Subperceptivni pragmemi	187
1.1. Imenovanje subperceptivnih pojmova usporedbom s osjetilima	188
1.2. Imenovanje i tabu oko subperceptivnih pojava	188
1.3. Nadnaravna moć riječi	190
1.4. Subperceptivna moć misli	190
1.5. Formalno izricanje subperceptivnih pojmova: suprotnosti, stupnjevanje jačine emocije	193
2. Subperceptivni pragmafrazemi	193
2.1. Etimologija <i>duše</i> i <i>duha</i>	195
2.2. Subperceptivni pragmafrazemi sa sastavnicom <i>duša</i>	196
2.3. Subperceptivni pragmafrazemi sa sastavnicom <i>duh</i>	197

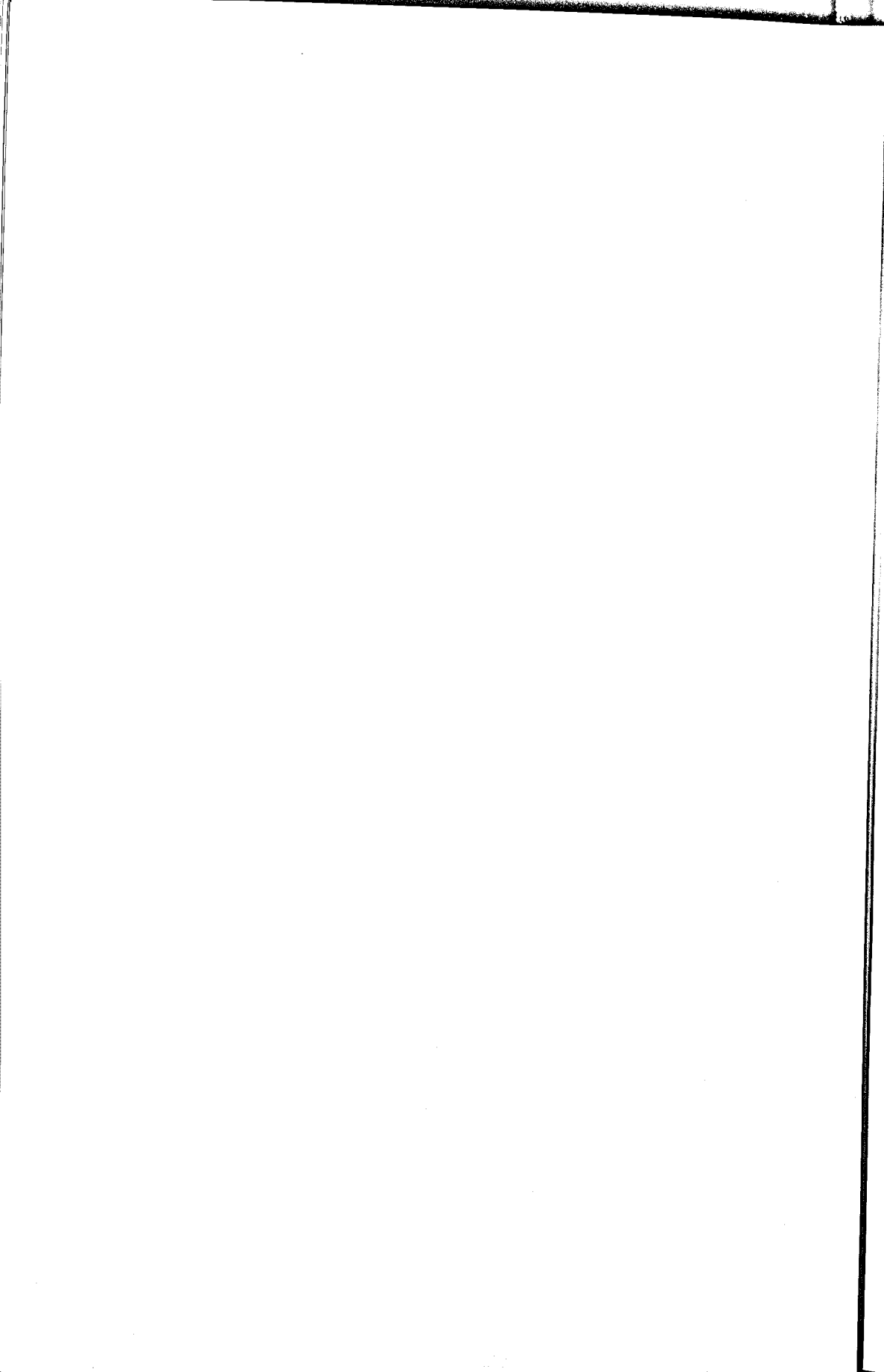
ZAKLJUČNO RAZMATRANJE	200
LITERATURA	203
KAZALO POJMOVA	214
KAZALO AUTORA	223
BILJEŠKA O AUTORICI	229

*Znanost je otkrivanje Božjega uma.
Nauk to odczytywanie Bożego umyśtu.*

Stephen Hawking

**Knjigu posvećujem svomu
dugogodišnjem životnom suputniku**

PREDGOVOR

Knjiga je nastala kao mozaik članaka sa sudjelovanja na raznim hrvatskim i poljskim konferencijama na kojima sam izlagala odabrane pragmlingvističke teme.

Budući da osjetilni pragmemi tvore jednu zatvorenu cjelinu, odlučila sam se prikupiti svoje za ovu svrhu ponešto izmijenjene i dopunjene članke kako bi oni pomogli osvješćivanju jezičnoga izražavanja osjeta. Tomu problemu pristupila sam komparativno jer usporedbom poljskoga i hrvatskog jezičnog iskazivanja lakše se uočavaju sličnosti i razlike u nazivanju osjetilnih pragmatičnih jedinica (pragmema). Razlike su uvjetovane **kulturološki i društveno**, dok su sličnosti **genetski utemeljene** percepcijom i propriocepcijom. Percepciju nam omogućuju naša vanjska osjetila na tijelu, propriocepciju naš živčani sustav i autonomni unutarnji organi kojima ne možemo svjesno upravljati. Sličnost ne zahvaljujemo samo činjenici da su poljski i hrvatski srodni jezici, nego i tomu da postoji tzv. **univerzalna ljudska misao** koju čovjek stvara na raznim dijelovima Zemlje te ju dalje razvija spoznavanjem svijeta pomoću svojih osjetila i izražavanjem tih spoznaja jezikom (što potvrđuje sličnost pri usporedbi naših dvaju jezika s engleskim jezikom).

U uvodu su prikazani osjeti, osjetila i nazivi doživljaja osjeta uz prikaz razvoja neverbalne komunikacije.

Zatim se u prvom poglavlju obrađuju vizualni pragmemi i pragmafrazemi koji su i najzastupljeniji s obzirom da naše oko dostavlja oko 80% svih informacija, a to je po Franku 10^7 informacijskih bitova u sekundi. Uz hrvatski i poljski jezik u komparaciju je uključen i nesrodan engleski jezik.

Slijede u drugom poglavlju auditivni pragmemi i pragmafrazemi jer je slušna percepcija također velikoga kapaciteta, odmah iza vizualne, s vrijednostima od 10^6 informacijskih bitova u sekundi.

Treći po informacijskom kapacitetu je taktilni kanal (10^5) koji je povezan s vizualnim kanalom (geste koje se vide), s auditivnim kanalom (šumovi proizvedeni dodiranjem), s termičkim i taktilnim kanalom (toplina ljudske kože), pa i s olfaktornim kanalom (mirisom). Primjeri se analiziraju u trećem poglavlju.

Olfaktorni osjet u čovjeka (analiziran u IV. poglavlju) niskoga je kapaciteta, jedva 20 informacijskih bitova u sekundi, a ti su mirisni doživljaji povezani s okusom (gustativnim kanalom obrađenom u V. poglavlju) čiji je informacijski kapacitet samo 13 bitova u sekundi. Taj nam je gustativni kanal najslabiji i ograničen samo na usnu šupljinu (poglavitno na jezik).

Šesto poglavlje o proprioceptivnim pragmemima i pragmafrazemima, iako s najmanjim kapacitetom od samo 10^3 informacijskih bitova u sekundi,

nadokaduje to najvećom raznolikošću i brojnošću pragmafrazema s unutarnjim organima kao glavnom sastavnicom. Unutar proprioceptivnih osjeta izdvajaju se tri cjeline: ekstraproceptivni, kinemaceptivni i intrapreceptivni osjeti s pragmemima i pragmafrazemima.

U posljednjem, sedmom poglavlju analiziraju se tzv. subperceptivni pragmemi i pragmafrazemi. To su nesvjesni znakovi kojima se predosjećaju budućnost, ali još nismo osvijestili kojim se osjetilom i kanalom prenose takve informacije.

Svako poglavlje počinje s teoretskim uvodom, s etimologijom naziva osjeta, a na kraju ove analize nalazi se zaključak i literatura o predmetu te kazalo i bilješka o autorici.

Budući da su pragmemi i pragmafrazemi emotivno obojeni i česti u govoru i svakodnevnoj komunikaciji, oni su neophodni u učenju svakoga stranog jezika, pa tako i u učenju hrvatskoga i poljskoga jezika. Govorni jezik nije samo individualan, kako su to smatrali strukturalni lingvisti, nego podliježe određenom sustavu ponašanja ljudi u određenoj kulturi. Zato se bez njihova poznavanja ne može ostvariti uspješno i uljudno sporazumijevanje, niti se mogu izraziti emocije koje su sadržane u svim našim iskazima. Tako je i u jezičnim iskazima čija je sastavnica ljudski osjet, osjetilo i emotivni doživljaj izazvan podražajem osjetila. Iako su nam osjetila genetski zadana, u kulturi smo razvili nove načine njihova iskazivanja: neki su izražaji osjeta poželjni, drugi su u društvu tabu, a treći se tek osvješćuju i proučavaju u psihologiji.

Ova je knjiga namijenjena ponajprije studentima hrvatskoga i poljskoga jezika na dotičnim katedrama u raznim zemljama, kao i ostalim zainteresiranima za govorni jezik.

Tko bude listao ovu knjigu, postat će svjestan da to čini pomoću dodira njezinih stranica (taktilnim kanalom), uz koji čuje šuštanje tih stranica (doživljava to auditivnim kanalom), a čita ih zahvaljujući svomu vidu (što doživljava očima, tj. vizualnim kanalom). Iz toga se može zaključiti da naše spoznaje nastaju sinergijski, multimedijски, odnosno da informacije primamo simultano mnogim svojim osjetilima.

Nadam se da će čitatelji u ovoj knjizi pronaći štogod za sebe.

Neda Pintarić

Zagreb, ožujak 2009.

1. Kratak prikaz razvitka ekstra- i paralingvističkih znakova u komunikaciji

Postoje dva temeljna dokaza koji govore u prilog tezi da je neverbalni kod stariji od verbalnoga (jezičnoga). Prvi je dokaz mjerenje kapaciteta čovjekovih osjetila koje je pokazalo da je vizualni kod većega kapaciteta od akustičnoga, koji je u neverbalnoj komunikaciji sekundaran, tj. popratan. Drugi dokaz pružili su biolozi (usp. Aitchison 1991.) koji su životinje pokušavali učiti govoriti, ali čak ni najrazvijeniji majmuni nisu to mogli jer im govorni organi nisu razvijeni kao čovjeku. Međutim, ovi čovjekoliki majmuni mogli su lako naučiti simbolični gestovni jezik, što je očit dokaz da je neverbalna komunikacija nastala prije govorne, odnosno da je prirodna svim živim stvorovima pa tako i čovjeku.

Neverbalni kod temelji se na tri najjača kanala: vizualnom, taktilnom i popratnom akustičnom. Stoga su jedinice neverbalnoga koda – geste – primarno kinetički znakovi, a znanost koja ih proučava zove se **kinezika**. Ovaj naziv dugujemo Birdwhistellu koji je tako naslovio svoju knjigu 1952. godine. Hrvatski ligvist Petar Guberina iste je godine napisao knjigu pod naslovom *Zvuk i pokret u jeziku* u kojoj je izložio tezu o primatu pokreta u komunikaciji. Pokret je u počecima ljudske komunikacije bio popraćen onomatopejskim zvukom (ne glasom!), a tako je ostalo do danas u neverbalnoj komunikaciji. Osim pojma geste, u kinezici je neophodno izdvojiti *deiksu* kao način ukazivanja (neverbalnog i verbalnog) na entitet u prostoru. Ukazivanje je obično binarno (dvostruko) jer postoji lijeva i desna strana, prednja i stražnja strana te gornja i donja strana govornikova kuta gledanja. To je ujedno i osnovna gramatika snalaženja u prostoru (usp. Krawczyk-Tyrpa). S prostorom su povezani i tzv. *proksemični znakovi* (usp. Hall 1973.) koji pokazuju modele čovjekove organizacije prostora i vremena u pojedinoj kulturi.

Drugi vrlo važan kanal u komunikaciji je taktilni kanal. L.E. Kauffman (1971.) nazvao je znanost o taktilnim znakovima **tacezikom**. U komunikaciji dodir igra važnu ulogu (usp. npr. rukovanje, pljeskanje, glađenje, tapšanje po ramenu i sl.). Postoje kulture u kojima se komunikatori dodiruju više i radije (tzv. tople kulture prema McLuhanu) te one gdje se smatra da je dodir dopušten samo u intimnim situacijama (hladne kulture) i tamo je dodir uglavnom povezan sa spolnošću. Danas je posebno vidljiv sukob tih kultura (npr. anglosaksonskih hladnih i slavenskih toplih). U potonjima dodir znači prijateljstvo, a ne isključivo intimu. Međutim, kad se nepoznate osobe slučajno dodirnu na

javnome mjestu (npr. u autobusu, tramvaju, prodavaonici), u obje se kulture ispričavaju jedna drugoj, što znači da je dodir u oba tipa kultura poželjan samo među dobro poznatim osobama. Dodir jest iskaz pozitivnih emocija (ako izuzmemo emotivno negativni dodir u tuči, pljuskanju ili spolnom nasilju) i zato ga kao znak ljubavi i prijateljstva rabe samo osobe koje se poznaju i žele dobro jedna drugoj. *Kulturem* dodirivanja drukčiji je u obiteljskim odnosima nego u ostalim tipovima društvenih odnosa te se razlikuje u raznim kulturama (usp. Eibe-Eibesfeldt).

Treći kanal koji se rabi u neverbalnoj komunikaciji jest zvukovni ili akustični kanal. Zvukovi koje ispuštamo usporedo s gestama također imaju svoje značenje. Ovaj kanal proučava lingvistika u okviru verbalnih znakova jer su neodvojivi od njih. Zato se zovu *paralingvistički znakovi* (usp. Kolšanskij 1973., Rot 1976.), a proučavaju se u okviru **prozodije**. To su različiti oblici *intonacije* u riječima i rečenicama, *naglasaka* unutar riječi (posebno melodijskih kao što su hrvatski akcenti u riječima) ili naglašavanja pojedine riječi u rečenici, boje glasa ili *timbra*, te uporabe različitih neartikuliranih zvukova (npr. smijeh, plač, jecanje, štucanje i sl.) kojima se izražavaju pozitivne ili negativne emocije, biološke potrebe te imitacija zvukova iz prirode i društva (tzv. *eksklamacije*). Ovakvi paralingvistički znakovi najčešće su nesvjesni i ne mogu se kontrolirati u komunikaciji. L. Pszczołowska opisuje kako boja glasa može ukazivati na zanimanje osobe i njezinu pripadnost društvenoj grupi, obrazovanost i sl. te spominje npr. kočijaše ili kolportere koji imaju hrapav glas zato što izvikuju ili viču na otvorenom prostoru pa su im glasnice povećane i nadražene. Tako parajezična pojava osim „biološke” i „individualne” može davati još i „kulturološku informaciju”. Zahvaljujući parajezičnim specifičnostima govornika obično možemo prepoznati njegovu dob i spol. Kada parajezične znakove rabimo svjesno, koristimo se imitacijom, tj. simulacijom (Pszczołowska 1974.). Tada parajezične znakove rabimo svjesno. To čini npr. glumac u kazalištu ili mi u razgovoru kada citiramo neku nama nesimpatičnu osobu i trećoj osobi prenosimo što je rekla. Paralingvistički elementi služe i u segmentaciji teksta (npr. ono što je napisano u zagradi, izgovaramo nižim ili višim tonalitetom od izricanja glavne misli).

M. Argyle napravio je razliku između paralingvističkih fenomena *vezanih uz govor* (varijacije u brzini izgovaranja dijelova riječi, naglašavanje riječi, razlike u visini glasova pri izgovoru, varijacije u intenzitetu izgovaranja dijelova riječi i rečenica u govoru) od paralingvističkih fenomena koji *ne ovise o govoru* (šumovi što su izrazom emocionalnih stanja, razlike u brzini, visini, intenzitetu izgovaranja povezanom s emocionalnim stanjima, interperso-

nalnim stavovima i individualnim obilježjima u glasu i naglašavanju (Argyle 1975:37). Prvi tip paralingvističkih fenomena zato je simboličan jer se njime namjerno izražavaju informacije o govorniku, dok je drugi tip prirodan i rabi se nenamjerno, automatski. On zato nosi informaciju samo za sugovornika, dok ga govornik nije svjestan.

Zbog svega navedenoga možemo zaključiti da je komunikacija **multidimenzionalni, multikodovni i multimedijски događaj** u kojemu sudjeluju sva čovjekova osjetila, ali najvažniji su ipak vid, sluh i dodir (Nowakowska 1979., Arndt 1987., Pintarić 2002.). B. Pavelin Lešić naziva komunikaciju **globalnim izrazom** koji se neverbalno realizira *posturomimogestualnim manifestacijama* (Pavelin Lešić 2005:162), a Arndt i Jenney **intergramatikom** koja opisuje **multimodalnu komunikaciju** (Arndt&Jenney 1987:5 i 92). Ovakva semiotička znanost naziva se **pragmatika**, a kad se radi samo o opisu leksema i frazema, nju se naziva **pragmalingvistikom**.

Budućnost je pragmatike totalno komuniciranje, osvješćivanje komunikacije i svjesno vladanje nad organizmom. Da je to pravac razvoja čovjekova sporazumijevanja, možemo pokazati na primjeru razvoja mjera. Najprije su mjere za dužinu bile lakat, pedalj, palac, stopa. One nisu bile standardizirane, svaki ih je čovjek mjerio po svojoj veličini. Danas su te mjere standardizirane kao etaloni mjera i unificirane po jedinicama. Tako će biti i s pragmatičkim jedinicama: one su danas pragmemi i pragmafrazemi kao pojedini leksemi i frazemi, a dodaju im se različiti drugi znakovi: ekstra- i paralingvistički kojima se dopunjuje značenje djelomično osviještenih pragmatičkih jedinica u konkretnoj situaciji. Cilj i budućnost pragmatike (i pragmalingvistike) bit će dakle totalna i osviještena komunikacija koja vodi do sporazumijevanja bez govora, telepatijom, psi-energijom i subperceptivnim jedinicama.

2. Transformacija od geste do riječi – ujezikovljavanje svijeta

U svijetu i životu sve se razvija, dostiže svoj vrhunac, a nakon toga slijedi pad, rasap, disolucija, smrt. Od te opće zakonitosti nije izuzet ni jezik.

Danas se smatra riješenom dvojba počinje li ljudska komunikacija djelom ili riječju. Naime, antropološka istraživanja vrlo su uvjerljivo dokazala da se jezik kao komunikacija počinje razvijati s *homo erectusom*. On se sporazumijevao kinetičkim ili gestovnim jezikom pomoću kojega se uspješnije snalazio u svojoj negostoljubivoj okolini. Taj prvotni jezik predstavljao je skup za ravnanje pojedinačnim i grupnim aktivnostima, kao i za izražavanje vlastitih iskustava, što je doprinijelo njegovoj daljoj socijalizaciji.

Stalnim razmjenama i usuglašavanjem različitih iskustava u dužim razdobljima dolazi do standardizacije i kodifikacije kinetičkoga jezika u 6 pragmatičkih deiktičkih relacija: *ispred – iza* govornika, *iznad – ispod* govornika te *desno – lijevo* od govornika (usp. Krawczyk-Tyrpa 1987). Naravno, sve su se te pojave ostvarivale preko genetskoga koda, tj. neosviješteno.

Drugo je bitno pitanje *kako* se ta gestovna koordinacija pokreta transformirala u riječi. Cijela se preoblika gesta (neverbalnoga koda) u riječi (verbalnoga koda) odvijala u četiri etape.

U prvoj su etapi i zvukovi bili sastavni dio kinetičke komunikacije. To su bili krikovi ljutnje, veselja ili straha koji nisu još bili standardiziranim i osviještenim znakovima, nego sinkretičkim izrazom konkretne situacije.

Imitacijom zvukova iz prirode pomalo se u procesu socijalizacije najznačajniji elementi zvukovnog izražavanja formiraju kao ilustracije koje podupiru kinetičke znakove. Tako se dolazi do samoformiranja artikuliranih glasovnih oblika.

Na trećoj etapi toga transformiranja geste u riječ verbalni formanti zvukova pretvaraju se u standardizirane gramatičke **premorfeme** čovjekova govora. Hrvatski jezikoslovac Dragutin Boranić pokazao je kako su se stvarale onomatopejske riječi na temelju slušanja životinjskih glasanja. Na ovoj etapi glasovni elementi počinju nadvladavati kinetičke, sve dok nije došlo do potpunoga oslobađanja od geste, što je na kraju rezultiralo punom transformacijom neverbalnoga koda u verbalni, tj. geste u riječ.

Bila je to posljednja, četvrta etapa u razvoju jezika, u kojoj prevladava temporalna komponenta i jezik postaje linearno nizanje glasova u više jezične jedinice – riječi i frazeme – za koje je potreban vremenski slijed.

Od tada se ubrzano razvijaju novi kodovi kojima se bilježi govor. To su pismoslovni i tiskoslovni znakovi kao načini spacijalnoga (prostornog) i trajnog bilježenja temporalnoga koda (govora).

Iz ovoga je vidljivo da se sve jezične preobrazbe događaju u prožimanju s tehnološkim dostignućima (kreda, olovka, strojni tisak, gramofon, magnetofon, radio, televizija, računalo). Zatim se sa znanstvenim otkrićima i duhovnim utjecajima dalje unaprjeđuju lingvističke spoznaje o jeziku i svjesnoj komunikaciji (razvoj gramatike, afirmacija semantike i pragmatike, razvoj jezičnih jedinica od leksema do metaforema i frazema), što omogućuje dalju precizaciju iskaza.

Krajnji horizont u razvoju jezika postat će *smisao* kao nematerijalna jedinica duhovnosti bez hardverskih pomagala, kada će se ljudi sporazumijevati „telepatiski“, tj. bez ožičenih ili drugih posrednika.

Kada se povijesno analizira ovaj spiralni razvoj jezika u hodu od materijalnosti prema duhovnosti, taj se put može ukratko opisati ovako: u početku je čovjek u potpunosti djelovao po predodređenom genetskom kodu (neosvijesteno), zatim je vlastitim stvaralaštvom razvio jezik kao sredstvo osviještenoga sporazumijevanja u ograničenom okružju, a danas se sporazumijeva globalno otkrivajući sve preciznije kodove i mreže totalne osviještene komunikacije koja će u završnici rezultirati transformacijom jezika u dematerijalizirani izvanjezični smisao. Ujezikovljena će se misao vratiti u svoj prvotni energetski oblik koji neće biti ograničen ničim fizičkim. To naravno pretpostavlja da će se čovjek dalje razvijati i mijenjati.

3. Percepcija, opažaj ili zamjedba

Budući da je glavni zadatak ove knjige opis konkretnih pragmatičkih vriednosti u jeziku, analizirali smo specifičnosti značenja pragmea i pragmafrazema kao jedinica pragmatike povezanih s ljudskim osjetilima.

U najširem smislu riječi pragmem je sve: i djelo i refleksija o djelu. U tom najširem kontekstu Tadeusz Kotarbiński je u svojoj *Abecedi praktičnosti* iz 1972. godine pragmatiku nazvao prakseologijom, a praksu oblikom svjesnog djelovanja radi postizanja kvalitetnijeg života čovjeka.

Za razliku od tog širokog shvaćanja pragmatike, lingvisti ju stavljaju u okružje jezikoslovnosti pa ju najčešće nazivaju pragmalingvistikom. Bit je pragmalingvistike proučavanje kako su transformacijom gesta nastale riječi i što te pragmatizirane riječi znače. One označuju motiviranje, moduliranje, dramtiziranje, uvjeravanje, emocionalni intenzitet. Aleksy Awdiejew smatra da se riječima uz njihovo leksičko značenje pridodaje i pragmatičko značenje emotivnosti, modalnosti i ilokucije, što po njemu čini pragmatički okvir komunikacije (Awdiejew 1983). Tome se treba pridodati još i kulturno značenje pa su pragmatičke jedinice sasvim razumljive jedino u kulturnom kontekstu.

Kako se pokazalo da je pragmatička suština riječi različita u raznih naroda i kako je uočavanje te suštine lakše postići komparativnim (analoškim i kontrastivnim) analizama, mi smo tijekom triju desetljeća provodili kontrastivnu analizu različitih tipova pragmea na korpusu poljskoga i hrvatskoga kao genetski srodnih jezika, a u manjem opsegu i na primjerima iz engleskoga jezika u vizualnoj komunikaciji.

Klasifikaciju rezultata izveli smo prema kriteriju ujezičavanja osjetilnosti (osjeta i osjetila), od geste do pragmea i pragmafrazema.

Čovjek ima pet osjetila (oko, uho, nos, usna šupljina s jezikom i zubima te koža) kojima doživljuje, osjeća, zamjećuje i spoznaje (percipira) okolinu

(polj. *zmysły* – osjetila, polj. *doznawanie; doznawać, czuć* – *osjet; osjećati, ćutjeti*). Osjet u čovjeka izaziva različite osjećaje ugone ili neugode, zato se mogu u hrvatskome iskazati istim glagolom (*osjećati*), a u poljskome jednim od osjeta (*czuć*).

U psihologiji se osjetilni organi dijele na eksteroeceptore (na površini tijela), proprioceptore (kinestetski i statički osjeti tijela u mišićima, tetivama, zglobovima i unutrašnjem uhu) te na interoceptore (u unutrašnjim organima tijela) (Andrilović 1984:88). Mi smo ovu terminologiju malo prilagodili potrebama pragmatike pa smo proprioceptivna osjetila podijelili na eksteroeceptore (na koži), kinemoeceptore (u mišićima) i intraeceptore (u unutarnjim organima tijela).

Osjet vida spoznajemo osjetilnim organom koji zovemo *oko*, rezultat djelovanja na osjetilo oka jest *gledanje, viđenje, opažanje, uočavanje, zagledavanje, virenje, zavirivanje, buljenje, piljenje* itd., čime se imenuje pozitivan ili negativan odnos prema vrsti gledanja. Gramatički se u glagola razlikuje svršeni oblik (*vidjeti, opaziti, zapaziti, zagledati se, zabuljiti se*) od nesvršenoga (*gledati, oglédati se, opažati, uočavati, buljiti, piljiti, škiljiti*).

Osjet sluha spoznaje se osjetilom *uhom* kojim čujemo, slušamo, prislušujemo, pravimo se da ne čujemo, oglušujemo se itd. te tako imenujemo pozitivan ili negativan emotivan odnos prema vrsti slušanja. Postoji razlikovanje svršenog i nesvršenog doživljaja ovoga osjeta: *čuti – slušati, preslušati – preslušavati* te oblika koji su samo svršeni, trenutni: *začuti, poslušati, osluhnuti*. Pravi povratni glagol *slušati se* označava da sami sebe slušamo, ali može imati i značenje uzajamnoga naizmjeničnoga slušanja komunikatora. Uho je kao osjetilo na drugom mjestu po kapacitetu primanja i dekodiranja informacijskih jedinica (10⁶).

Osjet mirisa/njuha spoznaje se osjetilom *nosom* kojim se može aktivno spoznavati miris (*mirišati, njušiti*) ili se može pasivno širiti miris tijela (*mirisati, namirisati se, neparfimirati se*).

Osjet okusa stvara se u *usnoj šupljini* u kojoj se *jezikom, nepcem, usnama* doživljava *gorčina, trpkost, kiselost, slatkoća* ili *bljutavost (neukusnost)*. Ovi su doživljaji međusobno u suprotnostima tipa: *kiselo – slatko, gorko – slatko*, a trpkost nema suprotnoga osjeta. Osim ovih osjeta postoji i opći osjet *slasnosti* u kojemu postoji dobar omjer okusa, za razliku od *bljutavosti* koja označuje manjak osjeta okusa, tj. nedostatak dodataka koji određuju okus (šećera, soli, octa, mirodija).

Osjet dodira spoznaje se cijelom kožom, ali ima mjesta koja su osjetljivija ili manje osjetljiva (npr. jagodice prstiju osjetljivije su od kože na leđima, do-

dirivanjem kože na vratu mogu se izazvati *žmarci* ili *srsi*, kada doživljavamo nešto uzvišeno ili nešto strašno, *koža se naježi*). Osim dodira rabi se i termin *opip* koji označuje dodir kože prstima. Vidski parnjaci *pipati* – *opipati*, *napipati* – *napipavati* razlikuju se od trajnog i trenutnog oblika *pipati* – *pipnuti*, a isti parnjaci postoje i za drugi glagol: *dirati* – *dodirivati*, *dirati* – *dirnuti*. Postoji i treći leksemni par: *dotaknuti* – *doticati*, *taknuti* – *ticati*. Često se rabi i deminutivni oblik: *pipkati*, *dirkati*.

Danas je znanost precizno izmjerila kapacitete svakoga od navedenih osjetila. Tako je konstatirano da oko može primiti 10^7 informacijskih jedinica u sekundi, zbog čega je ono naše glavno spoznajno osjetilo kojim kodiramo 80 posto informacija. Uho je drugo po jačini osjetilo u čovjeka, dok je kod nekih životinja ispred vida (npr. u netopira). Nakon ta dva osjetila druga su nam osjetila mnogo slabija, tj. naglo opada njihov informacijski kapacitet. Taj se nedostatak nadoknađuje protezama kao što su: teleskop i mikroskop za spoznavanje oku nedostupnih prostora i entiteta (dalekih ili sitnih), senzori kojima se hvata cijeli spektar svjetlosnih valova (infra- i ultra-violetnih valova), čime se proširuje čovjekovo opće polje viđenja i svijesti. Dopire se i do uvida u telepatski rad moždanih valova (Puškin, Lurija). Čovjekova je želja da spoznaje proširi do kozmičkih razmjera kako bi odgovorio na vječno pitanje o smislu života. Iz ove se geneze vidi da se mehanizmima proširivanja i umnožavanja (tzv. polimerizacije) mijenja i usavršava genetska šifra čovjeka, naročito pomoću jezika koji se stalno razvija usporedno s čovjekovom svijesti.

Poljski naziv za opći pojam osjeta, *czucie*, u etimološkom rječniku (Boryś 2007:101) definiran je glagolom *czuć* (osjećati) te se uspoređuje s dva oblika: *czuwać* (paziti, čuvati, bdjeti) i s dijalektalnim značenjima *čuti* i *smrditi*. Često se osjet poistovjećuje s osjećajem (osjećanjem), što pokazuju i slične riječi u oba jezika (polj. *czucie* i *uczucie*, *osjet* i *osjećaj*).

U hrvatskom jeziku postoje sinonimni nazivi za osjet: *oćut*, *čuvstvo*, glagoli: *ćutjeti*, *osjećati*, a u dijalektu se osjet iskazuje i metaforom sluha: *čuti* znači *čuti* uhom i *namirišati*, *osjećati miris* (što se navodi i u etimologiji poljskoga jezika). Takvo miješanje doživljava osjeta slično je kao i miješanje boja i okusa, što se u literaturi zove sinkretizmom osjetila ili sinestezijom. To se zrcali u filozofiji i u književnosti, gdje čovjek pokazuje svoju želju za «ocjelovljenjem» (Ivanković 2007:260), tj. holističkim pristupom čovjeku i znanosti, ujedinjenjem svih umjetnosti, duha i tijela, razuma i emocija, uma i mašte itd. U češkoj je književnosti to pokrenuo Karel Teig kao projekt «poezije za pet osjetila», ali misli i šire kad kaže da «umjetnost osjetilima, instinktima govori osjećaju i duhu» (Ivanković 2007:261).

Iz ovog osnovnog uvoda proizlaze i sljedeće dvije tablice. U prvoj prikazujemo osjetila, osjete i nazive iz njih izvedenih osjećaja te naziva fizioloških stanja, a u drugoj smo tablici prikazali ukratko tri temeljna tipa percepcije: ekstra-, intra- i propriocepciju.

3.1. Tablica osjetila, osjeta, osjećaja i fizioloških stanja

OSJETILO	OSJET	OSJEĆAJ	FIZIOLOGIJA
oko	vid	prostornost, širina – visina – dužina dubina – površina	3 dimenzije
uho	sluh	jačina prije – poslije	frekvencija valova, vremenski slijed zvukova i glasova, intenzitet
nos	njuh	sviđanje – gađenje – neutralnost	miris, intenzitet
usta (jezik)	okus	slatko – slano – kiselo – trpk – ljuto – gorko	slasnost – bljutavost ugoda – neugoda, intenzitet
koža	opip	vruće – toplo – mlako – hladno – ledeno; meko – tvrdo; glatko – hrapavo	dodirivanje: pipanje, štibanje, gladenje, masiranje udaranje
mišići	grč – atonija	snaga – slabost	stisak – opuštanje, intenzitet adrenalina
mozak	bistrina – ošamućenost	svijest – nesvijest	sinergija svih osjetila
unutarnji (proprioceptivni) organi	nutarnji osjeti: glad – sitost, bol – uгода mučnina sreća – nesreća	zdravlje – bolest	nociceptori (osjetilni 'organi')

3.2. Tablica podjele perceptivnih doživljaja

PERCEPCIJA		
<i>Ekstracepcija</i>	<i>Intracepcija</i>	<i>Subpercepcija</i>
poticaj izvana	poticaj iznutra	osjećaj jastva (ego), psiha, duša
vanjski organi	nutarnji organi	treće oko, „psihički organ“

Sljedeća poglavlja objasnit će potanko sadržaj ovih tablica.

I. VIZUALNI PRAGMEMI I PRAGMAFRAZEMI*

Oko je najvažniji organ pomoću kojega čovjek **gleda** (čitaj: **spoznaje**) svijet što ga okružuje. Poljski lingvist, Wiesław Boryś, izdvojio je četiri značenja leksema *oko*: 1. organ vida; 2. oblik koji je sličan oku (*kamen u prstenu, masnoća na površini tekućine, očica u pletivu ili u mreži, petlja na konopcu*); 3. okrugla površina vode (jezero *Morskie Oko*); 4. novi izboj na biljci (Boryś 2005:386/7).

Hrvatski etimolog, Alemko Gluhak, navodi da leksem *oko* potječe od osnove *xuek-, a u raznim jezicima i njihovim razvojnim fazama ima značenje imenice i glagola (*oko; vidjeti, znati, uočiti, shvatiti*) te upućuje i na leksem *učiti (-uk-)* (Gluhak 1993:452). To pokazuje da okom vidimo i stječemo iskustvo i znanje, odnosno: pomoću oka i učimo.

Rječnik suvremenoga engleskoga jezika (Bujas 2001:296) izdvaja još više značenja. Osim što *eye* prevodi kao: *oko* i *vid*, ova engleska riječ označuje mnogo okruglih stvari: oko na krumpiru, oko na paunovu repu, ušicu igle, rupicu na cipeli za vezicu, ušku alata, petlju konopca, rupicu u siru ili kruhu, okrugli otvor, okrugli prozorčić, središte čega, cilj te konačno – sjaj dijamanta. Poistovjećuje se osjetilo s osjetom, a u ostalim značenjima koristi se okrugli oblik oka i očne jabučice, sjaj se odnosi na djelovanje oka pomoću svjetla, a značenje središta i cilja može se razumjeti kao metafora najjačeg čovjekova osjetila.

Oko djeluje na temelju svjetlosti, a sjaj je odjek svjetlosti. Odu svjetlosti napisao je i hrvatski renesansni filozof, Frane Petrić, u djelu «Nova sveopća filozofija», gdje je pomoću svjetlosti, po kojoj sve postoji, razvio renesansnu metafiziku. Svjetlost je smatrao prakozmičkim entitetom iz kojega sve proizlazi: «Prožimajući sve, ono (svjetlo) oblikuje i tvori. Sve oživljava. Sve sadržava. Sve održava. Sve okuplja. Sve ujedinjuje. Sve razdvaja....» (1979:1).

Cijela ljudska kultura temelji se prvenstveno na vizualnoj percepciji, počevši od Altamire (spiljskoga slikarstva pračovjeka) pa sve do ikona na računalu. Zašto je tako? Odgovor na to pitanje omogućila su mjerenja informacijskoga kapaciteta pojedinih receptora koja su pokazala da optički kanal ima najveći kapacitet (10^7 bitova u sekundi!). Slijedi slušni kanal (10^6 bitova u sekundi), a zatim taktilni kanal (10^5 bit/sec) itd. (Frank 1969).

* Tekst je objavljen na engleskom jeziku u Italiji: Neda Pintarić: *Visual pragmemes and pragmaphrasemes in English, Polish and Croatian language*, u: *Fundamentals of Verbal and Nonverbal Communication and the Biometric Issue*, ed. Anna Esposito, Maja Bratanić, Eric Keller i Maria Marinaro, IOS Press, Amsterdam-Berlin-Oxford-Tokio-Washington DC, 2007. str. 217-233.

Vid, sluh i opip su dakle glavni receptori kojima poimamo svijet. Sada nam može biti jasno zašto je neverbalni kôd toliko važan u povijesti ljudskoga komuniciranja. Upravo on je temeljen na ova tri receptora zbog kojih je čovjek danas razvio znanost, umjetnost i tehnologiju.

1. Nelingvistički i lingvistički pristup neverbalnoj komunikaciji

Okom gledamo druge i dešifriramo njihova emocionalna stanja, ali isto tako i drugi odgonetavaju nas kroz naš pogled. U pogledu oka mogu se naći naše različite nesvjesne poruke (npr. kad nam se nešto sviđa, automatski nam se šire zjenice i širom rastvaramo oči, što koriste istočnjački trgovci pri formiranju cijena svojih proizvoda konkretnome turistu (usp. Hall 1973.). Često pokušavamo i svjesno odglumiti neki pozitivni osjećaj makar tako ne mislimo, ako nam je stalo do sugovornika i njegova poklona. Međutim, teško je, pa i nemoguće utjecati na automatske signale iz organizma jer npr. ne možemo svjesno širiti zjenice bez adekvatnih poticaja iznenađenja ili ugone, rumeniti se od sreće ako nismo sretni ili uzbuđeni i sl.

Pogledom oči u oči u različitim se kulturama mogu izraziti različiti, pa i suprotni stavovi. Tako npr. u hrvatskoj kulturi gledanje sugovornika u oči označuje iskrenost onoga koji gleda ili pažljivo slušanje sugovornika, dok spuštanje pogleda označuje da se govornik ili sugovornik stidi ili da laže. Izravan pogled govornika sugovorniku u oči predstavlja stoga u hrvatskome društvu **kulturem** (termin *kulturem* spominje između ostalih Alicja Nagórko kao značenjsku jedinicu kulturnoga ponašanja u komunikaciji). U hrvatskoj sudskoj praksi već je stoljećima uvriježeno da svjedok pri davanju iskaza mora biti okrenut prema okrivljeniku i gledati ga u oči. Na taj način sudac lakše može provjeriti stupanj iskrenosti ili laži. Ovaj se kulturem iskrenosti može izvesti iz prirođenoga prvotnoga kulturema među muškarcima u primitivnim društvima koji se pri usmenom dogovoru moraju gledati u oči kako bi potvrdili istinitost svoga obećanja. Istinitost se potvrđuje još i znakom rukovanja za koji Desmond Morris kaže da je prvotno pokazivao neposjedovanje oružja u komunikatora, tj. njihovo prijateljsko raspoloženje. U poljskoj kulturi kulturem gledanja u oči katkada znači suprotno, tj. pogled sugovorniku različitoga spola ravno u oči može značiti seksualni izazov. To se kasnije prenijelo u poljskoj kulturi i na komunikatore istoga spola. Takav je poljski kulturem sukladan prirođenom ponašanju djevojaka i žena u komunikaciji s muškarcima koje je E. Eibesfeldt uočio još u primitivnih naroda (Eibl-Eibesfeldt, 1987:68). Kada se ovaj čin gledanja usporedi, može se zaključiti da je

hrvatska kultura vizualnoga ponašanja patrijarhalna, muška, dok je poljska matrijarhalna jer se usvaja prototipno žensko ponašanje.

U psihologiji se pojam **spoznavanja (kognicije, polj. *postrzeganie*)** veže s ljudskim **pogledom** na svijet do kojega dolazi najprije **opservacijom (promatranjem, gledanjem)**, a kasnije klasificiranjem **viđenoga** u mozgu, zatim **nazivanjem** toga **viđenoga jezikom i klasificiranjem** nazvanih pojmova u **znanost**. Poseban mentalni proces pretvaranja informacija o svijetu odnosi se na tzv. društvenu spoznaju (engl. *social cognition*, polj. *postrzeganie społeczne*, usp. Dobrzyńska 2001:243-244). Radi se tada o društvenom viđenju izvanjezične stvarnosti, odnosno o utjecaju društva i kulture na jezičnu percepciju. Članovi određenih socijalnih skupina ili različitih kultura **na svoj način vide** svijet oko sebe i na svoj način ga opisuju.

Pogledajmo koja je svrha gledanja iz nelingvističke perspektive.

1) «Iz psihobiološke perspektive pogled ima isključivo opažajnu funkciju /.../» (Arndt&Janney 1987:300).

2) Ali postoje i komunikacijski razlozi gledanja. Prema autorima Allen&Guy «glavni je smisao gledanja u razgovoru da se dobije povratna informacija (feedback).

3) Pogled se može razlikovati i prema temi razgovora. On se diže kada se govori o poznatim stvarima. Isto tako pogled se uzdiže više kada slušamo, nego kada govorimo. I razmak može biti uzrokom duljega gledanja: povećanjem udaljenosti produžuje se očni kontakt. (op. cit., str. 300/301).

4) Postoje pozitivne i negativne afektivne mogućnosti povećanog ili smanjenog očnog kontakta. Povećani se očni kontakt interpretira bolje uz pozitivne verbalne poruke» (op. cit. str. 302/303).

Dylan Evans razradio je “**kulturnu teoriju emocija**” u kojoj razlikuje *osnovne prirodene emocije* kamo ubraja radost, tugu, ljutnju, strah, čuđenje i gađenje te tzv. *više osjećaje* (ljubav, osjećaj krivnje, stid, zabrinutost, ponos, zavist, ljubomora). Obje vrste emocija imaju univerzalni karakter i neverbalno se izražavaju na isti način, ali potonje se razlikuju po tome što imaju kulturne razlike (osjećaj gađenja može se izražavati ne samo prema biološkim pojavama, kada se radi o tzv. osnovnome tipu emocije, nego npr. i prema nemoralnim postupcima ljudi, kada takav izraz emocija postaje kulturološkim znakom) (Evans 2002:21, 25 i 46). U izražavanju svih ovih oblika emocija primaran je vizualni kanal koji preko oka prenosi informaciju u emocionalne centre moždane kore što ih Joseph LeDoux zove *emocionalnim mozgom* (ibid. str. 55). Drugim riječima, u očima se vidi svaki pojedini tip emocije koji se može iskazati verbalnim kodom, tj. prevesti u jezik. Tako se već u osjetilu vida primjećuje povezanost osjeta s osjećajnošću (emocijom).

Osim kulturnoga značenja, čin gledanja može izražavati emocionalna značenja koja se iskazuju verbalno. Tada su to **pragmemi** i postaju jedinicama pragmatike. Pod pragmatikom ćemo ovdje smatrati multikodovnu znanost koja proučava značenja ljudskih postupaka i doživljaja pomoću emotivnoga, modalnoga i ilokutivnoga načina iskazivanja (usp. Awdiejew 1983.). Pragmemi su najmanje jedinice pragmatike koje se mogu iskazivati verbalno u leksemima, a mogu se vezati i s većim jezičnim jedinicama, frazemima, koje tada nazivamo **pragmafrazemima** (Pintarić 2006.).

2. Vizualni pragmemi – neverbalne jedinice pragmatike

Što sve možemo činiti očima? Širimo ih, otvaramo ih, sužavamo ih, širimo i sužavamo zjenice, prekrećemo oči tako da se vide bjeloočnice, dižemo i spuštamo oči (pogled), sklapamo oči, spuštamo vjeđe. U očima nam se vidi sjaj ili su nam oči mutne. U očima nam se vidi radost, žalost, bijes, gađenje, negodovanje, ironija, smijeh. Pogled zadržavamo ili ga spuštamo, gledamo ustranu ili okrećemo glavu i gledamo iza sebe (osvrćemo se). Osim očiju uspoređo rabimo i obrve, trepavice te kožu na čelu. Obrve dižemo ili ih spuštamo, postavljamo ih ukoso. Smrkavamo se, što znači da nabiremo čelo i približavamo obrve. Trepavicama trepćemo brže ili sporije, ovisno o emocionalnom stanju. Sve to možemo iskazati riječima.

U ovome radu kategorizirali smo dva tipa vizualnih pragmemata. Prvu skupinu čine **geste popraćene neartikuliranim zvukom** pa se ovakvi pragmemi teško fonetski zapisuju. Drugu skupinu čine **geste uz** koje se istovremeno rabi **verbalni iskaz** u obliku pragmemata ili pragmafrazema. Naš princip kategorizacije (termin preuzet od Eleanor Rosch) temelji se na razlikovanju zvukovnoga (neartikuliranoga) i glasovnoga (artikuliranoga) pragmemata i pragmafrazema koji prate pojedinu gestu. Dodatni kriterij kategorizacije bio je semantički kriterij pomoću kojega smo izdvojili pozitivne od negativnih emocija pridruženih navedenim gestama-pokretima. Kako su sve navedene geste simboli, bilo ih je potrebno kategorizirati i kao semanteme određenoga kulturnoga značenja koji se stoga mogu nazvati *kulturemima*. Svaka gesta ima i svoje pragmatičko polje emocija.

2.1. Vizualni pragmemi izraženi pokretom uz popratne verbalne znakove

Osim ovih zvukovno-gestovnih pragmemata postoje i sami gestovni pragmemi koji mogu biti popraćeni i verbalnim elementima (od monoleksičnih

do frazema), ali su razumljivi i bez njih. Ovi neverbalni vizualni pragmemi povezani su s očima ili su kombinirani s rukom

- *namigivanje – mruganie, mrugnięcie okiem* obično radi govornik sugovorniku tako da to treća osoba na koju se odnosi ne vidi. Osnovno je značenje takve geste niječno (govornik ne misli ono što kaže), tj. odnosi se na podcjenjivanje treće osobe. Verbalno se može iskazati kao: *ma pusti ga; ovo je među nama; znaš da je on lud* i sl.;

- *potezanje vanjskoga kuta kapka kažiprstom* ima također niječno vremensko značenje te se verbalno može iskazati kao: *malo sutra, kad na vrbi grožđe rodi; gdy mi kaktus na dloni urosnie*, što znači – nikada;

- *prislanjanje dlana okomito na čelo* obično se rabi kad se gleda u daljinu da se bolje vidi. Možda se radi o zaklanjanju od sunca. Oči se napinju, obrve se koso spajaju, smrkava se čelo. Gesta nije komunikacijska sama po sebi, ali kad se ugleda čovjek koji ju pokazuje, ona ima deiktično prostorno značenje i nosi informaciju za drugu osobu;

- *slijeganje ramenima, priklanjanje glave jednome ramenu te uzdizanje obrva* pokazuje sumnju, nesigurnost i ovu gestu mogu rabiti oba komunikatora. Ona ima značenje: *možda, ali nisam siguran da je tako; być może, ale nie jestem pewien/pewna, że tak jest*.

- *prekretanje (okretanje) očima* kada se oštro ne slažemo s kim, ocjenjujemo ga negativno pred drugima ili kada ne želimo nešto raditi, a tjeraju nas (to je česta gesta kod djece). Ovu gestu može pratiti i uzvik (*joj, ah*) ili pitanje: *zašto baš ja, zašto baš sada, očaj živi; on je glup* i sl. Ovaj tip geste ima i opisni frazem: *prekretati bjelanjcima (očima)*;

- *sužavanje očiju gotovo do zatvaranja, škiljenje* kada izgovaramo ironične riječi ili kada koga mrzimo, prijetimo i slično (*grozan si, mrzim te* i sl.);

- *širenjem i izbacivanjem očne jabučice* pokazuje se bijes koji prate različite psovke, raširene u svakom jeziku;

- *trljanjem oba oka rukama* gesta je kojom želimo biti sigurni da dobro vidimo što se događa uz verbalni usklični iskaz: *ne mogu vjerovati! što to moje oči vide?!* i frazopragmem: *ne vjerovati vlastitim (svojim) očima*.

2.2. Vizualni pragmemi izraženi gestom i paralingvističkim (zvukovnim) znakovima

Uz pokrete očima često se javlja i neverbalno zvukovno izražavanje koje podupire vizualne pokrete očiju. Ovo zvukovno izražavanje ne može se fonetski zapisati pa kažemo da je neartikulirano. Zato smo italikom izdvojili opis i najbliži zapis takvih zvukova, zatim smo opisali znakove očima i na kraju ih povezali sa značenjem.

• *glasno udisanje (yh hh) – loud sighs (yh hh) – głośne wdychanie powietrza* prati otvaranje očiju širom i dizanje obrva, što može imati homonimno značenje: pozitivno i negativno iznenađenje, strah i čuđenje;

• *mrmljanje - mumbling – mamrotanie* prati spuštanje pogleda, mrštenje, približavanje obrva, čime označavamo svoje neslaganje, negodovanje ili nijekanje;

• hrv. *ma* / polj. *eee-tam* uz skretanje pogleda i cijele glave u stranu, s odmahivanjem rukom (dlanom prema dolje) označuje podcjenjivanje i negiranje koga ili čega;

• *plakanje, plač, jecaj – crying, sobbing – płacz, szlochanie* prati spuštanje kapaka, spuštene obrve, mutne zaplakane oči, zakrivanje očiju rukama, brisanje suza, čime označujemo žalost ili potištenost;

• *huraa* je uzvik povezan sa smijehom koji se odražava i u očima, oči sjaje, obrve se ravno uzdižu, oči i zjenice se šire, javljaju se suze radosnice – to je znak radosti, veselja jednak u sva tri jezika;

• *mumljanje spuštanjem glasa – muttering in a low voice – burczenie* povezano je s namrgođenošću, obrve se lagano dižu, kapci se spuštaju do polovice, glava se spušta i pogled je žalostan, što označuje razočaranost i bol;

• *kratko hm* uz odrješitu i kratku kretnju dizanja i spuštanja glave te spuštanja pogleda na osobu koju govornik podcjenjuje, pokazuje da se govornik smatra superiornim;

• *ahm, aha, – a-ha – acha, mchm* obično prati sugovornikov pogled čvrsto uprt u govornika, pogled se zadržava ukoliko je slaganje potpuno, a kraći je ako se slaganje glumi te je tako slaganje često povezano s iskrenošću;

• *fuj – phooey, phew – pfuj, pfe* uzvik je za osjet neugodna mirisa koji prati spuštanje pogleda, odvratanje pogleda od smrdljivoga objekta, smrknutost, spajanje obrva;

• *aaa(h) – ah – ach* je uzvik ugođe radi lijepa mirisa ili općega zadovoljstva, a prati ga mimika otvaranja očiju i širenja zjenica, pogled se upire prema gore, glava se uzdiže;

• *šutnja ili osorni pozdrav rastanka (zbogom – zбогіем –, silence or a curt goodbye)* – odvratanje pogleda ustranu, tj. okretanje glave od sugovornika označuje da govornik više ne želi s njim komunicirati jer se na njega ljuti;

• *šutnja – silence – cisza, milczenie* koju prati spuštanje pogleda i glave te spuštanje vjeđa označuje pokorenost, potlačenost te skrušenost i pokornost;

• *kratko hm – a short hem – krótkie mhm* – ova gesta s odlučnim i kratkim klimanjem glave i usmjeravanjem pogleda prema osobi koju govornik podcjenjuje – pokazuje da govornik osjeća nadmoćnost;

• *oh – och* uz učestalo treptanje trepavicama, s uzlaznom intonacijom i stanjivanjem glasa – gesta je kojom žena zavodi muškarca pa je to znak za spolnu privlačnost, a kad se uzvik glumi uz odgovarajuću intonaciju, želi se pokazati da se radi o ne baš pametnoj ženskoj osobi.

Iz ovoga se pregleda neverbalnih vizualnih (zvučnih i gestovnih) znakova vidi da se njima mogu izražavati ne samo osnovne emocije, nego i složeni kulturološki utemeljeni osjećaji kao što su npr. precjenjivanje, podcjenjivanje, prekid komunikacije, slaganje ili neslaganje s izrečenim stavovima, ni-jevanje, apstraktni pojmovi, spoznavanje, vremenske i prostorne relacije itd. Komunikaciju očima obično prate i neartikulirani uzvici ili njihov izostanak, što također ima dodatno ili pojačano značenje. Mnoge su očne geste homonimne pa se uz njih rabe i ostale geste glavom, rukama, tijelom te zvučne neartikulirane geste. To pokazuje da je neverbalni znak složeni *gestoleksem* (Pintarić 2002.) ili *gestosłów*, kako kaže Maria Nowakowska (1979.).

Neke zvučne geste imaju i **premorfeme** (*pf-uj, f-uj, pf-e, tf-u*), a postoje već i **verbalizirane geste** (Pintarić 2002.) koje uz neartikulirani zvuk i geste odmahivanja rukom imaju i deiktičnu zamjenicu (*eee-tam*) ili imperativ (*ma daj, ma hajde, idźže*). I sam verbalni znak može funkcionirati kao neverbalni, tj. leksemski **prazan znak**, npr. pozdrav u ljutnji koji znači prekid komunikacije. Najčešće je to oblik **zbogom** ili blage psovke u obliku frazema: *daleko ti kuća bila, idi bestraga (dođavola), nestani mi s očiju* (polj. *zbogiem, cześć, zmykaj, idź do diabła* itd.), što znači da nekoga šaljemo daleko od sebe da ga ne vidimo. Takvi oblici funkcioniraju kao **verbalne geste** jer se iskazuju leksemima ili frazemima, ali označuju prekid komunikacije i neželjenost daljnjeg susreta, što se može izraziti gestama okretanje glave i tijela od osobe ili čak tjeranje rukom i pokazivanje vratiju (izlaza) kažiprstom.

Izdvojili smo i jednu gestu koja nema komunikacijsko značenje u dijalogu, nego se njome pokazuje gledanje u daljinu. Ovakvu gestu možemo nazvati **proksemičnom gestom** jer se njome vizualno nastoji ovladati cijelim prostorom koji nas okružuje.

Neverbalni znakovi mogu biti i sinkretični i sinonimični jer se različitim sredstvima može postići isto značenje (npr. ukupna mimika aktivira sve dijelove lica da bi se izrazila jedna emocija: smijeh se vidi ne samo na usnama, nego i u očima, obrvama, mišićima obraza itd.).

Isto se tako u očima vidi i mogućnost neverbalnoga izražavanja osnovnih emocija kao što su radost, veselje ili pak žalost i tuga. Postoje i **stupnjevi izražavanja emocija** kao što u govoru postoje **stupnjevi iskazivanja ovih osjećaja**. Ti stupnjevi pomoću verbalnih i neverbalnih znakova pokazuju jačinu emocije. Npr. tuga, nujnost može se vidjeti u zamućenim očima, poti-

štenost (depresivnost) vidi se po odbijanju komunikacije, tj. po uskraćivanju pogleda, spuštanju pogleda ili piljenja u jednu točku, a žalost se može izraziti osim ovim znakovima još i jecanjem, plačem, ridanjem, zakrivanjem očiju rukama, brisanjem suza prstima, dlanom ili nekim otirkom te po ostalim neverbalnim znakovima koje ovdje ne izdvajamo jer opisujemo samo vizualne znakove očima.

Neki neverbalni znakovi bivaju homonimični, tj. isti znak može izražavati različite emocije.

Neverbalnim se znakovima nepogrješivo prepoznaje emocija koja se izražava različitim pokretima i zvukovima. U jeziku se ista emocija može iskazivati različitim sinonimima koji ipak imaju nijansu razlike u značenju. Tako se npr. *iznenađenje* u poljskome može prevesti kao *niespodzianka* (iznenađenje) i *zaskoczenie* (zabezeknutost), što je povezano s hrvatskim osjećajem *začuđenosti*, *čuđenja* i *iznenađenja* koje se u negativnom značenju može prevesti kao zabezeknutost (konotira širom otvaranje očiju i ustiju te nemogućnost odgovora na poticaj), a u poljskom jeziku postoji za to i pragmem: *zatkalo kogoś – netko je zanijemio*. Obje riječi mogu imati pozitivno i negativno značenje, ovisno o kontekstu. Poljska riječ *zdumienie* može se prevesti kao *začuđenost*, *iznenađenost* (*divljenje*, *ponos*). Vidimo da se značenja riječi preklapaju, imaju nijanse i u sva tri jezika mogu se iskazati sinonimima. Slično je s riječju *negodovanje*, *prosvjedovanje*, *revolt*, *indignacija*, *nezadovoljstvo* i sl. U poljskome postoji *niezadowolenie*, *oburzenie*, *bulwersowanie* (*zbulwersowany*). *Divljenje* (polj. *podziw*) može u hrvatskome imati riječ jačega stupnja značenja: *obožavanje* koje u sebi sadrži divljenje osobi kao da je božanstvo (polj. *adoracja*, *adorowanie*). Sve ove riječi i osjećaji bivaju izraženi mimikom lica, a posebno se mogu dešifrirati u očima.

Navedeni znakovi pokazuju da se neverbalna emocija teško može prevesti u verbalni znak. Svaki jezik ima niz različitih načina za naglašavanje i izražavanje emotivnih obilježja, a glavnina tih obilježja percipira se vizualnom komunikacijom koja pretpostavlja društveno viđenje izvanjezične stvarnosti, za svaku kulturu drukčije.

3. Verbalizacija (ujezičavanje) vizualnih pragmeza: gramatička i pragmatička analiza

Budući da je svaki neverbalni znak očima moguće iskazati verbalnim kodom, u ovom ćemo se radu osvrnuti na mogućnosti iskazivanja **vizualnih pragmeza i pragmafrazema** kojima se opisuje pogled, tj. u čijem su sastavu imenički, pridjevni i glagolski vizualni leksemi kao npr. *oko, oči, vid, pogled, percepcija; vizualan, viđen, okat; gledati, spaziti, uočiti* i sl.) te sintagme i frazemi s vizualnom sastavnicom. Uspoređivat ćemo njihovu gramatičku i pragmatičku pozadinu u engleskom, poljskom i hrvatskom jeziku.

Vizualne pragmeze podijelili smo u tri podskupine s obzirom na njihovu gramatičku građu. Prvo ćemo promatrati imeničke, zatim pridjevne i konačno glagolske pragmeze u tri uspoređivana jezika. Kako se radi o engleskome kao o analitičkome jeziku te o dva sintetička jezika kao što su hrvatski i poljski, bit će velike tvorbene razlike između engleskoga i druga dva jezika. Naime, hrvatski i poljski jezik imaju nekoliko osnovnih korijena riječi kojima dodaju afikse s lijeve i desne strane korijena te tako stvaraju riječi različita značenja i različite vrste. Engleski jezik mora imati više različitih leksema, ali oni uvijek ostaju istoga oblika bez obzira na mjesto u rečenici i na vrstu riječi, dok se poljski i hrvatski leksemi mijenjaju još i po fleksijskim nastavcima s desne strane koji se dodaju nakon svih sufikasa. Razlikuju se tako imenice, pridjevi i glagoli kojima je zajednički samo korijen riječi. U sva tri jezika funkcioniraju latinske i grčke posuđenice.

Svim trima jezicima zajedničke su složenice s dva različita korijena.

U sva se tri jezika više leksema ujedanjuju oko jednoga značenja pa funkcioniraju kao sintagme, frazemi i poslovice (potonje su cjelovite rečenice, dok prethodne cjeline to nisu). U sva tri jezika najčešći su prijedložni izrazi.

3.1. Imenički vizualni leksemi i pragmezi

Najprije ćemo uspoređivati imenice koje imaju samo jedan korijen, zatim ćemo promatrati imenice koje u engleskom jeziku predstavljaju složenice ili imenske sintagme od dvaju ili više leksema.

3.1.1. Imenice s jednim korijenom

Engleski	Hrvatski	Poljski
blink	žmirkanje	mruganie, mrugnięcie
gaze	gledanje, piljenje, blejanje, zurenje	wpatrywanie, oglądanie, gapienie
glance	pogled, treptaj	mgnienie mrugnięcie
glimpse	pogled, treptaj	mgnienie mrugnięcie
goggl/goggling	buljenje, zurenje	gapienie
gape/gaping	buljenje	gapienie
horizon	horizont	horyzont
interview	intervju	wywiad
look/looking	pogled, izgled	wygląd
monitoring	promatranje, motrenje	obserwacja
observe/observation	opservacija, primjedba	obserwacja, uwaga
overview	pregled, smotra, revija	przeгляд
perception	percepcija, opažaj, uočavanje, zamjedba	sposrzczenie, postrzeganie, zauważanie, percepcja
perspective	perspektiva	perspektywa
review	osvrt, pogled unatrag	spojrzzenie wstecz, rzut oka wstecz

Iz usporednoga prijevoda engleskih imenica (koje smo poredali po abecedi) s adekvatnim hrvatskim i poljskim imenicama vidi se da u engleskome postoje oblici koji ujedno služe i kao infinitivi glagola. U hrvatskome i poljskome to su glagolske imenice jer su tvorene od glagolskoga korijena i zato često imaju sufikse *-enje/-anje* u hrvatskome i *-enie/-anie* u poljskom jeziku. Za hrvatske glagolske imenice čest je i sufiks *-ba* koji se ovdje vidi samo u imenicama *primjedba* i *zamjedba*. Imenice potekle iz latinskoga jezika u engleskome imaju izvorni oblik, a u hrvatskome i u poljskome dobivaju sufiks prema izgovoru (hrv. *-cija*, polj. *-cja*). Neke hrvatske i poljske imenice imaju nulti sufiks (*pogled*, *izgled*; *wygląd*). Samo u hrvatskome može se ovdje izdvojiti sufiks *-aj* (*opažaj*).

Kako su navedeni primjeri mahom glagolske imenice, a u poljskom i hrvatskom jeziku razlikuju se svršeni i nesvršeni glagoli, u ovim se imenicama može vidjeti iz kojega su glagolskoga aspekta tvorene. Najčešće su to glagolske imenice tvorene od nesvršenih glagola (*buljenje*, *zurenje*, *gledanje* od *buljiti*, *zuriti*, *gledati*; *mruganie*, *gapienie* od *mrugać*, *gapić się*), ali mogu se tvoriti i od svršenih glagola (*pogled*, *viđenje* od *pogledati*, *vidjeti*; *mrugnięcie* od *mrugnąć*).

U engleskim imenicama svršenost je povezana s brzim, prekinutim pogledom (*glance, glimpse*) koji se može usporediti sa svršenim glagolima u poljskom i hrvatskom jeziku, na što ukazuje i prijevod te imenice na hrvatski kao *brz pogled* (usp. Bujas 2001b:1083) ili *letimičan pogled* (Bujas 2001a:363) te *-ing* forma kojom se izriče trajnost glagola (*staring, winking* za razliku od *stare, wink*). Tzv. *-ing* forma služi za tvorenje „kontinuiranoga prezenta” kojim se označuje radnja što se događa u trenutku govorenja pa se može usporediti s hrvatskim i poljskim trajnim glagolima nesvršenoga aspekta.

Poseban je tip imenica koji se u hrvatskome i poljskom jeziku tvore od pridjeva. To su imenice koje uglavnom pokazuju osobinu čovjeka s obzirom na njegov vid ili oblik očiju, ali postoje i neke opće imenice u kojima je sadržan korijen gledanja.

Okatost, škiljavost, razrokost, žmirkavost u hrvatskome jeziku ukazuju na negativna obilježja oblika očiju ili načina gledanja. Imenice *viđenost, uviđavnost, gledanost, obzirnost, očitost, očiglednost, uzornost, uzoritost* sadrže vizualne korijene (*viđ-, gled-, -zir/zor-*), ali za razliku od prethodnih imaju pozitivnu emotivnu konotaciju. Ako se odvoji sufiks *-ost*, od imenica postaju pridjevi koji imaju ista značenja korijena kao i imenice (*okat, škiljav, razrok, žmirkav; viđen, gledan, obziran, uzoran, uzorit, očit, očigledan*). Emotivno su neutralne imenice s vizualnim korijenom tipa: *uvid, uviđaj, očevid, opažaj* koje u hrvatskome jeziku funkcioniraju kao pravni i psihološki termini. Oni su tvoreni nultom sufiksacijom ili im je dodan sufiks *-aj*.

Iz engleskoga jezika usvojena je imenica *interview* (*intervju*) koja doslovno znači *pogled unutra* ili *insight*, ali ima samo terminološko značenje razgovora ispitivača i važne osobe kojim rasvjetljava život i rad intervjuirane osobe. Na poljskom jeziku *wywiad* gubi oblik viđenja i doslovno znači: *doznavanje*.

Posebno terminološko značenje ima imenica *osvrt* koja nema vizualnoga korijena, ali konotira okretanje glave unatrag kako bi se što vidjelo (engl. *review*). Ova imenica ima osim dubinske vizualne i površinsku vremensku kategoriju jer se osvrćemo na nešto što se dogodilo prije no što nam je privuklo pozornost. Pokret glave unatrag povezan je tako s prošlim događajem ili s događajem na koji naknadno reagiramo okretanjem unatrag. Engleski prijevod *review* označuje ponovno viđenje, što također označuje nešto već viđeno u prošlosti. Latinska riječ *retrospection* (*retrospektiva, retrospekcija*) u engleskom, hrvatskom i poljskom predstavlja vizualnu imenicu koja u svakome jeziku dobiva drugi sufiks (u engleskom ostaje latinski sufiks *-tion*, hrvatski uzima dva sufiksa *-iva* i *-cija*, dok se u poljskome pojavljuje izgovorni latinski oblik *-cja*). Ta bi se imenica mogla tretirati i kao složenica jer se sastoji iz priloga *retro* (unatrag) i *spektiva* (viđenje). Engleska riječ *review* u hrvatskom se može prevesti termi-

nološki kao *pregled*, *smotra* ili *revija*, a svaki od tih termina ima drugo značenje. *Pre-gled* i *s-motra* povezani su s vizualizacijom, s gledanjem i motrenjem.

Imenica *overview* označava aspekt perfektivnoga gledanja, mogućnost da se odjednom pregleda cijelo područje, na što ukazuje engleski prijedlog *over*. Hrvatski i poljski jezik to izražavaju prefiksom *pre-* (*pregled*), polj. *prze-* (*przeгляд*). U sva tri jezika korijen je isti, odnosi se na gledanje: *-view*, *-gled*, *-gląd*. U srpskom jeziku postoji dobar glagol *sagledati* / *sagledavati* koji se često rabi i u hrvatskome jeziku, ali ne postoji imenica **sagled*. Prefiks *sa-* označuje gledanje sa svih strana, a u hrvatskome tu funkciju preuzima prefiks *pre-* koji imenici *pregled* daje značenje gledanja cijeloga prostora, vizualno vladanje nad njim (usp. *imati pregled nad čim* = kontrolirati što).

U navedenom korpusu imenica izdvajamo one koje su pragmemi jer i izvan konteksta imaju dodatno emotivno značenje ili opisuju neki neverbalni znak. Mogu se razlikovati tri tipa ovih pragmemskih imenica. U prvi tip spadaju imenice koje opisuju gestu (*blink/ing* – žmirkanje – *mruganie*; *wink/ing* – *namigivanje* – *mruganie*). U drugi tip ubrojiti ćemo imenice kojima se opisuje način gledanja. Tu razlikujemo emotivno negativno obojene (*goggl/ing*, *gape/ing*, *stare/ing* – *buljenje*, *zurenje*, *piljenje*, *blejanje* – *gapienie*) i one koje uz negativnu obojenost (*gaze* – *piljenje*, *blejanje*, *zurenje*, *buljenje* – *wpatrywanie się*) mogu biti i emotivno neutralne pa nisu pragmemi (*gaze* – *gledanje* – *patrzenie*). Treći je tip imenice koja je emotivno neutralna, ali u sebi sadrži gestovni opis okretanja i vremensku dimenziju prošloga događaja (*review* – *osvrt* – *rozpatrywanie*) ili pak prostornu dimenziju obuhvaćanja cijeloga prostora pogledom (*overview* – *pregled* – *przeгляд*).

3.1.2. Imenice s dva korijena (složenice) u engleskom jeziku

Pod složenim imenicama smatramo one koje su tvorene od dva različita korijena ili od dvije riječi koje u engleskome čine jednu, pisane zajedno ili odvojene crticom. Radi se uglavnom o dva imenska korijena, ali mogu to biti spojevi drugih vrsta riječi s imenicom (npr. *retro-spection* kao spoj priloga i imenice, *eye-wash* kao spoj imenice i glagola, *eye-ful* kao spoj imenice i pridjeva itd.).

Imenice koje se sastoje od dvije odvojene riječi smatrat ćemo sintagmama iako imaju samo jedno značenje.

Engleski	Hrvatski	Poljski
eyeball	očna jabučica	gałka oczna
eyebrow	obrva	brew
eyeful	vidokrug	widnokrag
eyeglass	monokl, okular	monokl, okular
eyehole	očna duplja	jama oczna, oczodół
eyelash	trepavica	rzęs
eyelid	vjeđa	powieka
eye-opener	'razbuđivač', ono što otvara oči	co otwiera oczy
eye-popper	začuđujuća stvar	rzecz zadziwiająca
eyeshot	vidokrug	widnokrag
eyesight	vid	wzrok
eyesore	šaka u oko	rażący widok
eyetooth	očnjak	kieł
eyewash	sljeparija, opsjena, obmana	piasek w oczy
eyewitness	svjedok, očevidac	świadek
insight	uvid	wgląd
image	stil, imidž	styl, image
outlook	izgled, svjetonazor, pogled, vidik, horizont	wygląd, światopogląd, horyzont, widok
saucer-eyes	iskolačene, izbečene, izbuljene oči	wybałuszone, wytrzeszczone oczy
sight-seeing	panorama, rezgledavanje	panorama, widok, zwiedzanie
sight-seer	turist	turysta
viewership	gledateljstvo	widzowie
viewpoint	motrište, gledište, stajalište	punkt widzenia, stanowisko

Iz primjera se vidi da se složenice u engleskom jeziku mogu prevesti na poljski i hrvatski u različitim oblicima: kao pojedine imenice, složenice, sintagme ili frazemi (usp. *sljeparija*, *vidokrug*, *izbuljene oči*, *šaka u oko*; *wygląd*, *światopogląd*, *przenikliwe oczy*). Engleske se složenice mogu tvoriti od dvije imenice (napisane zajedno ili odvojene crticom) kao i kombinacijom prijedloga i imenice (*outlook*, *insight*). Zanimljivo je da oblik očiju izaziva često negativne emocije i ironičnost. Tako npr. slika izbuljenih očiju u engleskom bi doslovnom prijevodu bila *oči kao tanjuri*, što osim na okrugli oblik asocira i na veličinu pa to mogu biti velike okrugle oči. Takve oči međutim ne izazivaju negativnu konotaciju, a izbuljene oči još bolje naglašavaju komponentu ružnoće. U hrvatskome se može reći *iskolačene oči*, što se uspoređuje s kolačem. U hrvatskome postoji terminološka metafora *očna jabučica* kojom se označuje izbočeni dio oka.

Engleska složenica *viewpoint* u hrvatskom se može iskazati pomoću dva vizualna korijena: *motr-* i *gled-*, a treći je korijen povezan sa stajanjem (*staja-*

lište, stanovište). U poljskom jeziku postoji sintagma (*punkt widzenia*) i korijen *stan-* (*stanowisko*), također povezan sa stajanjem kao u hrvatskome.

Imenice koje se u hrvatskom i poljskom sastoje od dvije odvojene riječi smatrat ćemo sintagmama (engl. *modifiers*, Biber et al. 1999.) jer imaju samo jedno značenje. Takve sintagme u engleskom se iskazuju pomoću složenica, a u hrvatskom i poljskom se prevode s dvije ili više riječi. No može se dogoditi i obrnuto, da u engleskom postoji složenica (npr. *eyebrow*) koja se u hrvatskom i poljskom jeziku prevodi kao jedan leksem (*obrva – brew*). Treći je slučaj kad u engleskom imamo složenicu, a u poljskome i hrvatskome sintagmu (npr. engl. *saucer-eyes*; hrv. *izbuljene oči*; polj. *wyrzesczone oczy*). Zanimljivo je da različiti rječnici engleskoga jezika neke složenice pišu odvojene crticom, a drugi rječnici te iste riječi pišu bez crtice. Često se događa i da neke riječi iz engleskoga ne nalaze prijevoda u nekim rječnicima poljskoga jezika, a u hrvatskome smo pronašli autorov neologizam pod navodnicima (usp. *eye-opener*, hrv. «razbuđivač») kao i frazeologizirani prijevod (*ono što otvara komu oči*). Isto tako često se događa da se spretna engleska složenica na hrvatski i poljski može prevesti samo opisno (npr. *eye-popper*, hrv. *začuđujuća, zapanjujuća stvar*, polj. *rzecz zadziwiająca*). Postoje mogućnosti da se engleska složenica u hrvatskome prevodi kao jednostavan leksem, a u poljskom kao frazem (*eyewash*, hrv. *sljeparija, opsjena*, polj. *piasek w oczy*). Neke se engleske složenice u hrvatskome prevode frazemom, a u poljskome opisno, sintagmom (*eyesore*, hrv. *šaka u oko*, polj. *rażący widok*). I posljednja kombinacija pokazuje da se engleska složenica prevodi u hrvatskom i poljskom jeziku kao derivat (*eyesight*, hrv. *vid*, polj. *wzrok*).

Latinska riječ *retrospection* (*retrospektiva, retrospekcija*) u engleskom, hrvatskom i poljskom predstavlja vizualnu imenicu koja u svakome jeziku dobiva drugi sufiks (u engleskom ostaje latinski sufiks *-tion*, hrvatski uzima dva sufiksa *-iva* i *-cija*, dok se u poljskome pojavljuje izgovorni latinski oblik *-cja*). Ta bi se imenica mogla tretirati kao složenica jer se sastoji iz priloga *retro* (unatrag) i *spection* (gledanje). Ova riječ kao latinska posuđenica funkcionira u sva tri jezika. Druga složenica koja se u engleskome sastoji od priloga i imenice jest *out-look*, a u hrvatskome znači *izgled, pogled te svjetonazor i vidokrug*. Dok su prve dvije prevedenice derivati, druge su dvije složene iz dviju imenica, a svaka od njih sadrži po jedan korijen vizualnoga značenja (*-zor i vid-*).

Imenice koje smo analizirali, a koje su povezane s činom gledanja, ne mogu se sve ubrojiti u pragmeme. U pragmeme možemo ubrojiti samo one imenice u sva tri jezika koje imaju element emocije, modalnosti ili ilokutivnosti. U ovoj smo analizi uveli imenice s vizualnim elementom kako bismo pokazali

koji oblici izvankontekstualno tvore pragme. Jer zapravo, u kontekstu svaka imenica može biti pragmem ako se uporabi u jednom od navedena tri pragmatična značenja, tj. ako je slikovita, metaforična.

3.1.3. Pridjevni vizualni leksemi i pragmemi

Vizualni se pridjevi u engleskome jeziku često ne razlikuju od imenica (npr. *popping*, *blinking*, *monitoring*) ili od glagola (npr. *considerate*, *seen*, *view*, *gape*) pa se samo kontekstualno i u rečenici može odrediti kojoj vrsti riječi pripada takav oblik. U poljskom i hrvatskom pridjev se vidi po svo- me obliku i izvan gramatičkoga konteksta. Mali korpus pridjeva poredali smo tako da je engleski prvi jezik, zatim je hrvatski i na kraju poljski.

Engleski	Hrvatski	Poljski
agape	zablenut	zagapiony
big-eyed, saucer-eyed	okat	który ma wielkie oczy
blinking	žmirkav	mrugający
cross-eyed	razrok, škiljav	zezowaty
foreseen, expected, envisaged	predviđen, očekivan	spodziewany, oczekiwany
goggle-eyed, pop-eyed	izbuljen, izbečen, iskečen, izbeljen	wybałuszony
obvious	očit, očigledan	oczywisty
overlooked (not noticed)	previđen	przegapiony
overlooked	pregledan	przejrzysty
popping	izbečen, zablenut	zagapiony
popping eyes	izbuljenih očiju	wyłupiasty
pop-eyed, goggle-eyed, lobster-eyed	buljook, okat	wyłupiasty
seen	viđen	widziany
thoughtful, considerate	uviđavan, obziran, pažljiv, pozoran	ogłędny, rozważny, uważny, baczny
wall-eyed	razrok	zezowaty

Kad analiziramo ovaj mali korpus pridjeva, vidimo da se veći broj primjera sastoji od opisa osobe raširenih očiju (*agape*, *big-eyed*, *goggle-eyed*, *pop-eyed*, *lobster-eyed*, *popping*, *popping-eyes*). To je ujedno i najuočljivija gesta koja se pojavljuje u različitim tipovima emocije: kod čuđenja, divljenja, straha, ljutnje, radosti). Manji broj emocija vezan je uz sužavanje očiju (gađenje, ironija, tuga).

Očna mana razrokosti opisana je pomoću dva pragramema (*wall-eyed* i *cross-eyed*).

Složeni pridjevi sastoje se od prijedloga i pridjeva (*overlooked*). U hrvatskome su dva oblika složenih pridjeva povezana s korjenom gledanja: *u-viđavan* i *ob-ziran*. Slično je i s poljskim oblikom *o-ględny*.

3.1.4. Glagolski vizualni leksemi i pragramemi

Marcel Kušar još je početkom 20. stoljeća u svom djelu „Narodno blago” pisao da je „vid najplemenitije osjetilo, to je naš narod stvorio mnoštvo riječi i izraza za pojam gledanja i viđenja. Tako kao gledati slično značenje imaju glagoli: *motriti* (gledati potanko), *paziti* (gledati pomnjivo), *viriti* (gledati tako da se gledaocu ne vidi cijelo tijelo, nego ponajviše samo jedno ili obadvije oči, n. pr. viriti kroz prozor, iza vrata, *kao miš iz trica, kao spuž iz ljuske*), *piljiti*, *piždriti* ili *gviriti* (gledati uprtim očima, ne skidati oka s čega) /.../, *buljiti* (gledati rastvorenim očima), *zijati*, *zuriti* ili *blejati* (gledati otvorenih ustiju ne znajući što je ili ne misleći /.../, *blenuti* (gledati bez svijesti od čuda ili straha) /.../. Od složenih da navedemo najprije glagole istoga značenja: *sagledati*, *namotriti*, *smotriti*, *zazreti*, *zamjeriti*, *upaziti*, *uočiti* koga ili što, t. j. ugledati. – Drugi su složeni glagoli: *dogledati* koji znači i ugledati što nadaleko, dokle se može vidjeti /.../ i svršiti gledati /.../, *izglédati* ili *poglédati*: očekivati gledajući /.../ – *zglédati se*: poglédati jedan drugoga /.../ *progledati*: pogledati kroza što /.../ pak steći vid (Slijepci progledaše), onda malo pogledati (Daj mi knjigu da je progledam) – *nazreti* ili *pripaziti*: kao slabo vidjeti (Nazreo, pripazio sam ga u mraku. /.../ – *prizirati se* ili *priviđati se* komu što: pričinjati se komu da vidi što /.../ – *zapaziti*: ugledati i zapamtiti /.../.” (str. 72/3). Iz ovog kratkog citata vidi se da su još prije 100 godina filolozi koji su razmišljali o jeziku izdvojili vizualne glagole, imenice i pridjeve te, što je još zanimljivije, i frazeme. U ovom nabranjanju glagola možemo vidjeti da su neki zastarjeli (*namotriti*, *zazreti*, *upaziti*, *prizirati se*).

Vizualne glagole Biber naziva *perception verbs* te uočava da su to glagoli obraćanja (*verbs of attitude*) i emotivni glagoli *verbs of emotion* (Biber 1999:686). Uspoređujući ovaj tip vizualnih emotivnih glagola, izdvojili smo glagole s različitim oblicima korijena:

Engleski	Hrvatski	Poljski
condone	promatrati, pronicati	patrzeć, postrzegać
goggle	buljiti	gapić się
observe	promatrati, opservirati	patrzeć, obserwować
respect	cijeniti, respektirati	szanować, respektować
see	vidjeti, pogledati; gledati	widzieć, spojrzeć, zobaczyć; patrzeć, oglądać
stare	buljiti	gapić się
watch	gledati, razgledavati, pregledavati	patrzeć, oglądać

Glagol *respect* uključili smo radi latinskoga korjena *spectare*, što označuje također gledanje, ali radi se o gledanju u visinu jer onoga koga cijenimo, stavljamo iznad ostalih.

Ostali glagoli u engleskome imaju isti oblik kao i imenice (npr. *glance*, *glimpse*, *look*). *To glimpse* se prevodi kao *zabljesnuti*, *načas se ukazati*, *baciti pogled*, a na poljskome glasi: *przelotnie rzucić okiem*. U sva tri jezika radi se o vremenskoj dimenziji pogleda koji se odvija u kratkom roku poput bljeska svjetlosti.

Pragmetski vizualni glagoli ukazuju na načine gledanja: *glane*, *glimpse*. Ovi su brzi pogledi neprevedivi na hrvatski i poljski jednom riječju, već zahtijevaju uporabu frazema. Suprotno njima, trajni glagoli označuju da se pogled dulje zadržava na objektu. Takvi su glagoli posebno pragmatički obilježeni (*stare – buljiti – gapić się*).

Glagol *see* ima posebne oblike za imenicu (*sight*) i pridjev (*seen*). Specifičan je u hrvatskome i poljskome jer ima nekoliko sinonimnih svršenih oblika te posve drukčiji korjen za nesvršeni aspekt (usp. *gledati–vidjeti*, *patrzeć–zobaczyć–widzieć* kao i primjere navedene u tablici).

Glagol *watch* ima u engleskome isti oblik kao imenica drugoga značenja: *watch* (sat, ura – na njega se gleda pa je tako dobio ime u engleskome), dok se u hrvatskome i poljskome za ovu imenicu rabe posuđenice (hrv. *sat* iz turskoga, polj. *zegarek* iz njemačkoga). I engleski glagol *look* ima isti oblik kao imenica, dok se u hrvatskome i poljskome na prefigirani imenički korijen dodaje glagolski infinitivni sufiks (hrv. *izgled-ati*, polj. *wygląd-ać*) te se tako razlikuju glagoli od imenica.

U hrvatskome povratni glagoli označuju istovremeno gledanje jedan drugoga, tj. uzajamnu radnju gledanja: *gledati se*, *ogledati se*, *vidjeti se / viđati se*. Povratni glagol *osvrnuti se*, *obazrijeti se / obazirati se* ne označuje uzajamnu radnju, nego pravu povratnost, tj. okretanje glave samoga govornika unatrag ili uokolo.

Hrvatski i poljski glagoli imaju svršeni i nesvršeni aspekt koji se katkada izriče i supletivnim oblicima: *gledati – vidjeti (patrzyć, oglądać – zobaczyć)*.

Mnogi glagoli imaju u hrvatskome i iterativno značenje ponavljanja radnje: *viđati (se), zavirivati, provirivati, pogledavati, žmirkati*.

Isto tako neki glagoli imaju trenutnu radnju u engleskome, dok se u hrvatskome i poljskome ta trenutačnost ne može prevesti glagolom (*glimpse – pogledati na brzinu, u tren oka, baciti pogled*). Neki glagoli ne mogu imati trenutnu radnju ili se ona rjeđe rabi (npr. *žmiriti – zažmiriti* (nesvršeni i svršeni oblici), *žmirkati – iterativni oblik, – *žmirnuti* se obično ne rabi, a označuje trenutnu radnju koja se dogodila samo jednom).

Katkada vizualni glagol može dobiti sasvim drugo preneseno značenje (npr. *obazirati se – može značiti osvrutati se, a preneseno je značenje biti pažljiv, obazriv i odgovarati na izrečeno, komentirati*).

Čini se da engleski vizualni glagoli imaju aspekt sadržan u značenju. Tako npr. glagoli *squint, wink, observe (žmiriti, namigivati, promatrati)* mogu u hrvatskome biti prevedeni nesvršenim glagolskim vidom, dok je *glimpse, glance* po značenju svršen, odnosno čak trenutan pa se u hrvatskome i poljskome mora dodati prilog za opis brzine (*trenutačno pogledati*).

Glagol *blink* označuje iterativnu radnju ritmičnoga bljeskanja pa se često i u hrvatskome rabi ovaj engleski oblik s hrvatskim infinitivom: *blinkati*. Bujas ga prevodi svršenim trenutnim glagolom: *trepnuti*, što je u hrvatskome povezano s treptanjem oka, dok nesvršeni ili iterativni oblik *treperiti* označuje ritmično ponavljanje prekidanja svjetlosnih valova, a ne spuštanje i dizanje očnih kapaka. Isti engleski oblik može imati oba značenja, dok se u hrvatskome razlikuje micanje očnih kapaka (koje u biti označuje također prekide dotoka svjetla) od prekida svjetlosnih valova.

Glagol *škiljiti* u hrvatskome označuje gledanja pritivorenim očima, a uzrok takvoga gledanja može biti jaka svjetlost koja smeta očima pa se kapci spuštaju ili može označavati smetnje u vidu, slabovidnost. U poljskom jeziku to bi se moglo prevesti kao *mrugać*, ali to odgovara hrvatskomu *žmirkati*, tj. višekratnom zatvaranju i otvaranju očnih kapaka. Kod škiljenja se očni kapci ne zatvaraju do kraja, nego ostaju poluotvoreni, a radnja je popraćena još smrknuošću i podizanjem mišića obraza, dok kod žmirkanja to nije neophodno.

3.1.5. Vizualne sintagme i kolokacije (*collocations, modifiers*)

Sintagmu čine dvije odvojene riječi koje opisuju jedan pojam, ali nisu nezdvajno povezane (npr. uz imenicu *view* mogu u kolokaciji stajati *private view, fine view, general view, broad/wide view*). Ovakve se sintagme mogu

tretirati kao složenice, ali im se sastavnice pišu odvojeno kako bi se naglasila njihova sloboda spajanja (npr. *eyes* se mogu spojiti s pridjevima *popping*, *goggle* i drugima pa zajedno s njima tvore jedno značenje, ali njezine sastavnice zadržavaju svoja pojedinačna značenja. Pridjev u sintagmi ima funkciju opisivanja kao i svi pridjevi, imenica ima samostalno leksično značenje. Ovakve sintagme Biber i dr. zovu *modifikatorima* (modifiers) i razlikuju *premodifier* i *postmodifier* (npr. *a special project* i *a block behind* (op. cit. str. 574/575).

Naš pojam sintagme ipak označuje čvršću povezanost dviju riječi koje zajedno tvore jedan pojam, kao što to u engleskome na primjer čine ove pragemske sintagme:

Engleski	Hrvatski	Poljski
full view	potpun pregled	przegląd całościowy
fine view	lijep pogled	piękny widok
goggle eyes	izbuljene oči	wytrzeszczone (wybałuszone) oczy
dubble vision	dvostruka slika	podwójne widzenie, podwójny obraz
popping eyes	izbuljene oči	wybałuszone oczy
private view	osobni pogled, stanovište	osobiste spojrzenie, własny pogląd

3.1.6. Vizualni pragmafrazemi

Za razliku od sintagmi, gdje riječi mogu biti labavo povezane, riječi u frazemima nerazdvojno su povezane tvoreći samo jedno značenje, tj. jedan pojam. Ali ono što je u jednom jeziku frazem, u drugome ne mora biti. Tako npr. rečenica u engleskome jeziku ne sadrži frazem (idiom): *windows with a fine view of the sea*, dok se u hrvatskome to frazeologiziralo: *prozori s pogledom <na more>*. I obrnuto, ono što je u engleskome idiom (*to take a long view*), u hrvatskome ne mora biti: *biti dalekovidan*, *misliti unaprijed na posljedice*; *to take a short view* – *misliti kratkoročno*, *ne biti dalekovidan*. A postoji i mogućnost da u oba jezika nalazimo frazem: *to keep in view* – *imati pred očima*, *imati u vidu*, *držati na umu*; *mieć przed oczyma*

U Bujasovu rječniku (Bujas 2001a i b) pronašli smo neke frazeme kojih nije bilo u Poljsko-engleskim idiomima D. Wolfram-Romanowske i dr. (2005.). To su sljedeći pragmafrazemi:

- at a **glance** – na prvi **pogled** – od pierwszego **wejrzenia**, na pierwszy rzut **oka**
- at **eye-blinking** speed – munjevitom brzinom, dok **okom** **trepneš**, brzinom munje; we **mgnieniu oka**
- at first **sight** – **prima vista**, na prvi pogled – **prima vista**, od pierwszego **wejrzenia**

- catch a **glimpse** – uloviti **pogled** – uchwycić spojrzenie
- disappear **form sight** – nestati iz **vida** – zniknąć z **oczu**
- forty **winks** – sklopiti **oči**, zadrijemati – zdrzemnąć się, uciąć drzemkę
- hang on by the **eyelids** – visiti o niti, očajnički se boriti, hvatati se za slamku – chwytać się jak tonący brzytwy
- have a **glance** at – baciti oko, baciti **pogled** – rzucić **okiem**
- in a **wink** – u **tren oka** – w tej chwili, w tym momencie, nagle
- **look** into each other's eyes – **gledati** se u **oči** – **patrzeć** sobie w **oczy**
- **look right into** somebody's eyes – **gledati** komu ravno u **oči** – **patrzeć** komu prosto w **oczy**
- lost from **view** – izgubiti se iz **vida** – stracić z **widoku**, zniknąć z **widoku**
- maintain **eye-contact** – zadržati **pogled** – stać **patrzac**, trzymać **wzrok**
- not sleep a **wink** – (ni) **oka** ne sklopiti – nie zmrużyć **oka**
- open one's eyes wide – širom otvoriti (izbuljiti) **oči** – **zagapić** się
- (not) pick somebody's eyes out - (ne) iskopati komu **oči** – (nie) wykolic komuś **oka**
- **wink** at me – **namigni** mi – **mrugnij okiem** do mnie
- up to one's **eyeballs** – do ušiju, do vrata, do grla, totalno – po uszy

Prema englesko-poljskom rječniku idioma (Wolfram-Romanowska i dr. 2005.) izdvojili smo samo frazeme sa sastavnicom *eye* i njezinim složenicama. Usporedili smo engleski i poljski s hrvatskim frazemima. Poljski su autori u frazeme ubrojili i neke poslovice koje smo posebno odvojili jer su poslovice, za razliku od frazema, cijele rečenice.

Ekvivalentni frazemi u sva tri jezika sa sastavnicom *eye* mogu u hrvatskome i poljskome ovu sastavnicu imati u nominativu ili u nekom drugom padežu (instrumental, genitiv) te u jednini ili u množini.

Frazemi *oka* u jednini (*eye*) i u različitim padežima za hrvatski i poljski jezik:

- have a (good) **eye** for something – imati dobro **oko** za što (imati dobro zapažanje) – mieć (dobre) **oko** do czegoś
- in the twinkling of an **eye** – dok **okom** trepneš – w **oka** mgnienu
- notice/ see something out of the corner of one's **eye** – vidjeti/ gledati što krajikom **oka** – zauważyć/ zobaczyć coś kątem **oka**
- with naked **eye** – golim **okom** – gołym **okiem**.

Frazemi mogu sadržavati leksem *oko*, ali u engleskom u jednini, a u poljskom i hrvatskome u množini:

• look somebody straight in the **eye** – gledati ravno u **oči** – patrzeć / spojrzeć komuś prosto w **oczy**

Engleski idiomi s množinskom komponentom *eyes* odgovaraju hrvatskim i poljskim idiomima sa sastavnicom *oči*; *oczy* u nominativu množine:

- close/shut one's **eyes** (to something) – zatvarati **oči** pred čime (na što) – przymykać / zamykać na coś **oczy**
- cry one's **eyes** out – **oči** isplakati za kim – wyplakiwać sobie **oczy**
- open somebody's **eyes** (to something) – otvoriti komu **oči** (na što) – otworzyć komuś **oczy** (na coś)
- throw dust in somebody's **eyes** – sipati komu prašinu u **oči** – sypać komuś piaskiem w **oczy**

Iz rječnika izdvajamo ekvivalentne poslovice kojima sastavnica *oko* u hrvatskome i poljskome varira s obzirom na padež i broj, a u engleskome je razlika samo u broju:

- an **eye** for an **eye** (a tooth for a tooth) – **oko** za oko, zub za zub – **oko** za oko, ząb za ząb
- crows will not pick out crows' **eyes** – vrana vrani **oči** ne iskopa – kruk krukowi **oka** nie wykole

Poslovice sa sastavnicom *oka* mogu se razlikovati u hrvatskome s ponešto izmijenjenom rečenicom. Obje poslovice ekvivalentne su u engleskome i poljskome, dok se u hrvatskome minimalno razlikuju u glagolu:

- what the **eye** doesn't see, the heart doesn't grieve for (over) – daleko od **očiju**, daleko od srca – czego **oko** nie widzi, tego sercu nie żal
- the master's **eye** fattens the horse (the master's **eye** makes the horse fat) – gospodarevo **oko** konja goji – pańskie **oko** konia tuczy

Frazemimi sa sastavnicom *oči* u različitim padežima (instrumental i genitiv) i u pluralu:

- bags under one's **eyes** – vrećice **pod očima**, natečene **oči** – worki/ wory pod **oczyma**
- (do something) with one's **eyes** closed – raditi što zatvorenih **očiju** – robić coś z zamkniętymi **oczami**
- in somebody's **eyes** – u čijim **očima**, po čijem mišljenju – w czyichś **oczach**
- keep one's **eyes/ears** (eyes and ears) – otvorenih **očiju** i ušiju, otvoriti **oči** i uši – mieć **oczy/uszy** (oczy i uszy) otwarte
- not believe/credit one's **eyes/ears** – ne vjerovati svojim **očima/ušima** – nie wierzyć własnym **oczom/uszom**

- not take one's eyes off somebody/something – ne odvajati **oči** od koga/od čega – nie odrywać od kogoś/od czegoś **oczu/wzroku**
- scratch somebody's eyes out – skočiti komu u **oči** – wydrapać komuś **oczy**
- the scales fell (dropped) from somebody's eyes – nekomu su se otvorile **oči**, netko je progledao – huski spadły komuś **z oczu**
- with fear/ desperation/ sadness etc. in one's eyes – sa strahom/ s očajem/ s tugom itd. u **očima** – ze strachem (z rozpaczą, ze smutkiem itp.) w **oczach**

Mnogi frazemi razlikuju se samo u vizualnim leksemima pa ih ubrajamo u djelomično ekvivalentne frazeme. Dok u engleskom jeziku nalazimo dvostruki vizualni leksem *bird's eye* i *view*, u hrvatskom jeziku javljaju se drugi vizualni leksemi: *perspektiva*, *pogled*. Poljski vizualni leksemi *widok* i *wzrok* pojavljuju se u poljskom prijevodu frazema.

- a bird's-eye view – iz ptičje **perspektive** – **widok** z lotu ptaka
- as far as the eye can reach – dokle **pogled** seže – jak (daleko) **okiem** sięgnąć
- measure somebody/ something with one's eye; size somebody/ something up – mjeriti koga **pogledom** – zmierzyć kogoś/ coś **wzrokiem**

Dok poljski i hrvatski vizualni frazemi imaju različite vizualne sastavnice, u engleskom je uključena komponenta *eyes*:

- drop (lower) one's eyes – spustiti **pogled** – opuścić/ spuścić **oczy/ wzrok**
- feast one's eyes (up)on something – **ne moći se nagledati** koga/čega, uživati gledajući koga/što – sycić **wzrok /oczy** czymś
- have shadows under the (one's) eyes – imati **podočnjake** – mieć cienie **pod oczyma**
- strain one's eyes – treba dobro otvoriti **oči**, dobro gledati da se što vidi, napinjati **oči** – natężyć/ wytężyć **wzrok**

Ostale vizualne komponente ne pokazuju ekvivalenciju s engleskim, imaju je samo poljski i hrvatski:

EYEBALL – očna jabučica – gałka oczna

- eyeball to eyeball – u četiri **oka** – **oko w oko**

EYESHOT – pogled - wzrok

- within **eyeshot** (within sight) – biti na **oku** – w zasięgu **wzroku**

EYELID – vjeđa, očni kapak – powieka

- **wink at (connive at, condone)** – zatvoriti **oči** na što, gledati komu **kroz prste** – patrzeć z przymrużonymi **oczami**

- without batting an eyelid – da ni okom ne trepne – bez zmruženia powieki (powiek, oka), bez mrugnięcia powieką.

4. Vizualni pragmemi i pragmafrazemi boja

Boje doživljavamo zahvaljujući mogućnosti oka da prima svjetlost. Zato smo pragme i pragmafrazeme boje uvrstili u vizualnu komunikaciju.

U hrvatskom jeziku riječ boja je turcizam, poljski rabi riječ *kolor*, što je iz latinskoga i *barwa* iz njemačkoga, ruski jezik za boju je uzeo metaforični naziv *cvijet*, a u staroslavenskome se boja označavala riječju **mastь*, što se danas zadržalo za boju životinjskoga krzna, te **kvěť*, što je u hrvatskome i u poljskome promijenilo značenje u *cvijet* (polj. kwiat), a u ruskome je ostalo primarno značenje boje (usp. Gluhak 1993:139)

Formalno se **pragmemi** boja mogu izricati **leksemima** (*pozelenjeti, pocrvenjeti; blijedost, sivilo*; polj. *blady, szarzyzna*), **usporedbama** (*bijel kao zid, crven kao rak, blijed kao krpa; biały/blady jak ściana, czerwony jak burak*) i **frazemima** koje zbog uporabe nekog od pragme kao značenjske sastavnice zovemo **pragmafrazemima**. Kada su im sastavnice pragmemi boja, onda su to pragmafrazemi boja.

Milka Ivić (1995:98/99) u svojoj zbirci rasprava *O zelenom konju* navodi da u narodnoj pjesmi, gdje se često uz životinje javljaju boje koje ih opisuju, katkada može doći i do uporabe dvije boje odjednom («*Doleti joj siv zelen sokole*»). *Sivi sokol* simbol je hrabrosti, neustrašivosti pa se često i junaci iz narodne pjesme nazivaju sokolovima. Dakle, sintagma *sivi sokol* u narodnoj se pjesmi rabi kao metafora, a u Domovinskome su ratu različite brigade imale nazive ubojitih, oštrih, opasnih životinja (tigrovi, sokolovi itd.).

M. Kita i E. Polański u svome su tematskome rječniku naveli čak 21 sinonim za sivu boju (*szary = antracytowy, brudnoszary, ciemnoszary, gołębi, jasnoszary, mysi, ołowiany, perłowszary, perlowy, popielaty, posiwiały, przyprószone siwizną, siwy, srebrzystoszary, srebrzysty, stalowszary, stalowy, szarawy, szary, szpakowaty, zszarzały* /str. 73/). Radi se tu uglavnom o metaforama (*antracitan, biseran, pepeljast, srebrnast* itd.) ili o složenicama (*svjetlosiv, tamnosiv*, itd.).

Može se nadalje govoriti i o opoziciji *zdravih i nezdravih* boja kad se radi o ljudskom tenu (ibid. str. 39). Tako *bljedoća, žutilo* i *crvenilo* kože označuju obično bolest, dok se *rumenilo* smatra zdravom bojom obraza. Modrice na koži dobile su naziv po *modroj* boji, dok je *siva* ili *plava* boja kože oznaka za mrtvo tkivo, a *sivilo* opća imenica za beživotnost, mrtvilo, dosadu, maglovito zimsko vrijeme, što označuje da prema takvoj boji imamo emotivno negativan stav.

Iako tvorena istim sufiksom kao *plavilo* ili *crvenilo*, riječ *zelenilo*, tj. skupan naziv za nasade, izaziva pozitivnu konotaciju jer nas podsjeća na parkove, odmor, šetnju, svjež zrak. *Plavetnilo* je povezano s bojom vedroga neba i izaziva pozitivne osjećaje za razliku od *sivila* koje u ljudi izaziva potištenost.

Vidimo da u svakom jeziku postoje ne samo jezične, nego i kulturološke i pragmatične razlike u nazivima boja. Neke su boje arhaične i čuvaju se još samo u sintagmama tipa *sinje more*, *sinji galeb*. Za galeba znamo da je siv, dok za more kažemo danas *plavo more*. U poljskome se ta boja očuvala u nazivu ptice *synogarlica*. Isto tako nijansa sivoga može se nazvati *surim*, što se običava dodati orlu (*suri orao*) i tada ta boja izaziva dodatnu snagu i divljinu koja se pripisuje ovoj ptici.

Ovakvi bi se oblici za boje mogli nizati još dugo, ali što je u tim oblicima vezano uz pragmalingvistično viđenje i značenje boja? Odgovaram: ono čime možemo utjecati na ljudske emocije i raspoloženje. Razlikuju se u pragmatični boje koje u frazemima ili leksemima odaju pozitivnu energiju i pozitivne emocije (npr. *plavetnilo*, *plavo more*, *rumeni obrazi*) i negativnu energiju i negativne emocije (npr. *crvenilo*, *žutilo*, *sivilo*, *crnina*, *mrkla noć*, *crni cigarin*; *ciemna robota*, *cichociemny*).

4.1. Višebojnost kao pragmem

Kada se više boja nađe na okupu, a nijedna se posebno ne izdvaja, postoji za to jedan pojam – *šarenilo*. Kao pragmem ova riječ može se shvaćati pozitivno, tada označuje nešto lijepo, raznoliko, *šaroliko*, *raznobojno*. Međutim, stvar je ukusa ako se komu ne sviđa šarena tkanina, slika itd. Ako za koga kažemo da je *šaren*, to opet ima negativno preneseno značenje, takva je osoba lažljiva, prevrtljiva, mijenja mišljenja ili radi sumnjive stvari. Kad nekoga nazovemo *šarenbačem*, to označuje da po našem mišljenju nema ukusa u oblačenju. Sintagma *šaroliko društvo* više nema veze s bojom, nego je metafora za različite tipove ljudi na okupu.

Šarenilo ima korijen *šar-*, a šara je ukras, uzorak, što je prema Gluhaku i osnovno značenje – ukrašavanje. U poljskom *krasić* znači ukrašavati, bojiti, npr. jaja. U etimologiji šarenoga temeljno je značenje u hrvatskom jeziku upravo boja, ali na implicitan način. U poljskome je međutim korijen *szar-* raobljen za sivu boju, dakle za odsutnost boje. Glagol *šarati* kao pragmem metaforično označuje varanje bračnoga druga, odnosno radnju sa skrivenim (lošim) namjerama.

U ovu skupinu višebojnosti spada i leksem *trobojnica* (tal. *tricolori*) koja je simbol za trobojnu zastavu. Dok Hrvatima trobojnica znači *crven-bijeli-plavi*,

za Talijane su to crvena-bijela-zelena boja zastave. Ovakvi državni simboli također se mogu smatrati pragmemima i kulturemina jer izazivaju u svakom narodu ponos. Za Nijemce to je *crna-narančasta-žuta* boja zastave. Vidimo da je zastava ženskoga roda, a trobojnica (također ž. roda!) se iskazuje u muškom rodu pridjeva, možda zato što se misli na *stijeg, barjak*.

4.2. Dvobojnost kao opozicija boja

Svaka boja može imati opoziciju nijanse (svijetlo – tamno), npr. *svjetlocrvena – tamnocrvena*, *svjetloplava – tamnoplava* itd. Svijetlo i tamno odnose se na količinu svjetla. Tamna boja ima manje svjetla, a sasvim bez svjetla je crna boja, dok najveću količinu svjetla ima bijela boja. Međutim, ove navedene suprotnosti u nijansama ne nose pragmatična značenja.

U semantičkoj i pragmatičkoj opoziciji javljaju se zajedno crna i bijela boja u frazemima obaju jezika. Npr. *crno na bijelo (bijelom)*, *czarno (czarne) na białym* u oba jezika znači nešto jasno, nesumnjivo, izrazito, što se može smatrati pozitivnim. Ovakvim se suprotnostima naglašava istinitost čega (kao što su istinita crna slova na bijelome papiru).

U poljskim smo frazeološkim rječnicima našli više ovakvih nasuprotnih frazema, ali u negativnome značenju: *ani czarno (czarne), ani bialo (biale)* – u prijevodu: *niti smrdi nit' miriši*, tj. nešto neodređeno, neodlučno, bezizražajno. *Z białego robić czarne /z czarnego białe/* u prijevodu: *za bijelo reći da je crno*, znači preokretati, predstavljati što drukčije nego jest, obrtati stvari. Zatim se u poljskome jeziku iskazuje neodlučnost (hrvatski bi adekvatni frazemi bili: *ne biti ni za ni protiv, ne reći ni da ni ne*) te gledanje naopačke, izokrenuto. U potonja dva frazema možemo govoriti o pragmafrazemima jer se njima označuje modalnost (lažnost, neistinitost) i emocionalnost (neodlučnost i bezizražajnost).

Čuvati bijele novce za crne dane opozicija je dobra i zla (dobro je imati egzistenciju, a zlo je kad se bez nje ostane). Ovaj frazopragmem navodi A. Hrnjak (2005:58), a nisam ga pronašla u poljskim frazeološkim rječnicima.

Sintagma *biały murzyn* (doslovce: *bijeli crnac*) znači da bijelac radi kao crnac, tj. da je iskorištavan.

U hrvatskome se *bijelo roblje* odnosi na djevojke koje prodaju za hareme ili za javne kuće. Roblje su uvijek bili crnci pa se *bijelo roblje* može smatrati opozicijom bijelo – crno.

Osim opozicije *crno – bijelo* postoji u poljskome opozicija *biało – ciemno* (bijelo nasuprot tamnome): *biała karta* = prazna, čista, nepoznata, dok je *ciemna karta* razdoblje nesreće i neuspjeha.

Osim opozicija pragmemi se mogu sastojati i iz dvije boje. Tako se u poljskome pod pojmom *biało-czerwoni* krije nacionalno poljsko ime (naime, poljska zastava sastoji se od bijele i crvene boje pa se metaforom boja iskazuju Poljaci kao nacionalno biće). U hrvatskome se ne može tom metaforom nazivati Hrvate.

U fiziološkom smislu u opoziciji stoje crvena i bijela, tj. blijeda boja lica (*pocrveniti, zacrveniti se* nasuprot *pobljediti, problijediti, pobijeliti*). Crvenilo lica označava ljutnju, stid ili bolest, a bljedilo – strah ili bolest. Jedna boja isključuje mogućnost istovremene pojave druge boje.

4.3. Pojedinačne boje u pragmemima i pragmafrazemima

4.3.1. Bijela boja

Bijela je boja zastupljena u mnogim pragmemima obaju jezika. Tako se povećani stupanj bjeline iskazuje tautološkim pragmemima *biel bjelcat* (*biały białusienki*), a u rječniku WSF navedene su brojne sintagme i frazemi s bijelom bojom, npr. *biały tango* (*walc* itp.) kulturološki je pragmem za ples u kojemu dame biraju. *Biały kruk* (doslovno: *bijela vrana*) u poljskome se odnosi na rijetku knjigu do koje se teško može doći. I u hrvatskome postoji sintagma *bijela vrana*, ali ona znači osobu koja se ističe nekom negativnom osobinom. U poljskome i u hrvatskome se za takvu osobu kaže da je *crna ovca* (*czarna/parszywa owca*).

Većina navedenih frazema s bijelom bojom kao sastavnicom neočekivano ima negativne konotacije pa ih svrstavamo u negativno obojene pragmafrazeme. Za očekivati bi bilo da su negativni frazemi s crnom bojom, ali iz primjera se vidi kako i bijela boja može označavati nešto loše.

Do białego rana (*dnia*) vremenski je pragmem koji znači: *u sitne sate*, tj. vrlo rano, u cik zore, a obično se odnosi na kasno vraćanje kući nakon terevenke, pijančevanja, bančenja.

Do białego (*do užarenosti, do usijanja*) i *dostawać białej gorączki* (doslovce: dobivati bijelu groznicu, tj. šiziti, luditi, pjeniti se) pragmemi su kojima se iskazuje ljutnja (u hrvatskome se to iskazuje i užarenošću koja pokazuje žestinu svađe).

Čuđenje da se što ružno može dogoditi po danu, a ne noću kada se ne vidi, iskazuje se u poljskome i hrvatskome slično: nešto se ružno dogodilo *u pol bijela dana*, polj. (rozbój *w biały dzień*) odnosno: razbojstvo ili zločin na očigled svih.

U oba jezika bolest pijanstva, *delirium tremens*, opisuje se po manifestacijama: *vidjeti bijele miševe; widzieć białe myszki*.

Białe małżeństwo sintagma je u poljskome jeziku kojom se pomoću eufemizma iskazuje pojam za nekonzumirani brak. Bijela boja, kao što vidimo, ne simbolizira uvijek dobrotu, čistoću i svjetlost.

Tako frazem *zesać kogoś na białe niedźwiedzie* (doslovno: poslati u lov na bijele medvjede) u poljskome jeziku znači: poslati koga u izgnanstvo u Sibir.

U oba jezika frazem *u bijelim rukavicama* označuje kakvu sumnjivu radnju koja se radi lukavo i nevidljivo, uvijeno, naoko pristojno i legalno.

Negativno se zatim shvaća stanje bolesti ili uplašnosti. Netko može biti *bijel (blijed) kao zid (kreč, krpa)* ili *biały (blady) jak ściana (papier, płótno, kre-da, chusta, śmierć)*, a kontekst nam kazuje radi li se o uplašnosti ili o bolesti.

Gledati bijelo znači: izbuljiti oči od iznenađenja ili neznanja i u poljskome nema adekvatnoga pragmafrazema s bijelom bojom.

Zemljopisno-povijesni termin *Bijela Hrvatska* odnosi se na zapadnu stranu svijeta, odnosno na veliku zemlju. Naime, u prairanskom jeziku strane svijeta imenovale su se bojama. Zapad je simbolizirao naziv bijele boje, istok zelene, jug crvene, a sjever crne boje (usp. Wojciechowski i Nosić).

Čekati princa na bijelu konju znači izbirljivu djevojku koja čeka idealnoga muža. Bijeli konj simbolizira dobrotu, a princ bogatstvo, o čemu sanjaju svi ženski likovi iz bajke, ali i iz realnoga svijeta. U poljskom jeziku poznata je poslovice *Święty Marcin na białym koniu jedzie*, ali ovdje bjelina označuje nadolazak snijega. Postoji i u poljskom termin *książe na białym koniu* u istom značenju kao u hrvatskom jeziku.

Za nordijske turiste kaže se u šali da su *bijeli kao sir*, što je i pogrдно jer je za očekivati na moru preplanulu put. U istom se značenju takve bijele turiste naziva *jogurtima* (polj. *twarożki*), što je metafora za bijelu put.

4.3.2. Crna boja

Crna boja može imati i pozitivne konotacije, kao što bijela nosi negativne. Tako se na primjer ljepota crne kose i crnih očiju može izraziti usporedbom ili metaforom s ugljenom, a da nema loših konotacija (*oči kao dva užarena ugljena, kosa crna kao ugljen*). Isto tako crna boja konjske dlake doživljuje se pozitivno pa se *vrani konj* smatra čim lijepim. *Crni kontinent (czarny kontynent)* simbolizira Afriku te ima neutralno značenje. U poljskome se govori za jaču ili slabiju kavu *mała* ili *duża czarna* (u hrvatskome je to kratka ili duga kava), a *pól czarnej* u poljskoj kulturi odnosi se na pola šalice crne kave bez mlijeka ili vrhnja. Dakle, ovdje se crna boja odnosi na prehrambene kultureme.

Međutim, u većini primjera crna boja ima negativnu konotaciju. *Crna knjiga (lista)*, polj. *czarna księga (lista)* odnosi se na popis nepoželjnih osoba u

društvu. U hrvatskome nema sintagme *czarna robota* koja u poljskome ne znači *rad na crno*, nego *crnčenje*, teški fizički rad koji je slabo plaćen i prljav (ovo ne treba brkati s hrvatskim frazomom *prljav posao*, *prljava rabota* što znači: ilegalan, nečist, mutan posao, često i plaćeno ubojstvo).

Czarna rozpacz je velika tuga i jad, očaj, dakle vrlo negativan osjećaj.

Czarny rynek odnosi se na gospodarski pojam koji se u hrvatskom izriče ili kao *crna burza*, *crno tržište* ili kao *siva ekonomija*. I ovaj naziv označuje za društvo i državu negativnu pojavu – nekontroliranu prodaju bez plaćanja poreza.

U oba jezika postoji pragmafrazem *gledati kroz crne naočale* (*patrzyć przez czarne / ciemne okulary*), a odnosi se na crno ili negativno gledanje čega ili na osobu za koju se kaže da je pesimist, tj. da crno gleda na stvari i pojave. Slično znači frazem *przedstawiać / malować / widzieć coś w czarnych barwach / kolorach* – predstavljati / bojiti / vidjeti / gledati što crno (kroz crne naočale).

U hrvatskome postoji pragmem *crni petak* i pragmafrazem *ostaviti što za crne dane*, a u poljskome je to *czarna godzina* (*zostawić coś / odłożyć coś na czarną godzinę*). Radi se o trenutcima kada nas napusti sreća, nemamo novaca, izgubimo posao i sl.

Crni petak u hrvatskome označuje dan kada nam ništa ne polazi za rukom. A. Hrnjak osim crne boje koja se «u najvećem broju kultura povezuje sa zlom» i koja je «atribut svega što se protivi Božjoj volji, ali i ljudskim zakonima i moralu», razmatra i petak koji «nosi dodatni simbolički potencijal» Velikoga petka, dana Isusove smrti (Hrnjak 2005:40). U poljskome se takav pragmem ne označuje bojom: *feralny dzień* je dan kada imamo peh.

U hrvatskome opet ne postoji pragmem *czarny koń* koji se odnosi na politiku i neočekivanoga rivala koji pobjeđuje (SFWP:86).

Czarna dziura u poljskome označuje određeno razdoblje prošlosti koje se negativno ocjenjuje ili vreću bez dna u gospodarstvu (ibid., str. 85), dok se u hrvatskome to može krivo interpretirati kao svemirka *crna rupa* koja u sebe uvlači i poništava sve.

Crna ovca i *czarna owca* isti su pragmemi za osobu koja svojim ponašanjem izaziva lošu sliku i kompromitira svoje društvo.

Crne misli (*slutnje*) znak su moguće nadolazeće nesreće, a pragmafrazem *crno ti se piše* označuje prijeljnu komu tko je učinio što loše.

Za *crni fond* A. Hrnjak navodi da ima dva značenja: «novac prikupljen za ilegalnu isplatu» (ibid., str. 43) i «novac za crne dane», a kao šaljivo značenje spominje tajno skriven novac pred mužem ili ženom, pred curom ili dečkom.

Zatvor A. Hrnjak spominje kao *crnu kuću* (ibid., str. 43), što je sadržano i u riječi *tamnica* (od tame) jer su nekada zatvori bili u tami podruma.

Zanimljiv je pragmafrazem *ni koliko crnog(a) pod noktom* u određivanju male količine čega, a dolazi od nečistoće koja se nakuplja pod noktima. Taj je pragmafrazem povezan s gestom kojom se noktom palca dodiruje unutarnja strana nokta prstenjaka ili gornjih zuba kao da se čisti prljavština pod tim noktom. Crna boja povezuje se s prljavštinom, služi kao metafora za nečistoću, a zapravo znači nešto treće, minimalnu i beznačajnu količinu čega. A. Hrnjak ovdje crnu boju naziva «vizualnim dijelom semantičkoga taloga» (ibid.:46). U poljskome se ovakvo značenje opisuje sasvim drugim pragmafrazemom: *ile kot naplakal* (doslovce: koliko je mačka isplakala).

Etnolingvistički je poljski frazem *dostać czarną polewkę* (doslovce: dobiti juhu od krvi) koja je u poljskoj književnosti poznata kao odbijanje udaje za određenoga prosca. Danas to značenje funkcionira kao u hrvatskom frazemu *dobiti košaricu*, tj. *biti odbijen*, ali se značenje više ne odnosi na odbijanje ženika.

4.3.3. Siva – boja bez boje

Siva boja nijansa je crne, odnosno dodano nešto bijele boje u crnu. Međutim, veliki je raspon od tamno sive, antracitne, pa sve do sive boje oblaka. U pragmafrazemima se ona ipak realizira nešto drukčije. A. Hrnjak navodi da u hrvatskome i ruskome ima malo frazema s tom bojom, ali u poljskome smo pronašli više njih. Tako se hrvatska *siva eminencija* naziva u poljskom *szara eminencja* i ima isto značenje nevidljivoga upravljanja.

Sivilo (polj. *szaruga, szarzyzna*) ima u oba jezika izuzetno pesimističnu konotaciju dosade, ružnoga vremena, općeg neraspoloženja.

Poljski frazem *rządzić się jak szara gęś* često se susreće u kolokvijalnom govoru za nekoga tko je samovoljan i tko voli komandirati (Skorupka 1974:262).

Szara rzeczywistość označuje *sivu svakodnevicu*, samo se u poljskome nalazi u sastavu frazema riječ *stvarnost*, a u hrvatskome *svakodnevica*.

Szary człowiek u hrvatskome se ne iskazuje bojom, nego veličinom: *mali (prosječan) čovjek, obični ljudi*. Skorupka spominje i frazeme *szare dni, szare życie, szara dola*, a sve u značenju sivila i nezanimljiva života, monotonosti.

Međutim, siva boja koja znači sjedine (sijedu kosu) u poljskome ima pozitivnu konotaciju mudrosti i životnoga iskustva (usp. *siwe włosy* – hrv. *sijeda glava*).

Być (znajdować się) na szarym końcu Skorupka opisuje kao sjedenje u zapečku (u kutu), odnosno zauzimanje posljednjeg mjesta ili loše pozicije.

U poljskoj se frazeologiji dodatno pojavljuje pojam *tamne nijanse* kao neukosti, zaostalosti i gluposti (usp. *ciemnota* – zaostali svijet, *ciemniak* – glu-

pan). Osim toga pragmafrazem *typ spod ciemnej gwiazdy* označuje sumnjivoga tipa, osobu koja radi nezakonite stvari, kriminalca.

Vidimo da je u svim pragmafrazemima siva boja donijela negativno značenje neuglednosti, zapećka, monotonije ili samovolje i kriminalnih radnji (u poljskome primjeru *sive guske* i *typ spod ciemnej gwiazdy*), a izuzetno i pozitivno značenje mudrosti i životnoga iskustva (*siwe włosy*, *siwa głowa*).

4.3.4. Crvena, rumena, rujna, ružičasta boja

Crvenu boju RHJ definira kao boju krvi, a drugo značenje pridjeva *crven* stavlja se u kontekst stida (*crven od stida*, str. 129). U poljskome nalazimo isti korijen *crv-/ czerw-* jer se crvena boja dobivala od neke vrste crva. Ta je boja metafora za fiziološke pojave stida i ljutnje, dakle negativnih emocija. Pragmem *pocrveniti*, *zacrveniti se* postoji i u poljskom jeziku: *zaczzerwienić się* u istome značenju stida ili jarosti. Za razliku od crvene boje, njezin sinonim *rumen* ima pozitivne konotacije jer rumenilo lica označuje mladost, zdravlje, jedrinu. Za razliku od *rumenila lica*, rumenilo na licu označuje „umjetno zdravlje”, umjetnu boju koju nanosimo na lice. U poljskome se takvo rumenilo zove *róż*, dok se prirodno rumenilo naziva imenicom u množini – *rumieńce*, a glagol *zarumienić się* označuje pragmem djevojačkoga stida. Ako se glagol proširi u frazem, *zarumienić się* (*zaczzerwienić się*) *po uszy*, dobivamo pragmafrazem mladenačkoga stida.

U hrvatskome se osim mladih osoba *rumènē* i jabuke, jagode, trešnje, dakle crveno voće.

Pridjevni oblik *rujan* također znači *rumen*, *crven*, a dolazi od biljke *ruj* koja služi za dobivanje crvene boje (RHJ:1090). Odatle u hrvatskome sintagma *rujno vino* i naziv mjeseca *rujna*, kada taj grm poprima crvenu boju.

Ružičast imenuje svjetlocrvenu, crvenkastu, blijedocrvenu, rumenkastu boju. To je boja koja izaziva nježnost i suprotne osjećaje od onih što ih izaziva crvena boja. Ružičasti mogu biti dječji obrazi, usne, ručice, nožice. Žensku djecu oblači se u ružičasto. Kad se gleda kroz ružičaste naočale, sve se vidi optimistično, lijepo (usp. polj. *patrząc przez różowe okulary*). Isto značenje može se u poljskome izreći frazemom *malować* (*przedstawiać, widzieć*) *coś w różowych barwach* (*kolorach*). Naziv dolazi od cvijeta ruže pa su neki frazemi u hrvatskome iskazani metaforom toga cvijeta. Kada komu *ne cvatu ruže*, znači da mu je život težak, a kad *mu ruže cvatu*, dobro mu je. U poljskome se za dobar život kaže *stapać po różach*, a za težak život se ovome frazemu dodaje negacija.

Poljski prilog *różowo* u frazemu *patrząc różowo na świat* daje frazemu optimistično značenje, optimističan pogled na svijet. Pridjev *różowy* u fraze-

mu *być w różowym humorze* označuje nešto dobro, razdragano, zadovoljno, raspoloženo, vedro.

M. Kita i E. Polański navode ove sinonime crvene boje: *amarantowy, bordowy, ceglasty, ciemnowiśniowy, cynobrowy, czerwony, zaczerwieniony, karmazynowy, karminowy, krwistoczerwony, krwisty, ognistoczerwony, pąsowy, rubinowy, rumiany, szkarłatny, wiśniowy*.

Pąsowy se u poljskome jeziku definira kao *svjetlocrven*, a rabi se u pragmatičnome značenju crvenjenja od stida: *stanęła w pąsach* – bila je sva crvena u licu od stida.

Usporedbe u hrvatskome i poljskome razlikuju se kad je riječ o crvenoj boji od ljutnje. Za ljutita Hrvata reći ćemo da je *crven k'o paprika*, dok će se za ljutita Poljaka u poljskome reći da je *czerwony jak burak* (tj. crven kao cikla). *Burak* ima još jedno pragmatično značenje glupana jer slično zvuči i pridjev *bury* koji označuje tamnosivu boju, a tamnoća ili tmurnost u poljskome je metafora za glupost ili sumnjive rabote (*ciemny = glup, typ spod ciemnej gwiazdy = sumnjivi tip*). Zato se i *burak* odnosi na glupog, neškolovanog, primitivnog čovjeka.

Crven k'o rak ima dvostruko značenje: crven od ljutnje ili pocrvenio od prevelikoga sunčanja.

Za pijanca koji ima velik crveni nos reći ćemo da mu je *nos k'o paradajz*.

U narodnoj pjesmi usne su *rumene k'o jagode*, a obrazi *rumeni k'o jabuke*. Poljaci *rumene usne* uspoređuju s višnjama: *usta ma jak wiśnie*.

Crvendać je primarno ptica pjeвица, ali se može primijeniti i kao pragmem za komunista ili za osobu koja se voli oblačiti u crveno. U poljskome se poimeničeni pridjev u množini *czerwoni* također odnosi na komuniste.

U zemljopisnome smislu crvena boja je u nekim povijesnim razdobljima hrvatskoga jezika označavala jug (usp. Nosić 2006, Pintarić 2004).

4.3.5. Žuta boja

Žuta je boja svjetla, sunca, zlata, dakle pozitivna, ali i boja kanarinca, limuna, što znači – jarka, neugodna, kričava. *Žuta kuća* povezana je s ludnicom, ali zašto su poznate umobolnice obojene u žuto, nije protumačeno je li to slučajno ili da se ističu od ostalih bijelih fasada u gradu. Danas ova žuta boja više nema razlikovnu ulogu jer su mnoge kuće obojene u žuto.

U poljskome se žuta boja povezuje s jantarom, medom, limunom, piješkom, slamom, kanarincem i senfom (*żółty = blond, bursztynowy, cytrynowy, jasny, kanarkowy, miodowy, musztardowy, piaskowy, płowy, słomkowy, zlocisty, zlotawy, zloty, żółtawy*).

U poljskim frazeološkim rječnicima nije zapisana lema *žut*, dok HFR ima razgovorni oblik *nadrhljati* (*nagrabusiti* i *sl.*) kao *žuti* u značenju: loše proći, nastradati. RHJ navodi definiciju žute boje kao boje limuna i zlata te kao bljeđoće. Spominje se sintagma *žuti tisak* (senzacionalističke novine) te frazem *žuti žutuju, a crveni putuju* koji objašnjava kao: «blijedi i mršavi dugo žive, a gojni brzo umiru» (str. 1449).

U hrvatskome su žive i usporedbe negativne konotacije: *žut kao limun* (*vošak*) (iscijeden, ispijen, bolestan) i *žut kao kanarinac* (napadne žute boje, kričav). *Žut ka cekin* spominje M. Menac-Mihalić kao dijalektalni oblik koji ima pozitivnu konotaciju kad se radi npr. o koži zdravih i domaćih pilića (otuda i naziv pilića «Cekin», što kod ljudi izaziva asocijaciju žutoga i domaće hranjenoga pilećega mesa koje se zlati poput dukata, tj. cekina).

Žutokljunac osim izravnoga ptičjega ima i preneseno značenje za čovjeka koji je još mlad da bi znao mnoge stvari. Tako imenovana osoba ne osjeća se ugodno pa kažemo da je to pogrdni pragmem.

U športu se pojavljuje *žuti*, *zeleni* i *crveni karton* kao upozoravanje, ukor pred izbacivanje i izbacivanje igrača koji pravi prekršaje. *Dobiti žuti karton* prenosi se iz športa u svakodnevni frazem opomena ili upozorenja pred isključenje iz igre.

4.3.6. Zelena boja

Zelena je boja složena od žute i plave pa se ne smatra osnovnom bojom. U pragmatici služi kao pozitivan i negativan pragmem. *Pozelenjeti od jada* negativan je osjećaj nemoći, a glagol *zazelenjeti se* pobuđuje u nama pozitivan osjećaj proljeća, buđenja novoga života. Kada komu kažemo da je još *zelen*, time mislimo da nema iskustva, da je premlad za upletanje u razgovor ili neki posao i time ga vrijeđamo jer ga ograničavamo. Isto tako pragmem *zelembać* preneseno i pogrdno označuje početnika bez znanja.

Gradska sintagma *zeleni val* novo je značenje zelenoga svjetla semafora koje se pali duž ulice i ne zaustavlja vozila. Val je korišten za sliku tijeka, plovljenja, a zelena boja signal je slobodnoga prolaza vozila. Prometna signalizacija dovela je do novoga pragmafrazema: *dobiti zeleno svjetlo*, tj. dobiti dopuštenje za kretanje u kakvu akciju, projekt i sl. U pozitivnom je značenju i pragmafrazem *doći na zelenu granu*, što znači: uspjeti, doći na svoje, oporaviti se (usp. Hrmjak 2005:68). *Zeleni prst* imaju uspješni vrtlari.

Poimeničeni pridjev u množini *zeleni* (polj. *zieloni*) označuje ekologe. Katkada se to rabi u pogrdnome tonu jer oni se neprestano bune zbog nečega. «*Mali zeleni*» sintagma je virtualnih svemiraca s filma. U govoru se ta sintagma rabi za zamišljene osobe koje mogu riješiti ovozemaljske probleme.

U rječniku M. Menac-Mihalić navodi se usporedba *zelena ka ljutika*, što u dijalektu znači *neugledna cura* (str. 221).

4.3.7. Ljubičasta boja

Ova je boja složena od plave i crvene, a ime je dobila od cvijeta ljubice. Na poljskome se kaže *fioletowy kolor*, a cvijet se zove *fiolek*. U poljskome jeziku ima pragmafrazema sa sastavnicom ljubice, ali ne i ljubičaste boje. Npr. kaže se za zaljublenu i romantičnu osobu da ima ljubice u glavi (*mieć fiołki w głowie*), a *mieć lekkiego fioła* kaže se za osobu koja je malo uvrnuta, luckasta. *Dostać fioła* znači *nervirati se, pošiziti*. Usporedba *skromny jak fiolek* odnosi se na neuglednu i skromnu osobu koja se ničim ne želi isticati.

Poljubičastiti od jada žargonizam je kojim se opisuje jednom bojom crvenilo od ljutnje koje prelazi u plavu nijansu i tako odaje ljubičasto lice. Ista boja može se rabiti i kao opis promrznuta lica (*ljubičasti nos; fioletowy nos*).

4.3.8. Plava boja

Plava je osnovna boja, ali spada u tzv. hladne boje zajedno sa zelenom, dok su crvena, narančasta i žuta tople boje. Tople boje su dinamogene, one emotivno razjaruju, napinju organizam, dok hladne boje susprežu emocije i pomažu u opuštanju te razvijaju kognitivnu sferu čovjeka.

Kao pragmem plava boja kože signalizira pothlađenost ili promrzlost organizma što se vidi na koži uslijed sužavanja krvnih žila i slabijega krvotoka. Zato se kaže *poplaviti od studeni (hladnoće)*. Usporedba u govoru glasi *plav k'o šljiva*, u značenju: promrznut, a u žargonu označuje *modricu* (modar = plav). To je senzitivni pragmem koji se javlja automatski kao izraz organizma i ne može se svjesno ponoviti.

Usporedba npr. plavih očiju može se vršiti s morem (*oči plave kao more*) ili s lanom (*dan plavetan kao lan*). Plavo nebo povezuje se s vedrinom koja se prenosi i na vedro raspoloženje. U poljskom jeziku plava boja imenuje se kao nebeska (*niebieski, błękitny kolor*), zatim kao različak (*chabrowy kolor*), u novije vrijeme i kao *dżinsowy* (boja traperica), zatim *indygo* (boja indiga), azurno plava (*lazurowy kolor*) te boja poludragoga kamenja (*szafir, turkus*).

Osim što pokazuje različite nijanse plave boje (*modra, svjetloplava, tamnoplava, pariško modriło, tirkizna boja, boja lavande*), njome se imenuje svijetla, *blond* kosa. Poljski sinonimi i nijanse ove boje su: *niebieski, błękitny, błękit paryski, chabrowy, ciemnoniebieski, dżinsowy, granatowy, indygo, jasnoniebieski, lazury, modry, morski, szafiry, turkusowy, ultramaryna* (Kita, *ibid.*:73).

Plava koverta metafora je za potplaćivanje, podmićivanje u hrvatskom jeziku. Iako se podmićuje i u Poljskoj, ovaj pragmafrazem više nije u uporabi, arhaičan je (*dać niebieską kopertę*). Umjesto *dati plavu kovertu*, Poljaci danas kažu: *dać lapówkę* (što je neprevedivo, a doslovce znači – dati u šapu, tj. u ruku, odnosno *dati komu u džep*).

Plava krv (polj. *blekitna krew*) metafora je za ljude plemićkoga podrijetla. Kako plemići nisu radili nikakve fizičke poslove, nisu bili na suncu pa su im se na svijetloj puti vidjele plave žile. Takve su metafore poznate u različitim jezicima pa ih A. Hrnjak zove «frazemima internacionalnoga podrijetla» i navodi da je ovaj oblik nastao u španjolskom jeziku (*la sangre azul*) (ibid.:74).

5. VIZUALNI DOŽIVLJAJ PROSTORA U JEZIKU (SPACIJALI)*

Pragmeme koji se izriču pomoću leksema i frazema s prostornim elementima zovemo prostornim pragmemima ili spacijalima. Iako su iskazani leksemima i frazemima u neutralnom značenju prostornih relacija, pragmemi u komunikaciji dobivaju novo, pragmatičko značenje emotivnosti, modalnosti, ikoničnosti, deiktičnosti, kvalifikacije i kvantifikacije te mogu izgubiti svoja prostorna značenja.

Prostorom se kao semantičkim pojmom bavi semiologija u kojoj se izdvajaju različiti tipovi neverbalnih znakova. N. Rot ih jednim imenom zove *ekstralingvističkim znakovima* koji se realiziraju najčešće značenjskim pokretima – kinemima.¹ Te neverbalne znakove čine osim gesta još i *proksemički znakovi*² (za različito nazivanje i korištenje prostora i vremena u raznim kulturama) te *deiktični znakovi*³ (*demonstrativi* kao geste-kinemi

* Članak "Pragmemy przestrzenne – spacjały" tiskan u: *Swoje i cudze*, sv.3, UAM, Poznań, str. 61-73.

¹ Po uzoru na gramatičke jedinice glasa – foneme, R. L. Birdwhistell je stvorio posebnu znanost – kineziku ili kineziologiju čija se jedinica, kinem, sastoji od niza pokreta s određenim (jednim) značenjem. On je 1952. napisao knjigu *Introduction to Kinesics* izdanu na University Press, Louisville. Postojanje gestovnoga jezika bilo je poznato još u 18. stoljeću kada je 1725. G. Batista Vico iznio i razradio tezu o postojanju gestovnoga jezika, a E. B. Condillac 1789. u djelu *Langue des calculs* razvio posebnu gramatiku jezika prstiju. Ch. Darwin u raspravi *Ekspresija emocija u čovjeka i životinje* 1872. ustanovio je temeljne izražajne jedinice neverbalnoga gestovnoga koda.

² Takve je prostorne i vremenske znakove opisao 1973. E. T. Hall u knjizi "The Silent Language", ABE (prijevod: "Nemi jezik", BIGZ, Beograd 1976.)

³ Pod deiksom smatram izravno ili imaginarno ukazivanje na cijeli prostor ili na pojedino mjesto u prostoru. Ono se može vršiti neverbalnim sredstvima (gestama, mimikom, uzvicima), Rodak (1999:161-173), kao i verbalnim sredstvima (leksemima, tvorbenim sredstvima,

i uzvici pokazivanja mjesta i oblika prostora u odnosu na komunikatore i lokalizatore). Posebni znakovi koji stoje između neverbalnih i verbalnih zovu se *paralingvistički znakovi*⁴ (glasovni i zvukovni signali koji dodaju verbalnome znaku posebno modalno i emotivno značenje, kao npr. *intonacija, naglasak, pauza, boja glasa, glasnoća/šapat*, a važni su i za ovladavanje

frazemima). Rodak obrađuje prostor kao izvanjezičnu stvarnost razlikujući *prostor* kao širi i apstraktniji geometrijsko-fizikalni pojam od *mjesta* koje je samo dio prostora “s određenim parametrima i konkretiziran dotičnom relacijom” (str. 166). Za Romana Laskowskog deikse su jezični znakovi kojima se ukazuje na izvanjezične objekte: “wyrażenia językowe, polegające na wskazywaniu obiektów w rzeczywistości pozajęzykowej poprzez ich odniesienie do sytuacji aktu mowy: ich relację do jego uczestników, a także do miejsca i czasu przebiegu aktu mowy.” (str. 59 u: Encyklopedia języka polskiego, red. Urbańczyk i Kucała, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1999.) Ulogu deikse imaju osobne i pokazne zamjenice, prilozi, pridjevi (*ja, on, ovaj/taj, onaj, ovoliko, jučer, bliže – dalje, iznad – ispod, na, u, tolik, prošlogodišnji*) kao i gramatičke kategorije vremena i osobe glagola (on piše, pisao je, pisat će). I. Pranjković pokazao je koja sve prostorna značenja mogu imati pridjevi u hrvatskome jeziku (u: *Suvremena lingvistika* br. 33, Zagreb 1992, str. 21-26). Gramatička organizacija prostora može se vršiti i tvorbeno pomoću pridjelog koji funkcioniraju kao prefiksi te se pomoću njih označuju različite statičke i dinamičke mjesne relacije objekta u odnosu na govornika, što sam pokazala u članku “Organizacija prostora u prefikslnih glagola hrvatskoga i poljskoga jezika, Riječki filološki dani br. 3, Rijeka, 2000., str. 297-312. Renata Grzegorzcykowa pisala je o slavenskim prostornim pridjevima (“*Badania semantyczno-porównawcze w aspekcie diachronicznym (na przykładzie słowiańskich przymiotników przestrzennych)*”, PAN, SOW, Warszawa 1966., str. 217-226) među kojima razlikuje veličinu (veliki – mali), vertikalnu mjeru (*visok – nisk*), horizontalnu mjeru (*dugačak – kratak*), bočnu horizontalnu mjeru (*širok – uzak*), mjeru unutrašnjosti obilježje odnosa među objektima (*blizak – dalek*). John Lyons uvodi termin “kategorije deiktyczne” (“Wstęp do językoznawstwa”, PWN, Warszawa 1976., str. 305/306) koje povezuje s gramatičkim kategorijama osobe (osobne zamjenice za sudionike u komunikaciji, prilozi mjesta: *tu – tam*). Termin *deixis* preuzet je iz grčkoga jezika u kojemu označuje funkciju pokazivanja i u gramatičkoj se teoriji rabi za označavanje “orijentacijskih elemenata jezika što se tiče mjesta i vremena” (pojęcie *deixis* /jest to wyraz grecki oznaczający ‘wskazywanie’; stał się on terminem w teorii gramatycznej/ zostało wprowadzone na oznaczenie “orientacyjnych” elementów języka, dotyczących czasu i miejsca wypowiedzi. (str. 306). Sonja Milenkovska iz Skopja razmatrala je lokalizacijske parametre na sintaktičkom i semantičkom planu rečenice pa je u okviru argumenata (tj. priložnih oznaka u staroj sintaktičnoj terminologiji) pronašla različite vrste riječi vezane uz predikat (od pridjelog uz imenice do brojeva, pridjeva i priloga) (*Sintaksički i semantički status na prostornata opredelba vo makedonskata i polskata rečenica*, u: *Studia linguistica polono-meridianslavica*, sv. 11, UAM, Poznań, 2003., str. 83-89).

⁴ Tako ih naziva Nikola Rot u knjizi: “Znakovi i značenja”, Nolit, Beograd 1976. Nešto šire ih shvaća Petar Guberina u članku “Lingvistika govora kao jezična osnova verbotonalnog sistema i strukturalizam u općoj lingvistici, Govor br. 1, Zagreb 1986., gdje rabi termin *vrednote govornog jezika* i ovamo osim navedenih elemenata ubraja još i geste i mimiku.

prostorom ovisno o relacijama bližim ili daljim od govornika⁵). *Verbalni znakovi* kojima se opisuje prostor najkompliciraniji su znakovi i njima se na razne načine opisuje prostor pomoću leksema, sintagmi i frazema.

Temeljna semantička spacijalna ili prostorna gramatika ima tri dimenzije (visinu, širinu i dubinu s prostornim ili kubnim mjerama) koje se jezično ostvaruju raznim vrstama riječi, posebno prijedlozima, priložima i pridjevima, a ovise o smještaju govornika (tzv. lokalizatora) u prostoru. Zanimljivo je da većina relacija u prostoru ima dualistički odnos, tj. iskazujemo ih binarnim vrijednostima sa suprotnim predznacima. Tako se za uspravne relacije koriste leksemi **iznad – ispod / gore – dolje / visoko – nisko**, za vodoravne relacije: **ispred – iza i lijevo – desno** od govornika. Sva tri semantička tipa relacija mogu pokazivati još i odnos **bliže – dalje**⁶ od govornika. Prostorom se može kretati i pravilno ili nepravilno tj. pod različitim kutem, što se iskazuje priložima: **krivo/pravo, ravno/neravno, krivudavo/pravocrtno**, zatim **blago/strmo** ako se radi o usponu ili padu terena, nadalje **duboko/plitko** kad govorimo o vodenom sloju te **zazublivanje** elemenata koji se slažu po kineskom principu *jin-jeng*, koji ne ovise o samo jednome govorniku, a odnose se na uzajamno nadopunjavanje misli ili akcija. U jeziku ih iskazujemo pragmemima slaganja ili potvrđivanja (npr. *slažem se, tako je, upravo to*) čija su suprotnost pragmemima nijekanja.⁷ Kretanje govornika kroz prostor može se

⁵ E. T. Hall je razradio detaljne mjere prostora u odnosu na korištenje jačine glasa u njemu. On tako navodi da Amerikanci određenim razmakom među komunikatorima povezuju ove promjene u visini i jačini glasa:

1. *vrlo malo* (8-15 cm) - jedvačuđan šapat; strogo povjerljiva obavijest,
2. *Malo* (20-25 cm) - čujan šapat; vrlo povjerljiva obavijest,
3. *Malo* (25-50 cm) - unutra - tih glas, vani - pun glas; povjerljiva obavijest,
4. *Neutralno* (50-90 cm) - poluglas, osobna pitanja,
5. *Neutralno* (1,30-1,50 m) - pun glas, obavještavanje o neosobnim pitanjima,
6. *Javno mjesto* (1,70-2,40 m) - pun glas uz izvjesnu prenaplašenost, javno obavještavanje koje trebaju čuti i drugi,
7. *Preko sobe* (2,40-6,70 m) - glasan govor, obraćanje publici,
8. *Velika udaljenost* (6,70-8 m unutra i do 33 m vani) - dozivna udaljenost, ispraćaji. (Nemi jezik, str. 176/177).

⁶ **Bliže/dalje** ne mora se odnositi samo na prostor govornika, nego i na prostor određene društvene ili kulturne zajednice. Ako npr. kažemo *pribaltičke zemlje*, odnosi se to na zemljopisno-kulturni areal *blizu Baltika, uz Baltičko more* i konotira zemlje kao što su Poljska, Litva, Latvija i Estonija. M. Sarnowski navodi termin "*bliska zagranica*" koji može biti uporabljen kao eufemizam za Rusiju, bivši Sovjetski Savez ("Dialog między kulturami. O elementach rosyjskich w przestrzeni kulturowej współczesnych Polaków", str. 40).

⁷ N. Pintarić: *Pragmemi i frazopragmenti nijekanja*: Semantika prirodnog jezika i metajezika semantike, Zagreb-Split, 2005 str 607-618, HDPL, Split 2004.

izraziti redupliciranim suprotnim priložima: **amo-tamo, gore-dolje, lijevo-desno**. Anna Krawczyk-Tyrpa⁸ dodaje i odnos **unutar – izvan** govornika ili njegova intimnog prostora aure naspram vanjskog prostora⁹ koji može konotirati i dodatnu kulturalnu prostornu relaciju: **moje – tuđe**. A. Janowska uvodi još jednu kategoriju prožimanja prostora iznutra i naziva ju **perlativnost**, a definira ju kao “kretanje kroz središnji dio čega, pronicanje” (ruch przez środek czegoś, przeniknięcie).¹⁰ *Pronicanje* u hrvatskome jeziku znači *ulaženje u srž, u središte problema, a prožimanje* označuje osmotično ulaženje izvana u sve pore nekog organizma ili entiteta (*okusi se prožimaju, srsi prožimaju cijelo tijelo*). Sva ta neverbalna i verbalna sredstva dio su tzv. *spacijalnoga koda* ili *prostornoga jezika*.¹¹ Ovdje se zapravo radi o miješanju dvaju prostora, izvanjezičnog (semantičkog) i jezičnog. Oni se zazubljuju i teško ih je razlučiti jer prostor definiramo i nazivamo pomoću jezika. M. Kuc¹² zato kaže da “jezik ne pokazuje stvarnost kao u ogledalu, nego tu stvarnost modelira” (str. 96).

Jezični opis prostora svakako je vrlo bogat jer se u njemu rabe različite vrste riječi, sintagme, frazemi i metafore iz različitih dijelova života. Isto

⁸ vidi: Anna Krawczyk-Tyrpa: “Frazeologia somatyczna w gwarach polskich”, Ossolineum, Wrocław, 1987., str. 45 i 46.

⁹ E. T. Hall navodi formalne obrasce prostora koji variraju u kulturama. On smatra da je za Amerikance prostor prazan i čovjek ga svladava presijecanjem linijama i ograničavanjem, obrublivanjem ili ograđivanjem prostora koji smatramo svojim (str. 171). Postoji i sociologija prostora koja proučava kako se ljudi ponašaju u određenom prostoru, npr. u dućanu, ambulanti, na mjestima gdje se što čeka itd. Razni narodi imaju različit stupanj “kulture čekanja”. Osim toga, prostor oko nas može se podijeliti prema udaljenosti od pojedinca na njegov **intimni prostor** (vanjska granica je koža kojom se osjeća dodir, gladenje, poljubac, zatim dolazi prostor aure - koliko seže zračenje osobe, njegova toplina tijela i, ovisno o kulturi, razmak u komunikaciji ovisno o odnosu prema drugoj osobi: ljubavni, prijateljski, poznanički ili odnos s nepoznatom osobom), zatim **prostor privatnoga vlasništva** (nutarnji prostor kuće, stana ili automobila te vanjski prostor vrta ili zemljišta, odnos prema susjedima, okolišu), **prostor države** (odnos prema domovini, susjednim zemljama) te **prostor planeta** (odnos prema čovječanstvu, ekologiji planeta, svemiru).

¹⁰ Aleksandra Janowska: *Funkcje przestrzenne przedrostków czasownikowych w polszczyźnie*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1999., str. 51.

¹¹ usp. Mihovil Pansini: “Jezik geste u gramatici prostora”, Govor br. 2, Zagreb, 1990., str. 101 i 118. O prostoru i jeziku najopsežnije govori Predrag Piper *Jezik i prostor*, Beograd 2001. Prema knjizi J. Stepanova iz 1998. *U trodimenzionalnom prostoru jezika* citira njegovu misao sa str. 175: “Nema ničega prirodnijeg nego zamišljati jezik kao prostor u kojemu ljudi oblikuju svoje ideje” (ovdje str. 237).

¹² Maria Kuc: *Językowy obraz przestrzeni komunikowany przez polskie czasowniki przedrostkowe i angielskie czasowniki wieloczłonowe*, u: *Prace językoznawcze dedykowane Profesor Jadwidze Sambor*, Warszawa 2003, str. 96-111. navodi da se u poljskim glagolima udaljavanje može iskazati prefiksima: *odbiec, uciekać*, dok se u engleskom jeziku ista relacija mora izreći glagolom i prilogom mjesta: *run away*. (str. 97).

se tako u različitim dijelovima života rabe prostorni znakovi kao metafore puta, ishodišta, polazišta, dolazišta, cilja. P. Piper¹³ tako piše o lokalizaciji kao lingvističkoj metafori, o prostoru u političkoj metafori (npr. *lijevo ili desno orijentirane stranke, stranke centra, uspon i pad* političara, ući u politiku *na velika vrata, između dvije vatre*) itd..

Navedeni tipovi znakova koriste se u spacijalima pojedinačno ili mješovito, što djeluje na razumijevanje poruke o mjestu. U ovom ćemo radu pokazati kako funkcioniraju verbalni spacijali kao govorni znakovi koji na planu izraza imaju *sem* prostora, a na planu sadržaja (u dubinskoj strukturi) označuju neki afektivni sadržaj (pozitivnu, negativnu ili neutralnu emociju).

Kretanje prostorom imenuje se različitim glagolima kretanja u frazemima (*otići Bogu na račun/na istinu, napustiti nas* = umrijeti, rečeno eufemistički; *otići k vragu* = pokvariti se, ali je u tom iskazu uključena i naša ljutnja, nezadovoljstvo time što se stvar pokvarila; *otići u vražju/božju mater* znači: otići daleko, zbog čega je govornik nezadovoljan i ljut). Potoniji je iskaz višeznačan jer se može raditi o razbijanju predmeta, zbog čega je opet agens tj. razbijač ljutit, a može imati i treće značenje: *nestati*. U tom se značenju često rabi imperativni pragmem: *idi u božju/vražju mater, nestani mi s očiju!*

Nervozno šetkanje u raznim smjerovima može se iskazati glagolom *ići/hodati* i priložima: *amo-tamo, lijevo-desno, gore-dolje*. U zagrebačkom crtanom filmu Profesor Baltazar hoda *gore-dolje* dok razmišlja, dakle takvo kretanje u prostoru označuje koncentraciju, razmišljanje i očekivanje rješenja.

Birokratsko rješavanje (nerješavanje) problema iskazuje se slikovitim frazemima: *slati od nemila do nedraga, ići od vrata do vrata, objiati vrata; chodzić od Annasza do Kajfasza*. Tu je prostor označen na razne načine, a pokazuje nezadovoljstvo, nervozu i ljutnju zbog neriješenoga problema. *Objiati vrata* može još značiti da tko prosi, traži (novac, posao itd.), ali mu se ne daje i zato mu je teško. U doslovnom značenju to je i sinonim provaljivanja i krađe.

5.1. Vertikala spacijalnoga koda (*iznad-ispod, gore-dolje, visoko-nisko*)

Kad osoba diže ili spušta glavu, tj. kad mu je pogled uprt u nebo ili u zemlju, ona čini okomite pokrete u odnosu na površinu na kojoj stoji. Ovi pokreti u kulturološkom smislu dobivaju pragmatično značenje u hrvatskim

¹³ Predrag Piper u knjizi *Jezik i prostor*, Beograd 2001. daje pregršt jezičnih primjera opisa prostora pomoću sintaktičkih oblika priložnih oznaka mjesta i pravaca, pomoću glagola kretanja i prostornih metafora.

frazemima: *dizati glavu (čelo) visoko* = biti ponosan, što pokazuje pozitivnu emociju, dok *dizati nos* znači: biti prepotentan (ohol, bahat), što je društveno nepoželjno i negativno emotivno obilježava pojedinca, ali ne govornika, nego promatrača. Ako se uporabi svršeni glagol u frazemu, *dići glavu*, on dobiva drugo značenje: *obratiti pozornost na koga* ili *što*, zatim: *izvući se iz depresije* ili: *osmjeliti se, ohrabriti se, pokazati svoje* ja. Uz *dizati pogled (oči) prema nebu* frazem je koji znači obraćanje Bogu s molbom za pomoć. U poljskom jeziku postoje iste metafore, ali s modificiranim značenjem. *Podnosić głowę (wzrok)* te *zadzierać nosa*. U posloviци *Tko visoko leti, nisko pada* prostor je zamijenjen s moralnim kategorijama, gdje *visoko* znači *prepotentno*, a *nisko* – *društveno dno, siromaštvo, nedaće*. *Kovati koga u zvijezde* znači da se koga hvali, uzdiže do zvijezda. *Osjećati se kao u raju, biti u sedmom nebu* pokazuje semovima *raja* i *neba* osjećaj ugone, zadovoljstva, radosti, dobrobiti. *Sići u pakao, biti u paklu* znači suprotno, doživljavati nesreću, zlo. *Vruće je kao u paklu* uzrečica je za preveliku toplinu u prostoru.

U literaturi i pisanju tekstova pragmem *kako je gore* navedeno odnosi se na ono što je već rečeno, dakle što je ispred onoga o čemu se trenutno govori. To se može iskazati i vremenskim pragmemom: *kako smo ranije spomenuli*, a u poljskome se može reći spacijalom .. *jak przytoczył X w powyższym dziele* ... (hrv. spacijal: *kako je iznio X u gore navedenom djelu...*). Poljski spacijal: *Niżej okaże, że ...* možemo prevesti hrvatskim temporalima: *kasnije/poslije/naknadno ću pokazati da...* ili spacijalom: *dalje ću pokazati da...* . Iz ovoga se vidi da se u poljskom vertikalni spacijali (više – niže) mogu u hrvatskome zamijeniti horizontalnim spacijalima (dalje) i temporalnim pragmemima (ranije – kasnije/poslije/naknadno).

Relacija *blago – strmo* odnosi se na teren, tj. položaj zemljišta u odnosu na ravninu. *Strmina* je jaka ukošenost terena gledana odozdo, iz *nizine*. Glagoli *survati se* i *kotrljati se nizbrdo* označuju položaj govornika na vrhu uzvisine i njegov silazak koji može biti opasan za život (*survati se* isključuje voljno padanje) ili može pokazivati manje opasno padanje (kotrljanje; *turlanie*) u kojemu se čovjek pretvara u kuglu, tj. više ne stoji na vlastitim nogama. *Stati na svoje noge, čvrsto stajati na svojim nogama* zato su pragmemi kojima se označuje životna samostalnost (osigurana egzistencija) i emotivna stabilnost (racionalnost).

Relacija *duboko – plitko* ne odnosi se samo na razinu vode, nego ima i preneseno pragmatično značenje velikoga odnosno maloga znanja. Gramatički je takvu relaciju pokazao N. Chomski u terminima *dubinska* i *površinska struktura* kao značenje skriveno u *dubini* i značenje koje je vidljivo na *površini*,

tj. na fonološkoj razini iskaza. *Površan čovjek* je onaj koji ne ulazi u dubinu nekoga problema, koji se ne udubljuje u problem. Za takvog se čovjeka može reći i da je *plitak*.

5.2. Horizontalno kretanje prostorom (*ispred – iza, lijevo – desno, koso – ravno, krivudavo – pravocrtno*)

Opozicija *gore – dolje* u hrvatskom prostornom snalaženju ne mora značiti samo uspravnost, nego i vodoravnost, tj. relaciju *ispred – iza* pa se tako može obuhvaćati prostor 180 stupnjeva ispred govornika (*gore, sjever*) i iza govornika (*dolje, jug*). Tako Hrvat kad putuje u Njemačku govori: idem *gore*, a kad putuje u Dalmaciju npr. iz Zagreba, kaže: idem *dolje*. Poljaci nemaju ovakav odnos prema zemljopisnome prostoru, ali oni zato sjever-jug označuju vremenskim dijelovima dana: sjever = ponoć, jug = podne. U toponimima sela razlikuje se npr. Gornja i Donja Stubica, gdje *gornja* ne znači uvijek *viša, u brdu*, nego može označavati i mjesto bliže u odnosu na što ili prvotno izgrađeni dio mjesta, a *donja* nešto dalje ili kasnije izgrađeno naselje. Pragmatično i ironično se takav odnos vidi u izmišljenom nazivu *Mrduša Donja*, što je u poljskom prevedeno kao *Ghucha Dolna*, dakle prostorno se realiziralo na isti način. Rubni prostori zaostali i udaljeni od života i kulture u hrvatskome i poljskom dobivaju pragmatično značenje po nekim postojećim toponimima (npr. *Pušča Bistra, Perjasica, Donji Lapac; Pcim Dolny, Pipidówka, Klaj*) ili po izmišljenim toponimima s komponentom *donji* ili neologizmom pomoću opće imenice (usp. hrv. *Donja Rekavica, Mrduša Donja, zabit, vukojebina, pripizdina*; polj. *Ghucha Dolna, zadupie, wygwizdów*). U toponimima se može razlikovati i veličina mjesta pridjevom *Veliki/Mali*, npr. *Veliki Tabor, Veliki Zdenci, Cista Mala*. Ovaj pridjev ne mora nužno značiti veličinu, npr. *Mali Lošinj* danas je veći od *Velog Lošinja*.

Opozicija *lijevo – desno* označuje neko *skretanje* od ravne linije. Pritom se *lijevo* smatra negativnim (*ustati na lijevu nogu, imati dvije lijeve ruke; mieć dwie lewe ręce, na lewych papierach* = s ilegalnim dokumentima, *robić coś lewą nogą* = površno, *na lewo* = ilegalno, *lewa strona* = kriva strana, poledina), a desnim se u političkome smislu označuje rigidne stranke koje propagiraju strogu disciplinu, red po svaku cijenu itd. Zanimljivo je da se u poljskom jeziku *desno* označuje kao *prawo*, dok je u hrvatskome *pravo* opozicija *krivome* (*prava strana* = vanjska strana koja se vidi i nosi, *pravi čovjek* = dobar čovjek). *Pravice* su u kajkavskome povezane sa zakonom i pravdom (i u poljskome *prawo* znači *zakon*). U poljskome postoji *prawda* kao istina i *krzywda* kao nepravda. Dakle, u poljskome imamo tvorbenu opoziciju *prawda/krzywda*, a u

hrvatskome *pravda/nepravda*. Ove se opozicije razlikuju značenjski, a tvorbeno su u poljskome napravljene po prostornoj shemi *pravocrtan, ravan – kriv, iskrivljen*, ali se rabe u moralnome smislu. *Kriv* u hrvatskome još znači i *winien*, onaj koji je počinio zlodjelo, nešto nepoželjno. Opozicija tomu nije *prav* nego *nevin*. U poljskome postoji pravna i tvorbena opozicija: *winny–nie-winny*. *Poći krivim/pravim putem u životu* slika je moralne kategorije. *Zabludjela ovca* biblijska je metafora koja zalutalošću u prostoru pokazuje moralno zastranjivanje. *Ići na stranu* označuje udaljavanje od glavnoga puta radi vršenja nužde (slovenski se WC kaže *stranišče*). *Skrenuti* u psihološkom smislu znači *poluditi* tj. skrenuti u odnosu na normalno stanje svijesti. *Zboczeniec* je u poljskome naziv za *manijaka* (polj. *zбочzyć* = skrenuti s puta). Često se tim nazivom *zboczeniec* koristi u poljskom žargonu kad se koga želi uvrijediti ili kad se o komu govori kao o komu tko se nenormalno ponaša u društvu ili prema nama.

Ovakvo je vodoravno poimanje prostora simbolizirano i stranama svijeta koje se u raznim jezicima izražavaju različito. U našoj kulturi *istok i zapad* mjere se putanjom sunca u odnosu na Zemlju, a *sjever i jug* su pravci koji vode prema Zemljinim polovima. Meridijani i paralele označavaju koordinatni sustav, ali kad se radi o kretanju po zemlji, ono je samo vodoravno. Zato se ranije mislilo da je Zemlja ravna ploča.

U poljskom jeziku *sjever i jug* označeni su vremenskim kategorijama *pólnoc i południe*, dok se npr. u staroiranskome strane svijeta označavalo bojom: *sjever – crno, jug – crveno, zapad – bijelo, istok – plavo, zeleno*.¹⁴

Neppravilno kretanje može se iskazivati deikisama *kojegdje, kojekuda, kojekamo; tędy i owędy*. Isprekidano pojavljivanje na raznim mjestima iskazuje se deiksama: *gdje-gdje, koje-gdje, ovdje i ondje* (polj. *tu i ówdzie*).

Krivudava linija, krivulja, krivudanje, krivudati označava nepravilno zavojito kretanje, a *cik-cak linija* pokazuje da su zaokreti oštri. Oblik *kriv* ima suprotno značenje od *prav, ravan*. U pletenju se rabi uzorak *pravo-krivo* kad se očica hvata čas ispred, a čas iza položaja niti pletenja.

5.3. Zauzimanje mjesta u odnosu na govornika (bliže – dalje, vidljivo – nevidljivo, u dosegu – izvan dosega)

I okomite i vodoravne kote mogu biti bliže ili dalje u odnosu na govornika. Međutim, to su i metaforizirane kategorije osjećaja. Netko nam je *blizak* ukoliko

¹⁴ Vidi Jerzy Bechcicki: *Wokół problematyki etnogenezy Białej Chorwacji*, Pamiętnik Słowiański 36/37, 1989.

se s njim slažemo u raznim životnim situacijama i ako ga dobro poznamo. *Bliska daleka rodbina* gleda se po krvnoj srodnosti. *Biti blizu istine* znači da još potpuno ne shvaćamo ono što je rečeno. *Izdaleka* nam se što može činiti dobro ili loše, a *izbliza* to tek upoznajemo.

Blizina ili udaljenost može se u nekim povijesnim nazivima iskazivati brojkama, kao npr. u latinskom Pannonia *prima* i Pannonia *secunda* nazivi su za Dioklecijanove zemlje sjeverno i južno od Drave. Rimljani su ranije pokrajinu bližu izvoru Dunava zvali Pannonia Superior (s današnjim gradom Szombathelyom, tj. Subotištem kao glavnim) iako je bila dalja od Rima, dok su Panoniju oko grada Pečuha (mađ. Pecs) zvali Pannonia *Inferior* iako je bila bliža Rimu. Ti su nazivi dobiveni po udaljenosti od Dunava, a ne od Rima. Ovime smo htjeli pokazati da se i pridjevima mogu označavati relacije *bliže – dalje*.

Vidljivost može označavati realno sezanje pogleda govornika u prostor (*do kuda pogled'oko seže, u magli je vidljivost smanjena*). Preneseno značenje "vidi se" u primjerima gdje se ne gleda očima: nešto može biti *vidljivo* po ponašanju (*vidi se da je on dobar čovjek*) nema prostorne komponente.

Biti izvan dosega znači da se što ne može čuti ili da se do koga ne može doći. U tom se smislu rabi i fraza *to je izvan moje moći* kad želimo reći da što nismo u stanju učiniti za koga. Suprotno tomu, *unutar dosega* ne rabi se preneseno, nego samo u odnosu na čujnost zvučnih i elektromagnetskih valova ili vidljivost radara.

5.4. Prostor kao moralna i kulturno-politička kategorija (*moje – tuđe, sigurno – nesigurno, unutar – izvan granica*)

E. Kuryło i K. Urban¹⁵ proučavale su odnos prema teritoriju kao prema vlasništvu, što se jezično realizira na 6 načina:

1. posvojnim zamjenicama (*moje, nasze*),
2. osobnim zamjenicama (*u mnie, u nas*),
3. posvojnim i drugi pridjevima pripadanja (*własny, rodzinny, warszawski, tutejszy, wspólny*),
4. pokazivanjem emocionalnoga odnosa (*kochany ojciec, moja Matka, Ojczyzna, mój najukochańszy staruszek; miejsce, w którym byliśmy dziećmi...*),
5. uporabom glagola *imati* uz element fizičke, psihičke ili društvene stvarnosti (*mam mieszkanie, mam problem, mam grono przyjaciół*),

¹⁵ Elżbieta Kuryło i Krystyna Urban: *Subiektywne terytorium nadawcy w tekstach współczesnych*, Socjolingwistyka 14, 1994., str. 51- 59

6. značenjem čega bližega, poznatijega ili upamćenoga (... *jedyne miejsce w Niemczech, które znaliśmy bliżej*) (str. 52).

Moje je ono što poznajem, što mi je *blisko*, a *tuđe* je ono što ne volim jer mi je strano, *daleko*. *Moje* se povezuje i s onim što je moje vlasništvo, što je prostor koji pripada meni i obično ga označujemo linijama, potpisom na knjigama, zidovima, ogradom, granicama itd. Životinje svoj prostor obilježavaju žljezdanim sokovima i mokraćom, a mi upisom u zemljišne knjige, tablicama s naslovima poduzeća ili našim prezimenom i sl.¹⁶ *Tuđina* je zemlja izvan granica domovine i u hrvatskome se konotira s gastarbajterstvom, s odlaskom na rad u Njemačku ili Ameriku. *Tuđin* je oznaka za stranoga zavojevača, dakle to je povijesni termin, dok se za nepoznatog čovjeka ili čovjeka iz druge zemlje kaže da je *stranac*. *Biti stranac u vlastitoj kući* znači da se čovjek nelagodno osjeća kod kuće i da ga ukućani ne vole. U svom se prostoru osjećamo sigurno i zaštićeno, dok je strani svijet nepoznanica koja nam može nanijeti zlo, u kojemu se osjećamo nesigurno i nezaštićeno. Tu se spajaju 3 semantičke relacije: *moje* – *poznato* – *sigurno* i *tuđe* – *nepoznato* – *nesigurno*. Nesigurnost se veže sa strahom i u konačnici može stvoriti psihičku bolest *fobiju*. Zaštita daje sigurnost i omogućuje normalno funkcioniranje osobe. Osim prostora zaštitu nam daju i osobe s kojima živimo i koje volimo. Osim roditelja (simbol oca i majke) iznad svih nam zaštitu pruža i vjera da nam pomaže *Svevišnji* koji je na nebu, visoko, koji je nevidljiv, ali sveprisutan.

Granice mogu biti realna društveno-politička i zemljopisna činjenica (granice država), a mogu biti i pragmemi: *to prelazi sve granice, netko je prešao sve granice* kažemo kad je nešto prevršilo mjeru dobrog ponašanja.

Cijeli svijet do nedavna se dijelio na Istok i Zapad prema društvenom uređenju. Istok je označavao zemlje socijalizma, odnosno: siromaštvo, slavenske zemlje, a Zapad zemlje kapitalizma, u prenesenom značenju: bogatstvo, demokraciju, pravedno društvo. Centar su označavali tzv. *nesvrstani*, dakle zemlje koje nisu pripadale ni Zapadu ni Istoku. U poljskoj kulturi *Zachód* ima još i konotaciju *Ziemie odzyskane* (*prostor pripojen na zapadu*). *Bliski Istok* simbol je za drugu, drugačiju kulturu, a u sredstvima priopćivanja spominje se po ratovima te je o tom prostoru stvoren stereotip užasa i siromaštva. *Kresy* su oznaka za zemlje koje su Poljaci izgubili na istoku (Litva, Ukrajina).

5.5. Prostor kao vremenska kategorija

Vidjeli smo da se u prijevodu s poljskoga na hrvatski jezik neki specijali prevode temporalima (npr. *niżej wspomnę – kasnije ću napomenuti*). Postoje

¹⁶ Vidi N. Pintarić: *Struktura javnih natpisa*, SOL br. 7, Zagreb, 1988., str. 39-50

i demonstrativni spacijali *tu i tamo* koji u hrvatskome mogu osim prostorne relacije mjestimičnosti označavati i temporalni odnos povremenosti. Vrijeme je kategorija vezana za prostor i zato se te dvije kategorije u jeziku često isprepliću. Npr. prostorni prijedlog *pred* rabi se u oba jezika i kao vremenski *pred mnogo godina* i *sprzed laty*, iako u hrvatskome postoji samo vremenski prijedlog *prije* pa je bolje reći: *prije mnogo godina*. R. Rodak¹⁷ na str. 165 objašnjava to oblikom metonimije i navodi primjere prostornog i vremenskog značenja prijedloga *pred*: *Stajao je pred kinom* i *Obrijao se pred kinom*. U prvom značenju *pred* je prostorni prijedlog (spacijal), a u drugome ima vremensko značenje te je temporal.

5.6. Sveprostornost ili omnispacijalnost¹⁸

Laku noć ma gdje(god) bili poznat je pozdrav američkih spikera kojim se želi obuhvati sve slušatelje bez obzira gdje se oni nalazili.

Kamogod kreneš, svuda šuma. Svi putovi vode u Rim. U prvoj rečenici prostor je jedinstven, nedjeljiv, svuda je isti, dok je u drugoj rečenici isprepleten putovima, ali svi imaju isti cilj pa je opet svejedno kamo krenemo.

Idemo bilokamo – znači da nam je svejedno kuda polazimo i kamo dolazimo, nemamo određenoga cilja kao u prethodnoj poslovice. Dobra hrvatska reklama za bombon Kiki realizirana je upravo sloganom sa spacijalima *bilokuda* i *svuda*: *Bilokuda – Kiki svuda*. Ona konotira da se *nikamo* ne može krenuti bez Kiki bombona. *Nigdje, nikamo i svuda, svakamo* označuju sveprostornost. Negacijske priložne zamjenice označuju sveopću prostornu neprisutnost, dok njihovu suprotnost pokazuju pozitivne priložne zamjenice u kojima je prostor beskrajan i nedjeljiv.

Ovi prilozi spacijali pojačani su partikulama *-god* i *-bilo* pa zajedno sa zamjenicama *kamo* i *gdje* tvore sveprostorne kategorije, tj. polazište, dolazište i pravac kretanja nisu važni jer je prostor jedinstven i sveobuhvatan. Negacija prostora uspostavlja se niječnim priložnim zamjenicama *nigdje, nikamo*. *Biti svagdje i nigdje* znači isto što i *prisutna neprisutnost*, dakle ukidanjem vremenske dimenzije u prostoru prostor postaje irelevantan jer je sveobuhvatan.

* * *

¹⁷ Renata Rodak: *Metonimia w spacyfikacji przestrzennej*, u: Awdziejew, ur.: *Gramatyka komunikacyjna*, PWN, Warszawa-Kraków, 1999, str. 161-173

¹⁸ Vidi u knjizi N. Pintarić *Pragmeme u komunikaciji*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2002., str. 219

U jezičnom iskazivanju spacijalni perceptivni prostor označuje se na višoj pojmovnoj razini spacijalnim pragmemima raznih relacija koje smo pokazali u članku kao **okomite relacije** (iznad – ispod, gore – dolje, visoko – nisko, blago – strmo, duboko – plitko), **vodoravne relacije** (ispred – iza, lijevo – desno, amo-tamo, ravno – neravno, pravo-krivo, pravocrtno – krivudavo, zazubljeno – odvojeno, ravno – koso, ravno/cik-cak), **relacije u odnosu na lokalizatora** (bliže – dalje, vidljivo – nevidljivo, u doseg – izvan dosega, prima – secunda, superior – inferior) i **sveprostorne ili omnispacijalne relacije** (svakamo – nikamo, svagdje/svuda – nigdje/nikuda. Jezični su pragmemi prema tome derivacija prvotnih kinetičkih vrijednosti koje su jezičnom transformacijom prešli na višu semantičku razinu putem stalne metaforizacije. Time se jezik kao živi komunikacijski organizam stalno obogaćuje i omogućuje ljudima prodor u dosad još nevidljive relacije pomoću naprava (mikroskop, teleskop itd.) kao svojih produžetaka koji im povećavaju moć i znanje.

Posebni su oblici prenošenja prostornih relacija u vremenske (*wyżej–niżej* znači *gore–dolje*, *przed* može značiti *ispred* i *prije*) te uvođenje prostornih pragmemata u moralne i kulturno-političke kategorije (*moje–tuđe*, *sigurno–nesigurno*, *u granicama–izvan granica*).

Arhitekti prostor personificiraju kao govornu osobu, te opisuju "govor prostora".

Davor Salopek uspoređuje područje prostora s područjem jezika pa navodi glas i slovo kao građu za riječ te građevni materijal kao gradivo za arhitektonski element, zatim riječ (kao građu za rečenicu) uspoređuje s arhitektonskim elementom, rečenicu s arhitektonskim prostorom, a jezičnu poruku (kao komunikacijsku misao iz svemira) s prostornom porukom koja služi ljudskom univerzumu (Salopek, 2009, str. 22).

Na temelju svega zaključujemo da bez pragmatikalizacije ne bi bilo obogaćivanja jezika koji uvijek proizlazi iz korijena i preko debla se razgranjava u plodnu mrežu za orijentaciju čovjeka u prostoru i vremenu. Od perceptivnih relacija gramatikalizacijom se postiže opis tih perceptivnih relacija i one postaju pojmovni jezični znakovi koji se dalje obogaćuju metaforizacijom, tj. prenesenim značenjem te postaju pragmemima, ali u njima ostaje prostorna komponenta iako dobiva afektivno značenje.

* * *

Što se tiče očne komunikacije, vidjeli smo da postoje kulture u kojima je gledanje u oči čin pristojnosti, dok je u drugim kulturama upravo suprotno. Takve kultureme svjesno rabimo i učimo, dok one prirodne često moramo

kočiti, zauzdavati jer se u društvu smatraju nepristojnima i nepoželjnima (npr. dugo gledanje nekoga označuje se negativno obojenim glagolima u sva tri promatrana jezika: *piljiti, buljiti, blejati* itd.).

Vidjeli smo da neverbalnih pragmemata ima daleko manje nego verbalnih jer se jezikom ista emocija može izraziti na razne načine (jednostavnim leksemom, složenicom, s više leksema, kolokacijama, sintagmama, modifikatorima te konačno frazemima koji mogu imati izravno i preneseno gestovno značenje.

Neverbalne znakove možemo prevoditi u verbalne, ali što se tiče očne komunikacije, ona se najčešće izražava nesvjesno pa ju rijetko možemo isključiti iz paralelnoga verbalnog iskaza. Neverbalni očni znakovi mogu se izvoditi i namjerno, npr. kao što to rade glumci kada plaču ili se smiju jer im to nalaze uloga, ali u svakodnevnoj komunikaciji naš govor tijela ipak je najčešće spontan pa su i očni znakovi prirodni. Ako želimo glumiti, često nas upravo ovaj govor tijela odaje u neiskrenosti.

Neverbalni znakovi služe za pojačavanje verbalnoga iskaza (ako su u skladu s iskazivanim sadržajem), a ukoliko pokazuju suprotno iskazanome sadržaju, radi se ili o neiskrenosti kazivača ili o njegovoj bolesti (u medicini se naime istražuje korelacija gestikulacije i govora jer se pokazalo da kod afazičara nema te korelacije, tj. geste nisu koordinirane s govorom).

Neverbalni znakovi važni su radi pokazivanja pozitivnoga ili negativnoga afektivnoga stanja govornika i sugovornika, što pomaže u dešifriranju sadržaja iskaza.

Specifičnost etape ujezičavanja gesta vidi se u slabljenju jačine prirodnoga spontanoga izraza, ali se gramatikalizacijom bolje ujednačuju značenja. Raznolikošću verbalnoga iskaza i stupnjevima jačine njihova značenja nadoknađuje se jačina prirodne geste.

U kognitivnoj sferi riječima se može i dokinuti emocionalitet, tj. može se iskazati i ono što se ne osjeća ili se može reći što «hladne glave» kad nam emocija oslabi. Verbaliziranjem se tako emocionalni intenzitet može i smanjiti, isprazniti ili se povećati, pojačati.

Posebni pragmemi koje doživljavamo vidom nazivaju se pragmemi boje. Pragmemi i pragmafrazemi boje dodatno obilježuju značenje leksema i frazema pozitivnom ili negativnom konotacijom. Metaforika boja i nijansi omogućuje pojačavanje ili oslabljivanje značenja obojenih predmeta. Ista boja može nositi jednom pozitivno, drugi put negativno emotivno značenje. Osim emotivnoga značenja u nekim pragmemima i pragmafrazemima nalazimo i senzitivna značenja kao izraz koji proizvodi sam organizam, a može se uočiti na nekim dijelovima tijela. Ovakvi senzitivni pragmemi ne mogu se svjesno izvoditi, oni

su automatski i teško se prikrivaju (npr. *pocrveniti, bijelo/blijedo pogledati, poplaviti, poljubičastiti*).

Iako neke boje simboliziraju samo pozitivno (npr. bijela boja), u pragmafrazemima donose negativnu konotaciju (bolesti, gluposti itd.). Iz toga se može zaključiti da se treba odvojiti simbolika boja u kulturi od značenja boje u pragmafrazemima. Npr. može se reći u poljskom i u hrvatskom *nije vrag tako crn kako se čini (diabeł nie taki czarny, jak go maluję)*. Ovdje je značenje crne boje ublaženo i smanjena je isključivost njezina lošeg značenja.

Većina pragmemata i pragmafrazema u hrvatskom i poljskom je slična, a internacionalni frazemi poznati su u oba jezika. Razlikuju se oni pragmafrazemi koji boje uspoređuju s povrćem (*crven/ljut k'o paprika – czerwony jak burak*).

Neki su pragmafrazemi kulturnološki, sociološki i etnološki utemeljeni, poznaju ih obje kulture, ali se ipak razlikuju u jezičnom iskazu (npr. za isti prekršaj u hrvatskome se rabi pragmem boje, dok je u poljskom neki drugi oblik, usp. *plava koverta – łapówka*) i obrnuto: *czarna polewka* – odbijanje ženika, davanje košarice).

Svaka boja može imati svjetliju ili tamniju nijansu, odnosno manje ili više svjetla u sebi. Izbljedjelost kao povećanje svjetla smatra se za boju negativnim isto kao i potamnjelost koja označuje manjak svjetla. Blijedoća se odnosi na nezdravu boju kada je u pitanju ten, potamnjelost može imati pozitivno značenje ako se radi o preplanulosti kod turista, a negativnu konotaciju kad crna koža označuje crnu rasu kao roblje ili preplanulog seljaka i radnika za razliku od blijedoga i mliječno-bijeloga tena aristokracije. Siva boja kao prijelaz između bijele i crne u hrvatskome ima negativno pragmatično značenje (usp. *sivilo, posivjela koža*), dok u poljskome to nije neophodno (usp. *sive włosy; sjedine* kao metaforu za mudroga starca).

Boje mogu biti i zemljopisno uvjetovane. Tako će Eskimi imati mnogo sinonima za bijelu boju snijega, dok Grci imaju više od 700 nijansi plavetnila neba (proučavano u Ilijadi i Odiseji).

Boje mogu označavati i strane svijeta, kako je to bilo u prairanskoj povijesti (bijelo = zapad, crveno = jug, crno = sjever i zeleno ili plavo = istok).

U pragmalingvistici boje služe kao pojačivač emocije (pozitivne i negativne), pokazivač stanja organizma, nositelj metaforičnih značenja pragmemata i pragmafrazema te kulturom kojim se mogu imenovati narodi (npr. *biało-czerwoni*) ili nacionalni simboli (*crven-bijeli-plavi* – boje hrvatske zastave kao državnoga simbola). Poseban tip kulturema su sociologemi pa tako *plava krv (niebieska krew)* označuje socijalni status plemstva, a *plava koverta* društveno negativnu pojavu podmićivanja (polj. *niebieska koperta* već je zastarjela iako pojava i dalje postoji).

II. AUDITIVNI PRAGMEMI I PRAGMAFRAZEMI U HRVATSKOM I POLJSKOM JEZIKU*

Pragmemi i pragmafrazemi jedinice su pragmatike; pragmemi su jedinice na razini leksema, a pragmafrazemi na razini frazema. Njihov je zadatak pružanje leksemima i frazemima – pa i čitavim rečenicama – dodatnoga, pragmatičkoga značenja koje se prema A. Awdiejewu sastoji od emotivne, (ekspresivne), modalne i ilokutivne funkcije. Ove funkcije mogu biti iskazivane eksplicitno (na površinskoj strukturi) ili implicitno, skriveno u dubinskoj strukturi iskaza (Awdiejew, 1983:53-55). Emocionalnom obojenošću riječi govornik djeluje jače na slušatelja, modalna funkcija služi govorniku za uspostavljanje i pokazivanje njegova odnosa prema sadržaju govora, a ilokucijom govornik sugerira slušatelju da izvrši njegovu nakanu. Na ta tri načina govornik djeluje na slušatelja, a slušatelj uspostavlja svoj odnos prema govorniku i sadržaju njegova govora te donosi svoju odluku kako će reagirati na dotičnu govornu situaciju. Osnova govora je dijalog pa se i auditivni znakovi mogu podijeliti na *ekspresivne* (koje izgovara govornik) i *impresivne* (koje čuje i prima slušatelj).

Auditivni pragmemi i pragmafrazemi doživljavaju se i razumiju putem slušne percepcije do koje dolazimo preko organa ušiju. Po načinu izražavanja možemo ih podijeliti u tri stupnja: 1. ekstralingvistički znakovi (*geste*) kojima govornik želi proizvesti pojačani efekt slušanja ili prekid razgovora sudionika komunikacije; 2. paralingvistički znakovi kojima govornik pokazuje svoje emotivno stanje: smijehom, plačem, ironičnom intonacijom, kašljanjem ili nakašljavanjem, šmrncanjem, govorenjem kroz nos, mrmljanjem; 3) govorni (verbalni) znakovi kao glasovna realizacija prijenosa poruke i opisa ekstra- i paralingvističkih znakova.

1. Ekstralingvistički auditivni znakovi

Znakovi koje u komunikaciji izvodimo pokretima mogu biti samostalni ili prate verbalne znakove. Takvi se znakovi stoga zovu izvanjezični ili ekstralingvistički znakovi, a ako se odnose na slušni osjet, zovemo ih ekstralingvistički auditivni znakovi.

* Prvo poglavlje teksta poslano je u obliku članka z a međunarodni skup u Tuzli u rujnu 2007. godine pod naslovom: *Auditivni pragmemi i pragmafrazemi u poljskom i hrvatskom jeziku.*

Pokretima se mogu izraziti tri geste povezane sa slušnom zamjedbom.

1.1. Prva je **gesta slabe čujnosti** kojom komunikator želi pokazati da dobro ne čuje ono što je govornik htio reći. Može to biti posljedica njegove gluhoće, šumova u kanalu ili odbijanja da čuje poruku. Ta gesta prima se očima, dakle ona je vizualan znak, ali njezino je značenje usmjereno slušanju i izvodi ju slušatelj. Opis pokreta koji se pritom vrši ima nekoliko kinema (jedinica kineziologije, znanosti o pokretu):

- stavljanje kažiprsta i srednjaka na vrh ušne školjke;
- izvijanje ušne školjke od glave tako da se dobije efekt tzv. klempavih ušiju;

- okretanje toga jednoga uha prema zvučnome izvoru;
- zakretanje glave u stranu. Ovu gestu mogu pratiti različiti govorni čini koji slušatelj podupire značenje geste, kao npr. *oprostite, nisam dobro čuo/čula; kako, molim? možete li ponoviti? što si rekao/rekla? ne čujeem!* (polj. *przepraszam, nie słyszałem; jak to było? czy mógłby/mogłaby pan/pani powtórzyć? co powiedziałeś/powiedziałaś? nie słyszęęę!*). Svim ovim govornim činovima slušatelj želi da govornik ponovi svoj iskaz ili da pojača svoj glas, a izbor pojedinoga govornog čina ovisi o govornoj situaciji i o međusobnom odnosu komunikatora. Osim kažiprstom može se izvoditi i dlanom.

1.2. Druga je gesta suprotna prvoj, tj. njome slušatelj govornika želi potpuno ušutkati ili smanjiti jačinu njegova glasa. To je **gesta ušutkavanja** pomoću:

- stavljanja kažiprsta okomito na usne, čime se zahtijeva od govornika da zatvori usta. Ovisno o situaciji i ova gesta može biti popraćena zvukovnim ili glasovnim dodatcima. Ovdje postoje male razlike između hrvatskog paralingvističkog zvuka *psst* i poljskog oblika koji uz *psst* ima još i *tśśś* (što se izgovara kao *ćććć* jer je to početni fonem riječi *cicho – tiho*).

Na višem, leksičkom stupnju ova gesta može biti popraćena leksičkim pragmemima: *tiho, tiho budi, tišina, molim/o tišinu, šuti, začepi gubicu, zaveži* (polj. *cicho, cisza, proszę/ prosimy o ciszę, cicho bądź, milcz, zamknij, zamknij buzię, zamknij się*). Raspon ovih zahtjeva ide od molbe do naredbe i uvrjede.

1.3. Treću gestu slušatelj izvodi kada ne želi čuti što će govornik reći. To je **gesta odbijanja slušanja** koja ima dva kinema:

- kinem čepljenja ušiju, što se izvodi stavljanjem obaju kažiprsta u uši, čime se sprječava ulazak zvukova u slušne organe osobe koja gestu izvodi.

Drugi kinem može biti:

- odmicanje glave u stranu, čime se prekida i vizualna komunikacija s govornikom. Uz ovu gestu slušatelj se može obratiti govorniku ovim riječima:

nemoj dalje govoriti, ne želim te slušati, neću to dalje slušati (polj. *nie mów dalej, nie mogę tego słuchać, nie chcę tego dalej słuchać*).

Ove geste mogu biti popraćene glasom, ali se razumiju ako se izvode samo vizualnim znakovima. Ubrojili smo ih u auditivne geste jer se pomoću njih utječe na pojačavanje ili smanjivanje jačine glasa.

2. Paralingvistički auditivni znakovi

Ovi se znakovi u literaturi različito nazivaju. U književnosti se zovu prozodijskim znakovima, u lingvistici ih Guberina (1986.) naziva «vrednotama govornoga jezika», a u psihologiji (npr. Rot) i psiholingvistici obično se rabi naziv «paralingvistički znakovi» (usp. Campbell 2007). Potonji termin je najbolji zato što su to znakovi koji dolaze paralelno uz lingvistički znak (leksem), ali se izražavaju neartikuliranim zvukovima. L. Pszczołowska ih ovako opisuje i nabraja: «... pojave kao što su intenzitet usmenog izričaja, visina tona i intonacijska linija – u slučajevima kad nisu ovisne o fonološkoj i gramatičkoj organizaciji: različita glasanja koja kadšto tvore temelje iskaza, a istodobno utječu na boju glasa jesu: smijeh, jecanje, krika, vriska i sl. (u kazalištu u takvim se slučajevima čak rabi sintagma ‘govoriti kroz plač’ ili ‘govoriti kroz smijeh’); nadalje – tempo govora, njegova ritmičnost, ‘nesistemske’ akcenti, razne artikulacijske značajke i izvansintaktičke pauze. I napokon, javlja se cijeli niz zvukova koji prate i prekidaju govor: značajno nakašljanje, kašljanje, zviždanje kao znak divljenja, prezrivo otpuhivanje, valorizacijsko mljaskanje, zamuckivanje u traženju prave riječi. Na granici između tih pojava i jedinica jezičnog koda nalaze se najrazličitije neverbalne interjekcije.» (str. 279). Ova autorica razlikuje dvije skupine paralingvističkih znakova: jedni (glasovne i izgovorne značajke, intonacija, tempo, ritam i negramatične stanke) ne mogu postojati bez govora, dok drugi mogu, ali ne moraju pratiti govor te mogu nastupati samostalno, neovisno o jezičnome iskazu (to su paraleksički znakovi: «nejezične kombinacije zvukova, zvukovi koji prekidaju govor, izvanverbalne interjekcije», ibidem, str. 280).

Drugi kriterij podjele ovih znakova odnosi se na utjecaj svijesti prilikom njihova rabljenja pa ih možemo podijeliti na nesvjesne ili automatske (koje rabimo bez utjecaja svjesnosti, ali često ovisno o situaciji) i svjesne (koje možemo rabiti kad god zaželimo).

2.1. Prvi tip paralingvističkih znakova koje rabimo nesvjesno, neovisno o našoj volji, automatski, odnose se na reakciju našega organizma na vanjske podražaje. Tako npr. kašljemo i kišemo, a glas nam je promukao ili nazalan kad smo prehladeni; plačemo, uzdišemo i jecamo kad smo žalosni; smijemo se kad čujemo što smiješno.

2.2. Međutim, mnoga ova biološka stanja organizma možemo izvoditi i svjesno pa tako postoje različiti tipovi smijeha ili plača koje glumimo, divljenje možemo izraziti fućkanjem, a nezadovoljstvo nerazgovijetnim mrmljanjem, neartikulirani zvuk kihanja npr. iskazujemo uzvikom *a-peih/a/*, *ciha* (polj. *a-psik*). Takvi se znakovi u lingvistici ubrajaju u onomatopejske riječi jer imitiraju razne zvukove. Oni čine prijelaz od neartikuliranih zvukova u artikulirane glasove te imaju raspon od pojedinačnih i redupliciranih fonema do najjednostavnijih leksema – uzvika.

2.3. Sve ove znakove izvodimo zvukovima ili glasovima, što znači da ih primamo slušnim osjetilima i zato ih ubrajamo u auditivne pragme. Neartikulirani se paralingvistički znakovi ne mogu u potpunosti prenijeti u fonološki sustav jezika pa ih je teško i zapisati. Najjednostavniji paralingvistički znakovi su interjekcije (usklici) koji zapisom prelaze u uzvike kao vrstu riječi. Iz njihovih korijena često nastaju imenice i glagoli koje zovemo onomatopejskim riječima jer imitiraju različite zvukove koje izgovaramo *neartikulirano* (npr. kad uzdahnemo, zafučkamo, nasmijemo se) ili *artikulirano* (kad kažemo npr. *ah*, *oh*, *fiju*, *he-he* i sl.). Onomatopejske riječi najbliži su fonemizirani paralingvistički znakovi (npr. *fjukanje* vjetra, *žvrgoljenje* ptica, *žubor* vode, *kokodakanje* kokoši; *kokoš*, *koka* dobila je naziv po glasanju, slično je *kvočka* dobila naziv od njezina glasanja – *kvocanja*; *mrmljanje* i *gundanje* označuje nerazgovijetan govor u kojemu se vidi nezadovoljstvo, ljutnja itd.).

Ovi paralingvistički znakovi čine prijelaz u lingvističke znakove kojima opisujemo auditivne doživljaje. Čisti verbalni pragmi mogu izgubiti interjekcijski korijen, ali zadržavaju slušnu sliku u svome značenju.

3. Verbalne auditivne pragmatičke jedinice

Pragmi kao jezične jedinice pragmatike izražavaju se govorom, tj. artikuliranim glasovima. Oni u sebi mogu nositi i paralingvistične elemente kao što su npr. boja glasa (timbr), intonacija, naglasak, ritam govora. Svjesno ih možemo rabiti u različitim situacijama i mijenjati ih po želji. Tako npr. čak i inherentnu osobinu kao što je boja glasa možemo mijenjati kad imitiramo ili ironično citiramo različite osobe.

3.1. Auditivni pragrammi

U govoru postoje tri tipa verbalnih ili jezičnih znakova na razini leksema kojima se imenuju entiteti slušne percepcije. To su: auditivni pragrammi **izravnoga značenja**, auditivni pragrammi **prenesenoga značenja** i auditivni pragrammi **bez leksičkoga značenja**, s dodatnim **pragmatičkim značenjem**.

3.1.1. Prvi su jezični znakovi s pravim značenjem, tj. s leksičkim značenjem koje je navedeno u rječnicima (npr. *sluh* – osjet doživljen ušima; *slušati* (*sluchać*) – spoznati osjetilom uha, *govoriti/ reći* (*mówić/ powiedzieć*) – izgovarati riječi povezane na određeni način, *naćuliti uši/ nadstawić ucho* – napraviti gestu kojom pojačavamo slušanje, opisanu pod br. 1.1.).

U hrvatskom i u poljskom jeziku postoji zajednički korijen *sluh-* za primanje zvukova i glasova. *Slušati* (polj. *sluchać*) označava nesvršeni oblik glagola, a svršeni vid možemo napraviti dodajući mu prefiks *po-* (*poslušati; posluhać*). U hrvatskome postoji i supletivna forma za svršeni vid: *ćuti*, a u poljskome je to inačica s alterniranim korijenom – *usłyszeć*. Sličan je oblik u hrvatskome jeziku dobio vjersko značenje pa samo Bog može *uslišiti* naše molitve, tj. ispuniti naše želje nakon što ih čuje.

Ovisno o jačini glasa razlikuje se glasan govor (*dozivati, vikati, derati se, urlati, kličati; wołać, krzyczeć, drzeć się*) ili tihi govor (*šaptati; szeptać*), a izostanak govora naziva se *šutnja; milczenie*. *Prešutjeti* znači ne izgovoriti ono o čemu se misli. *Zašutjeti/ zamilknać* znači prestati govoriti, ali može to značiti i neslaganje sugovornika koje on ne želi iskazati.

Tvorbenim sredstvima može se u poljskom jeziku govor pragmatički označiti kao dug i ugodan razgovor pomoću sufiksa za uvećanicu pa tako *gadanie* (*ćaskanje, razgovor, pripovijedanje*) postaje uvećanica u množini u funkciji umilnice (hipokoristika) – *gaduchy*. Ovakav oblik pripada razgovornom poljskom jeziku (zabilježeno na TV Polonia 6. II. 2008.).

M. Kušar i prije sto godina izdvojio je **glagole sluha** kao trajne i trenutačne (*ćuti*), a navodi i zastarjeli trajni glagol *ćujati* ili *ćujavati* te složenice od glagola *ćuti: počuti, načuti, prećuti*. Arhaični su oblici *prićuti se* (učiniti se da čujem), *proušiti se* (proćuti se, pukao je glas). Kušar izdvaja i deminutivne glagolske oblike koji su danas zastarjeli: *ćujkati se* ili *ćukati se* (*proćuknuti se*) u značenju: *glasati se*. Kušar navodi i suprotno značenje od *ćuti*, što ga ima glagol „*proglušiti* koga te *zaglušiti* (trajni glagol *zaglušati*) komu čim: kao *napuniti komu uš*” (str. 75). Glagol *zaglušiti* danas ima značenje: od glasnoće (glazbe, zvukova) ne čuje se govor (pridjev: *zaglušna* buka).

3.1.2. Drugi tip čine jezični znakovi koji su dobili preneseno značenje te znače nešto drugo a ne sluh (npr. u frazemu *imati sluha za što* «sluh» ima novo

značenje osjetljivosti na nešto; *slušati* dobiva novo pragmatičko i leksičko značenje *biti poslušan, poslušnost (sluchać, być posłuszny, postuszeństwo)*, tj. raditi ono što drugi od nas zahtijeva. Govorenje gluposti može se npr. preneseno nazvati *buncanjem* (polj. *majaczenie*). Postoji cijeli niz tzv. glagola govorenja (*verba dicendi*, usp. Greń 1994., Pintarić 2002.) kojima se različitim riječima nazivaju različiti tipovi govorenja. Za onomatopeju ispraznoga govorenja tako se u hrvatskome rabi glagol *blebetati* (od uzvika *ble-ble, bla-bla*), a u poljskome postoji slika petljanja jezikom koja se u hrvatskome uspoređuje s mljevenjem (*pleść językiem* = mljeti jezikom). *Buncati* ne znači samo *govoriti nesuvislo u vrućici*, nego i *govoriti gluposti*. Isto se može prevesti i na poljski, gdje također ima izravno i preneseno značenje: *majaczyć. Gwizdać (fućkati)* također ima preneseno značenje nevažnosti, podcjenjivanja i zaostalosti, što u poljskom jeziku reprezentiraju auditivni kvazi-toponimi *Wygwizdów* i *Glucha Dolna* (kako je na poljski preveden toponim u naslovu komedije Ive Brešana *Hamlet u Mrduši Donjoj*) koji označuju udaljenu, primitivnu, zaostalu sredinu, selendru.

3.1.3. Treći tip čine jezični znakovi koji su izgubili leksičko značenje i primili novo, pragmatično značenje. Zbog toga gubitka leksičkoga značenja neki ih poljski jezikoslovci (npr. Pisarkowa 1975.) nazivaju *praznim riječima (wyrazy puste)*. Tako je u razgovoru čest imperativni oblik *slušaj/ ćuj* (polj. *sluchaj / posłuchaj*) koji služi za pojačavanje ili svraćanje pozornosti na ono što govornik želi reći. Još se bolje vidi gubitak leksičkoga značenja kada dva ista leksema upotrijebljena zajedno u rečenici jednom imaju leksičko, a drugi put pragmatično značenje (npr. «*Ćuj, jesi li ćula što se dogodilo?*; *Sluchaj, czy słyszałaś, co się stało?*)

Poljska jezikoslovka, Krystyna Pisarkowa, proučavala je telefonski razgovor koji je sasvim oslobođen vizualnih elemenata, gesta i mimike. Iz analize tih telefonskih razgovora autorica je izdvojila lekseme koji su izgubili svoje leksičko značenje pa ih ona naziva signalima ili «praznim riječima» s funkcijom segmentacije, razdvajanja, cjepkanja govornoga iskaza (1975:18). U analizi govornih tekstova (diskurza) ona ih dijeli na *konativne terminalne signale* (kojima razgovor započinje i završava, kao što su pozdravne fraze) te one koje podržavaju razgovor, npr. glagoli *ćuj, slušaj, vidi, gle* i vokativi osobnih imena kojima se komunikatori obraćaju jedni drugima; na *fatične signale* kojima slušatelj daje govorniku svoju ocjenu teme (slaže se, pita, ocjenjuje pozitivno ili negativno itd.); na *pseudofatične* i *pseudokonativne signale* koji simuliraju govornikove komentare s njegovom ocjenom u ime slušatelja (npr. psovka govornik iskazuje da se slaže s negativnom ocjenom slušatelja o nekoj temi), a slušatelj postavlja govorne umetke i pitanja ako nešto ne razumije (*ne razu-*

mijem, kako to misliš): te na tip signala koji Pisarkowa naziva *leksičkim ekvivalentima interpunkcije* jer oni stoje u govoru umjesto velikog početnog slova, zareza, crtice, točke, uskličnika, upitnika, a nalaze se na početku, u sredini i/ili na kraju iskaza. To su obično veznici, partikule, glagoli u prezentu (*ali, no, pa, znaš, gledaj, vidi; ale, no, wiesz, popatrz*) koji su izgubili svoje prvotno leksičko ili sintaktičko značenje, sada imaju ulogu segmentacije i/ili povezivanja teksta (ibidem, 18-45), ali tekst ne bi izgubio na značenju kad bi se ove «prazne riječi» izostavile. Izgubio bi samo na emocionalnoj obojenosti i to više ne bi bio razgovorni stil.

3.1.4. Četvrti tip čine modalni jezični znakovi koji se nalaze u rečenici, ali ju modificiraju i segmentiraju, tj. čine tekst u tekstu, nadtekst. J. Winiarska ih naziva «metatekstovnim operatorima», H. Zwolski «modulantima», a M. Velčić „konektorima”. To su obično prilozi potvrđivanja ili nijekanja (*naravno, sigurno, da, doslovno; polj. naturalnie, pewnie, tak, dosłownie*), ali mogu biti i prilozi zaključivanja (*ukratko, drugim riječima; krótko mówiąc, innymi słowy*). Oni su samo djelomično auditivni pragmemi, odnosno, ne iskazuju se glagolima slušanja, nego glagolima govorenja i drugim neglagolskim oblicima. Oni međutim moduliraju govor.

3.2. Auditivni pragmafrazemi

Slušna je percepcija često povezana s vizualnom. U jednoj poljskoj pjesmi autor se pita rečenicom: *Czy te oczy mogą kłamać?* (Mogu li te oči lagati?). Glagol *lagati* pretpostavlja da se izgovaraju laži, a govori se ustima, glasom, a ne očima. Međutim, i u očima se može vidjeti kada osoba govori istinu, a kada laže, što istovremeno povezuje auditivni glagol *lagati* s neverbalnim vizualnim znakovima. Glagol *lagati* ubraja se u glagole govorenja, dakle u auditivne pragme s negativnom konotacijom, koji se mogu izraziti i neverbalno-vizualnim paralingvističkim znakovima. U razgovornom jeziku postoji i glagol *gwizdać* koji tvori dva poljska pragmafrazema: *gwizdać na coś* (u hrvatskome prijevodu: *fućkati se komu za što*) označuje podcjenjivanje čega (lekceważenie):

- *gwizdam/gwizdżę* na to <wszystko> – *fućka* mi se na <sve> to, *baś me briga* (*briga me*) za sve to, *nije me briga za što* (*za to*) = ne obraćam pozornost na što.

- U drugom pragmafrazemu rabi se prefigurirani particip: *mieć przegwizdane* u značenju *propalo je što komu*. To se u hrvatskom ne može prevesti istim auditivnim glagolom.

3.2.1. Auditivni pragmafrazemi imaju više sastavnica koje upućuju na osjet sluha. To mogu biti imenice vezane uz sluh: *uho, glas*, ali i drugi organi govo-

ra: *usta, jezik, zubi, nos*, te sam naziv osjeta – *sluh*. Zanimljivo je da se, doduše rijetko, pojavljuje i sastavnica *oko* uz *uho*. Evo nekoliko primjera u oba jezika:

UHO/ UCHO, USZY

- *na /kroz/ jedno uho unutra – na /kroz/ drugo van (puścić/puszczać coś mimo uszu)* = ne pamtiti ono što se čulo;
- *slon je komu prdnuo u uho (słoń komuś nadepnął na ucho)* = netko nema sluha za glazbu;
- *neugodno je komu i slušati (uszy komuś więdną od czegoś)*;
- *biti doušnikom (być czyimś okiem i uchem)*;

USTA

- *od usta do usta (z ust do ust)* = usmenom predajom;
- *svi o komu govore (być na ustach wszystkich)* = postati popularan
- *stavljati komu <riječi> u usta (wkładać komuś w usta)* = pripisivati komu tuđe riječi;
- *oteti komu iz usta (wyjąć komuś z ust)* = izreći ono što je netko imao upravo u mislima;
- *ni ne prozboriti (nie puścić/nie puszczać pary z ust)* = ne izlanuti se;
- *zatvoriti/zatvarati komu usta (zamknąć/zamykać komuś usta)* = ne dopustiti komu da govori, prisiliti koga na šutnju;
- *šutjeti kao zaliven (nabrać wody do ust)* = ne prozboriti ni riječi;

JEZIK, ZUBI/ JĘZYK, ZĘBY

- *držati jezik za zubima (trzymać język za zębami)* = šutjeti
- *nemati dlake na jeziku (mieć niewyparzony język)* = govoriti bez uvijanja

NOS, BRADA, BRK/ NOS

- *mrmļjati pod nosom /u bradu sebi u brk/ (mamrotać pod nosem)* = govoriti nerazgovijetno iz straha, prikriivanja ili nezadovoljstva

GLAS/ GŁOS

- *glas vapijućeg u pustinji (głos wołającego w puszczy)* = uzaludnost

Sljedeći primjeri pokazuju da u poljskom jeziku postoje različiti oblici sluha, dok u hrvatskome postoje sastavnice *govoriti, čuti, glas, uho*. Drugi poljski primjer ima pridjevnju sastavnicu povezanu s glasnoćom koja označuje javno (a ne tajno) govorenje.

SLUCH, SŁYCH, SŁUCHY/ ČUJE SE, UHO

- *chodzą słuchy (govorka se, čuje se)* = ljudi govore;

- *sluch o kimś zaginął (ništa se ne čuje za koga)* = o nekome se ne govori, netko je nestao;
- *ani widu ani slychu po kimś (ni glasa čuti nije o komu)* = netko je netragom nestao;
- *zamieniac/zamienić się w sluch (pretvoriti se/pretvarati se u uho)* = pozorno slušati.

GŁOŚNY/ Ø

- *głośna sprawa* = problem o kojemu se javno mnogo govori.

ŚLINA, JEZYK/ MISAO, JEZIK

- *gadać co ślina na język przyniesie – što na misli, to na jeziku* = iskrenost i nerazmišljanje o sadržaju govorenja, često je sinonim za *izlanuti se*, odati kakvu tajnu nehotice i sl.

3.2.2. Posebnu skupinu čine poredbeni pragmafrazemi koji se odnose uglavnom na način govorenja (svađanje, vikanje, psovanje, dosadno ponavljanje, šutnja, zijevanje itd.). Primjeri su vađeni iz Hrvatsko-slavenskoga poredbenog rječnika (Fink-Arsovski 2006.):

- *derati se kao vol (drzeć się jak wół jak zarzynany bawół)* = jako se derati;
- *govoriti kao iz bačve (mówić głosem jak ze studni)* = govoriti promuklim glasom;
- *odgovoriti/ispaliti kao iz topa (strzelać jak z procy)* = odgovoriti brzo i bez razmišljanja;
- *ponavljati kao papiga (powtarzać jak papuga)* = ponavljati bez razumijevanja;
- *ponavljati (govoriti) kao Švabo tra-la-la – (powtarzać jak katarynka)* = neprestano dosadno ponavljati;
- *imati jezik kao krava rep (imati długi jezik/ mieć długi niewyparzony język)* = biti bezobrazan, odgovarati komu bezobrazno;
- *svađati se kao piljarica (klucić się jak przekupka)* = prepirati se prostim riječima.

Iza svakog hrvatskog i adekvatnog poljskog primjera nakon znaka jednakosti nalazi se značenje dotičnog pragmafrazema ili usporedbe. Svi primjeri povezani su s auditivnim znakovima koji se najčešće iskazuju imenicama i glagolima, a rjeđe i pridjevima. Značenja pragmafrazema moraju se navoditi posebno jer frazemi po svojoj definiciji ne predstavljaju zbroj značenja svojih sastavnica, nego imaju jedno značenje, slično kao i pojedinačni leksem. S po-

redbama je malo drugačije, naime, njihov poredbeni dio najčešće ima funkciju pojačavanja glavnoga glagola (npr. *kao iz topa* označuje naglost i veliku brzinu kad je povezano uz glagol *odgovoriti; derati se kao vol* znači: jako vikati).

4. Auditivni pragmemi i pragmafrazemi smijeha*

Smijeh je „prirodna reakcija neurološki programirana u cijelom rodu *Homo sapiens*” (Knapp 1978:45). Povezan je s različitim emotivnim stanjima čovjeka kao što su radost, humor, ironija, dvoličnost, iskrenost, pa čak i žalost (usp. *smijeh kroz suze; śmiech przez łzy*). Pozitivne emocije koje su popraćene smijehom jesu: *radost, veselje, zabavnost, humor; opuštenost, sreća (radość, wesolość, rozbawienie, humor, odprężenie, szczęście)*. No smijeh može pratiti i negativne emocije kao što su: *ironija, ismijavanje, lukavstvo, osuđivanje, podcjenjivanje, zloba, zloradost, ironičnost, ciničnost, ljutitost, sarkastičnost* pa čak i *tuga, patnja ili očaj* (polj. *ironia, drwiny, szyderstwa, pogardy, lekceważenie, złośliwość, cyniczność, gniew, sarkazm, smutek, cierpienie, żal*). Psihičnu napetost također može pratiti određeni tip smijeha koji možemo nazvati *nervozan smijeh (nerwowy śmiech)*. Zato smijeh može imati različite atribute: *dječji, vragolast, ironičan, prezriv, radostan, iskren, gorak, ljutit* (npr. *smijeh kroz zube* sliči *režanju psa*). Iz toga se može zaključiti da smijehom čovjek može izražavati pozitivne i negativne reakcije na komunikacijsku situaciju ili kontekst u kojemu se nađe.

Stoga ne čudi što Rječnik poljskoga jezika Szymczaka kao dodatno značenje u definiciji smijeha navodi sinonime: *‘wysmiewanie się, szyderstwo, drwina, por. Być narażonym na śmiech’* (SJPSZ). V. Anić u definiciji smijeha također razlikuje reakciju izazvanu „vedrim, radosnim ili šaljivim povodom (*radostan, glasan smijeh*)” od drugoga značenja smijeha koji je «ponesen negativnom emocijom (*zloban, podrugljiv, raskalašen smijeh*)» (2003:1435).

Gluhak izvodi etimološko značenje smijeha iz psl.smoi-s-o-s smëzzo, a njega iz ie gdje je značilo “čuđenje”, a potom i osmjeh (usp. engl. *smile*). (Gluhak, 1993:565).

4.1. Geste smijeha

Smijeh se prvenstveno vidi na licu, u mimici mišića lica i u očima, ali i cijelo tijelo sudjeluje u prepoznavanju različitih kinema (jedinica pokreta) u ge-

* U skraćenom obliku ovaj je tekst na poljskom jeziku izložen kao članak na međunarodnom skupu u Gdańsku 11. svibnja, 2008. godine, pod naslovom: *Od cha-cha do zrywania boków, czyli sposoby wyrażania śmiechu wśród Polaków i Chorwatów*, a pisan je s koautoricom Agnieszką Spaginskom-Pruszką.

stemu (jedinici trajanja procesa) smijanja: tijelo se uvija, ruke dodiruju trbuh, obraze, bradu, usta, udaraju o noge, butine, plješe se dlanovima. To su prema klasifikaciji T. M. Nikolaeve (1969) bezuvjetne geste koje su neosviježene i izražavaju emocionalna stanja. Takve nesvjesne pokrete ne možemo još zvati gestama, to su signali, a ne simboli. P. Ekman (1969) naziva ih *vokalnim specifikatorima geste* (smijanje, plakanje, uzdisanje, jecanje itd.). R. van Bezooeyen (1984) utvrdio je povezanost glasa s fiziološkim i emotivnim stanjima. Radost se tako pokazuje razvučenim usnama, visokim glasom, jakim intenzitetom, smijehom.

Neverbalne geste reguliraju tijek i značenje komunikacije, tj. pomažu u očitavanju namjera i osjećaja komunikatora. Pomoću tih neverbalnih, nejezičnih znakova kao što je smijeh može se dešifrirati informacija govornika kroz njegovo tjelesno, podsvjesno i automatizirano ponašanje. Smijeh može biti glasan i, kako kaže SJP Szymczaka „bezglasan” i tada ga se naziva „*smiješkom*” (usp. Szymczaka koji „bezgłośny śmiech” nazivu *uśmiech*). Charles Darwin je pisao, da je „osmijeh prvi stadij w razwoju smijeha” (prema: Szarota, 2006:17). Smijeh je prije svega vidljiv na licu:

- pokreti obrva (ruchy brwi),
- izraz očiju (wyraz oczu),
- oblik usana (kształt warg).

Osmijeh prema Ekmanu spada u „osnovne emocije s neponovljivim uzorkom živčanih impulsa, a preko njih s mišićjem lica” (Ekman, 1972:216). Ti se kulturni znakovi mogu s vremenom konvencionalizirati. Tada pokreti usana, obrva, očnih jabučica postaju signalom koji je kulturom jer ga govornici dešifriraju ovisno o značenju koje ti znakovi imaju u njihovoj kulturi. Oni kroz stalnu komunikaciju postaju standardizirani simboli koji nose određenu informaciju, društveno su utvrđeni u određenoj funkciji koja se može klasificirati i opisati. O problemu „govora lica”, polj. „mowa twarzy”, kao o određenom sustavu znakova i njegovoj ulozi u sporazumijevanju govori se u knjizi A. Wierzbicka koja opisuje kulturno uvjetovane emocije (Wierzbicka, 1999). P. Szarota navodi da svakoj emociji ne odgovara samo jedan oblik mimike, nego cijelu „porodicu mimičnih izraza” /.../ „s razlikama u intenzitetu i mogućnosti svjesne kontrole dotične emocije kao i specifičnost situacije” (Szarota, 2006:25). Ekman također kaže da se porodica smijeha sastoji „od više od pedeset primjera” (Ekman 2003).

Smijeh nije vidljiv samo na licu, nego i na cijelom tijelu. Važno je moći dešifrirati tipično emocionalno ponašanje cijeloga tijela:

- odgovarajuća pozicija,
- pokreti glavom,

- pokreti rukama u koordinaciji su s tipom smijeha:
- tijelo se uvija, trza, skače
- rukama se plješće,
- ruke dodiruju trbuh, obraze, bradu, usta,
- rukama se udara o bedra, noge itd.

To su prema klasifikaciji T. M. Nikolaewje (Nikolaeva, 1969) *bezuovjetne geste*.

„Bezglasni osmijeh” može se preobraziti u glasan zvuk, obično kada je poticaj snažniji i izaziva jaču reakciju koja uzrokuje odgovarajuću vokalizaciju, odnosno izražavanje određenog glasa.

Postoje i slikovni rječnici gesta koji pokazuju cjelovitu verbalno-verbalnu strukturu geste pomoću slike i različitih verbalnih oblika. Takav je npr. Rječnik ruskih gesta i mimike koji su napisali ruski i japanski lingvisti, A. Akišina i H. Kano (Tokio 1980), zatim S.A. Grigorjeva, N. V. Grigorjev i G. E. Krejdlin: *Slovar' jazyka russkih žestov*, Jazyki ruskoj kul'tury, Wiener Slawistischer almanach, Sonderband 49, Moskva – Vena, 2001. te konačno zanimljiv rječnik Krystyne Jarzabek: *Słownik gestów i mimiki*, Katowice, UŚ, 1994. Smijeh se u slici prikazuje razvlačenjem usana (*osmiej, smiješak; uśmiech*) ili pokazivanjem zuba (*zloban smiej; szyderczy uśmiech*), odnosno širokim otvaranjem usta (*glasan smiej, pucati od smiejha; głośny śmiech, pękać ze śmiechu*). Ovoj vizualnoj mimici smijanja pridružuju se geste tijela, ruku i nogu (*udaranje šakama o bedra, valjanje po zemlji*). Zato je smijeh ujedno vizualan i auditivan znak.

4.2. Paralingvistički pragmemi smijeha

U određenoj situaciji umjesto prirodnoga ispuštanja zvukova pri smijanju govornik se može poslužiti i glasom, tj. artikuliranim fonemima koje svaki jezik zapisuje na načine usklađene s fonetskom strukturom svoga jezika. Tako npr. Hrvati i Poljaci isto izgovaraju, ali različito pišu uzvike smijeha (hrv. *ha-ha-ha*, polj. *cha-cha-cha*), a Francuzi uopće ne izgovaraju *h* pa ga u smijanju i ne primjećuju uhom. P. Ekman ovakve ekspresivne uzvike naziva *vokalnim kvalifikatorima govora* (1969:19). H. Niedzielski smijeh i njegove podvrste (*kolebanje, mrmljanje, nervozan smiej*) svrstava u *paralingvističke elemente* (1991:111-112).

Smijeh je po svojoj prirodi višeznačan. Paralingvističke elemente čine dinamična obilježja govornikova glasa: oscilacije u visini zvukova, jačine, tempa, slijeda, trajanja, sve to utječe na vrstu smijeha, a time i na njegovu recepciju kod slušatelja.

Čovjek može smijeh svjesno imitirati (npr. glumci u kazalištu, na filmu). Smijehom se može manipulirati: u određenoj situaciji tzv. umjetnim smijehom govornik može svjesno i voljno pokazati negativan odnos prema drugom čovjeku, može ga podcjenjivati, pokazivati prijezir pa čak i biti okrutan prema drugome. O tome svjedoči npr. pragmafrazem *smijati se iz koga, ismijavati koga (śmiać się z kogoś)*. Smijehom se može i prevariti sugovornika tzv. *lažnim (usiljenim) smiješkom (fałszywy śmiech /uśmiechl, wymuszony śmiech, udawany śmiech)*, kada govornik želi sakriti neko svoje psihičko stanje, npr. ljutnju ili sram.

Dvostruk i konvencionalni karakter jezika omogućuje stvaranje većega broja znakova arbitrarnoga karaktera. Kao što je poznato, značenja jezičnih znakova grade se od minimalnih elemenata – fonema. Naime, umjesto ispuštanja različitih zvukova svojstvenih smijehu, govornik se može poslužiti artikuliranim fonemima koji imitiraju smijeh. Iako podsjećaju na zvukove smijeha, konvencionalizirani uzvici imaju karakter onomatopeja koje se razlikuju u raznim jezicima. To su npr. imitiranja jedne vrste smijeha koju nazivamo *hiho-tanje* (polj. *chichot, chichi-śmichy*). Ove su imenice nastale od redupliciranih uzvika *hi-hi*. U nekim jezicima ne može se izreći glas *h* pa iako biva zapisan u uzviku, on se ne izgovara. Tako Francuzi zapisuju uzvik smijeha *ha-ah*, a izgovaraju ga *a-a*, što je homonim i za plač u francuskom jeziku. Takvi se uzvici dešifriraju tek u konkretnoj situaciji.

S druge strane, isti zvuk u raznim jezicima različito se zapisuje. Tako Hrvati i Poljaci slično artikuliraju smijeh, ali različito zapisuju zvukove smijeha zbog razlika u grafičkim znakovima (u hrvatskome nema digrafa *ch*).

U naša dva jezika onomatopejske slogove tvore samo tri samoglasnika (*a, e, i*), a promjena njihove boje ima dodatno značenje naglašavanja razlikovnosti pojedinih elemenata zvuka smijeha. Slično su u našim komunikativnim zajednicama dešifrirani poljski uzvik *cha-cha-cha* kao imitacija glasnoga i spontanog smijeha, (prema SJPB) i hrvatski uzvik *ha-ha-ha-*, koji označava glasan, otvoren smijeh (prema RHJA).

Međutim, nešto se drukčije raspoznaje poljska triplicirana onomatopeja *chi-chi-chi* kao tih i tanak zvuk smijeha (prema SJPB:204) i hrvatska onomatopeja *hi-hi* (stidljiv, prigušen, sustegnuti smijeh prema RHJA). Poljsko *che-che-che* označava zlurad ili ironičan smijeh (usp. SJPB:203), dok hrvatsko *he-he* ima dva značenja: prvo, često produženoga izgovora, podliježe diftongizaciji (*he-heei, he-heej*) i tada označuje zadovoljstvo; drugo značenje služi za oponašanje smijeha kojim se u razgovoru izražava sumnja, nevjerica prema onome što govornik iskazuje (RHJA). Zanimljivo je da se u rječniku Šonje (RHJŠ) takav smijeh definira isto kao u poljskome, kao zlurad i zavistan.

4.3. Onomatopejski pragmemi smijeha ili gestoleksemi

Sljedeći oblik izražavanja smijeha pripada već gramatici, naime, uzvici postaju osnovom za imenice i glagole (*hihot*, *hihotanje*, *hihotati*; *chichy-śmichy chichotanie*, *chichotać*), pri čemu je zadržan onomatopejski korijen smijeha. Maćzyński razlikuje tri tipa ekspresivnih glagola: a) glagoli tvoreni od primarnih uzvika: *achać* od *ach*; b) glagoli s onomatopejskim uzvikom u korijenu: *hycać* od *hyc*; c) glagoli s redupliciranim uzvičnim korijenom: *chichotać* od *chi-chi* (1982:255-259). D. Boranić (1909) je napravio čitav rječnik onomatopejskih riječi za nazive životinja prema njihovom glasanju.

U poljskom jeziku kao primjeri mogu poslužiti sljedeći leksemi: *chichot* – visok ili prigušen, obično neugodan smijeh (prema SJPB); *ti*, prigušen smijeh visokoga tona (prema SJP Szymczaka); *chichotać* – smijati se tiho, često nesvjesno, npr. zato što je netko razigran, nervozan ili zabrinut (*rozbawiony*, *zdenerwowany* lub *zakłopotany*) (prema SJPB), smijati se tihim prigušenim smijehom (*śmiać się cichym*, *tłumionym śmiechem*) (prema SJP Szymczak); *chichotliwy* (tko hihoće često i bez razloga). U razgovornom poljskom jeziku postoji naziv za djevojku ili ženu koja se često smije – *chichotka*.

Na reduplicirani korijen dodaje se morfem za množinu i nastaje imenica *chichy* koja ima značenje: *żarty*, *figle*. Ta se imenica spaja s imenicom *smijeh* pa se dobiva oblik *chichy-śmichy* – u značenju: *śmiechy* i *chichoty* (smijeh i hihotanje); *chichrać się* je sinonimično s glagolom *chichotać*.

U hrvatskom jeziku onomatopejski se korijen vidi u leksemima: *hihot* (iskidan i veseo smijeh u visokim tonovima), *hihotati* (1. isprekidano se smijati, 2. (komu) smijati se iz pristojnosti ili radi ulagivanja na ono, što govornik smatra smiješnim (RHJA), smijati se na sav glas ponavljajući uzastopce glas *hi* (RHJŠ), *hihotanje* – glagolska imenica.

Analizirajući navedene leksikografske definicije koje opisuju designate smijeha, možemo zaključiti da se u nekim slučajevima leksemni parovi koji se smatraju međujezičnim prijevodnim istoznačnicama ipak ne mogu prevesti potpuno adekvatno semantički ni stilistički. Na primjer, leksemni par *chichot* – *hihot* u oba jezika označava smijeh, ali oni imaju neke kvalitativno razlikovne semove. Radi se i o različitim fizičkim obilježjima (u poljskom jeziku *chichot* je tih, prigušen ili pištav, dok u hrvatskom *hihot* također ima visoke tonove i tanak je, ali se definira kao nagao, eksplozivan i glasan ton), kao i o drugim emocionalnim obilježjima (u poljskom jeziku *chichot* označava neugodan smijeh, a u hrvatskom ima pozitivno emotivno značenje veseloga smijeha).

4.4. Leksički pragmemi smijeha ili leksogestemi

Onomatopejskih leksema ima manje nego onih koji su izgubili uzvični korijen, odnosno, u potonjima postoji arbitraran odnos između oblika i značenja. Renata Grzegorzcykowa piše da je bolje ne govoriti o arbitarnosti jezičnih znakova jer takvoga dogovora nije nikada bilo. Ona predlaže da se govori o semiotičnom uzusu koji uvjetuje uporabu znaka. To znači da za uporabu takvoga znaka moramo poznavati određeni semiotički uzus ili semiotičku konvenciju (Grzegorzcykowa, 2007: 24).

Poljski i hrvatski jezik imaju razvijenu derivacijsku tvorbu riječi, što pokazuje brojnost stvaranja različitih leksema s korijenom *smijeh-*: *smiješak*, *smijanjanje*, *smješkavanje*, *smiješenje*; *smiješan*; *smiješno*; *smijati se*, *ismijavati*, *nasmijavati*; poljski leksemi: *śmiech*, *śmianie się*, *uśmiech*, *uśmiechanie się*, *wyśmiewanie się*; *śmieszny*; *śmiesznie*; *śmiać się*, *uśmiechać się*, *wyśmiewać się* i mnogo drugih koje ćemo dalje analizirati kao pragmemi.

4.5. Kulturemi smijeha

Jedno od značenja pragme smijeha jest kulturno značenje. Primjeri poput: *smijeh*, *smiješak*, *smijanjanje*, *smješkavanje*, *smiješenje*; *smiješan*, *smiješno*; *smijati se*, *ismijavati*, *nasmijavati*; *śmiech*, *śmianie się*, *uśmiech*, *uśmiechanie*, *wyśmiewanie się*; *śmieszny*, *śmiesznie*; *śmiać się*, *uśmiechać się*, *wyśmiewać się* čuvaju emotivni sadržaj smijeha.

Mnogi od njih označavaju međuljudske socijalne odnose pa kažemo da su to kulturemi. Smijeh kao kulturem (termin prema A. Nagórko, 2004) ima nekoliko sintagmi: *osmijeh Mona Lise*, kulturalan, umjetan, isprazan, hladan osmijeh. Takav tip osmijeha pokazuje glumljene, umjetne, neiskrene osjećaje ili izostanak osjećaja. Osoba koja ima tajanstven osmijeh (*zagadkowy*, *tajemniczy uśmiech*), *osmijeh Mona Lise*, stavlja sebe u superpoziciju, tj. podcjenjuje osobe s kojima je u komunikaciji. To je osmijeh dobro odgojene dame, a frazem je motiviran slavnom slikom Leonarda da Vinci koji je dočekao mnoge često i suprotne interpretacije. Nicu Sebe sa sveučilišta u Amsterdamu 2005. godine pomoću kompjutorskoga programa proučio je smiješak na slici modela koji je pokazao šest osnovnih emocija. Bile su to: u 83% radost, u 9% gađenje, u 6% strah i u 3% ljutnja (prema: Szarota, 2006:253-254).

U naše dvije kulture pristojno je uz pozdrav nasmiješiti se susjedima s kojima se susrećemo u prolazu na stubištu ili na ulici. Takvi kulturemi ne označuju da nam je smiješno što smo susreli susjeda, nego da nam je taj susret bio ugodan, da su nam susjedi dragi i simpatični. Slično čine prodavač/ica i

kupac u prodavaonici pa se neki pitaju je li potrebno tako neiskreno i umjetno dijeliti osmijehe svakomu. Tako npr. ruske autorice smatraju da osmijeh «ne bi trebao biti samo vanjski znak etikete, nego bi trebao biti namijenjen samo bliskoj i dragoj osobi». (Arhangeljskaja i Ignatjeva, 2003:49).

Osim ovoga neosviještenoga reagiranja na smiješne situacije ili riječi, čovjek može i svjesno imitirati smijeh (npr. glumci u kazalištu, na filmu) i tada on postaje društvena, kulturna gesta, kulturem, dakle – simbol. Pomoću tih oblika čovjek može ismijavati iskaze drugoga čovjeka, pokazujući mu time podcjenjivanje. Tada smijeh ima negativno obilježje. U kulturi se smijehom ublažavaju tegobe života i politički tabui (tomu služe kabareti i različite kazališne i filmske komedije). Takav smijeh ima pozitivna obilježja, služi kao opuštanje i izbacivanje negativnih emocija nagomilanih uslijed osobnih i društvenih problema. Zato se smijehom može i liječiti psihu.

Već spominjani *homerski smijeh – śmiech homerycki (homeryczny)* nagao je, nekontrolirani smijeh koji je bio karakterističan za grčke bogove i opisivani u Homerovim epovima, Ilijadi i Odiseji. Homer smijeh bogova opisuje kao „*neprigušen smijeh*”, u poljskom prijevodu – „*nieugaszony śmiech*”.

Uśmiech sardoniczny, sardonski smijeh – sarkastičan je, ciničan, neiskren i neprirodan smijeh koji spominje Ciceron (106-43 p.n.e). Motivacija ovoga frazema povezana je s gorkom biljkom *sardonia herba* koja raste na Sardiniji. Ta je biljka izazivala grčenje mišića usta koje pokazuje istu sliku kao i umjetan zgrčen osmijeh.

4.6. Obilježja i vrste smijeha u sintagmama

Dodavanjem pridjeva mogu se proširiti kvalitativna obilježja smijeha: *iskren, iznenadan, glasan, piskutav, dugotrajan smijeh; szczery, gwałtowny, głośny, piskliwy, długi śmiech*.

A. Spagińska-Pruszek (1994) razlikuje prirodene emocije, koje su univerzalne i temeljne, od samoga emocionalnoga leksika koji se u raznim jezicima različito iskazuje. Smijeh je posljedica dobroga raspoloženja i radosti, ali može se pripisati i negativnoj emociji kao što je zluradost, ironičnost, ciničnost. Svaka takva emocija obilježena je drugačijim atributom smijeha, kao i drugačijim nazivima smijeha u obliku imenica.

Smijeh može biti posljedica **pozitivnih emocija** (radost, veselje, dobro ispričan vic itd.), ali i **negativnih emocija** (zluradost, zlobnost, zavidnost, ciničnost, ironija, podcjenjivanje itd.). Iwona Nowakowska-Kempna navodi 4 faze u iskazivanju emocija, pri čemu ćemo tim fazama dodati svoje primjere

koji se tiču smijeha kao rezultata pozitivne emocije: a) imenovanje emocije (npr. *veselje, radost, zadovoljstvo*) koje vrši govornik kad kaže: *veselim se, drago mi je*, a to utječe na slušatelja koji zadovoljno klima glavom i ponavlja frazu: *cieszę się, bardzo mi miło*; b) nazivanje simptoma emocije (*zajapuriti se od smijeha; dostać rumiance ze śmiechu*); c) nazivanje djelovanja i ponašanja povezanih s osjećajima (npr. *razvući usta od uha do uha; polj. śmiać się od ucha do ucha*) i d) imenovanje doživljaja uvjetovanih konkretnom emocijom (*plakati od smijeha, smijati se do suza; plakać ze śmiechu*) (1995:15/16).

Za pojedine vrste emocije čija je posljedica smijeh, postoje različite vrste riječi, katkad sinonimne, ali najčešće stilski obilježene – pozitivno ili negativno.

Postoji tako nekoliko osnovnih imenica za vrste smijeha: *smijeh; smiješak, osmijeh (uśmiech, uśmieшек); cerenje, cerekanje (chichot, szyderczy śmiech); hihot, hihotanje (chichotanie); grohot (głośny śmiech); kes, kešenje cerekanje (szczyrzenie zębów); hihot (chichot)* (žarg. *głupi śmiech, śmianie*). Od nekih se imenica mogu tvoriti povratni nesvršeni glagoli (*smijati se, smiješiti se, ceriti se, cerekati se; wyśmiewać się*), *hihotati* nema povratnoga oblika, a *osmijeh* može tvoriti trenutni svršeni povratni glagol *osmijehnuti se*. Poseban povratan glagolski oblik bez mogućnosti tvorbe imenice predstavlja *kesiti se (głupio śmiać się, szczyrzyć zęby, wykrzywiać się)*, (u žargonu može postojati imenica *kes*). *Ismijavati se iz koga, ismijavati koga (wyśmiewać się z kogoś, wyśmiewać kogoś)* glagol je koji može biti i povratan i prijelazan.

Od imenice *smijeh* može se tvoriti pridjev *smiješan*, od *osmijeh* – *osmijehnut*, od *cerenje* – *naceren*, od *grohot* – *grohotan*, a *cerekanje, hihot, hihotanje* nemaju u hrvatskome običaj tvorenja pridjeva (poljski poznaje oblik *hihotliwy*).

Pragmem *smijeh* zajedno s atributima može obilježavati različite vrste smijeha. Upravo ti atributi omogućuju razumijevanje nijansa smijeha. Tako postoji: *radostan, veseo, prpošan smijeh* – *radosny, wesoly, perlisty śmiech* – koji je rezultat pozitivne emocije čovjeka u određenoj situaciji; *iskren, topao smijeh* – *szczerzy, serdeczny śmiech, ciepły uśmiech* odlikuje osobu otvorena karaktera s bogatim emotivnim životom, dok *piskutav smijeh* – *piskliwy śmiech* te *nerwowy, histeryczny śmiech; nervozan, histeričan smijeh* može imati negativnu konotaciju. Agresivne namjere osobe iskazuju se pridjevima: *arogantan, podcjenjujući, podrugljiv, iritantan, iritirajući, zloban, zlokoban smijeh; arogancki, zlośliwy, okrutny, obraźliwy, mściwy, lekceważący, diaboliczny, demoniczny śmiech*. Stupanj spontanosti izražava se atributima smijeha: *prirodan / usiljen smijeh; naturalny / wymuszony śmiech*. Kvantiteta smijeha može se iskazivati vremenom trajanja: *dugotrajan smijeh; długi śmiech*, zatim

jačinom: *grohotan osmijeh* kao sintagma za snažan i glasan smijeh, čime se iskazuje jačina, kvantiteta smijeha, a kvaliteta vrstom zvukova smijanja: *zvonki, glasan, prpošan smijeh; perlisty, srebrzysty, głośny śmiech*.

Zarazan smijeh – śmiech zaraźliwy pokazuje širenje smijeha u nekom društvu na sve komunikatore, a *mladenački (mladalački) smijeh – młodzieńczy śmiech* konotira dob komunikatora, obje vrste označuju pozitivnu emociju.

Šeretski, huncutski, obješenjački smijeh – szelmowski, łobuzerski, filuterny, kpiarski uśmiech odnosi se na osobu koja je nekome napravila psinu pa mu se smije iza leđa. Budući da psine najčešće rade djeca ili šaljivčine, takav smijeh obično se ne smatra negativnim.

Negativne ljudske emocije izražavaju se ovim atributnim sintagmama smijeha: *sardonski (crn), zloban, zlokoban, arogantan, podcjenjujući, podrugljiv, iritantan, iritirajući smijeh*. Svaki od tih atributa ima drukčiju nijansu u značenju vrste smijeha. *Ciničan, ironičan, gorak smijeh – cyniczny, ironiczny, drwiący, gorzki śmiech* odaje osobu koja je doživjela mnoga razočaranja u životu ili ismijava komunikatora, odnosno ne slaže se s njegovim iskazom. *Lukav, zlurad osmijeh – chytry, przebiegły uśmiech* pokazuje da je osoba učinila nešto nedopušteno, što se nije otkrilo.

Stanisław Skorupka nabrojio je čak 103 vrste smijeha opisane pridjevom (imenskom sintagmom) (1974:305). Među njima se nalazi jedva šest emotivno pozitivnih oblika: *radosny, serdeczny, szczery, szczęśliwy, szeroki, zdrowy*, svi ostali su emotivno negativno obilježeni pragmemi vrsta smijeha.

V. Anić u definiciji smijeha razlikuje reakciju izazvanu «vedrim, radosnim ili šaljivim povodom (*radostan, glasan smijeh*)» te u drugom značenju navodi smijeh «ponesen negativnom emocijom (*zloban, podrugljiv, raskalašen smijeh*)» (2003:1435). Augmentativ *smijurija (pośmiewisko)* Anić definira kao razgovorni oblik za glasno i dugotrajno smijanje, a u drugom značenju *smijurija* je nešto vrlo loše, nespretno učinjeno ili nevažno (*smijurija od predstave* = loša predstava; *prava smijurija od znanosti* = sprdačina od znanosti).

Smijuljiti se, smijuckati se i smješkati se (subtelna drwina, śmiech ironiczny) deminutivizirani su oblici smijeha koji se ne izvodi otvorenih usta, nego blago razvučenih stisnutih usana. Takva vrsta smijanja označuje blago ismijavanje, ironiju. Anić ne navodi glagolsku imenicu izvedenu iz ovih glagolskih oblika: *smijuljenje, smijuckanje, smješkanje*. Potonji oblik ne mora imati nijansu ironije, može označavati npr. *zavodničko smješkanje* djevojke momku, no tek pridodan atribut može otkloniti primjesu ironije u leksemima *smješkatiti se, smješkanje*.

4.7. Smijeh u usporedbama

Posebni oblici frazema su poredbeni frazemi. Tako se u Hrvatsko-slaven-skom rječniku poredbenih frazema (2006) spominje u hrvatskom i poljskom isti frazem: *smijati se kao hijena* (*śmiać się jak hiena*). Njegovo je pragmatično značenje negativno jer hijena nije simpatična životinja zato što je strvinar. Takvo se negativno značenje prenosi i na značenje imenske sintagme: *zlurad, zlo(ko)ban smijeh*.

Usporedbama se mogu izraziti i kvantitativna obilježja smijeha. Uspoređujući hrvatske i poljske primjere, vidimo da su prve dvije ekvivalenti, a treća je usporedba neekvivalentna jer se iskazuje različitim konceptima:

- *smijati se kao lud; śmiać się jak szalony (jak opentany)*,
- *smijati se kao hijena; śmiać się jak hiena*,
- *smijati se kao lud na brašno; śmiać się jak głupi do sera*.

Frazemi i leksemi smijeha mijenjali su se i kroz povijest jezika. To se najbolje vidi u opisu Marcela Kušara koji je u 19. stoljeću zabilježio poredbene frazeme:

- *smijati se kao lud na sjekiru*;
- *iskesio je tko zube kao lisica na šipak* (Kušar 1993:182).

4.8. Pragmafrazemi sa sastavnicom ili značenjem smijeh

Najveću i najraznolikiju skupinu čine pragmafrazemi sa sastavnicom smijeha koji osim kvalitativnih i kvantitativnih imaju i druga značenja. Tako npr. poljski pragmafrazem *śmiechu wart* može označavati nešto nevrijedno, nevažno, nešto što preziremo, u hrvatskom se jeziku izriče pragmemom *smijurija*. Kad bismo okrenuli red riječi u navedenom poljskom pragmafrazemu pa rekli da je nešto «*warte śmiechu*», možda bismo mogli reći da je to nešto zavrjeđuje da se nasmijemo.

Mira Menac Mihalić u svom rječniku novoštokavskih ikavskih govora navodi glagol *smijati se* i njegove frazeme (*umrit, crknit, krepit, puknit, riknit, upišat se, pišat ... od smija*). Svi frazemi takva značenja postoje i u književnome jeziku: *umrijeti, crknuti, krepiti, puknuti, riknuti, upišati se, pišati ... od smijeha*. Kada se tko smije *grohotom*, u dijalektu se može reći: *boli koga trbu od smija* (*boli koga trbuh od smijeha*), a još je slikovitiji oblik kojega nema u književnom jeziku: *od smija će se i pupak odrišit komu* (*od smijeha će se i pupak komu odriješiti*, tj. odvezati, puknuti). Jako i dugo smijanje reprezentirano je u dijalektu frazemom *držat se za drob od smija, drob puca komu, drob puca od smija komu* (*držati se za trbuh od smijeha, trbuh komu puca od*

smijeha, pucati od smijeha). Naglo se početi smijati, *prasnuti u smijeh* izriče se pomoću slike praska, eksplozije, u dijalektu kao i u književnom hrvatskom jeziku: *udrit u smij* (udariti u smijeh – *prasnuti u smijeh*). Ako se tko previše smije, u dijalektu se kaže da je smijeh komu pao na drob (*pā je smij na drob komu*), dok u književnome jeziku ne postoji takav frazem. Tko se smije bez razloga, smatra ga se ludim ili glupim pa se kaže: *smijati se ka lud na brašno* (*smijati se kao lud <na brašno>*). Kad je nešto jako smiješno, u dijalektu i u književnome jeziku kaže se da je *za krepāt od smija* (*od smijeha*) (Menac Mihalić, 2005:447/8).

Frazemi i leksemi smijeha mijenjali su se i kroz povijest jezika. To se najbolje vidi u opisu Marcela Kušara koji je u 19. stoljeću zabilježio lekseme: *smijolud* (koji se smije bez potrebe, za svaku malenkost), *smješljiv* (koji se rado smije), zatim sinonime glagola *nasmijati se*: *usmijati se*, *zasmijati se* te nepovratni prijelazni glagol *nasmijati koga*. Među frazemima Kušar navodi: *posmijeh se čovjeku odvali s lica*; *kiselo se smije koji se preko volje smije* (ova je slika i danas poznata); *udariti u smijeh* (i danas je isto); *nadušio se tko smijati* (danas: *udario je tko u smijeh*); *smijati se slatko* (i danas se rabi); *smijati se na sva žvala* (nema u današnjem jeziku); *grohotom se smijati* (poznato i danas); *dušiti se* (*pucati, kidati, trgati se*) *od smijeha*; *zadušiti se* (*zacenuti se, puknuti, napregnuti, raskinuti, potrgati*) *od smijeha*; *popucati* (*iskidati se, pokidati se*) *od pustoga smijeha* (danas kažemo: *gušiti se /daviti se/ od smijeha*). Kušar svoje „Narodno blago” završava danas nerabljenom poslovicom o smijehu: *Uvijek se smijeh oplače, vedro naoblači* (Kušar 1993:182), što se danas kaže: *poslije kiše dolazi sunce, poslije smijeha bit će plača*.

U posebnom jeziku zločinačkoga žargona smijeh dobiva sasvim drugo značenje. *Śmiać się* (*zaśmiać się*) *do sufitu* = umrijeti; *śmiej się do mnie* = špirit, denaturat (spirytus denaturowany). Smijeh (*śmiech*) ima čak četiri žargonska značenja: *usta, ismijavanje, huligansku igru i džeparenje* prilikom kojega se žrtvu zabavlja da joj se odvrti pozornost na pljačku. Potonje se iskazuje priložnim značenjem *na śmiech*, čime se označuje način postupka pri činu krađe. Postoji i neobičan imenički oblik *śmiechawa* koja se tumači kao vožnja bez karte, tj. švercanje u javnom prijevozu (Stępniać, 1993:575). Imenica *uśmiech* također označuje usta pa fraza *oberwać w uśmiech* označuje dobivanje pljuske (tj. *dobiti po njupalicī*), a pridjevnim frazemom *uśmiechnięty do sufitu* naziva se mrtvaca (ibid.:613). Takva promjena značenja svojstvena je zatvorenim jezicima kao što je žargon pojedine skupine prijestupnika (*gwara przestępcza*). Zanimljivo je da se pozitivan emotiv smijeha povezuje s negativnim činom (krađa) ili smrću kao negacijom života.

Stanisław Skorupka frazem određuje u najširim okvirima (npr. uključuje u frazem i rekciju glagola: *śmiać się z kogoś*). On izdvaja 38 frazema smijeha, od kojih ćemo izdvojiti samo pragmafrazeme.

U najnovijem Hrvatsko-engleskom rječniku frazema (2008.) navode se frazemi sa sastavnicom *smijeh* i *osmijeh*, a nema glagolskih sastavnica *smijati se*, *ismijavati se* jer su to leksemski oblici – pragmemi, a ne frazemi.

Frazemi u poljskom i hrvatskom jeziku mogu biti potpuno ekvivalentni s obzirom na strukturu, frazemsko značenje, ikoničnost i stilističke kvalifikatore, kao npr. u slučaju frazema: *dusić się od śmiechu* – *daviti se od smijeha*.

Međutim unutar ekvivalentnih frazema pojavljuju se i varijante koje neki frazeolozi tretiraju kao djelomično ekvivalentne frazeme (usp. Rytel 1982:70, Menac, Vidović-Bolt, Fink-Arsovski): npr. *dusić się (krztusić się) od śmiechu/ze śmiechu* – *daviti se od smijeha*. Ovi se frazemi razlikuju u leksičkoj i/ili gramatičkoj strukturi, npr. u prijedlogu, u proširenom sastavu leksema ili u zamjeni jedne od komponenata drugom sličnoga značenja: *dostać rumieńce ze śmiechu* – *zajapuriti se od smijeha* (dosł. *zaczzerwienić się ze śmiechu*), *trzymać się za brzuch ze śmiechu* – *držati se za trbuh od smijeha*, *pękać ze śmiechu* – *pucati od smijeha*, *śmiać się od ucha do ucha* – *razvući usta od uha do uha* (doslovno: *rozciągnąć usta od ucha do ucha*), *tarzać się ze śmiechu* – *valjati se od smijeha*, *skręcać się ze śmiechu* – *savijati se od smijeha*.

Posebnu skupinu čine potpuno neekvivalentni frazemi, kako s obzirom na leksički fond, tako i na gramatičku strukturu: *zrywać boki ze śmiechu*, što se može prevesti kao *držati se za trbuh od smijeha*, ali i primjeri *zataczać się od śmiechu (ze śmiechu)*, *trzymać się za boki ze śmiechu*, semantički se prevode frazemom *valjati se od smijeha* (doslovno na poljskom: *tarzać się ze śmiechu*).

Manju skupinu čine frazemi koji u jednom jeziku imaju komponentu *smijeh*, a u drugome ona izostaje, zamijenjena je nekom drugom komponentom ili uopće nema frazema, usp. polj. *śmiechu warte* – hrv. *smijurija*, *glupost*, *sitnica*. Pogledajmo klasifikaciju pragmafrazema s komponentom *smijeh*:

4.8.1. Ekvivalentni pragmafrazemi

- *atak śmiechu* – *napad smijeha*;
- *dusić się (krztusić się) od śmiechu / ze śmiechu* – *daviti se (gušiti se) od smijeha*;
- *konać (umierać) ze śmiechu* – *umirati od smijeha*;
- *komuś nie (jest) do śmiechu / komuś jest nie do śmiechu* – *nekomu nije do smijeha*;

- *on (ten) w śmiech* – *a on u smijeh*;
- *padać ze śmiechu* – *padati od smijeha*;
- *pękać ze śmiechu* – *pucati od smijeha*;
- *skręcać się ze śmiechu* – *savijati se od smijeha*;
- *śmiech bierze kogoś* – *smijeh koga hvata*;
- *śmiech brzmi* – *smijeh se razliježe, (odjekuje)*;
- *śmiech hieny (puszczyka)* – *smijeh hijene*;
- *śmiech przez lzy* – *smijeh kroz suze*;
- *tarzać się ze śmiechu* – *valjati se od smijeha*;
- *uderzyć w śmiech* – *udariti u smijeh*;
- *umrzeć (zdechnąć) ze śmiechu* – *umrijeti (krepati) od smijeha*.

4.8.2. Neekvivalentni pragmafrazemi

- *jak na śmiech* – *kao za lijek (malo)*;
- *ktoś śmiechu wart; coś śmiechu warte* – *netko nevažan, koga se može ismijavati; nešto je smiješno, to je smijurija*;
- *lzy stoją komuś w oczach od śmiechu (ze śmiechu)* – *smijati se do suza*;
- *robić śmiechy z czegoś* – *praviti komediju iz čega*;
- *śmiech kogoś porywa* – *netko dobiva napade smijeha; netko se kida od pustoga smijeha (usp. Kušar 1993:182)*;
- *wybuch śmiechu* – *napad smijeha*.
- *zrywać boki ze śmiechu (od śmiechu)* – *pucati od smijeha, valjati se od smijeha*;

4.8.3. Djelomično ekvivalentni pragmafrazemi

- *dzwonić srebrnym śmiechem* – *smijati se zvonkim smijehom*;
- *można umrzeć (zdechnąć) ze śmiechu* – *može se umrijeti (krepati) od smijeha*;
- *niewiele trzeba komuś do śmiechu* – *malo je komu potrebno za smijeh (da se smije)*;
- *parsknąć (wybuchnąć, prychnąć, gruchnąć, huknąć) śmiechem* – *prasnuti u smijeh; puknuti / pucati od smijeha*;
- *ryknąć/ ryczeć (zarżec) śmiechem* – *riknuti/ rikavati (urlati) od smijeha*;
- *śmiech dzwoni* – *smijeh odzvanja (odjekuje)*;
- *śmiech poszedł* – *smijeh se razlegao (zaćuo se, krenuo je)*;
- *śmiech powiedzieć* – *smiješno je reći*;
- *trzymać się za brzuchy ze śmiechu* – *držati se za trbuh od smijeha*;

- *uderzyć śmiechem* – *udariti u smijeh*;
- *zarażać kogoś śmiechem* – *imati zarazni smijeh, zarazno se smijati*;
- *zataczać się od śmiechu (ze śmiechu)* – *valjati se od smijeha*;
- *zrywać boki ze śmiechu (od śmiechu)* – *pucati (valjati se) od smijeha*;

5. Auditivni pragmemi i pragmafrazemi s komponentom plač (płacz)*

Slično kao prethodna skupina pragmeza i pragmafrazema, i plač se može svrstati u auditivne znakove jer se realiziraju zvukom i glasom. No plač je istovremeno praćen gestama kao vizualnim elementima, kao i smijeh. Budući da smo do sada pokazivali transformaciju neverbalnoga koda u verbalni, odnosno ujezikovljavanje gesta, i ovdje se mogu izdvojiti različite geste plača. Plač je međutim izravno povezan i s proprioceptivnim (eksteroceptivnim) pragmemima jer ga prate suze kao izlučine koje se vide na licu. O njima ovise i vrste gesta (npr. *brisanje suza, liti (krokodilske) suze* itd.).

Imenica *plač* nastala je od glagolske radnje udaranja (od grčke riječi *plesso* u značenju: tučem, udaram, a ova od pie. **plāk* – udarati, tući. W. Boryś navodi da je u slavenskom leksiku povezana najvjerojatnije s pogrebnim obredima (Boryś, 2005:442). A. Brückner navodi i zanimanje *placzka* (osoba unajmljena za plakanje na pogrebu, narikača) (Brückner, 1957:419). A. Gluhak povezuje glagol *plakati* s udaranjem u prsa (lat. *plānctus*), a od indoeuropskoga korijena **plāk-*, **plāg-* i **plēk-*, **plēg-* istoga značenja: *udarati*. Latinski oblik *plāgā* označuje *udarac, ranu* i *štetu*. Latvijski oblik *placināt* znači *usmjeriti* i *brusiti* (potonje zbog španjolskoga brušenja koplja na remenu). U keltskome je opet polazno značenje **plank-jā* povezano s početnim udarcem, a od glagola *lanceāre* dolazi i francusko *lancer* u značenju *hitnuti, baciti, potjerati*. Od toga je posuđen današnji glagol *lansirati* (Gluhak, 1993:483).

U Rječniku stranih riječi pod natuknicom *lamentacija* navodi se da potječe iz latinskoga *lamentare*, što znači: **naricati, tugovati**. Klaić pritom navodi niz sinonima kao što je: *žalovanje, tužaljka, tužbalica, tužnjava, žalopojka, zatim kukanje, kuknjava; jauk, jadikovka, jadikovanje, jadovanka, jadanje; plač; teškanje; naricanje, naricaljka*. Od glagola navodi značenja: *tužiti se na sudbinu, lelekatiti, lamentirati*, a nema oblika *kukati* (Klaić, 2004:784). Iz tih se sinonima mogu izdvojiti različita značenja ove pojave:

* Tekst u kraćem obliku biti izložen na međunarodnom slavističkom skupu u Opatiji, 22.-25. lipnja 2009. godine i objavljen u časopisu "Riječ", br 3, 2010., str. 71 - 81.

- Jedno značenje povezano je s plakanjem kao s psihofizičkom pojavom izazvanom nekim tužnim događajem koji je utjecao na uplakanu osobu.
- Drugo je značenje naricanja, tj. plakanja narikače nad grobom i to je hi-njeno plakanje.
- Treće značenje ima skup sinonima oko **jadikovanja** koje Klaić definira kao tuženje na sudbinu (polj. *narzekanie, stękanie, lamentowanie*). Ovi sinonimi mogu imati i negativno značenje kad se radi o neopravdanom **kukanju, pritužbama, lelekanju**.
- Četvrto značenje ima leksem **jadanje; skarżenie się** kao uzajamno po-vjeravanje osobnih negativnih doživljaja, npr. između dviju bliskih osoba.
- Peto značenje odnosi se na literarni žanr: **tužaljke, tužbalice, žalopojke, elegije**.
- Šesto značenje leksema **žalba** ili **tužba** rabi se u hrvatskom pravnom rječ-niku, polj. *skarga, zażalenie*.
- Sedmo je značenje obilježeno jer se obično rabilo u narodnim pjesmama: **lelekati, lelek; lametacja**.
- Osmo je značenje religijsko i odnosi se na **plač** na postajama Križnoga puta u kršćana. A. Borowiec izdvaja latinski termin *mysterium lacrimarum* (misterij suza) te spominje tzv. *kulturu plača i przedstawienia dolorystycz-ne* (doloristično predstavljanje) kao stereotipne religijske simbole u doba baroka. U toj vjersko-književnoj vrsti plač se naziva *pragmafrazemima lanie słozów, rozrywający piersi szloch* (lijevanje suza, *jecaj što razdire grud*). Ovisno o uzroku plača u literaturi se razlikuje molećivi plač (*placz blagającego*) i plač zaljubljene osobe (*placz zakochanego*) (Borowiec 2007:31-33, 35).

Leksem **plač**, polj. *placz* ima različite nazive, ovisno o jačini emocije koja čovjeka navodi na plač. Nazivi plača ovise i o tome radi li se o negativnoj ocjeni tuđega plača (*cmizdrenje, bećanje, naricanje, lamentiranje, cviljavi-na, cmoljenje, drećanje, deračina, zavijanje*; polj. *beczenie, narzekanie, la-mentowanie, kwilenie*) ili o pozitivnom suosjećanju s ožalošćenom osobom (*jecanje, jaukanje, bolno plakanje, žalosno plakanje, oplakivanje*). Iz toga se izvode i atributivne podcjenjujuće imenice negativne konotacije za plačljive osobe: *plačljivac/plačljivica, plačljivko, cmizdro, cmizdravac/cmizdravica, cmoljo, drečalo, drečalica*, polj. *beksa, plaksa*.

Marcel Kušar u 19. stoljeću pod natuknicom **plač** opisuje najprije dječje ge-ste plača: „Kad *dode* djetetu na plakanje, najprije *se prći* ili *prći* (kao opruža) *usne na plač* (Dijete *se naprćilo*, dijete *naprćilo*, *oprćilo usne na plač, napelo je gubicu*), *krevelji se* (krivi usta i plače), pak *udari, okrene, brizne* plakati, *ci-*

kne u grozan plač.” On razlikuje i neprestano plakanje ili *plačinja*, a takva djeca su *plačkava*, dijete je *plačko*. „Suze udaraju, naviru na oči, skaču, lete, polijeću iz očiju”, zatim *se omiču* (*omaknu se*) *niz lice*, *rone se* (*odrone se*) *od obraza*; suze *grohnu* čovjeku *niz obraze*, *gruhnu mu potokom*; od boli mu suze *prokapaju*, tople ga suze *propanu*, *trostruke* ga suze *promaknu*; čovjek suze *lije*, *roni*, *prolijeva*, *gorke suze valja*, i od milja *se prosiplje suzama*”. Tko puno plače, kaže se da „*suza suzu stizat' ne prestaje*”, kada tko *ljuto plače*, kaže se da plače *kao ljuta godina* ili *kao malo dijete*, a ako tko „*žalostivo govori* ili *čini*, reče se: *iz kamena bi suza udarila*”. Po završetku plača čovjek „*ubriše* ili *utre suze*”. Kušar definira *ridati* kao: *plakati vičući*, a *zacenuti se od plača* znači: *zadušiti se*, *zajecati*. Navodi on i glagol *svisnuti*, što se danas povezuje s velikom tugom (npr. *presvisnuti od žalosti*, *od tuge*). Primjećuje i da od plača „*podbuhne* (kao oteče) *lice*”.

Osim plača Kušar navodi i imenicu *jadikovanje* sa sinonimima *jadikovati*, *jadati*, *jaditi*, *izjaditi*, *tužiti*, *ujedati za srce*, *naricati*, *cviljeti*, *pištati*, *cičati* (*kao lastavica*, *kao gorske vile*, *kao zmija u procjepu*, *da se do Boga čuje*), *kukati* (*kano kukavica*), *jaukati*, *jaokati* (govoriti: *jaoh meni*), *ajmekati* (govoriti: *ajme meni*), *lelekati* (govoriti: *lele meni*, *kukulele*), *kamkati* (što kamkaš, nećeš od mene ništa *izkamkati*, tj. dobiti kamkanjem, danas se govori: *kamčiti*, *iskamčiti* kada se što dosađivanjem izvabi, izmoli i sl.), *teškati se* (govoriti: *teško meni*), *vajkati se* (govoriti: *vaj*, *avaj*) (Kušar 1993:183 i 184).

Kušar navodi i staru uzrečicu *dere se tko uz tuđa nosila* („kada tko bez razloga žali za tuđom stvari”. I danas je glagol *derati se* negativno obilježen kao dječji plač bez razloga ili kao jadljivi plač ako dijete ne dobije ono što želi. Kušar navodi i poslovice: „*koga tišti*, *onaj i vrišti*” te tako spominje još jedan oblik glasnoga i prodornoga plača – *vrištanje*, *vrisak* ili *vrisku* (ibid.: 184).

5.1. Fiziološki pragmemi plača s odgovarajućim uzvicima

Plač je fiziološka pojava čiji su uzroci emotivne prirode (osjećaj žalosti, velike pozitivne ili negativne uzbuđenosti, usp. *smijeh do suza*, *gamutost*), ali mogu se i voljno izazvati (*glumljeni plač*, *naricanje* kao zanimanje *narikača*, polj. *placzuki*; *lamentacija*). Fizički se plač izražava izbacivanjem slane tekućine (suza) iz suznih žlijezda u oku. D. Morris kaže da suze „kada se luče u malim količinama, one čiste i štite oči, ali tokom obilnog plakanja izgleda da im je jedina funkcija prenošenje socijalnih signala, te onda ključ za našu interpretaciju leži u ponašanju. Kao i kod smijeha, poticanje intimnosti je, izgleda, njihova glavna svrha” (D. Morris, 1990:21). Međutim, jaki plač ima i funkciju smanjivanja tuge, emocionalnoga pročišćivanja, oslobađanja od napetosti.

Usporedimo poljski frazem *wybuchnąć płaczem* (hrv. *briznuti u plač*) koji uspoređuje nagli početak plakanja s eksplozijom, a on je znakom unutarnje napetosti tijela. Adekvatni hrvatski prijevod frazema nosi sliku naglog izbivanja vode, što se opet može povezati s frcanjem suza iz očiju.

Nazivi tipova plakanja ograničeni su fiziologijom emocije i njezin su rezultat. Izraženi su lučenjem žlijezda (suznih, slinovnih i nosnih), titranjem glasnica te isprekidanim udisanjem zraka ili ispuštanjem neartikuliranoga zvuka tipičnoga za plač. U takve pragmeme mogu se ubrojiti sljedeći imenički leksemi:

- *suze* (polj. *łzy*): plač je povezan s drugim neverbalnim fiziološkim znakovima kao što su:
- *šmrcaње* (izlučivanje tekućine iz nosa i gutanje, polj. *szlochanie, tykanie*); *šmrc-šmrc*; *szloch*;
- *slinjenje*, polj. *wydzielanie śliny, ślinienie*; Ø; Ø;
- *uzdisanje*, *uzdasi*, polj. *wzdychanie*; *ah, ajoj, ajme, teško meni, kuku meni; ojej, olaboga*;
- *cviljenje*, polj. *kwilenie*; Ø; Ø;
- *jecanje* (isprekidanost udisanja zraka, polj. *chlipanie, szlochanie*); Ø; *chlip-chlip*
- *cmizdrenje*, polj. *beczenie; bee, lee*; polj. *bee*; Ø;
- *kmečanje*, polj. *kwękanie; kme-kme*; Ø;
- *vrištanje* polj. *głośnie płkanie, wrzask*; Ø; Ø;
- *ridanje* (žalosno i glasno plakanje), polj. *utyskiwanie, buczenie, zanoszenie się płaczem*; Ø; *buu*;
- *deranje* (glasno i jadljivo plakanje); *derati se*, polj. *drzeć się*; Ø; Ø;
- *kukanje* (tuženje), *kuku*; polj. Ø;
- *jaukanje* (uzdisanje uz plač), *jao meni*; polj. *olaboga, jejku, o jej*;
- *tuljenje*, *tuljavina*; *auu (tuliti kao sirena)*; polj. *wycie*; Ø;
- *zavijanje*, polj. *wycie*;
- *lelekanje (lele)*; polj. Ø
- *urlanje, urlikanje*; polj. *wycie, darcie*.

Suze mogu biti radosnice ili posljedica jakoga smijanja (pozitivno ocjenjivani pragmemi). Za razliku od gorkih suza, ove su „slatke”. *Suze* kao posljedica žalosti izazivaju suosjećanje s osobom koja plače. Takve su *suze gorke* (povezivanje okusa gorkoga i osjećaja gorčine) i *krvave (gorzkie, krwawe łzy)*. *Suze* se *rone, liju*, u poljskom jeziku rabe se isti glagoli (*ronić, lać*).

Na različite tipove i nazive **plakanja** može se pragmatički gledati na dva načina: **pozitivno**, suosjećajno (*ridanje, jecanje, glasno plakanje, lelekanje,*

naricanje) ili **negativno** (*cmizdrenje, cmoljenje, kmećanje, kukanje, tuljenje, urlanje, zavijanje*). Ovisno o kontekstu, način plakanja sličan životinjskomu plaču s tankim i visokim glasom, *cviljenje, cviljavina; kwilenie*, može se shvatiti pozitivno ili negativno. Katkada se tužnim cviljenjem naziva i glas violine (polj. *placz wiolonczeli*).

Šmrcanje u hrvatskom jeziku ima dva značenja: može odnositi na prehladu te na pojavu uz plakanje – lućenje tekućine iz nosa i njezino uvlačenje udisanjem.

5.2. Paralingvistički zvukovni pragmemi plača

Ovi znakovi ostvaruju se glasom kroz uzvike i onomatopejske riječi. Imaju raspon od uzvika *jao, joj, ajoj, ajme, kuku, lele*, preko verbaliziranih imenica *jauk, lelek*, glagolskih imenica *jaukanje, jadikovanje, kukanje, lelekanje*, do apstraktne imenice koja čuva onomatopejski korijen: *jadikovka* (usp. pjesmu Tina Ujevića *Svakidašnja jadikovka*), kao i *kuknjava* od glagola *kukati*. Svi ovi primjeri imaju u korijenu uzvik, onomatopeju pa ih nazivamo gestolekse-mima.

Često se plakanje čovjeka uspoređuje s glasanjem zvijeri: *tuljenje, zavijanje, tuliti, zavijati, arlaukati, urlati* (uzvik *auuu*), a jecanje se može usporediti s *meketanjem* kože (polj. *beczenie*). Takvo plakanje govornik negativno ocjenjuje, ismijava. Od ptice kukavice posuđeni su hrvatski onomatopejski leksemi: *kukanje, kuknjava, kukati*. Imenica *jad* (polj. *biada*) omogućila je tvorenje sekundarnoga uzvika (usp. slavonsku narodnu pjesmu *oj tugo, jadi – jadi, jadi, ne valja što radi*) te glagolske imenice i glagole: *jadikovka, jadanje; jadata se*, polj. *biadolić*. Osim navedenih imenica tvore se i trajni glagoli: *jaukati, lelekati, jecati, kukati* itd.

Fonem *l* od onomatopeje plača prisutan je i u latinskoj posuđenici u oba jezika: *lamentacija, lamentirati; lamentowanie, lamentacja, lamentować*.

Isključivo s plačem povezane su imenice *lelekanje* i *naricanje*, ostale se mogu odnositi i na bol (*jaukanje*) ili na nezadovoljstvo (*kukanje, jadikovanje; narzekanie, biadolenie*).

- *jaukanje, lelekanje* polj. *stękanie*;
- *kukanje, jadikovanje, lamentiranje*, polj. *narzekanie, lamentowanie, lamentacja*;
- *naricanje* (naučeno plakanje riječima, plakanje narikača), polj. *biadolenie, plakanie płaczek*.

Ovi paralingvistički zvukovni znakovi izražavaju se kroz jezični znak posebnom intonacijom, bojom glasa u kojemu se čuje plač, isprekidanim izgo-

vorom riječi. Kroz govor se čuje smijeh, plač, radost, tuga, dakle svi ovi intra-ceptivni pragmemi koji osjet pretvaraju u osjećaj. Ovi su pragmemi pretvoreni u lekseme s onomatopejskim korijenom.

Pragmem *naricanje* više nema onomatopejskoga korijena, nego je u njegovu temeljnom značenju *riječ, reći, izricati*. Zato je on posve leksikaliziran i postao je verbalnom gestom (leksogestemom) jer označava svjesno plakanje uz uporabu riječi.

5.3. Neverbalne geste uz plač

Uz plač su vezani i neverbalni ekstralingvistički znakovi:

5.3.1. Geste ruku:

- obujmljivanje lica dlanovima, polj. *kładzenie dłoni na twarz*,
- grebenje lica noktima, polj. *drapanie paznokciami*,
- brisanje nosa, polj. *wycieranie nosa*,
- brisanje očiju, polj. *pocieranie i wycieranie oczu*,
- brisanje suza i nosa rukavom, polj. *wycieranie łez i nosa o rękaw*,
- zakrivanje očiju, polj. *zakrywanie oczu*, (rukama, rupčićem i sl.),
- udaranje rukama o prsa, polj. *uderzanie się w piersi*,
- kršenje ruku, polj. *załamywanie rąk*,
- čupanje kose, polj. *wrywanie włosów*),
- razdiranje košulje, polj. *rozdzarcie koszuli*,
- sklapanje ruku u znak molitve i kajanja, polj. *składanie rąk modlitwie*.

5.3.2. Mimika (geste lica):

- stiskanje očiju, polj. *zaciskanie oczu*,
- podizanje obrva, polj. *podnoszenie brwi*,
- podizanje glave i suznih očiju prema nebu (obraćanje Bogu s pitanjem: *zašto si me tako kaznio, zašto patim?*), polj. *podnoszenie głowy i oczu ku niebie*,
- pućenje (prćenje) usana, polj. *stroić miny do płaczu*,
- podrhtavanje brade, polj. *broda drży (zadrżała)*,
- razvlačenje usana, polj. *rozciąganie warg*,
- rastvaranje usana, polj. *podłużne rozwarcie warg*,
- pokazivanje zuba, polj. *pokazywanie zębów*.

5.3.3. Geste tijela:

- grčenje (uvijanje) tijela, polj. *kurczenie (kulenie) ciała*,
- klecanje nogu u koljenima, polj. *drżenie, uginanie nóg*,
- padanje na koljena, padanje ničice (*padanie na kolana, padanie nice*),
- klanjanje (*ukłony*; npr. u crkvi; *kniksy* uz pozdrav djevojčica ili na kazališnim daskama),
- križanje u znak okajanja grijeha (*przeżegnywanie się*).

5.4. Plač u književnosti

Plač kao književni žanr elegije poznat je u poljskoj i u hrvatskoj književnosti (od biblijskih motiva, usmene narodne književnosti pa sve do suvremene poezije).

U romantičnom djelu *Suze sina razmetnoga* Ivana Gundulića plač je rezultat kajanja za učinjene grijehе oholosti, razmetanja, ljenčarenja i plitkih provoda. To je plač pojedinca kao okajanje njegovih grijehа i priznavanje pogriješaka.

Svakidašnja jadikovka Tina Ujevića plač je staroga i bolesnoga čovjeka koji se osjeća mlad u duši, to je plač zbog rastanka s ovozemaljskim životom, ali i zbog nerazumijevanja okoline. To je plač čovjeka koji je bespomoćan, slab, bez sestre i brata, bez oca i majke, bez drage i druga, koji besciljno luta „od nemila do nedraga”, „dolinom svijeta turobnom”. Njegova samoća nije uzrokovana njegovim grijehom, nego je određena sudbinom koju mu je Bog dao.

Književno djelo Pavla Rittera Vitezovića *Plorantis Croatiae saecula duo* govori o dva stoljeća plača Hrvata zbog nanošenja zla od turske okupacije. To je plač čitavoga naroda zbog agresije na njega, zbog povijesnih nepravda, zbog nemoći da se odupre napadima i zlodjelima neprijatelja.

Proučavajući staru hrvatsku književnost, A. Borowiec cijelo poglavlje svoje knjige *Književnost i tajna* posvećuje suzama i plaču (*Mysterium lacrimarum*). Između ostaloga citira i poemu Richarda Crashawa ("The Weeper") u kojoj su suze Marije Magdalene „biseri, dragulji, balzam, potoci, vatra, mlijeko, vino” (op. cit., str. 43), dakle nešto pozitivno i lijepo.

Sv. Katarina iz Siene, kako navodi A. Borowiec, u jednom od svojih djela napisala je cijelo poglavlje o suzama (*Nauka o łzach*), gdje je razlikovala 6 tipova suza:

- „Łzy pierwsze to łzy ludzi złych, są to łzy potępienia.
- Drugą kategorię łez tworzą łzy bojaźni, wylewane są przez tych, którzy podnoszą się z grzechów, płaczą oni ze strachu i obawy przed karą.
- Trzeci rodzaj łez to łzy tych, którzy zaczynają płakać słodko, czyli z miłości, która jest jeszcze niedoskonała. Ludzie ci podźwignęli się z upadku i zaczynają służyć Bogu, ich łzy są również niedoskonałe.

- Czwartą kategorię łez stanowią łzy tych, którzy doszli do doskonałej miłości bliźniego, a Boga kochają bez względu na korzyści własne. Ich łzy są doskonałe.

- Piąty rodzaj łez łączy się z rodzajem czwartym: wylewają je ludzie, którzy zjednoczyli się z Bogiem, są to łzy słodczy, wylewane z błogości.

- Istnieje jednakże jeszcze jeden rodzaj łez, które nie są wylewane, nie płyną one z oczu, ale czynią zadość tym, którzy chcieliby płakać, lecz nie mogą. Są to łzy ogniste, łzy Ducha Świętego”. (Borowiec 2007:46-47)

Ove kategorije suza A. Borowiec svodi na *suze smrti* koje potječu od osjetilne ljubavi (miłość zmysłowa) te na *duhovne suze* koje obogaćuju duhovni život (Borowiec 2007:46-47).

Iz navedenoga nauka o suzama proizlazi da čovjek plače kad mu se nanosi zlo, kada je u strahu od kazne, kad je ganut ili dirnut osjećajima, kad shvaća svoj grijeh i kaje se, kada osjeća svoju nemoć i kada spoznaje Boga u smrtnom času žaleći za zemaljskim životom.

U poljskom i hrvatskom jeziku razlikuju se ovi uzroci plača:

- *plakać ze złości* – *plakati od jada* – plakati od nemoći,
- *plakać ze szczęścia* – *plakati od sreće* (*liti suze radosnice*),
- *plakać ze wstydu* – plakati od srama,
- *plakać z bólu* – plakati od bolova,
- *plakać ze żalu* – plakati od tuge (żalosti).

U poljskoj književnosti najljepše stihove od tuge spjevao je Jan Kochanowski u 16. stoljeću, povodom smrti dvogodišnje kćeri. On malu Orszulu oplakuje u 18 tužbalica (*Treny*), a u 19. tužbalici prestaje plakati jer u snu dobiva utjehu s neba, od majke koja mu pokazuje smisao ovozemaljskoga života u trpljenju, strpljivosti, radu i molitvi te ljepotu zagrobnoga života, oslobođenoga svih patnji.

Osim plača Kochanowski opisuje i uspoređuje svoje žalosne osjećaje sljedećim metaforama i gestama patnje: *łzy Heraklitowe, lamenty, skargi Symonidowe, troski, wzdychania, żale, frasunki, ręk łamania, niepobożną śmierć, smutki, żalościwość, suszenie kości, śpiewanie martwym, poty, krzywdy, krzanie serc rodziców, niefortunny ojciec, wziąć duszy połowicę, tęsknica, żal nieuśmierzony, krwawy płacz, skryte rany, żalność przejmując do kości, ruszać rany, smutne serce, serce boli, żal surowy, lać łzy, złości* te ih suprotstavlja pozitivnim emocijama utjehe i radosti kao što su: *pocięchy, śpiewy żywym, jasności słoneczne, stopeczki kochanej córeczki, wdzięczne ukłony, miłe dziecię, Orszulo moja wdzięczna, namilsza dziewczka, uśmierzyć, zgoić, utolić, nadzieje, ratunek, miłosierdzie, litość*.

5.5. Pragmafrazemi plača

Pragmafrazemi plača imaju imeničku ili glagolsku sastavnicu s korijenom ili cijelom imenicom *plać*, imenicom *suze* i glagolom *plakati*.

• *placz i zgrzytanie zębów* (*plać i škrgut zubi*) – biblijska je slika koja se povezuje s kricima grješnika iz pakla, a u pragmafrazemu se iskazuje vizualnim pragmemom plakanja te paralingvističkom gestom škrgutanja zubiju zbog muka te ga možemo ubrojiti u kultureme;

Sljedeća skupina pragmafrazema odnosi se na iznenadni početak plakanja:

- *dostać ataku placzu* – *dobiti napad plaća*,
- *ryknąć (wybuchnąć) placzem* – *briznuti u plać* – naglo (odjednom) zaplakati,
- *uderzyć w placz* – *udariti, briznut u plać* – naglo početi plakati;

Dugotrajan plać koji se ne može utoliti i koji postaje aktivni entitet što guši i oduzima život prikazuju slikovito ovi pragmafrazemi:

- *nie móc utulić się w placzu* – *ne moći prestatati plakati*
- *placz dlawi (dusi, porywa) w piersiach* – *plać razdire grud (srce)*,
- *placz rozdziera serce* – *plać razdire koga (čije srce se kida)*,
- *zbiera się komuś na placz* – *plaće se komu* – netko je žalostan;
- *placz wstrząsa kimś* – *netko drhti (trese se) od plaća, plać ubija (razdire) koga*.

Paralingvistički pragmafrazem povezuje govorenje s plaćućim glasom:

- *mówić z placzem* – *govoriti kroz plać* – govoriti plaćnim glasom;

Ekstralingvistički (gestovni) pragmafrazem pokazuje posljedicu plaća, prolijevanje tekućine koju zovemo suzama. Jaki plać povezan je s izlivanjem suza koje teku kao kiša, koje se liju kao voda, potok:

- *wylewać <gorzkie> łzy* – *prolijevati (liti) <gorke> suze*;
- *rzęsiszte łzy* – *potok suza; guste suze*

Posebna vrsta suza su glumljene, namještene, neiskrene suze:

- *łzy krokodyłowe* – *krokodilske suze*.

Težak plać u hrvatskom se jeziku ogleda u glagolu:

- *gušiti se u suzama* – *dusić się we łzach*.

U plaču tražimo saveznika i njegovu sućut, što se iskazuje glagolom *plakati*:

• *plakać komuś w mankiet (plakati komu na ramenu, tražiti čije rame za plakanje)*

• *żalić się, wyżalać się, wyplakiwać się* (žaliti se, tužiti se komu, plakati komu – pokazivati svoje nezadovoljstvo).

Kad smo nemoćni, najčešće sjedamo (nemamo snage stajati) i plačemo od jada, kako to pokazuje poljski koncept, dok je hrvatski sasvim drukčiji:

nic tylko siąść i plakać – to je žaliboże, nema koristi plakati za proliwenim mlijekom (bespomoćnost);

Jačina plakanja određuje se usporedbom koja ima različitu sliku u poljskom i hrvatskom jeziku:

plakać jak bóbr – plakati kao ljuta godina (kao kiša, kao malo dijete) – jako, neutješno, gorko plakati;

Tuga se izražava bezsubjektnim glagolima u oba jezika:

chce się komuś plakać – plače se komu – netko je žalostan.

* * *

Iz svega možemo zaključiti da se u ujezikovljavanju neverbalnih emotivnih oblika razlikuju tri osnovna stupnja: a) neverbalni (ekstralingvistički) znakovi (signali i simboli); b) paralingvistički elementi koji se realiziraju zvukom (neartikulirano) ili glasom (artikuliranim uzvičnim fonemima konkretnoga jezika); c) verbalni znakovi (leksemi-pragmeme, gestoleksemi i leksogestemi te pragmafrazemi).

Veći dio frazema motiviran je ekspresijom lica i tijela te se njihova slikovitost temelji na opisu simptoma, ponašanja, djelovanja i fizioloških stanja povezanih sa smijehom ili plačem.

Ova je analiza pokazala neke aspekte smijeha i plača ukazujući na temeljna značenja te na emotivne pojave zajedničke svim ljudima, pa tako i Hrvatima i Poljacima.

U ovom smo poglavlju prikazali tri temeljna tipa auditivnih znakova (ekstralingvističke, paralingvističke i lingvističke znakove). Svaki od njih sudjeluje u komunikaciji kao poboljšivač i pojačivač razumijevanja govorom, smijehom ili plačem.

Ekstralingvistički auditivni znakovi povezani su s osjetom sluha, vida i opa- pa jer se realiziraju pomoću pokreta i zvuka.

Paralingvistički auditivni znakovi neodvojivi su od lingvističkih, ali se izražavaju drugim sredstvima (bojom glasa, melodijom, šutnjom, ritmom di- sanja, intonacijom, duljinom trajanja) koja ovise samo o slušnom kanalu.

Lingvistički auditivni znakovi najkompliciraniji su jer ih čine pojedinač- ni leksemi, poredbe kojima se glavni leksički dio dodatno proširuje u svrhu pojačavanja osnovnoga značenja te frazemi čije sastavnice su leksemi koji se odriču svoga pojedinačnoga značenja u korist jednoga novoga značenja. Ako im se može pripisati i dodatno emotivno, modalno i/ili ilokutivno značenje, oni postaju pragmemima i pragmafrazemima. U članku se izdvajaju auditivni znakovi koji se iskazuju govorom, smijehom ili plaćem, a mogu se realizirati i kroz vizualni kanal kad bivaju zapisani.

Lingvistički znak može potpuno izgubiti svoje leksičko značenje i tada se naziva praznim znakom (*wyrazy puste* prema Pisarkowoj, 1975) koji dobiva novo, pragmatično značenje u komunikaciji. Takvim se znakovima ispunja- va neugodna šutnja dok se govornik koncentrira na ono što želi reći. Oni se mogu svrstati u znakove koji se rabe kao metajezični operatori teksta (Wi- niarska, 2001.), obično se u pisanju odvajaju zarezima kao umetnute riječi i zato se mogu zvati čak i podštapalicama, jezičnim tikovima (Pintarić, 2002.) ili leksičkim signalima (Pisarkowa, 1975.). I u gramatici staroga tipa takvi su znakovi izdvajani i nazivani npr. uvodnim riječima (*вводные слова* - ruska gramatika), pomoćnim riječima, modalnim riječima i slično. U jeziku oni do- bivaju funkciju modifikatora pa ih H. Zwolski (1985.) zove *modulantima*. Oni mogu osim vizualnih obuhvaćati i auditivne znakove.

Posljednje dvije skupine (pragmemi smijeha i plača) povezane su i s pro- prioceptivnim znakovima jer su odraz unutarnjeg emotivnog stanja čovjeka i uz to pokazuju fiziološku reakciju organizma. Smijeh i plač zato su *sinergijski pragmemi*, tj. realiziraju se različitim tipovima znakova, a osjećaju se razli- čitim osjetilima. Kako je njihov najvažniji izraz slušan (mogu se razlikovati i ako ne vidimo komunikatora), ubrojili smo ih u auditivne pragme i pra- gmafrazeme.

III. TAKTILNI PRAGMEMI I PRAGMAFRAZEMI*

Dotir, doticaj, opip ili kontakt (polj. *dotyk, kontakt*) postoji na svijetu između različitih neživih i živih oblika, u prirodi kao i u umjetnom virtualnom svijetu (sjetimo se npr. geometrije i tangente, presjeka ili intersekcije kružnica). Neki dodiri dovode do negativnih efekata, kao npr. sudar automobila, drugi do stvaranja novoga oblika energije, kao npr. dodir dvaju oblaka sa suprotno nabijenim česticama koje proizvedu munju, tj. električnu energiju, treći do promjene oblika (npr. erozija kamena pod dugotrajnim utjecajem vode dovodi do stvaranja pijeska, stalagmita i stalaktita i sl). U svijetu životinja dodir ima emotivno (pozitivno ili negativno) značenje, a u ljudskom životu uz emotivno dobiva još i kultur(al)no značenje. U ovom radu govorit ćemo upravo o takvom ljudskom značenju dodira kao neverbalnoga emotivnoga znaka (pragmema) koji u kulturi ima posebno simboličko gestovno značenje tzv. kulturema.

Etimološki *dotir* ima nekoliko značenja. Kako navodi W. Boryś (2005:658), izvodi se iz psl. **тъкнѹти*, a znači: *dotknąć, trącić, poruszyć, stuknąć, wbić, wepchnąć* (hrv. *dotaknuti, dodirnuti; odbaciti, odgurnuti, gurnuti; pokrenuti; udariti; zabosti, ugurati*). Gluhak dodaje još i značenje priloga *tik do koga* (blizina da se može dotaknuti koga), zatim značenje glagola *ticati (se), doticati (se)* te prefiksalne glagole s korijenom *ticati (isticati /se/, poticati)* koji više nemaju izravno značenje dodirivanja, nego pokazuju prenesena značenja: stavljanje čega na vidljivo mjesto (*isticati*) ili gurati koga da se izdvoji ili da djeluje (*poticati*) (Gluhak 1993:618). Od korijena *тък-* nastao je naziv pravopisnoga znaka *točka* (polj. *kropka* povezana je s kapanjem), a Gluhak ju povezuje s glagolom *taknuti* i s latinskim značenjem *pungo*, što znači: *bodem* (Gluhak 1993:632).

Fiziološki dodir drugoga bića ili stvari osjećamo receptorima na koži koji imaju različit intenzitet osjetljivosti na raznim mjestima tijela. Eksperimentom se utvrdilo da je na vrhu jezika, na usnama i jagodicama prstiju osjet najjači jer ima najviše osjetljivih točaka. Braillevo pismo za slijepce upravo se temelji na dodiru jagodica prstiju. H. Frank (1969) je ispitao i s koliko bitova u sekundi primamo pojedine osjete (oko je tako najbrži informacijski receptor, zatim ga slijedi uho, a na trećem je mjestu dodir s receptorima na cijeloj koži).

* Tekst je kao članak objavljen na hrvatskome jeziku 2008. godine u Szczecinu u zborniku: *W kregu słowa*, urednice Żanet Kozicka-Borysowska i Joanna Misiukajtis, Uniwersytet Szczeciński, str. 215-225

Raspon osjeta dodira može ići od ugone do boli. Djeca npr. imaju potrebu da ih se šaklja kako bi se mogla smijati. Isto tako ona u ranom stupnju razvika imaju potrebu štipati drugoga jer im još nije razvijeno upravljanje opipom. I jezik poznaje stupnjeve pojačavanja i smanjivanja doživljaja opipom.

Dodir vršimo na sebi, na drugim osobama ili na stvarima pomoću svojih organa (ustima, zubima, jezikom, rukama, nogama, tijelom). U okviru proučavanja neverbalne komunikacije razvila se posebna znanstvena disciplina – *tacezika* kao teorija dodira, s jedinicom dodira – *tacemom*.

M. Knapp (1978) izdvojio je nekoliko vrsta dodira: *funkcionalno-profesionalni* dodir u socijalnim situacijama (npr. dodir liječnika i pacijenta), dodir u *društvenom ponašanju kulturološki dodir* (npr. rukovanje kao pozdrav, čestitanje ili sklapanje ugovora), *prijateljski dodir* (npr. grljenje, ljubljenje, tapšanje po ramenu) i *intimni dodir*.

D. Morris (1978) navedenim tipovima dodira pridodaje *samododirivanje* u kojemu izdvaja: *zaštitne dodire* (npr. stavljanje ruke na usta), *dodire čišćenja* (stavljanje ruke na glavu radi češkanja, brisanja znoja i sl.), *signalne dodire* (držanje ruke pod bradom kao signal zasićenosti komunikacijom) i *samointimne dodire* (držanje ruku na svojim dijelovima tijela) (citirano prema Pintarić, 2002:23).

A. Pease procjenjuje dodire u cjelovitoj situaciji poslovne komunikacije u kojoj nesvjesnim gestama-signalima otkrivamo svoje psihičko stanje te pomoću psihološkog prosuđivanja izbornik može lakše odabrati kandidata za neki posao.

U životu se dodir koristi u različitim društvenim situacijama pa se tako može izdvojiti *dodir u plesu* (toptanje nogama, individualno i međusobno pljeskanje rukama, uzajamno grljenje u kolu, dodirivanje nogu rukama, hvatanje šešira ili rupčića i sl.), *dodir u medicini* (liječnik dodiruje pacijenta, a ne obrnuto), *dodir u religijskim i drugim ceremonijama* (križanje, oblikovanje križa prstima na svom čelu ili na čelu drugoga npr. kod krštenja, udarac koji vrši svećenik po obrazu firmanika, stavljanje vjenčanoga prstena i sl.) te dodir kojim se izražava pozitivna ili negativna emocija u *svakodnevnoj komunikaciji* (grljenje, ljubljenje, rukovanje, dodirivanje radi uvjeravanja; pljuskanje, navlačenje za kosu ili uši, udaranje rukom, nogom ili predmetom, naguravanje itd.).

Dodir koji izaziva pozitivne emocije poželjan je, ali postoje i razlike u ponašanju u različitim socijalnim sredinama (npr. ljubljenje u usta u nekim kulturama nije samo intimno, nego je prošireno i na djecu i prijatelje). Postoje dodiri koji se izbjegavaju u društvu (npr. intimni dodiri na javnome mjestu se

izbjegavaju, za neželjene dodire u javnosti se ispričavamo). Postoje dodiri koji se smatraju nepriličnima (npr. direktor može tapšati po ramenu svoga podređenoga, ali ne priliči obrnuto; podanik ljubi skute kralju, ali ne i obrnuto) te dodiri koji su kažnjivi (npr. mobing, pedofilski dodiri, silovanje).

1. Dodir kao taktilna gesta

Neverbalni taktilni znakovi su geste kojima se vrši radnja dodirivanja (npr. *pipanje*; *macanie*), ali mogu imati i preneseno značenje (oblizivanje usana jezikom može osim izravnoga imati i preneseno značenje ukusne hrane koju želimo pojesti ili smo pojeli; glađenje brade može imati različita značenja ovisno o situaciji: nesigurnost, zamišljenost, zadovoljstvo. Potonje su geste pragmeme jer njima pokazujemo svoje emocionalno stanje. Zato što isti pokret može imati različita značenja, kažemo da su geste homonimne i njihovo pravo značenje prepoznaje se samo u konkretnoj situaciji u kojoj postoje i drugi znakovi.

P. Ekman izdvojio je 5 tipova gesta. *Amblemi* su geste koje nose ustaljenu sociokulturnu poruku (npr. istaknuti kažiprst i srednjak u obliku slova V = Victoria, pobjeda), *ilustratori* pokretima prate oblike koji se opisuju u govoru, *regulatori* prate odnos komunikatora u razgovoru, a *adaptor* razvijaju socijalni kontakt te se dijele u *self-directed* (usmjerene prema sebi), *object directed* (usmjereni prema objektu) i *alter-directed* (usmjereni prema drugomu) (Pintarić, 2002:16-17). Za nas će upravo adaptor biti najznačajniji jer smo ranije naznačili da dodire koje ćemo analizirati možemo podijeliti na tri tipa gesta i njihovih verbalnih prijevoda.

Dodirivanje se može vršiti raznim dijelovima tijela, a ti dodiri-kinemi i tacemi imaju značenje izricano pomoću leksema, tj. verbalnim znakovima ili verbalnim gestama. U primjerima ćemo geste opisivati jezikom, a imenicama u zagradama navodit ćemo najprije njihovo hrvatsko, a potom poljsko značenje.

Klasifikacija se može vršiti prema različitim kriterijima. U radu ćemo primjere razvrstati po dva kriterija. Prvi kriterij mogli bismo nazvati pragmatičkim jer se prema njemu geste dijele na nesvjesne *geste-signale*, *svjesne emotivne geste* i *svjesne kulturalne geste*. Drugi kriterij temelji se na vrsti subjekta na kojemu se vrši gesta pa se tako razlikuju *ja-geste* koje subjekt vrši sam na sebi, *ti-geste* koje subjekt vrši na drugoj osobi i *ono-geste* koje subjekt vrši na predmetima ili s predmetima.

2. Klasifikacija taktilnih gesta

2.1. Pragmatički kriterij klasifikacije gesta

U primjerima klasificiranima prema prvom, pragmatičkom kriteriju najprije dajemo opis geste na hrvatskom jeziku, a u zagradama nazive tih gesta na hrvatskom i poljskom jeziku.

2.1.1. *Geste-signali* su jednostavno reakcija organizma i izvode se nesvjesno ili svjesno označuju radnju dodirom koja ima samo izravno značenje. To su sljedeći pokreti koje vršimo na svome tijelu, na tijelu druge osobe ili na stvarima:

- *dodir jezikom* (*oblizivanje, lizanje; oblizywanie, lizanie*);
- *dodir zubima* (*ugriz; ukąszenie*);
- *dodir* dijelova tijela druge osobe *prstima* (*pipanje, štipanje; macanie, szczypanie*);
- *dodir oka* kažiprstom (*trljanje; pocieranie*);
- *dodir noktima* svojih ili tuđih dijelova tijela (*češ/k/anje, drapanje, grebenje; drapanie*);
- *križanje ruku* na svoja ramena (*prekrižene ruke; skrzyżowanie rąk*);
- *dodir rukom* (dlanom ili šakom) po raznim dijelovima svojega ili tuđega tijela (*udaranje, masaža; uderzanie, masaż*);
- *dodir svoga uha ili oka* palcem i kažiprstom (*povlačenje, trljanje; pociąganie, pocieranie*);
- *dodirivanje svoje glave* rukama u značenju razmišljanja (*razmišljanje; dumanie*);
- *dodirivanje tuđe glave* rukama (*tješjenje; pocieszanie*);
- *pokrivanje očiju dlanovima* (*strah, užasnutost, žalost; strach, przerażenie, żal*);
- *dodirivanje* glazbenih instrumenata *prstima* (*sviranje; granie*);
- *dodirivanje* stranica knjige *prstima* (*listanie; wertowanie, przewracanie kartek palcami*).

2.1.2. *Geste-emotivi* su simboli kojima se prenosi emocija:

- *dodir* obraza i raznih dijelova tijela druge osobe *ustima* (*poljubac; pocałunek*);
- *dodir usana jezikom* u značenju zadovoljstva hranom (*oblizivanje; oblizywanie się*);
- *dodir kože dlanom* (*gladenje, maženje; głaskanie, gladzenie, pieszczenie, pieszczoty*);

- **dodir s objema rukama** (grljenje; obejmowanie);
- **dodir** tuđeg obraza **dlanom** (pljuskanje; policzkowanie);
- **dodirivanje** tuđe glave **rukama** (tješjenje; pocieszanie);
- **pokrivanje očiju** rukama (*strah, užasnutost, žalost; strach, przerażenie, żal*);
- **dodir kažiprstom** po čelu (1. *sjetio sam se!* 2. *baš si glupi!*; *przypomniałem sobie! aleś ty głupi!*);
- **dodir šakom** po stolu u znak ljutnje i oštre zapovijedi (*udaranje; uderzenie*);
- **dodiri** predmeta **dlanom** kao oznaka srdžbe (*rušenje, razbijanie; przewracanie, tłuczenie*).

2.1.3. U trećoj su skupini *geste-kulturemi* koje se odvijaju u različitim društvenim situacijama:

- **dodir dlanom o dlan** (pljeskanje; klaskanie);
- **dodir uspravno postavljenih dlanova** (*moljenje, molitva, ispričavanje; prośba, modlenie się, przeprosiny*);
- **dodir rukom** po ramenu (*tapšanje; klepanie*);
- **dodir šakom** po vratima, stvarima ili tijelu (*kucanje; pukanie*);
- **dodir zemlje koljenima** (*klečanje; kleknięcie, kłękание*);
- **dodir** krajeva odjeće poglavara **ustima** (*ljubljenje skuta; całowanie szat*).

I ove geste pokazuju emociju, ali su povezane s istim značenjem u različitim kulturama, kao npr. pljeskanje u značenju priznanja (*bić brawo*), klečanje pred kim i ljubljenje skuta u značenju pokoravanja, sklapanje ruku – molba, traženje usluge ili pomoći. Kucanje na vrata izraz je pristojnosti, lijepoga ponašanja.

2.1.4. *Ja-, ti- i ono-geste*

Druga vrsta podjele omogućuje razlikovanje triju skupina taktilnih gesta prema subjektu koji ih izvodi. Tako se izdvajaju *ja-geste* (geste koje izvodimo na sebi, prema Volos 1974.), *ti-geste* (geste koje izvodimo na drugome), te *ono-geste* (geste koje izvodimo na stvarima).

2.1.4.1. **Ja-geste** su pokreti koje izvodimo na sebi, npr.:

- **dodir oka kažiprstom** (*trljanje; pocieranie*) – može biti nesvjesno i značiti da nas svrbi oko, zatim da smo pospani, a kad se okomito trlja kažiprstom podočnjak, znači da se neće ostvariti izrečeno i takva je gesta svjesna;
- **dodir noktima** (*češ/k/anje, drapanje, grebenje; drapanie*) također može biti automatizirani pokret po koži kad nas svrbi, nesvjesna kretnja nesigurnosti, neznanja; ali može biti i svjesna radnja češkanja;

• **križanje ruku** (*prekrižene ruke; skrzyżowanie rąk na piersiach*) označuje nesvjesnu gestu-signal neugode, a svjesno može uz klanjanje u nekim kulturama označavati zahvaljivanje, samo se tada dlanovi ne zavlače pod pazuha;

• **gesta (samo)glađenja** može se izvoditi na svojim dijelovima tijela, a može pripadati i *ti-gestama* kada ju izvodimo na drugome;

• **dodir dlanom o dlan** (*pljeskanje; klaskanie*) također možemo ubrojiti u ja-geste, ali možemo dodirivati svojim dlanom tuđi dlan u značenju pobjede (*give me five, daj petaka, daj mi pijeć*), i tada je to uzajamna gesta dodirivanja;

• **dodir uspravno postavljenih dlanova** (*moljenje, molitva, ispričavanje; prošba, modlenie się, przeprosiny*) izvodimo u vjerskoj komunikaciji ili kad smo u situaciji da tražimo pomoć.

2.1.4.2. **Ti-geste** su geste koje dodirom izvodimo na drugoj osobi:

• **dodir ustima** obraza raznih dijelova tijela druge osobe (*poljubac; pocałunek*);

• **dodir kože drugoga dlanom ili obrazom** (*glađenje, maženje, masiranje; glaskanie, gladzenie, pieszczenie, masaż*);

• **dodir ramena ili struka** druge osobe *s objema rukama* (*grljenje; obejmowanie, tulenie*);

• **dodir lakta** (*ići ruku pod ruku; objąć czyjąś rękę*);

• **dodir obraza obrazom** (*maženje; pieszczenie się*);

• **dodir jezikom** dijelova tijela druge osobe (*lizanje; lizanie*);

• **dodir zubima** (*ugriz; ukąszenie*);

• **dodir prstima** dijelova tijela (*pipanje, štipanje; macanie, szczypanie*);

• **dodir noktima** (*češ/k/anje, drapanje, grebenje; drapanie*);

• **upiranje kažiprstom** u rame radi naglašavanja bitnoga;

• **snažan dodir rukom** po raznim dijelovima tijela (*udaranje, tuča; uderzanie, bicie*);

• **dodir druge osobe nogom** (*udarac nogom; kopnięcie*). Ako se udari drugoga nogom pod stolom, može to značiti da mu se naređuje prestanak govora. Gesta dodirivanja nogom može biti i nježna, seksualna, poziv na hodanje, ljubav itd.;

• **dodir rukom po obrazu** (*pljuskanje, ćuškanje; uderzanie w policzek*);

• **nježan dodir rukom po raznim dijelovima tijela** (*glađenje, pljeskanje, tapšanje; glaskanie, klaśnięcie, poklepywanie*);

• **rukoljub** (*ljubljenje ženske ruke, pozdravni kulturem; całowanie kobiety w rękę*);

- **držanje za ruke** (*trzymanie się za rece*, trzymanie dziecka za rękę = oznaka bliskosti i skrbi).
- **trzaji rukom prstiju po tijelu** (*škakljanje; gilgotanie*)

2.1.4.3. **Ono-geste** su tip gesta koje izvodimo na stvarima, a one se opisuju i nazivaju na sljedeći način:

- **dodir šakom po stolu** u znak ljutnje i oštre zapovijedi (*udaranje; uderzanje*);
- **dodiri predmeta dlanom** kao oznaka srdžbe (*rušenje; przewracanie*);
- **dodirivanje glazbenih instrumenata prstima** (*sviranje; granie*);
- **dodirivanje stranica knjige prstima** (*listanie; wertowanie, przewracanie kartek palcami*);
- **dodirivanje papira olovkom** (*črčkanje, piskaranje; skrobanie, bazgranje*);
- **dodirivanje skuta ustima** (*całowanie szat* = arhaično pokazivanje ovisnosti; pokazywanie zależności od kogoś);
- **ljubljenje svetih predmeta** (*całowanie szat, krzyża lub innych przedmiotów sakralnych*);
- **dodirivanje zemlje koljenima** (*klećanie; klękание*);
- **dodirivanje zemlje tijelom** (*padanie nićice; padać na twarz*);
- **ljubljenje zemlje** (*całowanie ziemi* = znak patriotizma i poštivanja države);
- **ljubljenje zastave** (*całowanie flagi państwowej*);
- **ljubljenje novca** (*całowanie pieniędzy* = znak zadovoljstva zbog dobitka).

U širem smislu *ono-geste* izražavaju cijeli radni i stvaralački proces.

Kao što se može vidjeti iz primjera, obje se klasifikacije međusobno preklapaju, a neki primjeri ne mogu se pripisati isključivo jednoj kategoriji. Obje su klasifikacije povezane s pragmatikom dodira ili tacezikom.

3. Transformacija tacema u verbalne geste

U jeziku se dodir može iskazivati različitim leksemima i frazemima. Takve lekseme nazivamo pragmemima, a frazeme – pragmafrazemima.

3.1. Taktilni pragmemi su leksemi s dodatnim emotivnim i kultur(al)nim značenjem. Iskazuju se raznim vrstama riječi, od taktilnih uzvika do imenica, glagola i pridjeva.

Imenica *dodir* (polj. *dotyk*) može imati i različite oblike glagolskih imenica: *dodirivanje, dodir, doticanje, ticanje* (polj. *dotykanie, tknięcie, dotknięcie*).

Glagol *dodirnuti/ dodirivati* (polj. *dotykać/ dotknąć*) obuhvaća svršeni i nesvršeni aspekt, kao i svi ostali taktilni glagoli (npr. *grliti/ zagrliti; obejmować/ objąć, gladić/ pogladić; głaskać/ pogłaskać*). U poljskom jeziku česti su ovi sufixi glagolskih imenica: **-anie, -Ø, -cie, -anina, -anka, -oły** (*dotykание, dotyk, kopnięcie, bazgroły, bazgranina, przytulanka*), dok se u hrvatskome jeziku razlikuju glagolske imenice tvorene od različitih glagolskih vidova (*grljenje/ zagrlj-aj*), neke glagolske imenice od nesvršenih glagola mogu imati dva ili više sufixa (*dodir-Ø, dodiriva-nje, dotic-aj*), a od nekih se svršenih glagola ne običava tvoriti glagolske imenice, npr. od glagola *dotaknuti* mogao bi se stvoriti obilježeni ili pjesnički oblik *dotaknu-će* koji se u svakodnevnom govoru ne rabi jer postoje riječi *dodir* i *doticaj*.

Kako je dodirivanje čin, radnja – glagoli su tvorbena izvorni oblici koji sekundarno generiraju imeničke ili uzvične oblike vrsta riječi. Razlikujemo tako glagolske pragemme *gladić* (*głaskać, gładzić*), *maziti* (*pieścić*), *grliti* (*obejmować, przytulać*), *štupati* (*szczypać*), *škakljati* (*dygotać, gilgotać*), *ljubiti* (*całować*), *češ/k/ati* (*drapać*), *toptati* (*tupać*), *kuc/k/ati* (*pukać*), *stupati* (*stąpać*), *tući* (*bić*), *udarati*, *ritati* (*kopać nogą*), *dodirivati* stvari u raznim smjerovima (*čaćkati, brcati, prćkati, kopati, grepsti, tuckati; skrobać, grzebać, dlubać*), *dodirivati* papir olovkom na razne načine (*črčkati, piskarati, škra-bati; skrobać, bazgrać, bazgrolić*), *dodirivati* prstima ili čime vodu (*brćkati, pljuskati; pluskać*). Neki od tih glagola mogu imati povratnu zamjenicu kojom se označuje uzajamno dodirivanje (npr. *gladić se, maziti se, milovati se, grliti se, štupati se, ljubiti se, češkati se, tući se, udarati se, pljuskati se*), dok drugi ne mogu biti povratni (*toptati, kuc/k/ati, stupati*). Isto je u poljskom jeziku, no neki pragemmi u poljskome mogu imati sinonime (*obejmować, przytulać*), dok u hrvatskome postoji samo jedan oblik (*grliti*), a u oba jezika ovi oblici mogu biti i povratni. *Obujmiti* u hrvatskom jeziku označuje *rukama obuhvatiti* i odatle riječ *obujam, obim, opseg* za geometrijske jedinice koje ne ubrajamo u pragemme.

Mnogi pragemmi mogu imati različite stupnjeve jačine. Tako npr. glagol *moliti* u pojačanom obliku zvuči *kumiti*, a povratni glagol *moliti se* jednoznačna je molba Bogu. U poljskome se razlikuje moljenje Boga (*modlić, modlić się*) od molbe drugoj osobi (*prosić*), a pojačana molba iskazuje se glagolom *blagać*. Ovi su glagoli poduprti sklapanjem ruku i pogledom uprtim u nebo (Bogu) ili u osobu kojoj se obraća s molbom.

U administrativnom jeziku građane *se umoljava* (*uprasza się*), a to zapravo znači blažu naredbu koju nadređeni upućuju podređenima. To je pragemm koji je lišen geste sklapanja ruku i zato ne pripada taktilnim pragemmima.

Od nekih se glagola udaranja sekundarno može tvoriti taktilni uzvik, npr. *kuc-kuc* (*puk-puk, stuku-puku*) < *kucati* (*pukać*), *pljus, tres* (*trzask, szast-prast*) < *pljuscati, tresnuti* (*trzaskać/ trzasnąć*). Takvi se pragmemi percipiraju ne samo dodirom vrata rukom (šakom), dodirom po obrazu ili drugom dijelu tijela, nego i auditivno jer se pri dodiru proizvodi zvuk. Zato su ovakvi uzvični pragmemi ujedno taktilni, auditivni i vizualni, tj. primamo ih okom i uhom te dodirom. To su **sinergijski pragmemi** jer se doživljuju istovremeno različitim osjetilima.

U hrvatskome jeziku može se tvorbeno napraviti deminutivni glagol pomoću sufiksa **-k-** (*pip-k-ati, dir-k-ati, češ-k-ati, kuc-k-ati, tuc-k-ati, brč-k-ati*), a istim se sufiksom iz svršenog oblika glagola dobiva nesvršeni: *tresnuti – tresk-ati*. Potonja se kategorija na isti način tvori u poljskome jeziku: *trzasnąć – trzas-k-ać*.

Kao rezultat dodira javlja se osjet pod prstima koji se može iskazati imenicama i pridjevima u oba jezika: *mekoća, mek; miękkość, miękki, tvrdoća, tvrd; twardość, twardy, toplotina, topao; ciepło, ciepły, hladnoća, hladan, leden; zimno, zimny, lodowaty, težina, ciężak; ciężkość, ciężki*. R. Adamowicz i A. Kędziołek (1998:63 i 66) navode i pridjeve *dotykowy, dotykalny, namacalny, wyczuwalny, delikatny, subtelný, łagodny* (*dodiran, dodirljiv, opipljiv, osjetljiv, nježan, suptilan, blag*) kojima se u raznim stupnjevima jačine osjeća pozitivan dodir čija se suprotnost može izreći dodavanjem niječne partikule na neke poljske pridjeve (*niewyczuwalny, niedelikatny, niesubtelny*). Na hrvatskome se tako može reći da je netko *neosjetljiv*, ali suprotnost od *nježan* i *blag* izražava se drugim riječima: *grub, oštar, surov* (*ostrý, surowy*).

3.2. Taktilni pragmafrazemi jezično i značenjski su najkompliciraniji oblici iskaza dodirivanja. Ovdje ćemo rabiti semantičko-pragmatičku podjelu pragmafrazema s taktilnom sastavnicom. Na prvom mjestu navodimo poljske pragmafrazeme, a nakon toga hrvatske ekvivalente ili prijevod ako nema ekvivalenta.

- **Osjetljivost / czujność, dotkliwość, czulość** reprezentiraju dva frazema: *coś kogoś tknęło – nešto je koga dirnulo (u srce); dotknąć/ poruszyć kogoś do żywego/ w czule miejsce – dirnuti koga u živac/ u bolnu točku*. U ovim se pragmafrazemima dodir ne shvaća izravno, nego označava emocionalni ubod, nagli stres koji osjetimo u iznenadnoj situaciji, bilo emotivno negativnoj ili pozitivnoj.
- **Iznenadno prisjećanje / heureka** izriče se frazemom koji ujedno opisuje i gestu: *puknąć się/ uderzyć się w czoło – lupiti se po čelu, udariti se po glavi*. *Preśucivanje / przemilczenie* može se zamijeniti frazemom *ugryść się/*

ukąsić się w język – *ugristi se za jezik*, čime gesta opisana riječima dobiva i novo, preneseno značenje. Osoba koja je htjela izreći nešto, naglo se sjela da to ne bi bilo dobro.

• **Preuzimanje vodstva / dowództwo** preneseno je označeno opisom geste i frazeologiziranim značenjem *ująć / uchwycić w swoje dłonie* – *uzeti / sve/ u svoje ruke*.

• **Prisjećanje / przypomnienie** se iskazuje frazomom *wyssać coś z palca* – *isisati što iz prsta, izvući što iz malog mozga*.

• **Mlaćenje / uderzanie** povezano je u poljskome s kožom, uhom, rebrima, zubima, glavom, leđima, gubicom, obrazom, šakama i pandžama, a u hrvatskom s uhom, rebrima, leđima, zubima, glavom, gubicom, šakama i raljama: *złoić komuś skórę, dobrać się do czyjejs skóry, gwizdnąć kogoś w ucho, ciągnąć kogoś za uszy, natrzeć komuś uszu, macać komuś żebra, dać komuś w zęby/ po gębie/ po mordzie/ po głowie, palnąć kogoś w plecy* – *namazati/ prebiti/ istući koga, zviznuti koga za uho, vući koga za uši, natrljati komu uši, dati komu po rebrima/ po leđima/ po glavi, prebrojiti komu rebra, opaliti koga po leđima, wymierzyć policzek (spoliczkować) – ispljuskati koga*. Želja osobe da se potuče u poljskom je jeziku iskazana vrlo slikovito: *doskoczyć do kogoś z pazurami/ z pięściami* – *navaliti na koga pandžama, dok se u hrvatskome za to rabe ralje: posebno se izdvaja trenutak hvatanja osobe koju želimo tući: wpaść komuś w pazury; dopasti komu šaka, pasty u čije ralje*.

• **Suprotstavljanje / przeciwstawianie się** je oblik opiranja tuđim riječima ili postupcima koje se slikovito u poljskom jeziku iskazuju stavljanjem (izbacivanjem) čela kao prepreke, a u hrvatskome nema takvoga frazema: *stawić/ stawiać komuś/ czemuś czoła* – *opirati se, suprotstavljati se*.

• **Užasavanje / przerażenie** se iskazuje frazomom *hvatati se za głowę*; *ta- pać się za głowę*, što ujedno predstavlja i opis geste koja se pritom izvodi.

• U poljskom jeziku postoji poseban kulturem *dać komuś krzyżyk na drogę* u značenju: *poželjeti komu sretan put blagoslivljanjem*.

• **Alarmiranje / alarmowanie** u poljskom se iskazuje udaranjem u bubanj, što je opis nekad davno postojećeg oglašavanja pomoću bubnjanja (*uderzać w bęben*). Slično tome u hrvatskome *udarati u talambase* označuje oglašavanje kakve vijesti u širokoj javnosti, a *udarati koga po tamburi* ima značenje udaranja koga po glavi. Zahtijevanje tišine u sudnici ili na sastanku izvodi se udaranjem drvenim čekićem o gong ili zvonjenjem.

• **Obmanjivanje / bałamucenie** se u oba jezika iskazuje istim frazomom: *owinąć/ owijać kogoś około (dokoła, wokół) małego palca; /s/motati koga oko malog prsta*.

• **Ljenčarenje / leniuchowanie** se u oba jezika prikazuje gestom prekrštenih ruku: *siedzieć z założonymi rękami; sjediti skrštenih ruku* (ništa ne raditi).

I na kraju,

• **Ljubav i utjeha / miłość i pocieszenie** pokazuje se gestom koja je prešla u frazem: *kłaść/ położyć głowę na czyimś ramieniu* (*staviti glavu na čija ramena*). To je slično ukomponirano u poljskoj i hrvatskoj pjesmi: «*położ mnie na swym ramieniu*»; «da stavim glavu na tvoja ramena».

4. Taktilni antonimni pragmemi kao osjeti dodirom

U svom rječniku sinonima, koji je zapravo svojevrstan tematski rječnik, C. D. Buck navodi antonime, tj. riječi suprotna značenja kojima se naziva prepoznavanje predmeta dodirom. Autor navodi sljedeće opozicije pridjeva u različitim jezicima. Izdvajamo hrvatske i poljske primjere, proširujući neke od njih stupnjevima pojačavanja ili smanjivanja:

- *meko – tvrdo (miękkie – twarde);*
- *glatko – hrpavo (gładkie – chropawe);*
- *oštro – tupo (ostre – tępe);*
- *lagano – teško (lekkie – ciężkie);*
- *mokro, vlažno – suho (mokre, wilgotne – suche);*
- *mlako, toplo, vruće, kipuće (letnie, ciepłe, gorące, wrzące) - hladno, ledeno (zimne, lodowate);*
- *čisto – prljavo, zamazano (czyste – brudne);*
- Ovdje se još može pribrojiti osjet *masnoga* za razliku od *nemasnoga*, suhoga, što se može osjetiti pod prstima, npr. na tkanini, glatkoj površini i sl.
- Opozicija *tanko – debelo (cienkie – grube)* također se može osjetiti opipom tkanine, papira itd.
- *sitno, sićušno – krupno, grubo, debelo (drobne, drobnutki – grube, grubutki, grubawe)* osjeća se pod prstima kad se radi npr. o sjemenkama. Ovi antonimi mogu se odnositi i na vizualne lekseme, npr. u odnosu na uzorak veza, na pismo itd.;
- *tanko – debelo (cienkie – grube);*
- *masno – krto (tłuste – kruche);*
- Oblik predmeta može se osjetiti dodirom ako se prstima prelazi po njegovu rubu pa se tako prepoznaje *okruglo – ćoškasto (okrągłe – kanciaste);*
- *sklisko – stabilno (śliskie – stabilne)* jedina je opozicija osjeta koja se osjeća nogama, u hodu po skliskoj ili stabilnoj površini unutrašnjega ili vanjskog prostora.

Svaki od pridjevnih opozicija može imati stupnjevanje jačine, količine ili veličine, što se može izricati i pomoću tvorbe riječi (prefiksima i sufixima), npr. *pretanko – predebelo (za cienkie – za grube)*, *sićušno, tanano - pokrupno, debelo (drobniutkie – grubiutkie)*, zatim analitičkim sredstvima (*jako debelo – jako tanko, bardzo cienkie – bardzo grube*) ili supletivnim leksemima, tj. sa svim drugim osnovama (*sitno – ogromno, drobne – ogromne*). Ovi su antonimni leksemi denotativi, ali mogu biti i pragmemima ako se rabe u prenesenom značenju ili u pragmatičnom kontekstu.

* * *

U analizi taktilnih neverbalnih i verbalnih znakova pokazalo se da dodir kao osjet opipa može biti izražen nesvjesnim pokretima (gestama-signalima) i svjesnim pokretima (gestama-simbolima). Prvi počiva na genetskom kodu, a drugi je nastao u procesu socijalizacije i treba ga učiti te iskazivati jezikom. U oba jezika ima više sličnosti no razlika, naročito u genetski nastalim tacemima. U socijalno uvjetovanim kulturemima mogu se izdvojiti tacemi iz drugih kultura ili internacionalni tacemi (npr. *pljeskanje* kao znak odobravanja, *ljubljenje* kao znak pozdrava, dobrodošlice, ljubavi).

Najrazvijeniji osjet dodira imaju slijepci koji živcima u jagodicama prstiju prenose informacije u mozak i tako mogu prepoznati i one oblike koje mi uz dodir vidimo i očima.

IV. OLFAKTORNI PRAGMEMI I PRAGMAFRAZEMI*

Svijet spoznajemo svojim osjetilima, a jedno od njih je i osjetilo mirisa koji doživljavamo pomoću nosa. Miris kao olfaktorni osjet dobio je naziv prema latinskoj *area olfactoria*. Jedan je od najstarijih znakova interakcije među živim i neživim entitetima. U čovjeka je za prepoznavanje mirisa odgovoran moždani centar koji se nalazi odmah uz centar okusa. Mira Pašić (1989.) filogenetsku starost olfaktornih moždanih centara tumači činjenicom što mnogi primitivni organizmi imaju samo ta dva osjetila (za miris i okus) jer su im oni neophodni u preživljavanju. Naime, pomoću njih mogu odabirati pogodnu hranu i partnera te mogu izbjeći grabežljivoga neprijatelja. Miris možemo primati nosom pa kažemo da njušimo nešto što miriši ili smrdi, nešto je mirišljivo ili smrdljivo. Možemo širiti svoj vlastiti miris pa kažemo da mirišimo ili smrdimo. To znači da sve što nas okružuje (živo i neživo) ispušta mirise i prima ih. Događa se to pomoću olfaktornih organa. Za čovjeka je to nos kao primatelj mirisa te površina kože kroz koju on mirise ispušta. Za druge organizme može to biti neki drugi organ (npr. za biljku su to laticice, prašnici, list, plod i sl.). Životinje imaju posebnu žlijezdu za ispuštanje spolnoga mirisa, a tvor to čini i kad je u strahu. I mi u strahu ispuštamo drukčiji miris, što prepoznaju psi. Taj je miris straha isti kao i miris koji ispuštamo kada napadamo pa zato psi napadaju ljude koji ih se boje (naime, njihov njuh ne razlikuje miris od straha i miris od agresije koji je u čovjeka isti).

Centar za miris u mozgu upravlja lučenjem slinje i probavnih enzima pa tako ugodan miris hrane može izazvati glad, a neugodan miris – gubitak apetita. M. Pašić (op. cit.) navodi da mirisi mogu izazvati i promjenu krvnoga tlaka, brzinu pulsa i disanja te utjecati na lučenje žlijezda. Sekundarno mogu utjecati na prokrvljenost pojedinih organa te pobuđivati ili kočiti rad pojedinih žlijezda. Na sve to čovjek ne može utjecati svjesno. Jedino što može učiniti je da zatomi svoj vlastiti miris pomoću parfema.

Iz ovoga se može zaključiti da mirise nesvjesno ispuštamo iz organizma, a nesvjesno ih i primamo pa ne možemo njima upravljati.

* Korpus za ovaj rad prikupila je diplomantica Ivana Gavran koja je obranila diplomski rad na temu olfaktornih pragmeta, a zajednički članak je objavljen pod naslovom *Hrvatsko-poljski olfaktorni znakovi u pragmatici*, u časopisu *Riječ* br 3, u Rijeci, godine 2008, str. 104-120. Tekst je prilagođen knjizi.

1. Pragmemi mirisa: definicija i etimologija naziva

O mirisu se možemo svjesno izražavati pokretima i zvukovima (neverbalnim olfaktornim znakovima) te o njima govoriti pomoću olfaktornih pragmemata, tj. verbalnih olfaktornih znakova u komunikaciji. U pragmatici su takvi znakovi reprezentirani neverbalno – pokretima (signalima) i gestama (simbolima) kojima označujemo da smo osjetili ugodan ili neugodan miris što ga udišemo. Najosviještenije mirise iskazujemo jezičnim znakovima, riječima-parnjacima suprotnih značenja, npr. *miris* – *smrad*, *mirišati* – *smrditi* te pojedinačnim vrstama riječi: *miris*, *miomiris*, *aroma*; *njuh*, *smrad*, *vonj*, *zapah* (imenice); *njušiti*, *mirisati*, *vonjati*, *zapahnuti* (glagoli); *mirišljiv*, *aromatiziran*; *smrdljiv* – pridjevi. I u poljskome jeziku postoje gotovo isti neverbalni oblici kao i verbalni opozicijski parovi: *pachnieć* (za pasivni oblik) i *wachać* (za aktivni oblik usvajanja mirisa kod čovjeka). U poljskom se jeziku razlikuje životinjsko njušenje za koje postoje sinonimi – *węszyć/niuchać*). U hrvatskome je *njušiti* glagol koji je obilježen i odnosi se najprije na životinjsko usvajanje mirisa, a preneseno i na intuitivnu informaciju predosjećaja.

Postoji još jedna razlika u glagolskim pragmemima mirisa. Naime, razlikujemo trenutnu pojavu mirisa kad kažemo: *namirisati/nanjušiti što*, odnosno povratni glagolski oblik – *namirisati se*, kada on dobiva značenje namjernoga dodavanja parfema na tijelo, tako da se taj miris osjeti jače od našega prirodnog mirisa.

Ovdje želim napomenuti da u hrvatskom jeziku nismo dovoljno osvijestili razliku između primanja mirisa i odašiljanja mirisa jer za oba doživljaja imamo sinonimni naziv kao da se radi o jednom doživljaju: *mirisati*, odnosno *mirišati*. Dakle, isti jezični znak rabi se za dva stanja, za aktivno primanje i za pasivno odašiljanje mirisa. Postoji doduše i oblik *njušiti* koji označuje aktivno usvajanje mirisa pa bi se mogao napraviti parnjak *mirisati* – *mirišati*, odnosno *mirišati* – *njušiti* (pasiv – aktiv), ali ovaj drugi oblik je obilježen i češće ga rabimo za životinje (zato je i njihov organ njuha dobio naziv *njuška* jer su kod životinje u njuški i nos i usta u izbočenome dijelu glave). Kako imamo dva oblika: *mirisati* i *mirišati*, predlažem da se oni semantički razdvoje u aktivni oblik (*mirisati*), tj. *njušiti* i u pasivni oblik (*mirišati*), odnosno *biti namirisani* (o čovjeku) te *biti mirišljiv/mirišljiv/mirisani* (za živo i neživo).

Riječ *miris* prema Gluhaku dolazi iz novogrčkoga glagola *emýrisa*, što je aorist od *mirizo*. Gluhak u natuknici *vonj* navodi oblike *mirišati* (*mirišem*) i *mirišiti* (*mirišim*) (Gluhak 1993:679). Kod svih Hrvata koje znam, čak i kod onih vojvodanskih, u uporabi je prezent *mirišim*, što je bliže izvorniku *mirízo*, a ne *mirišem* što se po naglasku može povezati s oblikom *emýrisa*.

W. Borys na str. 681 poljski glagol *wąchać* definira kao "wciągając nosom zapach czegoś" (udisati nosom miris), što znači da se radi o aktivnoj radnji, a za oblik *węszyć* navodi da potječe od iste staroslavenske riječi *Qhati* kao i *wąchać* (ibid., str. 686.). Pod natuknicom *zapach* (miris), Borys navodi sinonime *woń*, *smród*, *odór*, a ta riječ vuče korijen iz staropoljskoga u kojemu je u 15. stoljeću oblik *zapachać* značio upravo širenje neugodna mirisa, no dolazi od značenja «naglo širenje topline ili dima» (ibid., str. 729), usp. hrvatski glagol *zapahnuti* koji danas ima značenje nagloga dolaska neugodna mirisa u nosnice. *Smród* ovaj autor definira kao "przykra woń" (što pokazuje da je *vonj* nosnice. *Smród* ovaj autor definira kao "przykra woń" (što pokazuje da je *vonj* bio prvotno ženskoga roda te da se odnosio na miris (ibid., str. 563). Poljski glagol *cuchnąć* (smrditi) Borys "smatra «mazurzeniem» (u nas «cakavizam») te ga izvodi od oblika *czuchnąć* koje je postojalo u staropoljskome, a nje ga dovodi u svezu s praslavenskim glagolom *čuti, *czuć* ("doznavać wrażeń zmysłowych") (ibid., str. 87/88 i 101/102), tj. hrv. *čutjeti*, *osjećati*, *predviđati intuicijom*. U hrvatskim dijalektima još je živo ovo značenje riječi *čuti* kao *osjetiti nosom*, dok se u književnom jeziku ono suzilo samo na doživljaj uhom.

Na internetskim stranicama mogu se naći zanimljive vijesti o povijesti korištenja mirisa. U 20. stoljeću, na primjer, posebno se razvila kozmetička industrija pa su se u tvornicama parfema našli "ljudi-nosovi" koji se profesionalno bave slaganjem skladnih miomirisa. Oni su istovremeno tehničari i umjetnici s izvrsno razvijenim osjetom njuha. Godine 1958. snimljen je i prvi «mirišljavi» film koji se gledao uz mirise što su dopirali iz ventilacijskih cijevi. 1960. započinje projekt *Smell-O-Vision* u kojemu se ispod sjedala ugrađuju cijevi te se za vrijeme projekcije filma ispuštaju najrazličitiji mirisi. Takva kina mogli bismo prozvati *mirisovizijom*. Nije isključeno da ćemo jednoga dana i uz naše male ekrane moći doživljavati mirise s filma. Izraelski znanstvenici su stvorili kino-dvoranu *Cinematix* u kojoj osim 3D naočala gledatelji mogu osjetiti miris prikazivane scene, a u tvornicama tvrtke Sony stvara se *sensorround system* koji ultrazvučnim signalima stimulira nervnu aktivnost i u mozgu se proizvodi osjet mirisa (<http://www.filmski.net/vijesti/dugometražni-film/3414>).

Iako je brzina percepcije mirisnih osjetila samo 20 bitova u sekundi (Frank, 1969.), vidimo koliko je miris važan u našem životu i kulturi. Miris je stvar ukusa i svakoj osobi odgovara nešto drugo, ali postoje mirisi na koje se čovjek priviknuo živeći u pojedinoj kulturi. Tako je npr. miris francuskih pljesnivih sireva za neke smrad, a neki ga jako vole i otvara im apetit. Slično je s mirisom stare ribe koja Europljanima smrdi, a za neke azijske narode predstavlja poslasticu. U sredozemnim antičkim kulturama bili su poznati mirisi biljnoga podrijetla pa su tako Sveta tri kralja nosila Isusu na dar mirisne tvari – mirtu i

tamjan. Paljenje tamjana i mirisnih štapića seže još dalje u prošlost, u početke civilizacije. Odatle je riječ *parfem*, preuzeta iz latinskoga *per fumum* (Klaić 1974:980), što doslovce znači: "kroz dim". U srednjem vijeku običaji se mijenjaju, tijelo se prestaje mazati mirisnim mastima, nestaje osnovna higijena, jer se sukladno ondašnjoj kršćanskoj ideologiji mora njegovati duh, a tijelo i njegove potrebe treba susprezati. Svakodnevan i cijenjen postaje miris neoprana tijela, znoja, urina, izmeta i masti. S razvojem kapitalizma buržoaskoj klasi miris parfema postaje jedan od načina pokazivanja društvenoga statusa, što se zadržalo do danas. U današnje doba miris tijela je nepoželjan i njega skrivamo parfemima, deodoransima i čestim tuširanjem, a u kuhinji se instaliraju nape kako bi svaki miris jela ispario iz prostorija. Suprotno tome, aromaterapijom, terapijom mirisima, liječe se suvremene psihičke bolesti, ljudi se pomoću ugodnih mirisa opuštaju od stresova (Postić, 2005.).

Miris je postao važan i u politici pa su Poljaci uveli tzv. zakon koji su nazvali "śmierdząca ustawa", "smrdljivi zakon", kojim se određuje plaćanje globe za onečišćenje sredine neugodnim mirisima (TV Polonia, 4. lipnja 2007.).

2. Olfaktorni neverbalni znakovi u hrvatskom i poljskom jeziku

Nos kao glavni organ za primanje mirisa daje frazemima u jeziku posebna metaforična značenja intuícijskoga predviđanja (usp. polj. *mieć dobrego nosa* ima isto značenje kao hrvatski frazem *imati nosa*, *imati dobar nos*, tj. predviđjeti, predosjetiti što intuícijom).

Svaki od prikupljenih jezičnih oblika može biti obilježen emotivno, stilistički ili modalno pa takve riječi nazivamo *olfaktornim pragmemima*, a kad su oni uključeni u frazeme, tvore *olfaktorne pragmafrazeme*. U jeziku oni nose ikonično preneseno značenje u obliku poredbe i metafore.

Olfaktorne pragme i pragmafrazeme sa sastavnicom nosa uspoređivat ćemo u poljskome i hrvatskom jeziku.

2.1. Neverbalne geste

Nesvjesno izražavanje svojstveno je svakom živom biću, pa tako i čovjeku. Pod izražavanjem ovdje shvaćam ispuštanje različitih neverbalnih signala organizma. Takvi nesvjesni signali u čovjeka zovu se *tikovi* kad se pojavljuju ritmički učestalo bez čovjekova znanja i volje. Drugi tip neverbalnih znakova predstavljaju geste koje možemo, ali i ne moramo rabiti svjesno i učestalo.

Takve geste ne ponavljaju se ritmički (ukoliko ih netko ponavlja, tada se mogu smatrati tikovima). One imaju određeno značenje koje se može iskazati riječima.

Treći tip su prave geste koje su biološki utemeljene i razumljive u svim kulturama. Uz njih mogu stajati i popratni frazemi.

Četvrti tip su geste-kulturemi koje variraju od kulture do kulture i uz njih obvezatno stoje frazemi. Takve geste pojačavaju uvjerljivost frazema, naravno, uz odgovarajuću intonaciju i naglasak.

2.1.1. Geste-tikovi

Ivana Gavran izdvojila je neverbalne tikove koji se **nesvjesno** i učestalo izvode nosom. To su pokreti koji se rade nosom, kao npr.:

- *šmrc(k)anje,*
- *ispuštanje dima kroz nos,*
- *trzanje nosom u obje strane,*
- *višekratno dizanje vrha nosa,*
- *širenje nozdrva uz glasno udisanje zraka.*

U tikove se mogu ubrojiti i dodiri nosa prstima, kao što su:

- *vodoravno trljanje nosnica kažiprstom,*
- *češkanje stranica nosa kažiprstom,*
- *čačkanje nosnica kažiprstom,*
- *potezanje nosa jagodicama palca i kažiprsta.*

Sve te kretnje u dubinskoj strukturi uglavnom označuju nervozu i uznemirenost osobe koja ih izvodi, ali i njezinu nesigurnost, pa čak i prikrivanje istine. Zato su neverbalni znakovi uglavnom homonimni, a njihova se jednoznačnost postiže smještanjem u kontekst i konsituaciju.

2.1.2. Geste-signali

Istim pokretima koji se ne ponavljaju nesvjesno i ritmično, nego i **svjesno**, izražavamo tzv. geste-signale. One još nisu društveno dogovoreni znakovi, ali pokazuju stanje ili osobinu njihovih pokazivača.

Šmrc(k)anje tako može značiti da smo prehladeni, ispuštanje dima kroz nos da želimo pokazati svoju nadmoćnost ili zadovoljstvo, trzanje nosom u obje strane da nas svrbi nos, da nismo zadovoljni ili da se kolebamo. Dizanje vrha nosa može značiti da nešto odbijamo ili niječemo, širenje nozdrva i glasno udisanje zraka da želimo što više udahnuti svježega zraka ili ugodna mirisa. Vodoravnim trljanjem nosnica kažiprstom želimo pokazati da dovodimo u sumnju govor našega sugovornika (gesta je tada praćena i drugom gestom

pokretanja glave lijevo-desno), ali to može biti i jednostavan znak da nas svrbi nos. Češkanje stranica nosa kažiprstom također može biti znak da nas taj dio nosa svrbi, ali to može biti i gesta-signal da lažemo ili se ne slažemo s govornikom. Slično značenje ima i gesta potezanja nosa palcem i kažiprstom. Čačkanje nosnica kažiprstom u bontonu je zabranjeno i smatra se oznakom neodgojenosti, primitivizma.

2.1.3. Geste simboli

Ove su geste biološki utemeljene i razumljive u svim društvima te se uz njih mogu rabiti i frazemi. Izdvojili smo one koje se izvode nosom i prstima.

- **Lagano udaranje vrha nosa jagodicama prstiju** gesta je koja se označuje frazemom *imam nos da će se što dogoditi* ili imperativom uvjeravanja: *na, pomiriši*.

- Gesta **oslanjanja prstiju na korijen nosa** može značiti da osoba ima problema, da je zamišljena i zabrinuta. Glava se tada spušta, a s njom i nos, čime se pokazuje koncentracija i ozbiljnost situacije. I Rodinov *Mislilac* upravo sjedi u takvoj pozi.

- Postoje i **pokreti pokrivanja nosa dlanovima**. S oba se dlana osoba naslanja na podlogu i obuhvaća nos. Takva gesta govori da se radi o velikom problemu koji osoba ne zna riješiti, stoga je zabrinuta ili da se radi o velikom iznenađenju, npr. pri susretu (no tada se kombinira s gestom dizanja obrva i širokim otvaranjem očiju, čime se otklanja homonimnost). Može se raditi i o velikoj žalosti.

- Gesta čepljenja nosa, tj. **zatvaranja nozdrva palcem i kažiprstom**, označuje da nešto u zraku smrdi.

Ovi opisi *geste* nisu tikovi, nego jednako ponašanje svih ljudi simboličnim znakovima koji se ponavljaju u navedenim situacijama. Zato takve biološki utemeljene geste možemo nazvati pozama koje se ovdje odnose na pokrete ruku, prstiju i nosa.

2.1.4. Geste kulturemi

Ove se geste razlikuju od kulture do kulture. Uz njih stoje i različiti frazemi, ovisno o dijelu tijela na koji se ukazuje pokretom.

- Gesta **vodoravnog jednokratnog kretanja kažiprsta pod nosom s lijeva na desno** popraćena je obično verbalnim iskazom: *dovde mi je došlo*, u značenju: dosta mi je svega. Poljski jezik ovu je gestu očuvao i u frazemu: *mieć czegoś po dziurki w nosie* (doslovno: imati čega do nosnica), što bi se moglo prevesti i frazemom *došlo mi je do grla/ preko glave/dovde* + pokazivanje kažiprstom.

Sljedeće dvije geste nemaju frazema, nego se odnose na kulturno, odnosno nekulturno ponašanje u društvu.

- Gesta ***zakrivanja nosa i usta dlanom*** kod kihanja i kašljanja znak je kulturnog ponašanja uvjetovana sprječavanjem virusne ili bakterijske zaraze osoba u blizini bolesnika. Ovakve geste djeca moraju učiti odmalena.

- Gesta ***pokrivanja jedne strane nosa i ustiju jednim dlanom*** rabi se kad se želi spriječiti da treća osoba čuje što govornik šapće sugovorniku i smatra se nekulturnom u društvu.

Među ovim gestama ima i gesta koje se mogu razlikovati neverbalno i verbalno. Tako se npr. u prvoj gesti u različitim kulturama različito pokazuje visina pokreta. Takav tip geste naziva se kulturemom ili kulturnom gestom. Ona se mora učiti u društvu i u raznim kulturama biva modificirana.

Postoje i neartikulirane geste-kulturemi koje se izvode samo ispištanjem zraka kroz nosnice. Pronašli smo samo jednu takvu gestu.

- Gesta ***jednokratnoga ispuštanja zraka kroz obje nosnice*** bez neartikuliranih glasova označuje ismijavanje, prijezir, čuđenje ili neslaganje s govornikovim iskazom.

Iz navedenoga vidimo da su sva četiri tipa pokreta neverbalni znakovi koji mogu imati različita značenja, od nervoze, nesigurnosti, laganja, do prijezira, podcjenjivanja, gađenja, zamišljenosti i zabrinutosti, čuđenja i neslaganja te poziva na uživanje u mirisu ili na odbijanje lošega mirisa. Neke od ovih gesta moraju se učiti i smatramo ih poželjnim kulturemima, druge opet pokazuju neprikladno ponašanje u društvu.

2.2. Neartikulirani zvukovi (eksklamacije) i artikulirani usklici za miris

Osim gesta-pokreta postoje i neartikulirani zvukovi za označavanje dobrih i loših mirisa te artikulirani usklici za radnju njušenja ili za kvalitetu mirisa.

- Tako za radnju njušenja ugodnoga mirisa imamo ***gestu glasnoga udisanja kroz nos i onomatopeju kihanja***, što zapisujemo u obliku: *a pci(ha)*, polj. *a psik* i pripada dječjem jeziku (nazvala sam ih pueritivni senzitivni ekspresivi, Pintarić 2002.).

- Samu ***radnju njušenja*** možemo oponašati artikuliranim usklicima, od kojih su neki čak posuđenice iz njemačkoga: *šnjof-šnjof*, *šmrc-šmrc* ili engleskoga *sniff-sniff*, *snrf-snrff*. Njima se označuje udisanje čestica zraka kroz nos, a preko njega i udisanje mirisnih tvari, feromona.

- Neugodan miris nastojimo od sebe odagnati ***uzmicanjem tijela od izvora i usklikom fuj, pfuj, be(k), bljak***, polj. *tfu, fu, be*. Osim što ti senzitivni označuju nešto smrdljivo, nešto što ne treba dirati (imperativni oblik usklika), oni mogu

biti i metaforizirani emotivi kojima označujemo prijezir, dakle dobivaju negativno preneseno značenje i postaju simbolima.

- Preneseno značenje najgorega prijezira može imati i *zvuk hračkanja* (polj. *hrzqkanie*) povezanoga s pljuvanjem. Ono se izvodi uvlačenjem zraka kroz nos i krkljanja. Kod nekih ljudi to su obični tikovi kojih nisu svjesni, ali ova se radnja i zvuk mogu izvoditi namjerno, ima i svoj pragmafrazem: *pljuvati po komu, popljuvati koga* (ružno govoriti o komu, grđiti koga);

- Automatska gesta *kihanja* izvodi se *ispuštanjem zvukova kroz nos*, a verbalizirana je onomatopejskim uzvicima različitima u poljskom (*a psik*) i hrvatskom jeziku (*a pciha*). Zajednički im je praskavi fonem *p*. Istim onomatopejskim uzvikom učimo djecu mirisati npr. cvijeće.

- Posebna neverbalna gesta koja se izvodi *izbacivanjem zraka kroz nos*, a prati ju neartikulirana eksklamacija koju možemo fonemizirati kao *hm*, odnosi se na pragmem nesigurnosti, razmišljanja, neslaganja.

- Gesta *jednokratnoga ispuštanja zraka kroz obje nosnice uz neartikulirani grleni zvuk* označuje sumnju u sadržaj govornikova iskaza i u pismu se fonemizira kao: *hm, mhm*.

Slično je i s pragmemom potvrđivanja (Pintarić, 2006.) koji fonemiziramo kao neartikulirani usklik *aha, ahm* i u hrvatskome se izgovara nazalno, dok je u poljskome denazalizirano (*acha*). To je:

- Gesta *slaboga ispuštanja zraka kroz nosnice uz jače ispuštanje grlenoga zvuka*.

Zvukovima i gestama različitoga tipa možemo izraziti više značenja, od biološkoga izraza do kulturološkog ponašanja. Navedene geste s udjelom nosa uglavnom izražavaju negativne pojave kao što su: nervoza, nijekanje, neslaganje, sumnja, upitnost itd., rjeđe su pozitivnog predznaka (slaganje, uživanje u mirisu).

Olfaktorni neverbalni znakovi su geste na razini signala (zvuka i pokreta), a izvode se pomoću nosa i prstiju te neartikuliranim zvukovima. Uz geste kulture stoje i verbalni frazemi.

2.3. Verbalni signali kao opis radnje pokretom i zvukom

Neverbalni signali su kretanje nosa ili dodirivanje nosa prstima, a osim izvođenja konkretne radnje, možemo ju opisivati jezičnim znakovima, tj. riječima. Takva se gesta može i naslikati ili snimiti aparatom i kamerom. Jezični opis je u oba jezika sličan jer se radi o istim kretanjama i zvukovima. Pokazat ćemo nekoliko takvih primjera, najprije na hrvatskom, potom na poljskom jeziku, koji se mogu svrstati u četiri skupine.

2.3.1. U prvu skupinu ubrajaju se pokreti-opisi s izravnim značenjem:

- **udahnuti zrak kroz nos**/ ispuštiti zrak kroz nos = duboko disati kroz nos; *oddychać przez nos, wciągać/wyciągać powietrze nosem*
- **začepiti nos** = zatvoriti nozdrve radi smrada; *zatkanąć nosa*
- **kopati (čačkati) nos** = čistiti šmrklje iz nosa, okretati prst u nosu; *dłubać w nosie*
- **govoriti kroz nos** = imati nazalni izgovor; *mówić/gadać przez nos*

2.3.2. U drugoj skupini su pokreti koji imaju izravno i preneseno značenje:

- **dotaknuti vrh nosa** (obično s tri prsta) = nanjušiti/namirisati što, predviđeti što; *dotknąć palcami czubek nosa*;
- **dignuti/dizati nos visoko** = gledati gore, biti ohol; *zadzierać nosa*;
- (za ponos je ista gesta, ali se ne spominje nos, nego **dizanje glave**);
- **spustiti nos** = gledati dolje, biti uvrijeđen; *spuścić/zwiesić nos (na kwintę)*;
- **zafirknuti nosom** = odbijati što, biti nezadovoljan, sumnjati u izričaj sugovornik; *kręcić nosem*;
- **zabadati nos u što** = stavljati nos blizu mirisnoga predmeta, baviti se tuđim problemima, brinuti tuđe brige; *wętknąć/wsadzić (wtykać/wsadzać) nos w coś*;
- **povući/vući koga za nos** = vući (obično dijete) za nos svinutim kažiprstom i srednjakom kružnim pokretima kao pokazivanje simpatije, napraviti/praviti od koga budalu, prevariti/varati koga; *pociągnąć kogoś za nos*.

2.3.3. U trećoj su skupini frazemi koji imaju samo preneseno značenje, gesta opisuje radnju i frazeologizirana je u oba jezika:

- pokazati komu dugi **nos** = podcjenjivati koga, ismijavati koga; *zagrać komuś palcami na nosie*;
- natrljati komu **nos** = kritizirati koga, izgrđiti koga; *natrzeć komuś pieprzu w nos*;
- pod (pred) **nosom** = blizu; *pod (przed) nosem*;

- nekome je pun **nos** koga = nekome je dosta koga (frazelogizirano se može izdvojiti i u sljedećoj skupini) – *mieć kogoś /po dziurki/ w nosie*;

2.3.4. Pragmafrazemi sa sastavnicom **nos** samo u jednom uspoređivanom jeziku

Ovu smo skupinu izdvojili prema formalnom kriteriju jer se *nos* spominje samo u jednom jeziku (u ovom slučaju to je poljski), a u drugome izostaje ili se rabi neki drugi somatizam. U oba slučaja ostaje gesta-radnja s pravim i prenesenim značenjem.

- **obrisati koga** = nanijeti komu sramotu i izgrditi koga (u prenesenom značenju); *przytrzeć komuś nosa*
- **nekome je dosta koga** = netko se ljuti na koga, netko je komu dosadan (preneseno značenje); *mieć kogoś /po dziurki/ w nosie* (u poljskom jeziku vidi se gesta pokazivanja kažiprstom do nosnica),
- **mrmljati sebi u bradu** = govoriti tiho i nerazgovijetno; *mamrotać/burzyć pod nosem*,
- **gubi mi se s očiju** = nosi se, goni se; *ugryźć się w nos*.

U oba jezika postoje manje razlike u izboru glagola i vidskom parnjaku. Tako se u hrvatskome kaže npr. *pokazati komu dugi nos*, a na poljskome je točan opis geste: *zagrać palcami na nosie* (*zaigrati prstima na nosu*); *dizati/dignuti nos*, u poljskome se kaže drugim glagolom: *zadzierać nosa* (*parati nosom*) i nema svršenoga oblika. U hrvatskom primjeru *zabadati nos* samo nesvršeni glagol ima i frazeologizirano značenje, a svršeni se glagol rijetko rabi i nema frazeologiziranoga značenja. U poljskom jeziku češći je nesvršeni glagol niječnoga oblika (*nie wsadzaj nosa*), ali oba vidska parnjaka imaju i frazeologizirano značenje te postoje dva glagola: *wtykać* i *wsadzać* (nesvršeni), *wetknąć* i *wsadzić* (svršeni) koji se mogu prevesti hrvatskima *stavljati*, *gurati*, *zabadati* / *staviti*, *gurnuti*, *zabosti*.

Frazeologizirani primjeri signalnih gesta-radnji dobivaju nova, prenesena značenja (npr. *zabadati nos u što* / *wtykać nos w coś*), u oba jezika ne označuje samo kretnju stavljanja nosa u što, nego i preneseno, frazeologizirano značenje: *miješati se u čije probleme* ili *biti znatiželjan*. U oba jezika to su negativni gestovni pragmafrazemi, dok na razini signala takav opis i radnja nemaju nikakvoga negativnoga značenja.

3. Olfaktorni simboli kao leksički pragmemi nosa

Leksem *nos* može imati deminutivan pueritivan oblik *nosić* (polj. *nosek*) kad se odnosi na dijete, kao i augmentativan, pejorativan, uvrjedljiv oblik: *nosina* (polj. *nochal, nosisko*). Čovjek s velikim nosom u hrvatskome se obilježava imenicom *nosonja* i *nosko* (polj. *nosal, nosacz*). Likovi iz književnosti koji imaju velik nos doživljavaju se kao simpatični i žalimo ih zbog njihova kompleksa manje vrijednosti (usp. npr. Ovidije Nazo(n), Cirano de Bergerac, patuljak Nosko, Pinokio). Znači da prema njima imamo suosjećanje i simpatiju, žao nam je što pate zbog nepravilnoga lica. U hrvatskoj se kulturi velik nos smatra ponosom, takva osoba, smatra se, ima jak karakter. Istovremeno je veličina nosa uspoređivana sa spolnom moći. U poljskoj kulturi ne susrećemo se s takvim odnosom prema veličini nosa.

Velik niz sinonima za nos nalazi se u poljskim i hrvatskim rječnicima žargona, što znači da se oblik nosa i veličina može rabiti u humoristične svrhe.

U hrvatskom rječniku žargona veliki nos slikovito se uspoređuje s povrćem (*paprika, babura, mrkva, paradajz, vugorek, krastavac*), zatim s glazbalima (*flauta, frula, klarinet*), sa životinjama (*nosorog*), zaobljenim ili velikim predmetima (*kvaka, kljuka, kuka, pipa, tobogan, lamp*), životinjskim nosom ili kljunom (*surla, rilo, kljun, njonja, njokalica, njupalica, njuška, šnjofalica*), dijelom tijela (*grba*), fiziološkom pojavom (*kihara*), bezobličnom veličinom (*gromada*) (Sabljak, 2001:317). U zagrebačkom žargonu postojao je i naziv *frnjokl*. Sve su to negativno obilježeni pragmemi koji izazivaju komičnost.

Slično je i u poljskim žargonima i govorima. I. Gavran pronašla je na internetskoj stranici <http://pl.wikipedia.org/wiki/Gwara> ove nazive za nos: *kinol, pijak, pachniarz, fyrniak, kalafa, kluka, klub(a), kliber, kifor, putnia, sznupa, nochal*. Ovaj je posljednji izraz pejorativan, kao augmentativ od imenice *nos*. Ostali su nazivi iz njemačkoga (osim oblika *pijak* i *pachniarz* koji se odnose na pijani crveni nos i na organ za miris). *Sznupa* se vjerojatno odnosi na šnjofanje (taj je oblik i u hrvatskom došao iz njemačkoga glagola *schnüffeln*, što znači *njušiti*).

Svi navedeni pragmemi nosa, tj. njihovi žargonski sinonimi, imaju negativno, ironično ili humoristično značenje te se mogu uporabiti samo u razgovornome stilu.

4. Olfaktorni pragmafrazemi sa sastavnicom *nos*

U oba jezika najbrojniji su pragmafrazemi sa sastavnicom *nos* pa ćemo se zadržati samo na njihovoj usporedbi. Takve frazeme A. Krawczyk-Tyrpa (1987.) nazvala je somatizmima jer se iskazuju dijelom tijela.

Podijelit ćemo ih po formalnome kriteriju na potpune ekvivalente, djelomične ekvivalente i primjere bez ekvivalenata u hrvatskom ili u poljskom jeziku (I. Vidović-Bolt, 2006.). Unutar svake skupine odredit ćemo podskupinu pozitivnih, negativnih i neutralnih frazema te navesti njihova značenja.

4.1. Potpuno ekvivalentni pragmafrazema

4.1.1. Negativno obojeni ekvivalentni pragmafrazemi

Za frazeme u dva uspoređivana jezika kažemo da su ekvivalentni kada se mogu doslovno prevesti istim riječima i imaju isto značenje u oba jezika.

Kraj svakog hrvatskog prijevoda pragmafrazema nalazi se njegovo značenje koje se poklapa s poljskim značenjem frazema. Ako je glavni glagol u različitim vidskim oblicima, nismo to uzimali u obzir kao djelomičnu ekvivalenciju. U ekvivalente smo ubrajali i sinonimne glagole. Ovdje prvo navodi-mo poljske, a zatim hrvatske frazeme. Iza znaka jednakosti nalazi se tumačenje ili značenje frazema u hrvatskome jeziku.

- *wsadzać nos w coś* <*w czyjeś (w nieswoje) sprawy*>
zabadati **nos** u što (u tuđe stvari) = biti znatiželjan, miješati se (pačati se) u tuđe stvari
- *utrzeć (przytrzeć) komuś nosa*
natrljati (trljati, ribati) komu **nos** = izgrditi (kritizirati) koga
- *dać komuś po nosie*
dati komu **po nosu** = udariti koga po nosu, pljusnuti koga
- *dostać po nosie*
dobiti **po nosu** = dobiti pljusku; *pren.* dobiti kritiku
- *sprzątnąć (ukraść, zabrać) coś komuś sprzed nosa*
maznuti (ukrasti, odnijeti) što komu **ispred nosa (pred nosom)** = kupiti ili oteti što netom prije koga

- *uciec sprzed nosa*

pobjeći **ispred nosa** (**pred nosom**) = umalo ne stići na prijevozno sredstvo

- *zatrzasnąć (zamknąć) drzwi przed nosem*

zalupiti (zatvoriti) vrata **pred nosom** = stići za nijansu prekasno (npr. u dućan, ured i sl.)

- *kręcić nosem na coś*

frkati **nosom** na što = odbijati što

- *orać nosem po ziemi*

zaorati **nosom** po zemlji (uloviti zeca) = pasti

- *nie pokazywać (wychylać, wystawiać, wyściubiać) nosa skądś*

ne pokazati (promoliti, pomoliti) <ni> **nosa** otkuda = biti prestrašen

4.1.2. Pozitivni ekvivalentni pragmafrazemi

Ovdje smo izdvojili samo jedan pragmafrazem koji ovisno o kontekstu može biti pozitivan (imati dobar nos za posao i sl.) ili negativan (imati dobar nos za opasnost):

- *mieć dobrego nosa (czuja) do czegoś*

imati dobar **nos** za što = dobro predosjećati (korist ili opasnost).

4.2. Djelomično ekvivalentni pragmafrazemi

4.2.1. Negativni djelomično ekvivalentni pragmafrazemi

U odabiru djelomično ekvivalentnih pragmafrazema uzimali smo u obzir sporedne dijelove frazema (kao npr. glagol), a ne glavnu sastavnicu – nos. Postoje situacije kada je glagol isti, a nema sastavnice s nosom. Frazem može biti u jednom svom obliku isti, ali se razlikuje u drugim oblicima sa sastavnicom nosa (npr. *dizati nos* postoji kao ekvivalent, ali *ne widjeti što od nosa*, *nosom parati oblake*, *nosom parati nebo* ne postoji u poljskom jeziku). Treći slučaj pokazuje ekvivalentnost u glagolima, u sastavnici, ali se razlikuje u trećem dijelu (npr. *spustiti /objesiti nos /do poda* – u poljskome treći dio glasi *na kwin-te*). Četvrti primjer razliku ima u padežu sastavnice nos (npr. *uciec sprzed nosa* u hrvatskom se prevodi s instrumentalom: pobjeći pred nosom). Postoji slučaj kada su sve sastavnice jednake, jedino u poljskom postoji još i sastavnica *nos* (npr. *coś ugryzło kogoś w nos*, hrvatski frazem glasi: nešto je koga ugrizlo).

I, konačno, postoje potpuno bezekvivalentni frazemi u usporedbi dvaju jezika (npr. *coś idzie jak krew z nosa* – nešto ide kao deva kroz ušicu igle). Zbog takvih kriterija imamo više djelomičnih ekvivalenata, nego da smo ih određivali samo po sastavnici *nos*. Iza svakoga hrvatskoga primjera poslije znaka jednakosti nalazi se značenje poljskog i hrvatskog frazema.

• *zadzierać nosa*

dizati **nos**, ne vidjeti što **od nosa**, **nosom** parati oblake (nebo) = biti umišljen;

• *nie widzieć dalej niż czubek (koniec) swego nosa*

ne vidjeti dalje od <vlastita, svoga> **nosa** = biti ograničen, zatucan, primitivan; biti zaljubljen;

• *nie wsadzaj nosa <do cudzego prosa>*

ne zabadaj (ne guraj) **nos** u tuđe stvari = ne petljaj se u tuđe probleme;

• *mieć kogoś (wszystko) w nosie*

pun je komu **nos** koga/čega, dosadio je tko komu/ dosadilo je što komu, baš koga briga za što = netko je nezainteresiran, ravnodušan;

• *powiedzieć komuś coś prosto w nos*

reći (skresati) komu što <ravno> u brk (u lice) = reći istinu bez uvijanja;

• *dać komuś <pięścią> w nos, dać komuś fangę w nos*

dati komu (opaliti koga, zviznuti koga) **preko nosa** (po njupalici, po gubici, po frnjoklu) = pljusnuti koga;

• *podstawiać (podsuwać) coś komuś przed (pod) nos*

donositi (davati) komu sve na taci = biti previše uslužan prema komu;

• *spuścić (zwiesić) nos <na kwintę>*

spustiti (objesiti) **nos** <do poda> = uvrijediti se;

• *bąkać (burczeć, mamrotać, mówić, szemrać) coś pod nosem*

mrmljati (gundati) sebi u bradu (u brk) = govoriti nerazgovijetno u ljutnji, iskazivati nezadovoljstvo;

• *coś ugryzło kogoś w nos*

nešto je koga ugrizlo = netko se razljutio, uvrijedio, oneraspoložio;

- *pocałuj mnie (psa) w nos*
poljubi me u guzicu, (dijalektalno: piš' me v rit);
- *wodzić (prowadzić) kogoś za nos*
vući koga za **nos** = vrtjeti koga oko maloga prsta, zavaravati koga;
- *mieć mleko pod nosem*
mirišati po majčinu mlijeku = biti nezreo, balav, zelen;
- *mieć kogoś po dziurki w nosie*
imati koga/što preko glave = nekomu je dosta koga/čega (uz gestu pokazivanja kažiprstom preko čela);
- *czuć pismo nosem*
nanjušiti (osjetiti) odakle (otkuda) vjetar puše = predvidjeti problem;
- *jastrzębi (orli) nos*
orlovski **nos** = ružan, zakrivljen, velik nos;
- *uciec sprzed nosa*
pobjeći **pred nosom** = otići malo prije no što je *tko* stigao doći (o prijevoznome sredstvu);
- *przytrzeć (utrzeć) komuś nosa*
natrljati komu uši, obrisati koga = izgrditi koga, osramotiti koga;
- *mieć muchy w nosie*
imati mušice = biti hirovit (mušičav);
- *pasuje coś jak nos do tabakiery (jak pięść do nosa)*
nešto pristaje kao kravi sedlo (kao šaka u oko) = nešto uopće ne pristaje komu;

4.2.2. Neutralni djelomično ekvivalentni pragmafrazemi

- *spotkać się (stać, zetknąć się) z kimś nos w nos*
sresti se (naći se) s kim lice u lice = jako blizu;
- *robić (dobrać) coś na nosa*
raditi (odabrati) što po intuiciji = odabrati nasumce;

4.3. Primjeri pragmafrazema bez ekvivalencije

4.3.1. Negativni neekvivalentni pragmafrazemi

- *patrzeć (pilnować) swego nosa*
gledati svoja posla, mesti pred svojim vratima;
- *podpierać się nosem*
padati s nogu = biti jako umoran;
- *mucha (osa) siadła komuś na nosie*
nešto je koga ugrizlo = netko se razljutio ili uvrijedio;
- *ugryźć się w nos*
gubi mi se s očiju (goni se);
- *dać co komu z nosa spadnie (skapnie)*
dati komu oglodane kosti, dati koliko je crnog ispod nokta = biti škrt, dati što nepotrebnoga što inače ne koristimo;
- *uśmiechać się pod nosem*
podmuklo (zlurado) se smijuljiti = biti zlurad;
- *zaryć w coś nosem*
uloviti zeca, „zaroniti”, „zaorati” = pasti;
- *coś idzie jak krew z nosa*
nešto ide kao deva kroz ušicu igle (kao veslat' uzvodno) = jako teško;

4.3.2. Neutralni neekvivalentni pragmafrazemi

- *kręci (wierci) kogoś w nosie*
svrbi koga nos = spremati se na kihanje (izravno značenje);
- *nie nos dla tabakier, lecz tabakiera dla nosa*
stvari služe nama, a ne mi stvarima = poslovice: ne treba sebe podređivati stvarima;
- *ktoś trafia na nos*
ići na slijepo (po intuiciji, po njuhu) = imati dobru orijentaciju;

• *zdać się na czyjś nos* (*zaufać czjemuś nosowi*)
prepuštiti se čijem vodstvu = uzdati se u koga;

• *dwie dziurki w nosie i skończyło się*
čiča-miča i gotova priča = završetak bajke ili pripovijetke za djecu.

Prvi navedeni neutralni pragmafrazem označuje prirodni podražaj na kihanje, a pretposljednji bi se mogao ubrojiti u pozitivne i negativne, ovisno o tomu što se događa nakon prepuštanja čijem vodstvu. Naime, možemo se uzdati u koga i razočarati se ili dobro proći. Zato smo se odlučili svrstati ga u neutralne pragmafrazeme.

4.3.3. Hrvatski pragmafrazemi bez poljskoga ekvivalenta

Do sada smo hrvatske pragmafrazeme razvrstavali prema poljskima, tj. poljski su nam pragmafrazemi bili polazni, a hrvatski prevedeni. Međutim, neke smo frazeme pronašli u hrvatskome bez njihovih poljskih ekvivalenata. Prvi među njima ima vrlo sličan oblik u poljskome, ali značenje mu ne odgovara pa smo ga izdvojili bez poljskoga oblika. Drugi pragmafrazem u poljskome nema ovakvoga oblika za označavanje ljutnje. Oba se mogu svrstati u negativno obojene pragmafrazeme. Treći je pragmafrazem poslovičnoga oblika i navodi ga V. Anić u svom rječniku (Anić, 1998.:636).

nabijati na nos komu što = predbacivati komu što;

svrbi koga nos = netko je ljut (preneseno značenje);

kakav nos, takav ponos = po nosu se mjeri i ostalo (o muškarcu).

* * *

Iz navedenoga pregleda pragmea i pragmafrazema sa sastavnicom *nos* može se uočiti suprotnost između fizičkih obilježja organa njuha (koji je znatno manjega informacijskoga kapaciteta od ostalih čovjekovih receptora) i jezičnoga iskazivanja primanja i izražavanja mirisa.

Neverbalni pragmemi izražavaju imperativnu ekspresiju kojom čovjek odbija ili sinkretički prima mirisne valere. Pragmemi nosa koriste se za kvalifikaciju čovjekova izgleda i ponašanja. Pragmafrazemi sa sastavnicom nosa mogu biti samo opis radnje njušenja, a mogu iskazivati emocionalnost usporedbama i metaforama. Iz uspoređenoga materijala vidi se da je mnogo više pragmafrazema s negativnim predznakom, nekolicinu smo pronašli neutralnih, a samo

jedan smo ubrojili u pozitivne i to je još upitno (*imati dobar nos* zapravo označuje da se nešto predosjeća, obično loše). Od neartikuliranih zvukova pozitivan je samo jedan dječji oblik što se rabi kod ugodnoga mirisa: *a pcih(a)*; polj. *a psik*.

Kao posrednici između neosviještenoga i osviještenoga olfaktornog izražavanja, pragemmi i pragmafrazemi mirisa osnažuju i obogaćuju jezik te su nezaobilazne sastavnice nove relacijske gramatike kojom se ostvaruje uspješnija komunikacija.

V. GUSTATIVNI PRAGMEMI I PRAGMAFRAZEMI*

Gustativni pragmemi i pragmafrazemi odnose se na osjet okusa (polj. *smak*). U hrvatskom jeziku razlikuje se naziv samoga osjeta (okus) od pridjeva i priloga (*ukusan, ukusno*), dok se u poljskome jeziku istim korijenom izražava naziv okusa (*smak*) te pridjev i prilog (*smaczny, smacznie*). Leksem *ukus* prešao je iz osjetilnoga područja u područje mode, gdje dobiva pozitivno značenje lijepoga stila (polj. *dobry gust*).

Gluhak podrijetlo riječi *okus* izvodi od psl. **kušati (se)*, što u ruskom jeziku još i danas znači: *jesti i piti*. U indoeuropskome jeziku postojao je korijen **kous-i-* u značenju „kušati, probati okus”. Postojao je još i ie. korijen **geus-* koji je značio „kušati, uživati”, u staroindijskome mu je dodano još i značenje „voli”, a u grčkome riječ „*geúomai*” znači „kušam, okusim; pokušam”. Latinsti *gustus* također je značio „kušanje, okus” (usp. *degustacija*). (Gluhak 1993:362/3). U hrvatskim primorskim dijalektima postoji riječ „*guštati*” u značenju: uživati (u svemu pa i u hrani). Tako se prenijelo i indijsko značenje voljenja. Poljski jezik posudio je iz njemačkoga riječ „*smak*” (njem. *schmecken, Geschmack*). Kad nekomu ide u tek i u slast, u sjevernoj Hrvatskoj, gdje je bio jak utjecaj njemačkog jezika, kaže se da komu *šmeke*.

1. Neverbalni gustativni pragmemi

Gustativni pragmemi ne realiziraju se samo u usnoj šupljini, gdje im se nalazi osjet. U komunikaciji se oni mogu pokazivati neverbalnim znakovima (*gestama*) kojima se izražava zadovoljstvo dobrog okusa ili pak nezadovoljstvo kad je riječ o lošoj hrani. Neverbalne geste kojima se izražava dobar okus hrane povezane su s pokretima prstiju, usana, jezika, trbuha kao konačnoga dolaska dobre hrane te s cijelom šakom, npr. kod apstraktne tzv. *kuharske geste* postavljanja kažiprsta i palca u krugu (posljednja s popisa gesta).

Uživanje u dobroj hrani pokazuje se sljedećim gestama:

- **ljubljenje jabučica skupljenih prstiju** uz zvuk glasnoga poljupca (sinergijska, simultana uporaba vizualnog, taktilnog i akustičnog kanala),
- **srkanje i cmoktanje** (akustična gesta),

* Užu verziju autorica je objavila u članku "Prehrambeni fragmenti i pragmafrazemi u hrvatskom i poljskom jeziku", *Strani jezici* br 1., str. 37-50

- **oblizivanje usana jezikom** i uzvikivanje *mljac-mljac; mniam-mniam* (vizualna, taktilna i akustična gesta),

- **gladenje trbuha** kao znak jedenja ukusne hrane uz uzdahe (vizualna, taktilna i akustična gesta),

- **pokazivanje kuharske geste** koja je proistekla iz američke fraze OK (vizualna gesta).

Ovim se neverbalnim znakovima mogu izraziti ne samo obilježja ukusne hrane, nego i naša vrhunška ocjena stvari, izgleda i osobina ljudi. Tako se npr. za neku lijepu djevojku može reći da je *slatka kao kolačić* (polj. *apetyczna dziewczyna*), čime se njezin izgled ocjenjuje nazivima za ukusnu hranu. Nerijetko takav iskaz prati i gesta oblizivanja usana. To znači da neverbalni, gestovni pragmemi imaju također simbolično i preneseno značenje, ali za razliku od leksičnih pragmemata, ove su geste uvijek povezane s konkretnom situacijom konzumacije hrane ili one služe za izražavanje općega zadovoljstva i ugone.

Suprotno ovim pozitivnim gestama, postoje i **geste gađenja** kojima se pokazuje loša, neukusna, bljutava ili prezačinjena hrana.

- **krivljenje usana** (grimasa gađenja) uz moguću zvučnu gestu *fuj; pfe, tfu*,

- **mrštenje, dizanje obrva** (npr. kad je nešto kiselo),

- **odvrćanje glave** ili stresanje glavom i ramenima (uz zvučnu gestu otpuhivanja zraka kroz usta),

- **podizanje ramena** i trešnja gornjega dijela tijela i glave (uz uzvik *bljak, be, brrr*),

- **pljuvanje ili povraćanje** loše hrane (često kod male djece).

Ove vizualno-auditivne geste odnose se na našu naviku da jedemo određenu vrstu hrane i začina te sve ono na što nismo navikli može predstavljati gađenje (sjetimo se prženih kukaca u nekih naroda i sl.). Naime, naša osjetila nisu pripremljena za novosti koje dolaze vizualnim kanalom. Tako neki ljudi nikako ne mogu jesti sirovo meso, školjke i plodove mora, kukce, konjetinu – ukoliko znaju što jedu. Ako to ne vide i ne znaju, mogu pojesti i čak im to može biti ukusno. Nije poznat razlog zašto neki s apetitom jedu sve namirnice, a drugi su izbirljivi i gadljivi. To vjerojatno ovisi o njihovom nervnom i osjetilnom sklopu.

2. Paralingvistični gustativni pragmemi

Navedene neverbalne geste mogu biti popraćene neartikuliranim zvukovnim oblicima koji se kao onomatopeje mogu izreći i fonemiziranim gestoleksemima što u korijenu sadrže zvukovnu gestu i u gramatici se smatraju uzvicima kad se zapišu grafemima/fonemima. Tako se npr. neverbalno oblizivanje za označavanje užitka može, kao što smo vidjeli, izraziti činom/gestemom oblizivanja i gestemom ljubljenja vrškova prstiju, dok se paralingvistički on izražava gestoleksemom *mljac-mljac* u kojemu se vidi onomatopeja mljackanja, polj. *niam-niam*. Ujezičeno se on iskazuje pragmafrazemom *palce (paluszki) lizać*, hrv. *za prste polizati, da prste polizeš*, što predstavlja opis geste riječima. Tako se iz bazičnoga dijela usne šupljine, gdje osjećamo okus, gestama on multikanalno proširuje na izvanjske dijelove tijela.

Negativna je paralingvistička gesta mrštenja, dizanja obrva, firkanja nosom, izrazom gađenja trešnjom glave i ramena te izricanja onomatopejskoga uzvika na hrv. *fuj, pfuj*, te na polj. *pfe*. Isti gestem koristi se u olfaktornim pragmemima mirisa.

3. Verbalni gustativni pragmemi

- *pieprzyć* - pričati gluposti, a u hrvatskome *zapapriti komu* znači *podvaliti komu, napraviti komu što loše*;

Ono što se u poljskome iskazuje slanošću ili paprenošću, u hrvatskome je iskazano masnošću ili neslanošću, usp. *ślony żart* – neslana šala, mastan vic.

- S kolačem se u poljskom povezuje i preneseni žargonski hrvatski naziv tzv. *šminkera*, što se na poljskome kaže *ciastko* (doslovno: *kolač*), u: Chaćinski 2003:28.

- *Kolačić, bombon/čić, šećer/čić* u hrvatskome žargonu kaže se za lijepu mladu djevojku, dok je u poljskome to iskazano pragmafrazemom (*apetyczna dziewczyna*). Tako se u hrvatskome ljepota izražava usporedbom sa slatkim hranom, a u poljskome gustativom (apetit, tek = okus).

- Okus slatkoće ima humoristični prizvuk u poljskom žargonskom rimo-vanom obliku *śladka idiotka* – glupa lutkica, plavuša, guskica (o lijepoj i glupoj djevojci ili ženi).

- U poljskom se slatka namirnica kao npr. *rodzynek* ili *ananas* odnosi na pragmem negativne ocjene osobe: lukavac, prevarant, lopuža.

- Negativna ocjena osobe ili stvari oslikava se gustativnim pragmemom prevelike slatkoće: *sladunjavost*.
- Žargonski glagol *rozkminiać, rozkmiń* (od *kminek* = kiml) označuje u imperativu: *razmisli, nastoj skužiti*.

4. Gustativni pragmafrazemi

- polj. *slona cena – paprena cijena*; visoka cijena iskazuje se različitim gustativnim atributima u dva jezika;
- polj. *slony kawał – mastan vic* – lascivnost u vicu iskazuje se različitim gustativnim atributima u oba jezika;
- U hrvatskom postoji i suprotni gustativni atribut za neukusnu i opasnu šalu – *neslana šala*;
- *kwaśna mina* u hrvatskome se prevodi kao *kiselo lice*, dakle istim gustativnim pragmafrazemom.
- *uciec/uciekać gdzie pieprz rośnie* – bježati glavom bez obzira (kuda koga noge nose) u poljskome je označen dalekom zemljom u kojoj raste papar;
- *suchy jak pieprz* – suh kao barut (razlikuje se slika suhoće u oba jezika, a u poljskom jeziku ona se iskazuje gustativno, začinom);
- *znać się na czymś jak kura na pieprzu* – razumjeti se u što kao krava u latinski = biti neznalica (također su sasvim različiti koncepti uspoređivanoga dijela poredbe: u poljskome imamo sastavnicu mirodije, dok je u hrvatskome nema);
- *ni z gruski ni z pietruszki* – ni pet ni šest, kao grom iz vedra neba = odjednom, nenadano, neočekovano u poljskome se označuje voćem, a u hrvatskomu brojkama;
- hrvatski frazem *ni luk jeo – ni luk mirisao* nije poznat u poljskome, a označuje da je netko nevin nastradao, da mora snositi posljedice, a nije kriv. U poljskome se to iskazuje pragmafrazemom uzetim iz književnosti: *Neka visi Pedro*, što nije gustativ;

- U oba jezika postoje pragmasintagme s komponentom soli, ali im je distribucija različita. Tako npr. u poljskom jeziku *słona cena* odaje negativno vrjednovanje preskupe robe, dok se u hrvatskome to isto iskazuje drugim načinom – *paprena cijena*;
- *zjeść z kimś bezkę soli* – *pojesti s kim vreću soli* označuje da je potrebno dugo vremena da se koga upozna. Potonji pragmafrazem ima vremensko, a ne toliko emotivno značenje, međutim, slikovit je i iskazan u oba jezika putem gustativnoga pragramema soli. Sol je naime istovremeno vrijedan i ukusan sastojak hrane, ali se rabi u malim količinama i zato dugo traje.
- Nasuprot navedenima, pragmasintagma *sól ziemi* – *sol zemlje* – u značenju: najbolji ljudi (biblijska sintagma koja je stoga ista u poljskome i u hrvatskome) - ima pozitivno emotivno značenje.
- U hrvatskome se slatkoćom izriču pozitivno vrjednovane emotivne ocjene poredbenim pragmafrazemom: *slatka kao šećer*. Slatkoća je primarno okus, ali može označavati miris i sluh (usp. engl. *sweet voice, sweet sound*), a u grčkom i latinskom imala je i prošireno značenje “ugodan”. Ovakvo miješanje osjeta u grčkom se žvalo „*synesthesia*” (hrv. oblik *sinestezija*) (usp. Buck 1988, str. VII).
- *dolać/dolewać oliwy do ognia* – doliti/dolijevati *ulja* na vatru (u oba jezika ima isto značenje: zaoštavati problem; slika rasplamsavanja vatre dolijevanjem ulja ista je u oba jezika);
- Suprotno prethodnomu pragmafrazemu, *lać oliwę na zburzone morze* znači: smirivati buru, ohladiti usijane glave (u hrvatskome ne postoji ovakav pragmafrazem);
- *mieć olej w głowie* – imati *soli* u glavi – biti pametan (izriču se različitim slikama);
- *mieć masło na głowie* – imati *putra na glavi* – biti kriv, ne biti nevinašce, izriče se istom slikom s upotrebom gustativnoga pragramema;
- *biti namazan svim mastima* u poljskome se iskazuje drukčijom slikom: *kuty na cztery nogi* – potkovan na sve četiri noge, što u oba jezika označuje

prefriganost, lukavost osobe koja je varalica, prevarant, ali se radi o različitim slikama.

Lakoća vršenja radnje uspoređena je sa slikom podmazanoga stroja pa se u oba jezika rabi **mazivo** kao pragmem:

- *coś idzie (szło/poszło) jak po maśle* – nešto ide glatko kao podmazano, ide (išlo je) što kao po *loju*. Sličan je i hrvatski pragmafrazem *ide što kao po loju*, samo što je loj u poljskome zamijenjen maslacem;
- *nešto je čije masło* – nečije negativno djelo – *coś jest czyjaś czarna robota* (u poljskom se iskazuje drugim pragmemom)

Dobar život u oba je jezika povezan s **masnoćom** kao mekom tvari koja ublažava udarce:

- *żyć jak pączek w maśle* (doslovno: *živjeti kao uštipak u maslacu*) u hrvatskom ima sliku: *živjeti kao bubreg u loju*, tj. *plivati u slasti i lasti*.
- Kad smo povrijeđeni, gutamo *gorku* pilulu (polj. *połknąć/polykać gorzką pigułkę*).
- Glagol *sisati* povezan je s mlijekom i u oba jezika ukazuju na istu sliku dobivanja znanja još dok je dijete na prsima: *wyssać z mlekiem matki – posisati s majčinim mlijekom*, a pragmafrazem *wyssać z palca – isisati iz prsta* pragmafrazemi su istoga značenja u oba jezika, prisjećanja čega iz dubine podsvijesti.
Sisanjem se pojačava okus tekućine pa se radi o prenesenom značenju povećavanja znanja.
- Glagol *lizati* zastupljen je u oba jezika istim pragmafrazemom: *za prste polizati* (*palce/paluszki lizać*), a rabi se kad je hrana ukusna, ali i kad se radi o vizualnom pragmafrazemu za oznaku čije ljepote.
- U već spomenutom pragmafrazemu *połknąć gorzką pigułkę* – progutati gorku pilulu, okus gorčine označuje tužno životno iskustvo.
Slatkoća, suprotno, označuje negativnu ocjenu druge osobe, tj. njezinu glupost, a gorčina se kao okus izjednačuje s emocijom tuge, žalosti, kada biva gorko u ustima, kada se stisne želudac i tijelo reagira na taj negativni osjećaj.
- *robić kwaśną minę* – *praviti kiselo lice* ekvivalentni su pragmafrazemi koji se koriste istim gustativnim pragmemom kiselosti. Pod utjecajem toga okusa

lice se krivi u grimasu pa se u poljskom iskazuje doslovno *kiselom grimasom*, dok se u hrvatskome rabi *kiselo lice*.

Navedeni pragmafrazemi negativno su obojeni, osim usporedbe *suchy jak pieprz* koja može imati pozitivno ili negativno značenje, ovisno o konkretnoj situaciji.

* * *

Razlika između denotativnih leksema i konotativnih pragmeza i pragmafrazema u tome je što prvi uvijek imaju izravno, a drugi preneseno, pragmatično značenje. Konotativni pragmezi i pragmafrazemi brojniji su od denotativnih jer im je pridodano emotivno ili modalno značenje. Ako se uključi i žargon, broj pragmeza je neograničen i gotovo svi leksemi mogu služiti u emotivne svrhe. Kategorija pragmeza i pragmafrazema zato spada više u polje semantike nego u gramatiku, pogotovo ako se uzme u obzir da su pragmezi uvijek zasićeni emocionalitetom i modalnošću, vrjednovanjem, ocjenom, dok ostali neobilježeni leksemi to nisu. Ovdje smo pokazali značenje gustativnih pragmeza i pragmafrazema čije su sastavnice začini (*papar, peršin, sol, ulje, putar, maslo, loj, kiml; pieprz, pietruszka, sól, olej, oliwa, maslo, lój, kminek*) ili gustativni osjeti (*slatko, slano, kiselo, masno, gorko, trpko, ljuto, pikantno, aromatično, bljutavo; słodkie, słone, kwaśne, tłuste, cierpkie, ostre, pikantne, aromatyczne, mdle*).

Svi pa tako i gustativni pragmafrazemi zbog svega toga predstavljaju semantički pojačivač značenja u kontekstu jer oni imaju veću motivacijsku snagu za prijelaz sa stacionog naziva leksema na živo iskazivanje osjeta. Ti osjeti mogu biti emotivno pozitivni ili negativni, pa i ambivalentni. Pomoću naziva gustativa izražavaju se različite ocjene (slatko je pozitivno, a gorko, kiselo, slano i masno je negativno, loše; pikantno i aromatično jednima je pozitivna odlika hrane, a drugima negativna pa kažemo da su oni ambivalentni). U prenesenom značenju *pikantno* može značiti i *zanimljivo, pikanterija je zanimljivost*.

Pragmafrazemi zbog svoje slikovitosti imaju i deiktično značenje jer ih primatelj lakše spozna je i prihvaća ili odbija te se uspješnije i bolje snalazi u svojoj okolini, pri radu ili ponašanju, odabirući uvjerljivija sredstva, prema situaciji i svome nahođenju.

U dvama promatranim jezicima nalazimo više sličnosti nego razlika. Često se javlja isti semantični krug pragmeza-sastavnica kojim se pragmafrazem realizira, ali se biraju i drukčije leksične jedinice iz toga kruga pomoću razli-

čitih vrsta riječi (usporedi npr. pragmafrazeme sa sastavnicom *sol*). Naime, distribucija gustativnih jedinica pragmafrazema različita je u dva uspoređivana jezika: ono što se u poljskome iskazuje slanošću, u hrvatskome je iskazano paprenošću ili masnošću i sl.

Društveni običaji iz prošlosti i sadašnjosti vidljivi su u oba jezika, npr. preko biblijskih frazema koji su nam zajednički.

Iz svega proizlazi da pragem i pragmafrazemi u svakom jeziku (pa tako i u hrvatskome i u poljskome) obogaćuju jezik, omogućuju govorniku uvid u vrijednosni sustav sugovornika pa su zato nezaobilazni u svakodnevnoj komunikaciji. Stoga ih je važno proučavati i klasificirati u pragmalingvistici kao i u metodici učenja stranih jezika.

VI. PROPRIOCEPTIVNI PRAGMEMI I PRAGMAFRAZEMI*

Iako čovjek ima pet osjetila (oko, uho, nos, usna šupljina, koža) kojima doživljuje, osjeća, zamjećuje i spoznaje (percipira) okolinu, on ima više osjeta. To su: vid, sluh, miris, okus, opip i unutarnji osjeti koji se zamjećuju na površini tijela /**eksteroceptori**/, zatim u mišićima, tetivama, zglobovima i unutrašnjem uhu /**kinemceptori**/ te u unutrašnjim organima tijela /**interoceptori**/. (Andrić 1984:88). Ove tri skupine osjeta zvat ćemo jednim imenom proprioceptivnima. Oni nemaju jednoga osjetila kao prethodnih pet, nego ih osjećamo difuzno u organizmu te na njegovoj površini.

Zbog ovakve tročlane podjele proprioceptivni su pragmemi najraznolikiji u svom neverbalnom izrazu i verbalnom iskazu.

Ekstceptivni osjeti doživljavaju se na koži kao zadnjem vidljivom čvrstom sloju našega tijela. Oni za razliku od *kinemceptivnih* i intrceptivnih osjeta nastaju po formuli O(bjekt) kao izvanjezični podražaj – S(ubjekt) koji na temelju stimula stvara kognitivnu sliku – R(eakcija) koja predstavlja komunikativno djelovanje ili stanje organizma. Po tome su slični ostalim peterima osjetima. Koža prvenstveno reagira na dodir pa se ovi osjeti miješaju s osjetima dodira. Posebni receptori za podražaj boli u medicini se zovu *nociceptori*.

Kinemceptori povezani su s kretanjem i također se u jeziku mogu emotivno iskazivati na različite načine Tako se npr. *mišićavost* u različitim razdobljima kulture može pripisivati muškarcima kao pozitivno obilježje njihova izgleda, a ženama kao negativno obilježje muškobanjastosti. Mišićima lica izražavamo svjesno ili nesvjesno raspoloženja i osjećaje te odašiljemo informacije migovima. Ako imamo poremećaje unutarnjem uhu, osjećamo *vrtoглаvicu*, postajemo *nesigurni* pa čak možemo i povraćati, što su simptomi morske bolesti. Nesigurnost dovodi do *strahova*, *fobičnosti*, *depresija*, *potištenosti*, *tjeskoba*. Sve su to emotivna stanja koja se u jeziku mogu iskazivati pozitivnim ili negativnim pragmemima i pragmafrazemima.

Suvremena psihologija danas je odškrinula vrata i osvješćivanju intrceptivnih (unutarnjih) podražaja kojima spoznajemo stanje i djelovanje organa kao i organizma u cjelini što i jezično iskazujemo dvama modalitetima emocije: *radošću* i *žalošću* koje su rezultatom zdravlja ili bolesti organizma. U jeziku se

* Dio teksta izložen je kao referat na Riječkim filološkim danima u Rijeci, u studenom 2008. godine, pod naslovom *Proprioceptivni pragmemi i pragmafrazemi sa sastavnicom koža u hrvatskom i poljskom jeziku*.

razlikuju emotivni doživljaji povezani s raznim nutarnjim organima tijela. Takve pragme i pragmafrazeme povezujemo sa somatizmima jer se ostvaruju uz sastavnicu srca, jetara, želuca, trbuha, utrobe, crijeva, mozga...

Na prvom stupnju ujezičavanja osjeta nastaju geste kao rezultat emotivnoga ponašanja. Zatim se one transformiraju u razne oblike jezičnih konstrukcija (uzvici, leksemi i frazemi) kojima uz dodavanje emotivnih vrijednosti nastaju pragmemi i pragmafrazemi.

U ovom radu promatra se stupanj emotivne transformacije kojom se dosadašnja lingvistika obogaćuje novim doživljajnim i izražajnim modalitetima u komunikaciji. Geneza jezika odvijala se od konkretnosti denotata prema pojmovnim apstrakcijama i konotatima. Istim denotativnim leksemima dodaju se razna značenja najprije tvorbenim, a zatim i pragmatičkim sredstvima, čime se ostvaruje ekonomičnost jezika s jedne strane, i neograničeno mnoštvo leksema s mogućnošću daljnega proširivanja, s druge strane. Taj razvojni jezični put nije završen dok god se ne dospije do sustava totalnog osviještenog komuniciranja, tj. do stvaranja bogatog izražajnog sustava kojim se može svjesno izraziti i iskazati cijela izvanjezična stvarnost. J. Lohmann je zato naglasio da treba učiniti što bolje "vidljivim univerzalni relacijski sklop" kojim će se moći shvatiti cjelina svemira (Lohmann 2001:17). Tome će zasigurno pomoći osvješćivanje subperceptivnih načina komuniciranja (vidi Pintarić 2008. i VII poglavlje).

U svom asimptotičkom približavanju subjekta apsolutu jezik se ne razvija postupno, nego putem revolucionarnih skokova. Jezikoslovlje danas doživljava poseban skok koji je karakteriziran pojavom pragmatike, afirmacijom semantike i snažnim razvojem kompjutorizacije bez koje ne bi bilo prijelaza od stupnja «denotativnosti» do konotativnoga poimanja komunikacijske funkcije jezika.

1. Ekstraceptivni pragmemi i pragmafrazemi

Ekstraceptivni pragmemi reprezentiraju odnos izvanjezične stvarnosti i površine ljudskoga tijela. Zahvaljujući posebnim receptorima na koži primamo signale iz vanjskoga svijeta. Da ne bi došlo do sudara i pometnje, svaka živuća vrsta ima specifične ograničene receptore. Čovjek tako raspolaze vizualnim, auditivnim, olfaktornim, gustativnim i taktilnim osjetilima kojima se danas pribraja još desetak modaliteta (npr. za težinu, toplinu, hladnoću, ravnotežu, bol itd.). Zahvaljujući razvoju kompjutorske tehnologije danas je izmjeren i informacijski kapacitet glavnih osjetila (usp. Frank). Najjače ljudsko osjetilo je oko kojim dešifriramo 80-85 % informacija iz okoline. No ono je ograniče-

no određenom vrijednošću valne dužine pa ne vidimo tako ni infra-crvene ni ultra-ljubičaste valove svjetlosnoga spektra. Zvuk koji čuje naše uho ograničeno je na 16 – 30 000 Hz., Ne čujemo ultra-zvukove, ali ih možemo koristiti npr. u medicini.

Svako od naših osjetila može biti generator pragmemata što sustavno ulaze u jezik radi njegova emotivnog preciziranja. Najprije ćemo se posvetiti pragmemima povezanim sa semom *koža (skóra)*.

1.1. Izgled kože iskazan ekstrceptivnim pragmemima

Naša koža je granično područje gdje završavaju ekstrceptivni osjeti i počinje areal kinemaceptivnih (mišićnih) i intraceptivnih (unutarnjih) osjeta. U jeziku razlikujemo tako trenutno vanjsko djelovanje na koži radnjama gladeanja, šakljanja, stiskanja, štipanja, udaranja, nanošenja ozljeda te posljedice tih radnji: modrice, rane, opekotine, otekline.

Djelovanjem kinemaceptora i intraceptora iz nutrine organizma nastaju na koži uslijed duljega djelovanja bore koje mogu biti posljedica smijeha, plača, potištenosti, problema pa i karaktera. To su npr. *bore na čelu* (uslijed boli, neraspoloženosti, ljutnje), *bore oko očiju* (od smijeha, plača ili boli, polj; *kurze stopki*), bore oko usta izazvane izgovorom okruglih samoglasnika i općenito govorenjem, *bore na čelu* (od dizanja obrva zbog iznenađenja, čuđenja, ironije).

Opći izgled kože mijenja se uslijed starenja i bolesti pa kažemo da je koža *naborana, pjegava, prištava, hrapava, ispucana, suha, obješena, rohava, dlakava, s ožiljcima, krastava, mat, siva, posivjela, napuhnuta, podbuhla, flekava, papirnat, požutjela* itd. To su pragmemi s negativnim predznakom. U mlade i zdrave osobe koža može biti *glatka, svijetla, blistava, sjajna, mramorna, zategnuta, napeta, jedra, meka, baršunasta, rumena* i to su pragmemi pozitivnoga predznaka. *Mladom kožicom* zovemo netom zaraslu ranu s koje je otpala krasta i to nije pragmem nego denotativ, tj. samo naziv za stupanj zarastanja tkiva.

S. Skorupka naveo je abecednim redom 27 leksema za izgled kože: *błyszcząca (sjajna), chropawa (hrapava), ciemna (potamnijela), cienka (tank), delikatna (nježna), gruba (debela), jasna (svijetla), jedwabista (svilenkasta), lśniąca (blistava), martwa (mrtva), naga (nie owłosiona) (gola, bez dlaka), pomarszczona (naborana), popękana (ispucana), smugła (preplanula, tamna), sucha (suha), ściągnięta (zimnem) (stisnuta od hladnoće), śniada (tamna), tłusta (masna), wiotka (isušena), wrażliwa (osjetljiva), wyleniąła (opuštena), wyschła (osušena), zgrubiała (odebljala), zrogowaciała (rožnata), zwiotcząła (isušena, suha)*. Nema leksema *opuchła, spuchła, obrzękła skóra (podbuhla, natečena, nabrekla koža)*.

Za kozmetičare je važno kakve su žlijezde koje hrane epitel pa oni razlikuju masnu, suhu i miješanu kožu, zatim normalnu i alergogenu kožu te prema tome određuju njegu i zaštitu kože. Takvi nazivi nisu pragmatični jer su emotivno neutralni.

Međutim, boja kože može imati pragmatično, pozitivno ili negativno obilježeno značenje. Tako je bolesna koža *siva*, od ljutnje koža lica može *pozele-njeti*, *pocrvenjeti* ili *poljubičastiti*, od hladnoće *poplavjeti*, od straha *pobijeljati* ili *pobljedjeti*. Zdrava koža lica je *rumena*, obrazi *crveni* ili *rumeni*, ali *crvenilo* može značiti povišenu temperaturu ili kakvu bolest kože.

U raznim kulturama i razdobljima preferira se *svijetla (bijela) put* (u plemstva za razliku od nižih slojeva društva) ili danas *preplanula, čokoladna, tamna* put (od sunčanja na plažama ili u salonima ljepote, čime se pokazuje bolje imovinsko stanje cijenjeno u današnjem društvu).

Razlikuje se nadalje *bijela, crvena, crna* i *žuta* rasa ljudi, iako te boje ne odgovaraju stvarnom stanju puti (*bijela* je zapravo *ružičasta*, *crna* je *smeđa*, usp. M. Ivić, *crvena* je boja zbog ratničkog mazanja lica Indijanaca, oni su inače *tamnije puti*). Između bijelaca i crnaca razlikuju se prijelazne boje *tamnoputih* naroda (Arapci, Indijci, Romi) koju pomoću pozitivnih pragmeta nazivamo *preplanulom, tamnoputom, čokoladnom* bojom. Sami nazivi rasa u denotativnom smislu ne tvore pragme, ali u konotativnom, prenesenom značenju mogu biti emotivno obilježeni (npr. *raditi kao crnac, crnčiti; polj. biały murzyn*).

Pod utjecajem temperature iz organizma koža može biti *hladna* ili *vruća*, što je oznaka bolesnoga stanja organizma. *Topla* koža označava stanje ugone, bilo da je riječ o vlastitoj koži ili koži druge osobe koju osjećamo dodirnom. Prema toplini kože razlikuju se *hladnokrvne* i *toplokrvne* životinje.

Izvanjsko stanje hladnoće ili unutarnje stanje straha pokazuje se na koži stiskanjem uslijed kojega se dlačice ustobočuju pa kažemo da smo se *naježili*, a trajno stanje takve kože nazivamo *purjom kožom*, a u poljskome je to *gušćja koža* (usp. *dostać gęsiej skóry – najeżiti se od straha ili neugode*).

Stanje grčenja organizma na vanjskoj se koži pokazuje iskrivljavanjem lica (tzv. *grimasama*, polj. *miny*). Grimase se mogu raditi i svjesno (npr. glumci) radi nasmijavanja publike (usp. *klaune*) i tada su to simboličke geste u funkciji pragmeta.

1.2. Pragmafrazemi sa sastavnicom kože

Iako je S. Skorupka izdvojio čak 59 frazema sa sastavnicom kože, samo dio njih čini pragmafrazeme koji mogu biti negativno ili pozitivno emotivno obilježeni. U usporedbi s hrvatskim jezikom možemo razlikovati potpuno ekvivalentne, djelomično ekvivalentne i neekvivalentne pragmafrazeme (Menac 2007). Ukupno smo izdvojili 31 pragmafrazem sa sastavnicom *koža* koji imaju pozitivnu ili negativnu emotivnu konotaciju.

1.2.1. Ekvivalentni pozitivni pragmafrazemi

- *być (czuć się) w czyjejś skórze – biti (osjećati se) u čijoj koži* (biti na čijem mjestu);
- *pilnować swej własnej skóry – čuvati svoju <vlastitu> kožu* (biti oprezan);
- *ratować <swój, własną> skórę – spašavati <svoju, vlastitu> kožu* (izbjegavati nezgode);

1.2.2. Ekvivalentni negativni pragmafrazemi

- *mieć grubą skórę – imati debelu kožu* (biti neosjetljiv na tuđe probleme);
- *wypróbować na <swojej> własnej skórze – isprobati (iskusiti) na <swojoj> vlastitoj koži* (iskusiti sam);

Ekvivalentnih pragmafrazema ukupno je 5, a pozitivni se mogu precizno shvatiti samo kontekstualno. *Čuvati i spašavati svoju vlastitu kožu* tako npr. može označavati egoizam, a opreznost se obično smatra pozitivnom osobinom. Isto tako *isprobati na svojoj koži* možemo nešto dobro, ali se uglavnom to odnosi na loše iskustvo.

1.2.3. Djelomično ekvivalentni pozitivni pragmafrazemi

- *czuć się w swojej skórze – osjećati se dobro u svojoj koži* (biti zadovoljan sobom), razlika je što u hrvatskom moramo dodati „dobro”;
- *idzie o czyjąś skórę – radi se o čijoj koži* (radi se o nekome, o čijem životu), razlika je u inicijalnom glagolu;
- *wychodzić (wylazić, wyskakiwać) ze skóry – iskočiti iz kože* (u hrv.: biti jako ljut). Razlika je u poljskim značenjima: 1. *nastojati svim silama*; 2.

skakati od sreće, 3. *biti nestrpljiv*, a zbog toga i u aspektu glagola te u količini oblika poljskih glagola;

Prvi i zadnji pragmafrazem imaju pozitivan emotivan predznak, dok je središnji ovisan o kontekstu pa može biti pozitivan i negativan. Posljednji pragmafrazem u poljskom jeziku ima tri pozitivna značenja, dok je u hrvatskome jedno negativno značenje.

1.2.4. Djelomično ekvivalentni negativni pragmafrazemi

- *być gruboskórnym – biti debelokożac* (razlika u vrsti riječi kojom se iskazuje osobina);
- *ciarki (mrowie, mrówki) chodzą (idą, przebiegają, przechodzą) po skórze – trnci (mravci) idu (prolaze) komu po koży* (netko se boji, osjeća strah), razlika je u inicijalnoj imenici te u više glagola u poljskom pragmafrazemu;
- *obdzierać kogoś ze skóry – derati komu kożu* (derati se, vikati kao da komu kožu deru, razlika je u rekciji i prefiksalmom obliku glagola u poljskom jeziku);
- *obdzierać (drzeć, łupić) z kogoś skórę; żyłować kogoś do ostatniej (do siódmej) skóry – oderati komu kożu* (iskoristiti koga, naročito novčano; razlika je u aspektu glagola i u rekciji te u više poljskih oblika);
- *pokazywać prawdziwą skórę – pokazivati <svoje> pravo lice* (pokazivati svoj pravi karakter); razlika je u jednoj sastavnici (*skóra* u polj., *lice* u hrv.);
- *<sama> skóra i kości – <sama> kost i koża* (mršavost ima istu sliku, ali se razlikuje red riječi i množina/jednina);
- *skóra kogoś swędzi (świerzi) – svrbi koga da dobije batina* (netko izaziva opasnost); *svrbi koga dlan.*

Djelomično ekvivalentnih 7 negativnih pragmafrazema može se pridodati neekvivalentnima jer se odnose na mlaćenje, strah, glumljenje pozitivnoga lika ili na osobine emotivne neosjetljivosti.

1.2.5. Neekvivalentni pozitivni pragmafrazemi

- *czuć (przeczuwać) coś przez skórę – osjećati što u zraku* (predosjećati što instinktivno);
- *mieć cienką skórę* – biti jako osjetljiv, biti preosjetljiv, tankoćutan
- *nadstawiać <swojej, własnej> skóry; narażać <swoją, własną> skórę – podmetnuti <swoja> leđa* (dovoditi se u opasnu situaciju);
- *nie spisać (nie spisać) czegoś na wołowej skórze* – ima čega nebrojeno (velika količina čega, pozitivnog ili negativnog).

Iz navedenih se primjera vidi da jedino kontekst može precizno pokazati radi li se o pozitivnim, negativnim ili neutralnim pragmafrazemima. Ove primjere ubrojili smo u pozitivne jer oni to mogu biti s obzirom na osjećanje (dobrog ili lošeg) intuicijom. Nadalje, preosjetljivost može biti dobra ili loša, a nije baš pozitivno da se koga dovodi u opasnu situaciju, ali je moralno podmetnuti svoja leđa za neki dobar čin. Nebrojena količina može se odnositi također na dobro ili na zlo.

1.2.6. Neekvivalentni negativni pragmafrazemi

- *czyjaś skóra jest w robocie* – netko dobiva batina (nekoga tuku);
- *czyjaś skóra na czymś cierpi* – nekomu se čini nepravda čime – netko trpi nepravdu;
- *dać komuś po skórze (w skórę); nie żalować czyjejs skóry* – namlatiti (namazati, izmlatiti, prebiti) koga, ne žaliti koga – jako istući koga;
- *dostać (oberwać) po skórze (w skórę); placić skórą* – dobiti batina;
- *dzielić skórę na niedźwiedziu* – praviti ražanj, a zec je u šumi – preuranjeno računati na dobit;
- *oblec się (odziać się, wejść, wleźć) w czyjaś skórę* – preuzeti čiju ulogu;
- *podszyć się/ podszywać się pod czyjaś skórę* – glumiti koga – praviti se kao netko drugi;

- *skóra na kims' cierpnie* – koža se komu ježi, kosa na glavi se komu diže (od straha ili užasa) – netko se boji čega;
- *suszyć komus' skórę* – držati komu prodike, gnjaviti (mučiti) koga – dosađivati komu riječima;
- *zaleźć komus' za <dziesiątą> skórę* – dojaditi komu – gnjaviti koga;
- *zajść komus' za skórę* – dodijati komu (u hrvatskom jeziku sličan je pragmafrazem *zaći komu pod kožu* koji ima pozitivno emotivno značenje: netko je zavolio koga).
- *zaszyć się w psią skórę* – ponašati se kao kukavica – začahuriti se i ne poduzimati ništa;
- *zerznąć (przetrzepać, wytrzepać, wyłoić, wylatać) komus' skórę; dobrać się do czyjejs' skóry* – prebiti koga na mrtvo ime, isprašiti koga (istućii koga).

Najviše ima negativnih neekvivalentnih pragmafrazema. Oni se odnose uglavnom na premlaćivanje, na dosađivanje, činjenje nepravde, preuranjeno računanje na dobit ili osjećaj straha uslijed čega se ponašamo kao kukavice.

2. Kinemaceptivni pragmemi i pragmafrazemi

Ovi se pragmemi odnose na emotivna značenja koja izričemo pomoću leksema mišića, zglobova i unutarnjeg uha. Njima se opisuju emotivna **negativna stanja** (atonije): *ošamućenosti, nestabilnosti, nesigurnosti, žalosnog opuštanja mišića, osjećaja slomljenosti, boli, potištenosti, slabljenja tonusa mišića, što može završiti plačem, jadicovkama, jadanjem; pozitivna su stanja sretnoga poskakivanja, napregnutosti mišića od radosti, osjećanja lakoće, letenja, opijenosti, razgaljenosti, uzgona, transa, pljeskanja te mimike osmijeha ili smijeha.*

Ovdje ćemo naznačiti **negativne pragme** *grča mišića (skurcz, napięcie mięśni)* čija je pozitivna opozicija *opuštenost mišića (rozluźnienie mięśni, wyluzowanie)* koja se danas rabi za iskazivanje *dobrog raspoloženja, nezabrinutosti, bezbrižnosti, lakoće življenja.*

Mišići mogu biti napeti pri pozitivnom osjetu uzgona kod emocije radosti, odnosno spušteni, otežali kod negativne emocije žalosti.

2.1. Pragmemi i pragmafrazemi grča

Grč je stiskanje mišića na bilo kojem dijelu tijela, ali najvidljiviji su grčevi mišića lica kod mimike. Grč izaziva bol pa je to negativni osjet (*skurcz bólu*). Zato je povezan i sa smrću koji je u hrvatskom jeziku povezan sa zvukom hroptanja (*rzęzienie*) te se naziva *smrtni hropac* (*skurcz śmiertelny*).

S. Skorupka navodi da grč može biti *bolan, iznenadan, lagan, nagao, smrtan* (*bolesny, gwałtowny, lekki, nagły, śmiertelny*). Grč iskrivljuje lice (*żaloso grčenje, grč; żalosny skurcz twarzy, skurcz wykrzywia twarz*). Očaj i žalost izazivaju grč na licu (*skurcz rozpaczy, smutku*).

Žalost kao personificirana emocija «staje u grlu» pa se tako kaže i na poljskom da je grč u grlu (*skurcz w gardle*).

Grč je i u poljskom jeziku personificiran, tj. aktivan: on stišće u grlu kad smo očajni (*skurcz rozpaczy ściska kogoś za gardło*), dok se u hrvatskom iskazuje bezsubjektno (*stišće koga u grlu*).

Osim očaja i žalosti grčimo mišiće lica i kad smo ljuti. Tada škrgućemo zubima i stišćemo usne (*skurcz zaciska komuś szczęki w złości*). Lice može biti zgrčeno od ljutine (*twarz skurczona od złości, gniewu*). Ljutnja se na licu vidi strijeljanjem očima, smrknutošću, tijelo je napeto (*u grču*), rukama mašemo, prstom prijetimo, a zvukovno ispuštamo snažne krikove, urlamo, psujemo, pljujemo itd.

Cijelo tijelo može biti zgrčeno, stisnuto i pogrbljeno od trpljenja (*ciało skulone, skurczone*). Za čovjeka koji nije opušten kaže se da je u grču.

U hrvatskom jeziku stisak nekog predmeta ili osobe može se opisati grčevitošću (*grčevito se držati čega ili za što*), dok se u poljskom to iskazuje snagom, silinom (*trzymać coś/ kogoś mocno*).

Smanjivanje ili stiskanje materijala u poljskom se također iskazuje kao grčenje (*material się kurczy*), u hrvatskom jeziku grčiti se može samo tijelo.

Suprotni osjet od grča nazivamo *opuštanjem*, a to se na poljskom iskazuje kao *wyluzowanie, bycie na luzie*.

2.2. Pragmemi i pragmafrazemi ravnoteže

Budući da se kinemacepcija povezuje i s dijelom uha koji je odgovoran za ravnotežu, pogledat ćemo kako se ona iskazuje u pragmemima i pragmafrazemima. Ravnoteža naime ima preneseno značenje kad se govori o uravnoteženosti ili neuravnoteženosti osobe.

Glavinjanje tako u hrvatskome jeziku označuje kretanje bez smisla i cilja. U glavu su smješteni receptori za ravnotežu pa je zato i ovaj pragmem povezan s njom.

Neuravnoteženu se osobu lako izbaci iz ravnoteže (*wyprowadzić z równowagi*), tj. ona postaje nervozna i agresivna te se ne ponaša normalno i pristojno. *Równowaga ducha, umysłu* – pokazuje smirenost, *uravnoteženost* osobe.

Neravnoteža kao neželjena pojava u ponašanju predstavlja narušavanje ravnoteže. Zato S. Skorupka navodi da ravnoteža može biti stalna i nestalna, promjenjiva (*stala – niestała, chwiejna*).

Ovi su pragmemi neuravnoteženosti povezani s ljutnjom kao intraceptivnim osjetom, a to pokazuju i pragmafrazemi:

- *wychodzić / wyjść z równowagi* – *bjesniti/ pobjesniti*;
- *wyprowadzać / wyprowadzić (wytrącać / wytrącić) z równowagi* – *izbacivati / izbaciti iz ravnoteže* (dovesti u stanje ljutnje, bijesa).

Osim ovih pragmea postoje i pragmemi kojima se narušavanje ravnoteže hodanja prenosi na duhovno stanje *ošamućenosti (oszolomienie)*, što se definira kao izostanak uravnoteženosti i nemogućnosti normalnih reakcija na novonastalo stanje. Sinonimi ošamućenosti mogu biti poetski pozitivni (*opijenost, općinjenost*), pozitivni i negativni ovisno o kontekstu (*uzbuđenost*) ili negativni (*omamljenost, pomućenost svijesti, pomračenje uma, uzdrmanost, zbunjenost, rastresenost*), što je izvedeno prema glagolskim oblicima iz hrvatskoga rječnika sinonima (Šarić 2008: 317). U univerzalnom poljskom rječniku ošamućenost je definirana kao "stanje ograničene svijesti, stanje zamračenja", a njezino je preneseno značenje izazvano "snažnim doživljajem, osjećajem velikoga čuđenja, radosti, zbunjenosti" (Dubisz 2003:1331).

3. Intraceptivni pragmemi i pragmafrazemi

Intraceptivni pragmemi odnose se na osjete koji se odvijaju unutar organizma i ne možemo njima vladati, ali pomoću njih imamo tzv. intracepciju, tj. možemo «oslušivati» svoj organizam. Osjećamo radost, bol, tjeskobu nagriza nas crv sumnje (polj. *zalać robaka*). Osnovni organi kojima se izražavaju proprioceptivni osjeti jesu: srce, želudac, jetra, žuč, crijeva, utroba, trbuh, odnosno unutarnji tjelesni organi. Intracepcijom ne spoznajemo dakle samo osjete, nego i osjećaje. Kako se proprioceptivni osjeti prenose unutarnjim organima, pragmemi i pragmafrazemi ovoga tipa ubrajaju se u tzv. somatsku frazeologiju (*frazologia somatyczna*, usp. A. Krawczyk-Tyrpa).

Srce je centralni organ za te osjećaje, što govori i sama etimologija toga organa (*srd-* znači sredinu, nalazi se i u središnjem danu u tjednu – srijedi). Proprioceptivni opažaji, tj. posljedice su: bol, grčevi, mučnina, vrućica, izlučivanje adrenalina..., a iskazivanje intraceptivnih doživljaja vrlo je komplicirano.

Općenito se može reći da su to sve osjeti koje čovjek doživljuje, a kad se iskažu, mogu označavati pozitivne ili negativne emotive.

Kad se pojačava adrenalin u organizmu, javlja se osjećaj uzbuđenosti, zadovoljstva, sreće, što se izražava i neverbalno: skačemo u zrak, dižemo nos, oči upiremo u nebo, mišići lica i tijela su napeti, kličemo i smijemo se, gestama amblemima pokazujemo radost dizanjem ruku i šaka.

I obrnuto, kad se osjećamo slomljeno, tužno, nesretno, žalosno ili očajno, to pokazuje i naše tijelo (tonus mišića pada, spuštamo glavu, opuštamo mišiće lica, glavu pridržavamo i lice zakrivamo rukama, jecamo, uzdišemo, plačemo tj. ispuštamo suze).

Slične vanjske kretnje radimo i kad nas nešto boli. Ako boli glava, masiramo sljepoočice, uzdišemo, plačemo. Ako nas boli trbuh, masiramo ga, svijamo se, uzdišemo, plačemo, ovisno o jačini bolova.

Zabrinutost se prema van pokazuje smrknutošću (koncentracijom), stiskanjem očiju, nervoznim kretnjama, hodom amo-tamo, uzdasima.

Znanstvenici su otkrili da se ovisno o tome jesmo li sretni ili nesretni – mijenja čak i sastav naše krvi. Dakle, automatske intraceptivne reakcije unutrašnjosti organizma mogu se iskazivati leksemima i frazemima koje nazivamo pragmemima i pragmafrazemima. U medicini se smatra da intraceptivne osjete, koji dolaze iz unutrašnjosti organizma, osjećamo u sebi, ali nema konkretnoga organa kojim ih spoznajemo, ćutimo. Pomoću njih opisuju se tjelesna ali i duhovna stanja organizma i zato su to za klasificiranje vrlo komplicirani znakovi.

Iz ovoga kratkog osvrtu može se vidjeti da se i intraceptivno ponašanje može eksteriorizirati neverbalnim znakovima kao što su: mimika, pokreti mišića i tijela (*udaranje, razbijanje*) te ispuštanje krikova koji su fiziološka pojava što se u semiotici naziva paralingvističkim znakovima (plač ili smijeh te spuštanja ili povišavanja tonova u govoru, npr. šapat, jecanje; vikanje). Neverbalni znakovi najčešće su automatski i po njima druga osoba u komunikaciji dešifrira u kakvom je emocionalnom stanju njezin sugovornik.

Ako s eksteriorizacijom krenemo u jezični opis tih osjeta, dolazimo do pragmemama i pragmafrazemima čije su sastavnice različiti organi našega ili životinjskoga tijela: *ići komu na jetra* – dosađivati komu, *sipati komu soli na rep* – ne moći uhvatiti onoga tko nam je nanio zlo, *krulji komu u želucu* – netko je gladan, *nema tko mozga* – netko je lud, glup (ljutimo se na njega), *biti duša od čovjeka*, *imati dobro srce* – biti jako dobar itd. Takvi pragmafrazemi oblikom su somatizmi (izriču se pomoću nekoga dijela tijela, vanjskoga ili unutarnjega), a po značenju mogu iskazivati intraceptivne (unutarnje) osjete i osjećaje.

Za razliku od ekstrareceptivnih osjetila, intrareceptivni receptori nisu izdvojeni kao poseban osjetilni aparat. Oni su zato fluidni, difuzni i izravno djeluju na dešifriranje njihovih osjeta u mozgu. Međutim, oni nisu ništa manje važni za osjetilno spoznavanje pojedinih unutarnjih organa jer se njihove kvalitete ne mogu ničim drugim nadomjestiti. Njihovi transformirani jezični oblici pokazuju pojedina stanja i funkcije organa kao što su: *tupa ili oštra bol, svrbež na granici boli, grčevi, aritmija srca, ubrzano ili usporeno disanje, isprekidano disanje, mučnina, slinjenje, povraćanje* itd.

To su biološka stanja organizma koja mogu imati neverbalni izraz, kao i preneseno značenje iskazano pragmemima i pragmafrazemima.

Intrareceptivni pragmemi odnose se na osjete koji se odvijaju unutar organizma i ne možemo njima vladati. *Srce* je centralni organ za te osjete. Intrareceptivni opažaji, tj. njihove posljedice jesu: *bol, grčevi, mučnina, vrućica, izlučivanje žlijezda, adrenalin...*, a pragmatičko iskazivanje njihovih doživljaja vrlo je komplicirano. Općenito se može reći da su to sve osjeti koje čovjek doživljuje, a kad se iskažu, mogu označavati pozitivne ili negativne emocije s pojedinim semovima organa.

Kad se pojačava adrenalin u organizmu, javlja se *osjećaj uzbuđenosti, zadovoljstva, sreće*, što se izražava i **neverbalno**:

- *skakanje u zrak,*
- *dizanje nosa,*
- *upiranje očiju u nebo,*
- *dizanje ruku u zrak,*
- *pokazivanje dvaju palaca paralelno u zrak...*

Paralingvistički zvukovni i glasovni **pragmemi** su sljedeći:

- *klicanje, uzvikivanje: hura! bravo! jeee!*
- *smijanje,*
- *pljeskanje rukama.*

U medicini se smatra da intrareceptivne osjete, koji dolaze iz unutrašnjosti organizma, osjećamo u sebi, ali nema konkretnoga organa kojim ih spoznajemo, čutimo. U jeziku ih iskazujemo pomoću unutarnjih organa pa se mogu prema tome i klasificirati kao pragmasomatizmi (*mozak, srce, duša, želudac, utroba, crijeva, žuč, bubrež, jetra*), rjeđe i sa sastavnicom bolesti (*zgaga, holera; čir na želucu*). Pragmatična klasifikacija obuhvaća pragmatična polja žalosti, radosti, ljutnje.

Negativni su pragmemi i pragmafrazemi žalosti i ljutnje, a pozitivni pragmemi radosti.

Iako je predmet ove knjige osjetilnost, a ne osjećajnost, u ovim pragmemima emocija se izražava pomoću više organa pa ćemo početi sa središnjim životnim unutarnjim organom, srcem.

3.1. Intraceptivni pragmemi i pragmafrazemi srca*

Analiza dijelova tijela kao sastavnica prenesenoga značenja pragmea i pragmafrazema istražuje se u frazeologiji pod nazivom *somatizmi*. Anna Krawczyk-Tyrpa (1987.) proučavala je somatsku frazeologiju u poljskim narječjima.

U ovome se članku uspoređuju hrvatska i poljska leksička (u okviru pragmea) i frazeološka (u okviru pragmafrazema) značenja koje ima leksem *srce*.

Sam leksem *srce* (polj. *serce*) prvotno označuje sredinu (Bruckner, 1957:485.). K. Długosz-Kurczabowa opisuje i tvorbeno podrijetlo ove riječi: «Značenjski je ie. morfem **k'rd-* izražavao sredinu, centar, a psl. formant *-*bce* ukazivao je na ,ono što se nalazi u srcu', tj. ,*centralnu* točku', ,fokus čega', ,najvažniji dio'. To je prvotno značenje očuvano u frazemima tipa *serce maszyny*– ,*srce stroja*', *w sercu Polski*– ,*u srcu Poljske*' te se danas rabi u prenesenom značenju jer je od najranijih vremena izravno značenje riječi **srce** ograničeno na ,glavni organ optoka krvi u čovjeka i životinja', a sekundarno i kao ,predmet u obliku srca', npr. kolači. Prenesena su značenja: ,mjesto gdje su nastanjeni osjećaji, doživljaji', ,simbol jakih osjećaja', ,priroda, temperament, duša'." (2003:459). A. Gluhak navodi ova značenja korijena **sbrd-*: usrdan, svesrdan, milosrdan, a usporedba sa *srdoboljom* vidi se, kaže Gluhak, da je **sbrd-* značilo "središnji tjelesni organ". Ukrštanjem riječi *srdba*, *srdžba*, *srdit*, *srditi* (*se*) i *srce* "vidi se da se u starini mislilo da je srce povezano s emocijama i psihom" (Gluhak, 1993:574).

Vjerska slika srca Isusova prikazuje njegovo srce u sredini prsa, a istovremeno je izvađeno na površinu, što konotira "otvoreno srce", tj. iskrenost i ljubav. Srce kao simbol života zato je u kršćanskom svijetu važno koliko i simbol križa koji po principu okomite i vodoravne crte povezuje aktivni i pasivni element (Frutiger, 2005:212. i 220.).

U suvremenom hrvatskom i poljskom jeziku, zbog izravnog i prenesenog značenja, leksem *srce* ima mnogo značenja.

U Rječniku hrvatskoga jezika (ur. J. Šonje) nalazimo tri osnovna značenja leksema *srce* 1. anatomsko značenje mišića kroz koji protječe sva krv;

* Pod naslovom *Pragmemi i pragmafrazemi sa sastavnicom srce u hrvatskom i poljskom jeziku* u listopadu 2007. godine održala sam referat na međunarodnom skupu u Zagrebu, povodom 10 obljetnice smrti prof. Zdravka Malića.

2. prenesena značenja a) srčanost, hrabrost; b) osjećajnost; c) dragu, veoma dobru osobu) i 3. botaničko značenje srčike, tj. mekanoga, unutarnjeg dijela biljke kao i naziv gljive *vješticino srce* (*Clathrus cancellatus*). Time se zapravo nabraja 7 značenja (Šonje, 2000:1168). Nakon ovih osnovnih značenja u Rječniku se navode najčešći frazemi sa sastavnicom *srce*. Ovdje *srce* označuje nevinost, pravednost (*biti čista srca*), osjetljivost (*primiti što k srcu*), žalost, ganuće (*puca mi srce; srce se komu steže*), strah (*sišlo komu srce u pete*), iskrenost i otvorenost (*što na srcu – to i na jeziku*), kao značenja koja možemo izraziti imenicama, a tu su i frazemi priložnoga, kvantitativnoga značenja: *od sveg srca* (vrlo rado), *teška srca* (nerado, nevoljko), kao i glagolski kvantitativni frazemi: *voljeti svim srcem* (biti jako zaljubljen, osjećati veliku ljubav).

U poljskome jeziku J. Bralczyk je pronašao 10 značenja riječi *serce*: 1. mišićni organ čijim je radom uvjetovan optok krvi u krvožilnom sustavu; 2. mjesto na lijevoj strani prsnoga koša, gdje se nalazi srce; 3. osjećajni tip, karakter čovjeka; 4. sjedište unutarnjih, duhovnih doživljaja čovjeka; 5. topao, osjećajan, srdačan odnos prema ljudima; 6. sjedište ljubavnih osjećaja; 7. velika moralna snaga ili hrabrost kao i želja za čim; 8. najvažnija ili središnja točka čega; 9. predmet ili slika u obliku obrnutoga spljoštenoga stošca; 10. bat u unutrašnjosti zvona koji udaranjem proizvodi zvuk (Bralczyk, 2005:749).

Hrvatski frazeološki rječnik skupine autora (2003.) izdvaja 21 frazem sa sastavnicom *srca*, ali nema pragmafrazema koji navodi Šonje (*pravo srce*), niti pragmafrazema koji je čest u govoru kada želimo komu zahvaliti što nam je učinio ili što će nam učiniti uslugu (*ti si srce*) te *srce od čovjeka* kad želimo opisati čiju veliku dobrotu. Frazemi u tom rječniku navedeni su po abecednom redu prve riječi, nakon njihova oblika slijedi značenje i oprimjerenost u rečenicama iz književnih djela. Negativno značenje nose frazemi: *bez srca, tvrda srca* (bezosjećajnost), *srce je sišlo u pete komu* (strah), *teška srca* (nerado, s mukom, jedva, teško), *srce se para (kida, cijepa) komu* (velika tuga, očaj), *srce se steže (steglo, stislo i sl.) komu* (tjeskoba, tuga, nelagoda), *slomiti srce komu* (ožalostiti koga) itd. Ostali su frazemi pozitivnoga emotivnoga značenja i mogu pokazivati veliki stupanj dobrote, osjećajnosti, ozbiljnosti i važnosti, veselja, srdačnosti, iskrenosti i sl.

Analiza pragmafrazema iz poljskih frazeoloških rječnika odgovorit će na pitanje ima li više negativnih ili pozitivnih pragmafrazema sa sastavnicom *srce*.

Leksem *srce* i njegove izvedenice (hipokoristici: *srdašce: serduszko*) rabe se u svakodnevnom razgovoru, u obraćanju. Zato ih nazivamo *adresativnim pragmemima* (Pintarić, 2002.). M. Marčjanik ih naziva *adresativnim oblicima*

(*formy adresatywne*) i definira ih kao "iskaze koji služe uspostavljanju kontakta s onima koji nisu pripremljeni na razgovor s nama. /.../. Njihov općeniti sadržaj glasi: „Kažem da ću sada govoriti tebi”". (Marcjanik, 2006.:232). U svom članku M. Marcjanik navodi različite službene adresativne oblike, npr. način obraćanja predsjedniku države u govoru bit će: *panie prezydentcie, pani prezydent*, a u pisanoj verziji: *Szanowny Pan (Sz. Pan)/ Szanowna Pani (Sz. Pani) Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej (ime, prezime)*. Međutim, M. Marcjanik nema izdvojene oblike obraćanja u privatnom životu, adresativne oblike kojima od milja (hipokoristično) nazivamo svoje najmilije. Njihova bi definicija glasila: "Kažem da ću sada govoriti tebi koju/kojega volim". Definicija se pretvara u pejorativnu suprotnost kada se obraćamo od milja u funkciji ironije (npr. *Srce moje*, ne može to tako! ili: *srce moje*, nemaš ti pravo! Umjesto ovoga pragmemma češći je pejorativni pragmem *draga moja/ dragi moj*, nije to tako), no tada se ironično značenje čuje u glasu i vidi u gestama klimanja glavom lijevo-desno.

Neke od umilnih oblika navodi K. Pisarkowa u svojoj zanimljivoj knjizi "Sintaksa telefonskog razgovora". Ovakve pragmele ona naziva konativnim kontinuirajućim signalima kojima govornik "podgrijava" kanal, tj. održava komunikaciju. Takvi se signali izražavaju na tri načina: a) vokativima ili nominativima vlastitih imena s oblicima od milja (*Bimbuś, Bimbusiu*); b) vokativom ili nominativom općih imenica umjesto sugovornikova imena (*kochanie, bracie, kotku ...*); c) glagolima u drugoj osobi jednine (*śłuchaj, posłuchaj, wiesz, rozumiesz, widzisz, popatrz*) uz koje se može dodati i adresativni vokativ (Pisarkowa 1975.: 20-25).

3.1.1. Pragmemi srca

Adresativne pragmele koje ovdje analiziramo mogli bismo uključiti u signale koje Pisarkowa navodi pod b). To su već spomenuti oblici: *srce, srce moje* koje rabimo u obraćanju dragoj nam osobi iz ljubavi ili nježnosti pa kažemo da oni u govoru imaju hipokorističnu adresativnu funkciju. Rabe se samo među prijateljima te u odnosu starijih prema djeci. Mogu u hrvatskom jeziku rjeđe imati i deminutivne, pa i dijalektalne oblike: *srdašce; srčekó*.

U poljskom razgovornom jeziku vrlo se rijetko može čuti obraćanje s ovom općom imenicom. Adresativan može biti hipokoristik *serduszeko*, ali mnogo rjeđe je u uporabi nego u hrvatskome (nismo ga naime u toj uporabi našli ni u jednom od pregledanih rječnika poljskog jezika, čak ni u onima koji uzimaju leksik iz govornoga jezika, ali je npr. zabilježeno u TV noveli «Klan» 18. rujna 2007. godine, gdje stariji novopečeni muž kaže svojoj starijoj supruzi:

«Zrobiłem Ci herbaty, *serduszko!*»). Takva se uporaba može tretirati kao individualan okazionalizam ili kolokvijalizam. U poljskom jeziku česte su druge sastavnice u adresativnom značenju, npr. adresativni pragmemi fito-emotiva (*ździebelko* – travčica) i zoo-emotiva (*ptaszyno, żabko, małpeczko* – ptičice, žabice, majmunčiću) (Pintarić, 2002.) ili adresativni pragmemi nebeskih tijela (*ślonko, słoneczko* – sunašce) (usp. A. Hrnjak, 2008.).

Sljedeće preneseno značenje pragmea *srce* usko je povezano s *umom* kao sa svojim antonimom. Tako se nekadašnja čitanka za hrvatski jezik zvala "Plodovi srca i uma", gdje je srce na prvome mjestu i simbolizira emotivnu stranu čovjekova stvaralaštva, a um njegovu kognitivnu stranu. Sociopsiholog Robert Abelson opoziciju *emocije – kognicije* izražava slikovito topline pa su kognicije hladne (usp. *hladnokrvno ponašanje vs. emocionalno ponašanje*), a suprotne su im «vruće» percepcije koje se odnose na emocije (prema LeDoux 2000:44). D. Evans u opoziciju stavlja glavu i srce (Evans, 2002:125), a povezuje emocije i pamćenje, tvrdeći da pozitivne emocije i dobra atmosfera utječu na povećanu sposobnost ljudskoga pamćenja (ibidem:129). Drugi opet autori emotivnoj sferi pripisuju intuitivnost, nesvjesnost, za razliku od kognitivne sfere u kojoj informacije pretvaramo svjesno (LeDoux, 2000.:44/45). U novije vrijeme, kaže LeDoux, "ponovno se povezuju spoznaje i emocije. U razumu se sastaju misli i emocije pa se ne može zadovoljavajuće istraživati jedne bez uključivanja drugih." (ibidem:45).

Iz svega možemo zaključiti da je adresativni pragmem *srce* u hrvatskome jeziku frekventan u svakodnevnom obraćanju dragim osobama, dok se u poljskome susreće vrlo rijetko kao adresativ, i to u umanjenom obliku (*serduszko*). Rjeđe adresativ *srce moje* može imati i pejorativnu funkciju kad iza njega slijedi negativan sadržaj.

3.1.2. Pragmafrazemi srca

Kakva značenja mogu imati pragmafrazemi sa sastavnicom *srce*, pokazat će nam sljedeća analiza.

Pragmafrazemi sa sastavnicom srca ubrajaju se u somatske frazeme ako srce shvatimo u prvom njegovom značenju, tj. kao organ ljudskoga tijela. Međutim, u pragmafrazemima srce svakako dobiva nova, prenesena, emotivna značenja kao sjedište emocija koje su odgovorne za čovjekovo ponašanje. Budući da su najčešće emotivne reakcije pozitivne (sreća, radost, ugodno iznenađenje) ili negativne (nesreća, žalost, neugodno iznenađenje), čini se da ćemo imati dvije glavne skupine analiziranih pragmafrazema – emotiva. Problem predstavljaju tzv. neutralne emocije. Mogu li se one svrstati u pozitivne ili

negativne pojave ili pak moramo oformiti novu skupinu za takve pragmafrazeme? Naime, neutralne se emocije mogu katkada doživljavati i negativno, jer u komunikaciji neutralnost nije dobro primljena, budući da se shvaća kao izostanak emocije, bezosjećajnost i nevoljkost, što se može tumačiti kao nenaklonjenost drugom komunikatoru.

Zato što je srce u svom izravnom značenju tako važan, središnji organ, možemo pretpostaviti da će i pragmafrazema s pozitivnim značenjem biti više od onih negativnoga značenja. Zato ćemo podjelu početi prvo od pozitivnih pragmafrazema sa sastavnicom *srce*.

Primjere smo uspoređivali u dva frazeološka rječnika poljskoga jezika: Słownik Frazeologiczny Współczesnej Polszczyzny (SFWP) koji ima samo 8 frazema sa sastavnicom *srce* te Wielki Słownik Frazeologiczny Języka Polskiego (WSFJP) koji bilježi najviše, čak 173 frazema. Osim ovih frazeoloških rječnika, Uniwersalny Słownik Języka Polskiego (USJP) ima 80 frazema koji su svrstani u 11 značenjskih cjelina. Ostali rječnici koje smo konzultirali (*Polszczyzna jaką znamy* i *Słownik Polszczyzny Potocznej*) nemaju leksema ni frazema *srca*.

3.1.2.1. Pozitivni pragmafrazemi sa sastavnicom *srce*

Ovi pragmafrazemi pokazuju pozitivne emocije, dobre vibracije, zadovoljstvo, smirenost, ugodno raspoloženje, ljubav i moralne vrijednosti kao što su: hrabrost, iskrenost, darežljivost, bliskost, prijateljstvo. Jedan način klasifikacije čine takva semantička polja, tj. semantički kriterij podjele pragmafrazema.

Drugi kriterij podjele čini stupnjevito pojačavanje ili smanjivanje emocije. Takve smo pragmafrazeme nazvali *kvantitativnima* (*od sveg srca – z calego serca, sa srcem – z biciem serca* = strasno, rado, s voljom).

Treći tip pragmafrazema čine oni koji pokazuju karakterne osobine (*hrobre, czule, otwarte, gorące, złote serce – hrabro, osjećajno, otvoreno, strasno srce*).

Komunikativni odnos pokazuju *interni pragmafrazemi* (osjećaj skrivan u sebi: *sluchać głosu serca – słuchać głos swoga srca, serce komuś taje – netko se rastapa od miline*), *eksterni pragmafrazemi* (osjećaj pokazivan prema drugoj osobi ili stvari: *przyciskać kogoś do serca – privijati/privinuti koga na srce; okazywać serce – biti srdacan, pokazivati osjećaje; mieć serce dla kogoś/ do czegoś – imati srca prema komu, za koga, za što*), *impresivni pragmafrazemi* (utjecaj recipijenta na govornika: *przypaść komuś do serca – svidjeti se, dopasti se komu*) i *inicijativni pragmafrazemi* ili *bihevioralni pragmafrazemi*

(potiču na određeno ponašanje: *ku pokrzepieniu serc* – za ohrabrenje, *podbijać czyjeś serce* – osvajati čije srce).

Kao poseban tip izdvojili smo intuitivne ili *profetske pragmafrazeme* koji iskazuju proročanske sadržaje, predosjećaj da će se nešto dogoditi (*serce komuś mówi, że ...*).

S formalne strane pragmafrazemi mogu biti i *antonimni* (Menac, 2007:77-83) pa se mogu uključiti u pozitivne i negativne, npr. *zečje srce* (kukavica) i *lavlje srce* (junak), *gołębie serce* (blagost, nježnost), *mężne serce* (čvrstoća, snaga, hrabrost, muževnost).

Neki pragmafrazemi ne mogu se svrstati samo u jednu skupinu, tj. mogu biti i pozitivni i negativni, ovisno o kontekstu u kojemu dolaze (npr. *bicie serca* – lupanje srca ovisno o situaciji može označavati uzbuđenost zbog lijepog doživljaja ili od straha).

Poseban kriterij omogućuje izdvajanje *gestovnih pragmafrazema*. Oni se s jedne strane izgovaraju zajedno s gestom ruke (npr. *ruku na serce*, *z ręką na sercu*) ili se gesta može i ne mora pokazivati, ali je njezin pokret sadržan u riječima (npr. *dati serce na dlamu*, *otvarati serce*; *nieść serce w rękę (na dłoni, otwierać serce)*).

a) Pragmatička polja pozitivnih pragmafrazema

Pragmafrazemi sa sastavnicom *srce* pokazuju niz značenja što smo ih razvrstali u pojedine pragmatičke krugove ili polja. Neka se polja mogu iskazati samo jednom riječju, dok smo niz pragmatičkih polja morali označavati bliskim riječima, npr. *zadowoljstwo*, *smirenost*, *radost* kao mješovite emocije, odnosno istim pragmafrazemom mogu se iskazivati ovakve tri slične emocije.

Izdvojili smo sljedeća pragmatička polja pozitivnih kvalitativnih pragmafrazema:

BLISKOST

- *(ktoś) bliski (czyjemuś) sercu* – drag srcu, privrastao srcu;

ISKRENOST, DOBROTA

- *chętne serce/ z chętnym sercem/ od serca* – od srca, otvorena srca (rado);
- *szczere serce* – otvoreno srce;
- *co na sercu, to /i/ na języku* – što na umu, to na drumu;
- *mieć serce jak na dłoni; imati/ prużati serce na dlanu;*
- *nieść serce w rękę (na dłoni)* – prużati serce na dlanu; *mieć otwarte serce* – biti otvorena srca, imati otvoreno srce;
- *otwierać komuś serce* – otvarati se pred kim, povjeravati se komu;

ZADOVOLJSTVO, SMIRENOST, RADOST

- *(komu jest) błogo/lekko na sercu* – komu je ugodno, odlanulo je komu, netko je smiren;
- *ciepło komuś koło serca* – *topło je* komu *oko srca*;
- *serce komuś rośnie* – netko se jako veseli;

LJUBAV, NJEŽNOST, OSJEĆAJNOST

- *czyjeś serce bije dla kogoś* – *čuje srce kuca* za koga;
- *mieć czule serce/ mieć serce z wosku* – *biti osjećajan*, (nježan);
- *coś łapie kogoś za serce* – nekomu *se srce otvara* zbog čega;
- *coś napelnia czyjeś serce* – nešto komu *ispunjava srce*;
- *coś rozpala czyjeś serce (serce kogoś)* – nešto *razgaljuje komu srce*;
- *ktoś/ coś bierze (chwyta, ujmuje) kogoś za serce* – nešto koga *dira u srce*;

DAREŽLJIVOST

- *dawać coś od serca* – *davati što od srca* (rado);
- *dawać coś komuś spod serca* – *davati nešto što je komu dragocjeno*;

STRPLJIVOST, DOBRA VOLJA

- *mieć serce dla kogoś* – *imati strpljenja i ljubavi* za koga;
- *mieć serce do czegoś* – *imati volje* za što, *rado što raditi*

SRDAČNOST

- *okazywać serce* – *biti srdačan, pokazivati osjećaje*;
- *prosto z serca* – *ravno iz srca*, srdačno;
- *pryciskać kogoś do serca* – *privijati koga na srce / na grudi, grliti koga*

PRIVRŽENOST, EMOTIVNA POVEZANOST

- *sercem być przy kimś* – *moje srce je uz koga*;

b) Kvantitativni pozitivni pragmafrazemi

Ovim se pragmafrazemima pokazuje snažan osjećaj, velika ljubav, volja, strast. U pozitivnim pragmafrazemima radi se uvijek o pojačanoj snazi osjećaja.

- *całym sercem* – *od sveg srca, iz sveg srca* (potpuno, snažno, obično vezano uz ljubav);
- *z całego serca* – *iz sveg srca, od sveg srca*;
- *coś leży komuś na sercu* – nešto komu *leži na srcu* (nekomu je stalo do čega, veliko značenje čega);

- *ile komuś serce / dusza zapagnie* – koliko (god) komu srce (duša) želi (zaželi, hoće) (koliko god mnogo ili jako se želi);
- *królowa / pani czyjegoś serca* – kraljica (odabranica) čijega srca (veliko značenje koga);
- *matczyne serce* – majčin(sk)o srce (nježnost, neograničena ljubav);
- *robić coś z biciem serca* – raditi što sa srcem (strasno, rado);
- *serce komuś taje (topnieje)* – netko se rastapa (velika radost);
- *wkładać w coś serce / dużo serca* – davati/ ulagati puno srca u što, raditi što s puno srca, zdušno što raditi;

c) *Pozitivni pragmafrazemi karaktera*

Ovi pragmafrazemi opisuju različite crte ljudskoga karaktera, kao što su: HRABROST, DOBROTA, SRDAČNOST, NEVINOST.

- *chobre serce* – hrabro/junačko srce (srčanost, hrabrost);
- *czyste serce / czystość serca* – nevino srce;
- *dobre serce (serduszek)* – dobro srce;
- *złote serce* – zlatno /dobro/ srce;
- *gorące serce* – topao čovjek;
- *ktoś o gorącym sercu* – čovjek dobra srca;
- *być dobrego serca* – biti dobra srca;
- *mieć /dobre/ serce* imati dobro srce.

d) *Inicijativni pozitivni pragmafrazemi: ekspresivni i impresivni*

To su pragmafrazemi kojima govornik djeluje na drugu osobu ili druga osoba djeluje na govornika, svjesno ili nesvjesno.

Inicijativni pragmafrazemi djelovanja na drugu osobu jesu npr. pragmafrazemi:

- *mieć klucz do czyjegoś serca* – imati ključ za čije srce/ do čijeg srca;
- *podbijać czyjeś serce (serca)* – osvajati čije srce (srca);
- *zdobywać czyjeś serce* – pridobivati koga, zadobivati čiju simpatiju;
- *serce przebite strzałą* (rysować, wycinać ...) – crtati srce probijeno strzelicom označuje pokazivanje emocije prema drugoj osobi preko crteža. Ovakve frazeme nazivamo **ekspresivnim inicijativnim** pragmafrazemima.

Sljedeći pragmafrazemi pokazuju kakvo je djelovanje druge osobe na govornika i to su **impresivni inicijativni** pragmafrazemi. Usporedimo sljedeće primjere:

- *czytać w czyimś sercu* – čitati (vidjeti) komu u očima, osjetiti čiju ljubav;
- *przypaść komuś do serca* – dopasti se / svidjeti se komu (slaganje u čemu);
- *ku pokrzepieniu serc* – za ohrabrenje (osjećati drugog čovjeka, tj. drugi čovjek svjesno ili nesvjesno djeluje na govornika).

Može se izdvojiti i *srce* kao aktivni inicijator osjećaja:

- *serce nie sluga ...* – *srcu se ne može naređivati*. Ovdje *srce* reprezentira čitavu osobu.

Srce može biti inicijator vrste ponašanja pa tako

- *sluchać głosu serca* – *slušaati glas <svoga> srca* – znači: postupati u skladu sa svojim osjećajima, tj. osjećaji potiču osobu na ponašanje.

Slični su pragmafrazemi:

- *głos / odruch serca*
- *iść za głosem serca* – *slušaati svoje srce*
- *kierować się głosem (odruchem) serca* – *slušaati glas svoga srca*.

e) Proročanski pozitivni (profetski, intuitivni) pragmafrazemi

Ovim se pragmafrazemima pokazuje intuitivna vjera osobe u buduću događaj. Osoba se nada da će se dogoditi nešto dobrog ili da će se nešto dobro završiti. Tako se može reći:

- *w głębi / w skrytości serca* – *u dubini duše* (s nadom u dobar završetak);
- *serce mówi, że ...* – *srce govori da...* (nada).

f) Gestovni pozitivni pragmafrazemi

Uz ove pragmafrazeme koristimo i geste ruke ili je ta gesta sadržana u iskazu dotičnoga pragmafrazema.

- *przyciskać kogoś do serca* – *privinuti koga na srce, zagrliti koga*;
- *nieść serce w rękę (na dłoni)* – *pružati srce na dlanu*;
- *z ręką na sercu* – *ruku na srce*.

Naveli smo 58 pozitivnih pragmafrazema prema različitim kriterijima.

3.1.2.2. Negativni pragmafrazemi sa sastavnicom srce

Ovi pragmafrazemi pokazuju emocije koje čovjeku ne donose dobro, kao npr. strah, ljutnja, neugodno iznenađenje. Iako ovih negativnih pragmafrazema ima dvostruko manje od pozitivnih, a mogli smo ih razvrstati po istim kriterijima. Najprije smo izdvojili pragmatička polja negativnih pragmafrazema.

a) Pragmatička polja negativnih pragmafrazema

Primjenjujući iste kriterije kao kod pozitivnih pragmafrazema, započeti ćemo s pragmatičkim poljima. I ovdje nije bilo moguće uvijek izdvojiti samo jednu emociju, jer npr. tuga donosi i psihičku bol, neugodno iznenađenje je istovremeno i stres, šok.

NEUGODNO IZNENAĐENJE, ŠOK

- *atak serca,*
- *dostać ataku serca z powodu kogoś/czegoś – srčani napadaj (dobiti zbog koga/čega;*

ŽALOST

- *boleść serca (w sercu) – bol srca*
- *rana serca – bol u srcu, rana na srcu (teška bol, tuga);*
- *boli kogoś serce – srce koga boli (žalost, jad);*
- *z bólem serca – u dubokoj boli;*
- *komuś krwawi (kamienieje, pęka) serce – srce komu krvari, srce je komu ranjeno;*
- *smutno komuś na sercu – tužno je komu pri srcu;*
- *ranić / skrwawić czyjeś serce – raniti čije srce;*
- *celować (godzić) w serce – pogađati koga u srce;*
- *łamać komuś serce – slamati komu srce;*
- *serce się komuś kraje (drze) – srce se komu cijepa;*
- *ugodzić kogoś w serce – ujesti koga za srce, nanijeti komu bol;*
- *(rozpacz, zazdrość itp.) szarpie serce – (tuga, jad) kida srce komu;*

ZABRINUTOST, POTIŠTENOST

- *brać (sobie) coś do serca – uzimati (sebi) što k srcu (biti zabrinut, brinuti se, bojati se);*
- *ciężko jest komuś na sercu – teško je komu pri / na srcu;*
- *coś cięży komuś na sercu – teško je komu na srcu;*
- *coś kłuje (kogoś) w serce – nešto koga pogađa u srce;*
- *coś przytłacza czyjeś serce – nešto pritišće koga*
- *coś kęsa serce – nešto koga ždere, netko se grize;*

OKRUTNOST, BEŠĆUTNOST

- *być bez serca (ktoś bez serca) – biti bez srca, nemati srca;*
- *kamienne serce – srce od kamena, tvrdo srce;*

- **mieć serce z kamienia (z głazu, jak głaz)** – imati srce od kamena, imati kameno srce;
- **serce zimne jak lód / zatwardziane serce** – biti kao santa leda imati ledeno (tvrdo) srce, biti tvrda srca

ZAVIST, JAL, LJUBOMORA

- **coś kąsa serce** – nešto koga ždere, netko se grize

STRAH

- **czyjeś serce truchleje** – netko se trese od straha
- **serce komuś skacze (podchodzi) do gardła** – srce je komu sišlo u pete / u gaće
- **serce w kimś zamarło** – netko je umro / (premro) od straha;
- **z drżeniem serca** – sa strahom u srcu, srce treperi od straha

IZGUBLJENOST, UZNEMIRENOST, POTRESENOST

- **skołatane serce** – zbunjeno srce, srce ne zna kuda bi

b) Kvantitativni negativni pragmafrazemi

Neki pragmafrazemi mogu označavati samo veliku emociju, što može biti pozitivno i negativno. No u većini se ipak može vidjeti negativna konotacija.

- **serce komuś mało nie pęknie (nie wyskoczy) gardłem / (przez gardło, z gardła)** – srce komu zamalo nije puklo / iskočilo (velika emocija);
- **ze ściśniętym sercem** – teška srca (nerado);
- **tracić serce dla kogoś, do czegoś** – prestajati voljeti koga, što (smanjivajuće) pozitivnih osjećaja)
- **ukrywać coś na dnie serca** – skrivati što u dnu srca (potiskivati neugodnu emociju, nastojati smanjiti negativnu emociju)

c) Negativni pragmafrazemi karaktera

To su isti pragmafrazemi koje smo svrstali u semantičko polje bezosjećajnosti. Kad je takav osjećaj trajan, on postaje osobina karaktera.

- **być bez serca, ktoś bez serca** – biti bez srca, nemati srca;
- **kamienne serce** – srce od kamena, tvrdo srce;
- **mieć serce z kamienia (z głazu, jak głaz)**, – imati srce od kamena, imati kameno (tvrdo) srce;

- *serce zimne jak lód* – hladna osoba, imati ledeno (tvrdo srce), biti kao santa leda;
- *zatwardziane serce* – biti tvrda srca;
- *zajęcze serce* – kukavičje (zečje) srce (u hrvatskome se ne rabi, ali je razumljiva metafora);
- *pogromca (pożeracz) serc <niewieścich>* – osvajač ženskih srdaca, žen-skar.

Izdvojili smo 26 negativnih pragmafrazema, što znači da je njih, prema našem očekivanju, nešto manje od pozitivnih pragmafrazema.

3.1.2.3. Ambivalentni pragmafrazemi

Moramo ovdje dodati i novu skupinu koju smo nazvali **ambivalentni pragmafrazemi**:

I ovi kontekstualno ovisni pragmafrazemi sa sastavnicom *srce* mogu biti pozitivni ili negativni. Tako velika strast, velika uzbuđenost može označavati pozitivnu emociju, ali može za čovjeka biti i pogubna.

- *mieć rozdarte serce* – imati podijeljene osjećaje (u hrvatskome nema sastavnice *srce* u pragmafrazemu);
- *bicie / lomot serca, z biciem serca, serce bije (wali)* – srce bije (tuče) (strah; uzbuđenost) – kucanje/ lupanje srca;
- *burza serca* – (velika strast);
- *nosić coś w sercu* – nositi što u srcu (proživljavanje čega, dobrog ili lošega);
- *poryw serca* – emotivni poriv (snažni osjećaji, bura osjećaja);
- *mieć rozdarte serce* – srce se komu razdire, netko ima podijeljene osjećaje;
- *w głębi serca* – u dubini duše (potisnuta emocija koja ovisno o okolini može imati i negativno značenje).

3.1.2.4. Antonimni pragmafrazemi sa sastavnicom srce

U ovoj smo skupini izdvojili pragmafrazeme karaktera koji se mogu ubrojiti u emotivno pozitivna ili negativna značenja, ovisno o riječi koja stoji uz sastavnicu *srce*. Drugu podskupinu antonimnih pragmafrazema čine priložni pragmafrazemi koji označuju da se nešto radi rado ili nerado, s lakoćom ili teško srca. Naziv ovome tipu frazema dala je A. Menac u svojoj najnovijoj knjizi *Hrvatska frazeologija* (2007).

a) *Pridjevni antonimni pragmafrazemi*

Njima se izriče čovjekov dobar ili loš karakter pomoću antonimnih pridjeva.

- *człowiek małego // wielkiego serca* – malodušan // velikodušan čovjek;
- *golebie serce // mężne serce* – golubinje srce (nježnost, blagost) // lavlje srce (čvrstoća, snaga, hrabrost, muževnost);
- *miękkie serce // twarde serce* – osjećajnost // bezosjećajnost (*meko // tvrdo srce*).

b) *Priložni antonimni pragmafrazemi*

Ovi se pragmafrazemi u hrvatskome jeziku mogu prevesti kao priložne oznake načina i povezani su s pozitivnim ili negativnim emotivnim odnosom prema radu (što označuje početni glagol *robić - raditi*):

- *robić coś z bijącym sercem // robić coś z ciężkim sercem* – *raditi što rado // raditi što nerado*.

U drugim antonimnim pragmafrazemima pozitivni dio prevodi se bez sastavnice *srce*, a negativni dio ima u hrvatskome istu sastavnicu kao i poljski:

- *robić coś z lekkim sercem // robić coś z ciężkim sercem* – *raditi što s lakoćom, bezbrižno // raditi što teška srca*

3.1.2.5. *Neekvivalentni pragmafrazemi sa sastavnicom srce*

Jedan od kriterija klasifikacije pragmafrazema jest i njihova ekvivalencija u dva promatrana jezika, odnosno njihova različitost koja se može odnositi na formu ili na značenje u pojedinom jeziku.

- polj. *mieć coś na sercu* – *imati što na brizi, (na umu)*;
- hrv. *imati što na srcu* – nešto koga muči. Ovaj se primjer može ubrojiti u negativne pragmafrazeme.

Postoje i oblici koji su specifični samo za jedan jezik, npr. u hrvatskome

- *srce je komu na mjestu* označuje zadovoljstvo i spada u emotivno pozitivne pragmafrazeme. Nema ga u poljskom jeziku u takvom obliku.

Među pragmafrazemima sa sastavnicom srca pronašli smo i nekoliko onih koji imaju tu sastavnicu u poljskom jeziku, a nemaju nje u hrvatskome prijevodu:

- *w głębi serca* – *u dubini duše*;
- *robić coś z lekkim sercem* – *raditi što s lakoćom, bezbrižno*;

- *poryw serca* – emotivni poriv;
- *burza serca* – velika strast, uzbuđenje;
- *skolatane serce* – zbunjenost, prestrašenost;
- *serce komuś taje (topnieje)* – netko se rastapa od miline;
- *tracić serce dla kogoś, do czegoś* – prestaje tko voljeti koga / što.

3.2. Ostali organi i pragmatička polja intraceptivnih pragmeta i pragmafrazema

Nociceptorima se osjeća rad unutarnjih organa i općeg stanja ljudskoga organizma, napose su to receptori za osjet boli (Krković 1980). U jeziku se, međutim, ovi difuzni osjeti iskazuju različitim organima i dijelovima tijela kojima se pokazuju i pragmatička polja osjećaja (emocija) kao što su opozicije radost – žalost, uгода – neugoda, zadovoljstvo – nezadovoljstvo te ponašanje (ljenčarenje, zabrinutost) ili fiziološke pojave (sitost, *sytość* – glad, *głód*; čežnja, *nostalgia* – oguglanost, apatija, *obojętność*; bezosjećajnost, *bezuczuciowość* – preosjetljivost, *nadpobudliwość*).

3.2.1. Negativni osjeti i osjećaji iskazani raznim organima

U opisima negativnih osjeta sudjeluju različiti unutarnji organi, a mogu se naći i dijelovi tijela. Npr. u *žalosti i zabrinutosti* stišću se unutarnji organi pa kažemo da osjećamo *kost (knedl) u grlu, stisak u želucu*. Od velike žalosti osoba se može *skameniti, ukočiti se*, u poljskom jeziku može se iskazati i sastavnicom *bol: zastygnąć z bólu*.

Aktiviraju se *suzne žlijezde* te iz njih izlazi tekućina koju nazivamo *suzama (lzy)*. Ista posljedica može se pojaviti u žalosti, ali i u radosti (*suze radosnice*). I *žlijezde slinovnice* luče slinu pa je sinonim za plač *slinjenje*.

Kad se osjećamo slomljeno, tužno, nesretno, žalosno ili očajno, to pokazuje i naše tijelo sljedećim pragmemima:

- *spuštanje glave,*
- *opuštanje mišića lica,*
- *pridržavanje glave i zakrivanje lica dlanovima,*
- *kretanje amo-tamo,*
- *ljuljanje glave obuhvaćene objema dlanovima,*
- *čupanje kose,*
- *grčenje,*
- *izlučivanje suza,*
- *izlučivanje sline kroz nos i usta.*

Slične vanjske kretnje radimo i kad nas nešto fizički boli. Ako **boli glava**, *masiramo sljepoočice, uzdišemo, plačemo, stišćemo glavu rukama, svijamo tijelo, grčimo se*. Ako nas **boli trbuh**, *masiramo ga, svijamo se u obliku zametka, uzdišemo, plačemo*, ovisno o jačini bolova.

Isto tako kad smo **zabrinuti**, ponašamo se slično: osim *smrknutošću (koncentracija)*, zabrinutost pokazujemo *dizanjem obrva, zatvaranjem očiju, nervoznim kretnjama, hodom amo-tamo, uzdasima, lamentacijom i plačem*.

Paralingvistički pragmemi žalosti izražavaju se **glasovno**:

- *jecanje,*
- *uzdisanje,*
- *plakanje,*
- *ridanje,*
- *vikanje kroz plač,*
- *govor kroz plač.*

Pragmafrazemi u **žalosti** iskazuju se opisom različitih psihičkih stanja pomoću tjelesnih organa ili osjeta pa se oni mogu ubrojiti i u somatske frazeme:

- *stala je komu kost u grlu; kość w czyimś gardle stanęła*
- *osjećati knedl u grlu,*
- *osjećati kamen u želucu,*
- *kida se (puca) srce komu; serce se komuś kraje.*

GLAD je negativan osjećaj koji izaziva nervozu. Unutrašnjost nam se buni zvukovima:

- *krulji komu u crijevima (u želucu) – kiszki komuś marsza grają.*

Osjećaj LJUTNJE I BIJESA ubraja se u neugodne osjete, što se vidi u mimici lica i općem ponašanju tijela, ali se može iskazivati i jezično pomoću unutarnjih organa.

Negativan osjećaj LJUTNJE, UŽASAVANJA, NERVOZE vidi se u sljedećim pragmafrazemima:

- *żeludac se komu okreće, netko osjeća kamen u želucu; coś komuś utkwilo (leży) w żołądku*
- *utroba je komu uzavrela; bebecy (wnętrznosci) się komuś przewracają*
- *mozak je komu uzavro; ktoś upadł na mózg*
- *krv je komu uzavrela; krew się komuś burzy, krew komuś wrze*
- *ide mi (komu) tko na jetra (na żyłce); ktoś działa komuś na nerwy – netko je komu dosadan pa ga to ljuti;*
- *netko je pun żući – ktoś pelen goryczy – netko je ozlojeđen.*

Poljski pragmafrazemi osim navedenih uključuju još i sastavnice *crijeva* i *živce*:

- *kiszki się komuś przewracają* – *utroba se komu okreće od užasa, ljutnje i sl.*;
- *ktoś gra komuś na nerwy* – *netko ide komu na živce (na jetra), netko nervira koga*;
- *nerwy w kimś grają (dygocą, drżą)* – *netko se sav tresse od ljutnje (bijesa)*;
- *nerwy odmówiły komuś posłuszeństwa* – *živci su komu otkazali*;
- *być klębkiem nerwów* – *kipjeti od bijesa; biti strašno ljutit*;
- *wątroba się burzy komuś (w kimś)* – *utroba se komu okreće, u nekome raste bijes*;
- *coś komuś pada (padło) na wątrobę* – *nešto koga muči*;
- *mieć coś na wątrobę* (iron. *na wątróbce*) – *biti uznemiren, ljutiti se, biti pun žući*;
- *(po)psuć komuś (sobie) wątrobę* – *iznervirati se*.

S jetrima su povezane i dvije poljske eufemistične psovke u kojima se jetra pojavljuju umjesto vraga: *Niech to wątroba weźmie! Niech go (cię) wątroba zabol!*

Osim *želuca, jetara, živaca* i *krvi* u poljskom se pojavljuje i sastavnica *utroba*:

- *bebechy (wnętrzości) się komuś przewracają*, što se u hrvatskome iskazuje *želudac se komu okreće* – *netko je jako iznerviran i ljutit*. Ovaj hrvatski pragmafrazem izriče još i *gađenje*.

Kad komu *dosadujemo*, u njemu izazivamo *bijes*. Na poljskom se rabi sastavnica *brzuch*, a u hrvatskome *mozak*.

- *wiercić komuś dziurę w brzuchu* – *bušiti (kljucati) koga u zdrav mozak*.

Posljedica ljutnje može biti *žgaravica (zgaga)* i *ćir na želucu (wrzody)*. Ovi medicinski nazivi bolesti mogu se uporabiti za nazivanje dosadne osobe koja nas nervira.

- Tako se za *dosadnjakovića* može na poljskom može reći da je *zgaga*, a na hrvatskome to je :
- *netko od koga se može dobiti ćir na želucu*.

Kao što vidimo, bijes se metaforično iskazuje unutarnjim organima, ali i živcima i krvlju. Ove negativne emocije uspoređuju se u hrvatskom jeziku s

vrijanjem tekućine, prekretanjem želuca, kamenom u želucu, a u poljskome s *izokretanjem crijeva* ili *podrhtavanjem* uslijed nervoze.

Ako želimo da se netko **prestane nervirati**, kažemo:

- *neka te za to ne boli glava – niech cię o to głowa nie boli*. Ovim pragmafrazemom prelazimo na drugi tip frazema kojim se drugu osobu tješi, umanjuje joj se zebnja ili strah pragmafrazemom bez sastavnice organa:

- *ne boj se* (polj. *nie bój żaby*), *budi bez brige* (*nie martw się*).

BOL je neugodan osjet (emotivno negativan), doživljava se nociceptorima (receptorima za osjet boli). Bol se dijeli na fizičku i psihičku. U hrvatskom jeziku gramatički je muškog i ženskog roda, u poljskom je to imenica koja završava suglasnikom, ali dobiva samo muški gramatički rod (*ból*). Psihički oblik doživljavanja i izražavanja boli po intenzitetu je sličan fizičkoj boli, ali se naziva *patnjom*, *trpljenjem* (iz grč. *patein* = trpjeti). *Strpljenje* (*cierpliwość*) označuje da smo u mogućnosti ustrajno podnositi trpljenje, patnju i u oba jezika ima etimološki isti korijen (*trp-*; *cierp-*).

S. Skorupka razlikuje *ból dotkliwy* (*jaka bol*), *gwałtowny* (*nagla bol*), *nieznośny* (*nesnosna bol*), *ostrzy* (*oštra bol*), *piekący* (*bol koja peče*), *przejmujący* (*zabrinjavajuća bol*), *silny* (*jaka bol*), *straszny* (*strašna bol*), *strzykający* (*reška bol*), *szarpący* (*razdiruća bol*), *wyraźny* (*izrazita bol*), *nie do wytrzymania* (*neizdrživa bol*).

U oba jezika **fizička bol** može se povezati s pucanjem glave:

- *głowa komus pęka z bólu*), a psihička se bol izražava s pucanjem srca
- *serce komus pęka / kraje się z bólu – serce se komu cijepa od boli*.

Fizičku ili psihičku bol može se komu zadati (*zadać komus ból*), a psihičku bol možemo s kim podijeliti da mu se olakša žalost: *dzielić z kimś ból*. Obje vrste boli mogu se ublažiti (*ukoić, uśmierzyć, złagodzić komus ból*).

Netko *se* može *grčiti od boli/bola*, što se u poljskom jeziku iskazuje pomoću grčenja utrobe (*ból targa wewnątrzności*), pri čemu bol postaje aktivni činitelj koji djeluje na organizam, dok se u hrvatskom to izriče povratnim glagolom stanja.

- *čovjek se grči od bolova*.

Personifikacija boli iskazuje se u poljskom jeziku i glagolima: *ból chwytą* (*hvata*), *dojmuje* (*zahvaća*), *dokucza* (*dosađuje*), *dolega* (*smeta*), *dopieka* (*muči*), *dławi* (*guši*), *drećzy* (*gnjavi*), *łapie* (*hvata*), *nie ustaje* (*ne prestaje*),

nurtuje (vrta), przejmuję (nervira), przesywa (prelazi), szarpie (razdire), trapi kogoś (muči).

Pragmafrazem *niech cię o to głowa nie boli* pokazuje da se i glagolom *boljeti* može iskazivati briga, nervoza, a to opet povezuje pragmafrazeme *boli* s pragmafrazemima *ljutnje*. Isto tako govori se: *serce mnie boli, dusza mnie boli* (*srce, duša koga boli*) – što ove pragmafrazeme povezuje sa žalošću.

Odbijanje ili rastanak u poljskom se jeziku može eufemistično iskazati priložnim kvantitativnim izrazom: z *bólem serca*, a u hrvatskom se to prevodi: *s velikim žaljenjem, jako nam (mi) je žao, teško komu pada* što...

Priložni pragmem *do bólu* također označuje veliku količinu emocije: npr. *szczery do bólu* prevodimo kao *nesnosno iskren, iskren do bola*.

Osim imenice *ból* u poljskom jeziku postoji i imenica *boleść* koja ima više značenja: bolest, boleština, oboljenje; trpljenje, slabost; boljetica, bolna točka, rana na srcu.

- *boleść duszy, serca – rana na duši* (na srcu);
- *krzyk (jęk) boleści – bolan krik*;
- *ktoś od siedmiu boleści – netko slabašan*;
- *być jak posąg boleści – otupiti (odrveniti) od boli*;
- *stać jak posąg boleści – biti shrvan od boli*;
- *słowa pełne boleści – bolne riječi, riječi koje zadaju bol*;
- *wię się w boleściach – svijati se (grčiti se) od <fizičkih> bolova*.

Posebna je i pragmatična imenica *bolączka – bolna točka*. Ona se povezuje s pragmemima *nerviranja*, s problemima koji nam zadaju brigu.

Poljski glagol *ubolewać* – u korijenu sadrži riječ *bol*, a znači suosjećanje u žalosti i nezadovoljstvo s kim ili čijim postupcima. Glagolski pridjev *bolejący* iskazuje osobu koja pokazuje žalost i trpljenje. Potonje dvije vrste riječi povezane su s emocijom žalosti i trpljenja *boli*.

Kada se svi ovi raznoliki oblici *boli* i patnje pokušaju svesti na zajednički nazivnik, postaje jasno da je njihova bit u nemoći uspješnog nadmašivanja vanjskih uzroka koji su jači od čovjekovih moći da te negativne utjecaje svlada ili barem neutralizira.

3.2.2. Pozitivni osjeti i osjećaji iskazani raznim organima

RADOST I UGODU osjećamo kad smo dobro raspoloženi, sretni, veseli. To nam omogućuju žlijezde koje proizvode različite «dobre» hormone (adrenalin, serotonin itd.).

Osjet uzgona (podizanja adrenalina, uznošenja) iskazuje se starom riječju koja je ista u poljskom i u hrvatskom jeziku: *radość / radost*. Prilog *rado* označuje dobrohotnost, želju za pružanjem pomoći. U poljskom jeziku ovaj prilog nije povezan s radošću, nego sa željom (*chętnie*), a iz toga se izvode *chęć* i *ochota*. Sinonim radosti u hrvatskom jeziku je *veselje*.

Skorupka navodi sljedeće **kolokate radosti**: *bezgraniczna, beztroska, błoga, doskonała, dziecinna, dzika, głęboka, gwałtowna, najwyższa, niebiańska, niesklamana, niesłychana, niewymowna, niezmaczona, niezmierna, oszałamiąca, ożywcza, wewnętrzna, żywiołowa radość*, zatim *radość czego* ili *z czego*, nadalje – *radość istnienia, uczuć, życia*.

Postoje *chwile, łzy, objawy, okrzyki, oznaki radości* ili *dreszcz, fala, nadmiar, szal, szczyt, uśmiech, wybuch radości*. *Radość* se može izazivati, buditi (*budzić, sprawić*), *radością dzielimy się, poimy się, tryskamy* (*radost możemy podijelity s drugim, skacemo od radosti, napajamo se radošću, prštimo od radosti*).

Od radosti možemo *blistati, sjati, isijavati* (*błyszczeć, jaśnieć, jarzyć się, promieniować radością / z radości*), čime se opisuje stanje organizma pri uzgonu i laganoj napetosti mišića. U poljskom jeziku od radosti se može i *kipjeti* (*kipieć z radości / radością*), što u hrvatskome označava negativan osjećaj (*kipi se od bijesa*).

Radost možemo osjećati u sebi pasivno (*doznawać, doświadczać*). Radost nas može ispunjavati ili osvjetljavati (*radość przepelnia, opromienienia*).

U poljskom jeziku radost nas može razdirati (*rozpierać, rozsadzać*), može rasti, trajati i nestajati (*radość rośnie, wzrasta, trwa, znika*), može eksplodirati (*radość wybucha*). Tada je ona personificirana, aktivna.

Radost možemo činiti, pokazivati drugomu, opajati njome (*sprawić komus radość, napawać kogoś radością, okazywać, wyrażać radość*) ili ju dijeliti s drugim (*dzielić, podzielać* *czyjaś radość, podzielać się radością z kimś*) i tada smo mi aktivni u stvaranju radosti.

Međutim, radost možemo komu i pokvariti (*zatruiwać, zamącać, hamować* *czyjaś radość*) i tada također aktivno djelujemo na stvaranje negativne emocije u drugoj osobi.

U poljskom jeziku postoji šaljiva izreka *starość nie radość* (doslovno: starost nije radost) te poslovice *obietanki cacanki, a głupiemu radość* (doslovno: pusta su obećanja radost za glupana, *obećanje – ludom radovanje*).

ZADOVOLJSTVO može imati različite pragmeme **ugode**.

Ugoda sitosti izražava se gestom *glađenja trbuha*, što se na poljskom iskazuje sljedećim pragmafrazemima:

- *poklepać się po żołądku – pogladiti se po trbuhu.*
- *dogadzać brzuchowi – ugađati trbuhu.*
- *napchać (zapchać) czymś <sobie> brzuch – napuniti čime trbuh.*

Ugoda ljenčarenja na poljskom se iskazuje pragmafrazemom:

- *leżeć do góry brzuchem – dići sve četiri u zrak;*
- *pluć i lapać – ništa ne raditi, besposličariti;*
- *dogadzać sobie* može se na hrvatski prevesti kao *ugađati sebi*, što u oba jezika ima zajednički korijen ugone;
- *użivanje (użitek)* također je osjećaj ugone. Uživamo u čemu (u jelu, stvaranju, piću, ljenčarenju, odmaranju itd.). U poljskom jeziku ne postoji riječ za *użivanje*, što ne znači da Poljaci ne znaju uživati. Iskazuju to na druge načine, drugim leksemima i frazemima: *czują się świetnie (doskonale), mieć przyjemność, mieć pociechę, rozkoszować się.*

3.3. Doživljaj vremena iskazan u jeziku (temporalni pragmem i pragmafrazemi)*

Za razliku od prostora koji vidimo, vrijeme je svjesno neuhvatljiv osjet koji se nalazi u bazalnoj gangliji moždanoga centra. Zato smo jezične izričaje vremena svrstali u intraceptivne oblike. No mora nam biti jasno da je naša neurofiziologija osjeta jedno, a nazivi osjeta iskazani jezikom nešto sasvim drugo. To je naglasila i A. Wierzbicka (1999) kad je opisivala boje. „Ljudska konceptualizacija boja koja se iskazuje u jeziku može biti ograničena neurofiziologijom vida, ali se nju ne može ni opisati niti objasniti pomoću neurofiziologije.“ (str. 449). Slično je i s osjetima. Imamo u mozgu sve centre pomoću kojih osjete doživljujemo, ali se u jeziku oni imenuju arbitranim znakovima, simbolima. Tako se vrijeme izriče najčešće prilozima, ali i drugim vrstama riječi kao što su zamjenice, imenice s prijedlozima, čak i pomoću nekih brojeva te na poseban način i glagolom. Sve te vrste riječi imaju zajedničku sintaktičku funkciju priložne oznake (polj. *okolicznik*) koja je povezana s predikatom.

* Članak "Temporalni pragmemi u komunikaciji" bio je kao referat oglašen 2002., a tiskan u Zborniku radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa "Riječki filološki dani" br 5, Rijeka 2004., str. 429-438. za ovu knjigu izmjenjen je i dopunjen.

Naše spoznajno vrijeme vrlo je romantična kategorija jer se mjeri otkucajima ljudskoga srca. Taj je otkucaj naime jednak jednoj sekundi, a s njim je povezan i naš govor jer bez otkucaja srca ne bismo ni disali. Udisaj i izdisaj uzburkavaju zrak i stvaraju silu koja potiče zvučne valove na titranje i omogućuje nam uz ostale govorne organe izražavanje glasom. Emotivnost uzrokuje brži rad srca, a to se odražava na brže disanje, što rezultira isprekidanim govorom. Ako dišemo sporo, glas nam je treperav jer mu treba više vremena da iziđe iz usne šupljine. Takav glas odaje tužnu, uplakanu ili slabašnu, bolesnu i stariju osobu. Zato ne čudi da je vrijeme ujedno i odraz našega emotivnoga, zdravstvenoga i starosnog stanja.

Sam govor označuje nizanje izgovorenih riječi u vremenu pa kažemo da je govor temporalan i linearan niz govornih jedinica. Kako su te temporalne govorne jedinice i emotivno obilježene, to ih možemo nazvati *pragmemima*.

Prostor se doživljuje okom pa ga je čovjek prije spoznao i osvojio mjerama. A što je s vremenom? Kada je kategorija vremena osviještena i jezično opisana? Tek s osvajanjem verbalne komunikacije koja je ovisna o tijeku u vremenu. Po uzoru na ovladavanje prostornim odnosima *ispred-iza*, *iznad-ispod* i *desno-lijeva*, čovjek je uvidio da postoje vremenski odnosi: *prije*, *sada* i *poslije*, tj. prošlost, sadašnjost i budućnost; *prethodno*, *naknadno*; *ranije*, *u/na vrijeme*, *kasnije*; *brzo*, *polako*; *trajno*, *privremeno*, *povremeno*. To se odrazilo i u gramatici glagolskih vremena.

Osim što postoji izvanjezično vrijeme koje se dijeli na astronomsko (smjena godišnjih doba) i kalendarsko (mjerljivo dogovorenim jedinicama: sekundama, minutama, satima, danima, mjesecima i godinama), G. A. Zolotova je predložila četiri različita razumijevanja vremena. Prema njoj tako postoji: 1) objektivno, fizičko, prirodno vrijeme izvan jezika; 2) vrijeme u jeziku kao „višelinijski“ skup predikata podređen govornom subjektu u smislu prethodnosti, istovremenosti i naknadnosti; 3) individualno, perceptivno vrijeme govornika koji vrijeme može doživjeti ubrzano, usporeno ili uopćeno i 4) vrijeme recipijenta, slušatelja koje mu programira govornik (Zolotova 2002:11).

Da bismo mogli izdvojiti temporalne pragme, moramo shvatiti vrijeme istovremeno kao nadređen pojam i kao kriterij za opisivanje jezične vremenskosti.

Danilo Pejović filozofski pokušava opisati vrijeme kao „dimenziju slijeda bića jednog nakon drugog, bivanja stvari u promjeni njihova nastajanja i nestajanja. U svom opstanku biće biva i neprestano uzima nove likove, teži spram onoga što još nije bilo – budućnosti, ali čim ju u trenu dostigne, istodobno

prestiže sadašnjost i ostavlja ju u prošlosti /.../. U 20. stoljeću fizikalni pojam vremena korigiran je općom specijalnom teorijom relativnosti Einsteina te u modelu četverodimenzionalnog prostora Minkovskog nema više apsolutne istodobnosti i vrijeme je svedeno na četvrtu dimenziju prostora“ (Filipović 1984:353). Dakle, vrijeme se definira pomoću kretanja u prostoru. Brzina je mjera toga kretanja. Entiteti koje vidimo kao statične, imaju niže brzine no što ih mi možemo uočiti, a vrijeme ima najveću brzinu kretanja, brzinu svjetlosti.

Mi vrijeme doživljujemo kao promjene. One mogu biti ciklične, kao npr. izmjena godišnjih doba. Otuda i etimologija riječi *vrijeme*: od *wert, što znači *vrjeti*. (Gluhak 1993:685). Dok je zemaljsko vrijeme mjerljivo okretanjem Zemlje oko svoje osi i oko sunca, svemirsko vrijeme je apsolutno vrijeme kojemu, kao ni svemiru, ne možemo spoznati početak ni kraj. U nekim indoeuropskim jezicima, kako navodi Gluhak, ista riječ *wert označavala je i put, a to je linearno prolaženje prostorom u određenom vremenskom razmaku. Tako je vrijeme usko povezano s prostorom pa ne čudi definicija vremena kao četvrte dimenzije prostora.

U jeziku postoje različiti vremenski odnosi koji dobivaju svoje obilježavatelje. Jedno je realno i mjerljivo vrijeme dogovoreno kalendarskim jedinicama, a drugo je pragmatično vrijeme povezano s govornom situacijom, različito za govornika i za recipijenta. Postoji **gramatičko vrijeme** koje slavenski jezici iskazuju u glagolskim oblicima, zatim **kulturološko vrijeme** kojim raspolažu ljudi u zajednici povezanoj običajima u kulturi s jedinicama – kulturemima kao posebnom vrstom pragmema, **pragmatično vrijeme** u komunikaciji te **semantičko vrijeme** koje se iskazuje priložima i priložnim oznakama.

Kako je teklo ujezičavanje takvih različitih vremenskih odnosa? Aristotel je prvi definirao vrijeme kao mjeru kretanja prema onome što je bilo ranije i što će biti kasnije. Ovo objektivno izvanjezično vrijeme kao kontinuirani niz točaka, gdje svaka zgoda u svako doba ima svoje određeno mjesto, tvori osnovu fizikalnog istraživanja vremena. Unutar njega sve se može mjeriti ako se u istom sustavu koordinata unaprijed odrede dimenzije, početna i završna točka niza (usp. Filipović 1984:23).

Vrijeme je povezano s brzinom, prolaznošću i kretanjem entiteta u prostoru. Zato se ono koristi u gramatici prvenstveno u glagolima koji su dinamična kategorija. Poljski se glagol zato i zove *czasownik* (polj. *czas* u hrvatskome znači *vrijeme*, dok je hrv. *čas* aprokismata, homonim poljskomu). Prvotno značenje riječi *čas* bilo je: „ograničen odsječak vremena“ (Gluhak:172), sa sinonimima: *tren*, *trenutak*, *hip*. On je povezan s brzim kretanjem, hitanjem,

žurbom pa su iskazi: *žurim se, nemam vremena, u stisci sam s vremenom* (polj. *spieszę się, nie mam czasu, czas kogo nagli*) osnovni vremenski pragmemi koji u komunikaciji nisu povezani s izbrojivim vremenom, nego s nervoznim stanjem prezaposlenoga čovjeka koji ima malo vremena da posao završi.

Temporalni pragmemi mogu imati različite leksemске i frazemske oblike iskazivanja vremena.

3.3.1. Pragmemi i pragmafrazemi iskazani realnim (mjerljivim) vremenskim komponentama

Realno mjerljivo vrijeme sa svojim jedinicama može poslužiti za formiranje pragmeма i pragmafrazema u kojima ti vremenski leksemi dobivaju emotivno, a ne realno značenje. Razlikujemo tako pragmeма s mjerljivom vremenskom komponentom iskazane kalendarskim vremenom obilježenim većim jedinicama: danima, mjesecima, godinama, stoljećima, tisućljećima s jedne strane te sekundama, minutama i satima kao manjim jedinicama s druge strane. Sat se u hrvatskom jeziku može podijeliti na polovine i četvrtine (npr. *četvrt, pol, tričetvrt osam*), dok se u poljskome dijeli na polovine (*wpół do ósmej* = pola osam), a četvrtine se izriču brojem (*piętnaście po wpół do ósmej, za piętnaście ósma; piętnaście po ósmej*). Da bi ovi kulturološki određeni nazivi za dijelove sata postali pragmemi, treba im dodati emotivne situacijske parametre. Kada npr. kažemo *samo sekundu (minutu)*, izražavamo se mjernim jedinicama vremena, ali ne mislimo doslovno na mjerljivo vrijeme od jedne ili od šezdeset sekunda. Pragmafrazem *samo minutu molim* pokazuje da će radnja koju vršimo potrajati pa primatelj treba imati strpljenja i pričekati da se ona završi. Kad smo npr. kod zubara koji nam buši svrdlom po zubu i počinje nas boljeti, on može reći *samo još sekundicu (izdržite)*. Ako se radi npr. o ispitaniku koji se ne može sjetiti odgovora, on može reći: *samo sekundu (da se sjetim ...)*. Poljski pragmem u deminutivnom obliku *sekundkę, sekundeczkę* u poljskom jeziku ukazuje na govornikovu želju da recipijent strpljivo pričekava jer radnja neće dugo trajati. U hrvatskome se to može prevesti prilogom nemjerljiva vremena kao: *sad ću ja, samo što nisam*. Tako vidimo da je vrijeme povezano s ponašanjem u raznim kulturama pa temporalni pragmemi postaju kulturemi. U ruskoj kulturi postoji kulturem *posedim minutočku* kojim se označuje trenutak koncentracije prije puta da se smireno promisli je li se što zaboravilo te da se psihički pripremi za promjenu prostora.

Temporalni pragmemi mogu imati i oblike sata, dana, noći, godina, naročito kad se redupliciraju ili rabe u množini, ali tada nemaju značenje

realnoga vremena: *čekati satima i satima, potrošiti godine i godine, razmišljati danima, raditi danju i noću, misliti o čemu dan na dan, vrijediti i dandanas, prolazi dan za danom, čitati za dugih večeri, dolaziti u sitne (kasne) sate* (polj. *czekać godzinami, spędzić lata, pracować dniami i nocami, myśleć o czymś dzień w dzień, warte po dziś dzień, leci dzień po dniu, przychodzić w późną (w białą) godzinę*). Za razliku od prethodnih kratkotrajnih pragmemata, ovi primjeri pokazuju individualni osjećaj duljenja vremena, dugog trajanja nekog događaja i takvo vrijeme ima negativno obilježje otezanja, dosade, mukotrpnog provođenja vremena uza što itd. Takav individualan osjećaj vremena iskazuje se u hrvatskome jeziku ponavljanjem (*danima i satima, godinama, godine i godine*), a u poljskom instrumentalom množine (*dniami, godzinami, latami*). I u hrvatskome se može ponavljanje čega iskazati instrumentalom (*godinama, satima, mjesecima*). Ove se vremenske jedinice ne shvaćaju doslovno, označavaju emotivan individualan osjećaj vremena.

Vremenskim se odsjecima može iskazati npr. neuspjeh, nesreću pomoću nazivanja dana u tjednu (*crni petak*), dok se isto značenje u poljskom naziva *feralny dzień* (dan peha). I u hrvatskome možemo reći: *danas cijeli dan imam peh, danas me cijeli dan prati peh*. Dok u hrvatskome zalihu ostavljamo za *crne dane*, u poljskome to činimo za *crne sate* (*zostawić/zostawiać coś na czarną godzinę*).

Trajanje dana također se može individualno rasporediti i podijeliti na *dan i noć* od čega je nastalo prilog *danonoćno* (tj. dugotrajno). U poljskom jeziku ta se dugotrajnost iskazuje instrumentalima množine: *dniami i nocami* ili reduplikacijom *dzień w dzień, noc w noc* ako se radi o čestom ponavljanju i trajanju radnje.

3.3.2. Pragmemi i pragmafrazemi s individualnim (nemjerljivim) vremenskim komponentama

Temporalnim pragmemima iskazivanima pomoću nemjerljivih elemenata vremena pokazujemo npr. da ćemo brzo što učiniti. Kratkotrajnost se tako iskazuje nemjerljivim jedinicama *tren, trenutak, čas, časak, hip, moment* ili priložnom sintakmom *samo malo* (engl. *just a moment*). Poljski jezik i ovdje rabi deminutivizirane pragmemata kojima se još jače obrzava osjećaj protjecanja vremena: *proszę chwilkę poczekać, chwileczkę, chwilunię, momencik*. I u hrvatskome smo vidjeli samo dva deminutivna oblika (*tren/utak i čas/ak*).

Ako želimo npr. u tramvaju doći do izlaza na kojemu je gužva, reći ćemo: *samo malo* i nježno dotaknuti ruku ili rame osobe koja nam se treba maknuti.

Samo malo označuje vremensku i značenjsku relaciju *uskoro silazim, molim da mi se maknete s vratâ*. U poljskom jeziku to će se iskazati isprikom *przepraszam*, a dodir će biti nepotreban. Značenje će biti: *oprostite što vas moram zamoliti da se maknete s vratâ*. Ovim kratkim pragmafrazemom *samo malo* pokazujemo kako se jezičnom ekonomijom u konkretnoj situaciji može izbjeći tumačenje na dugačko i na široko što želimo. U komunikaciji često za to nema vremena pa su ovakvi kratki pragmemi i pragmafrazemi spas.

Dijelovi dana koji nisu izmjerljivi i u svakom jeziku drukčije su raspoređeni, kao npr. *zora, jutro, sumrak, večer, noć* (polj. *zorza, rano, zmierzch, wieczór, noc*), mogu dobiti pragmafrazemsko značenje dugotrajnosti i neugode, nepristojnosti ili neprikladnosti (npr. *od zore do mraka, od jutra do sutra* znači *dugo čekati; doći u cik zore / u praskozorje / pred jutro* znači *doći jako rano, dok još svi spavaju; doći komu u doba ručka* označuje nepristojno ponašanje strane osobe, ali i individualno vrijeme koje varira ovisno o kulturi kada se jede taj glavni dnevni obrok). U poljskom jeziku postoji sličnost u frazemačkoj podjeli dana. Tako pragmafrazem *od rana do wieczora* označuje vrijeme koje se recipijentu čini dugim. *W porzę obiadowej* je vrijeme povezano s kulturom jedenja glavnoga obroka i razlikuje se kroz povijest, kao i u hrvatskom jeziku. *Przyjsć do kogo w porzę obiadowej* također predstavlja neuljudan čin smetanja u mirnom obiteljskom uživanju obroka. U oba jezika ne postoji frazem *u doba doručka* ni *u doba večere*, ali se može reći *za vrijeme večere, za vrijeme doručka se što dogodilo* (polj. *w czasie śniadania, w czasie kolacji coś się stało*). To ipak nije frazeologiziran odnos prema vremenu. U oba jezika postoji pojam *sumraka* (polj. *zmierzch*) koji se može pragmatički, preneseno koristiti ne samo kao završetak dana, nego i kao završetak jedne kulture (npr. *sumrak grčko-rimske civilizacije, sumrak antike, sumrak kapitalizma* itd.). Ponavljanje neke radnje večerima i na poljskom se jeziku iskazuje instrumentalom množine (*wieczorami*), ali se može rabiti i jednina (*wieczorem coś robić; raditi što navečer*). Ako kažemo *raditi što večerima*, označuje to da se svaku večer ponavlja neka radnja i da ona već dugo traje.

Opozicijskim priložima *davno – nedavno, odavno/oduvijek – odnedavna*, (polj. *dawno, niedawno, oddawna, odniedawna, z dawniendawna*) vrijeme dijelimo na dva dijela s obzirom na naš trenutak proživljavanja vremena. Davno je ono što je od nas vremenski udaljeno i prošlo, a nedavno je ono što se dogodilo u našoj bliskoj prošlosti. Temporalni pragmemi ovoga tipa pokazuju antropocentričnost govornika u ocjenjivanju vremena protekloga u prošlosti. U oba jezika postoji vremenska sintagma *bliska budućnost (bliska przyszłość)* i *daleka budućnost (daleka przyszłość)*. Prva znači nešto uskoro ostvarivo,

dok za drugu možemo reći da ne znamo kada će se dogoditi, hoćemo li uopće doživjeti njezino ostvarenje.

Pragmem *obećanje* (*obietnica*) u sebi sadrži buduće vrijeme u kojemu se treba izvršiti obećano i to je moralna kategorija za onoga tko nešto obećava. Pragmafrazem *pusta obećanja* označuje veliku količinu obećanja, *prazna obećanja* su ona za koje i primatelj zna da se neće nikada izvršiti, a *lažna obećanja* su ona za koje njihov autor zna da ih on neće ispuniti. Svaki od ovih triju vrsta obećanja sadrži vremenski element *nikada* jer su to obećanja koja se izgovaraju, ali se nikada ne izvršavaju. *Dati <časnu> riječ* znači isto što i *obećati*, ali je u to utkana moralna obveza za izvršenje izrečenoga. U pragmafrazemu *časna riječ* (polj. *słowo daje*) krije se značenje *kunem se da je istina to što govorim*.

3.3.3. Gramatički temporalni pragmemi i pragmafrazemi

Tosu pragmemi i pragmafrazemi koji se iskazuju kroz morfološke gramatičke kategorije kao što su oblici vremena (npr. *aorist* je prošlo svršeno vrijeme, *imperfekt* označuje prošle nesvršene radnje), tvorbene kategorije kao npr. *inchoativnost* (započinjanje ili završavanje radnje: *zaigrati, odigrati; zapjevati, otpjevati*), semantičke kategorije kao što je *kvaliteta i kvantiteta radnje* (tzv. *glagoli kretanja: plivati – ploviti, dovesti – voziti, donijeti – nositi, letjeti – lijetati; svršenost i nesvršenost glagolske radnje: dovesti – dovoziti, prositi – isprositi*). U poljskom jeziku potonja je kategorija povezana s količinom i *smjerom kretanja* pa tako npr. glagol *chodzić* označuje povratni smjer kretanja s dodatnim vremenskim ponavljanjem (npr. Dziecko *chodzi* do pierwszej klasy. Pociąg do Krakowa *chodzi* parę razy dziennie). U oba poljska primjera radi se o često ponavljanoj radnji. Ponavljanje u određenim vremenskim razmacima može se u hrvatskom jeziku iskazivati posebnim oblicima *ljeti, zimi* (polj. dijalektalno: *lecie, zimie*) kojima se označuje ponavljanje događaja svake godine u isto doba i znači: *svakoga ljeta, svake zime, uvijek ljeti, uvijek zimi* (npr. *Ljeti* nisam u Zagrebu. *Zimi* pada snijeg.). U poljskom se jeziku rabe okoštali instrumentalni oblici imenica *lato, zima* u tom vremenskom značenju (*Latem jeżdżę nad morze. Zimą lubię jeździć na nartach*). Tako su doba godine povezana i s glagolima.

U nekim jezicima postoje dva oblika sadašnjega vremena: *blisko*, koje se događa *sada*, tj. u vrijeme govorenja (npr. engl. *praesent continuous*) i *uobičajeno*, koje se događa često (engl. *praesent simple*). Uobičajeno (habitualno) vrijeme odnosi se na radnje koje se ponavljaju ili se nikada ne događaju i uz glagole toga tipa stoje priložne zamjenice *uvijek* (polj. *zawsze*),

nikada (polj. *nigdy*). U engleskom jeziku habitualno vrijeme prezenta slično je poljskim glagolima kretanja s ponavljanom radnjom i uz njih stoje oznake *every day* (svakodnevno), a uz *praesent continuous* stoji prilog *now*. U hrvatskom jeziku nema takve razlike za glagolski prezent (npr. Svaki dan *idem* u kupovinu. Danas *idem* na predavanje). Razliku u vremenu ponavljanja radnje iskazujemo priložima vremena.

Poseban oblik vremena je *gramatičko vrijeme* koje se u oba uspoređivana jezika ostvaruje kroz aspekt glagola (od svršenoga se može napraviti nesvršeni oblik tvorbenim formantima), a glagolska vremena morfološka su kategorija vidljiva u fleksijskim nastavcima. Takva glagolska vremena pokazuju na vremenskoj osi semantički odnos između događanja radnje i govorenja o njoj. Razlikuje se *sadašnje vrijeme* kao paralelizam radnje i govorenja o njoj, *prošla vremena* (perfekt, aorist, imperfekt, pluskvamperfekt) kao događanje radnje prije govorenja te *buduća vremena* (futur I. i II.) kao događanje radnje poslije govorenja.

John Lyons predlaže drukčiju klasifikaciju vremena jer trenutak govorenja može pripadati ili prošlosti ili budućnosti pa se tako omogućuju sljedeće dihotomije: *prošlo* i *neprošlo* vrijeme, *buduće* i *nebuduće* vrijeme te *sadašnje* i *nesadašnje* vrijeme (Lyons 1976:338/339). Slično razmišljanje nalazimo i u poljskom jeziku gdje nema sadašnjega vremena u svršenim glagolima jer se smatra da završena radnja može imati samo prošlost. Zato se buduće vrijeme svršenih glagola iskazuje fleksijskim nastavcima za prezent. Isto je i u kajkavskom narječju pa npr. temporalni pragmem pozdrava *vidimo se* zapravo označuje futur – *vidjet ćemo se*. U poljskome jeziku funkcionira pozdrav *na razie* koji označuje skori ponovni susret (u prijevodu: *za sada* sa značenjem: *za sada se rastajemo, ali ćemo se uskoro opet vidjeti*).

Vremensku kategoriju sadrže i neke glagolske podštapalice koje rabimo kod autocitiranja nekoga događaja iz prošlosti. U hrvatskome se tako kao podštapalica (automatizirani pragmemi) obično rabi aorist *reko(h)*, a u poljskome prezent *mówię, powiadam* (Pintarić 2002:224, 231).

Poseban tip vremenskoga gramatičkoga pragmemata jest tzv. *gnomski prezent* za radnju koja se dogodila u prošlosti. Isti se rabi u poljskom i u hrvatskom jeziku: *Vraćam ti se ja tako jučer kući, a kad tamo, čeka brat* (polj. *Wracam ci ja wczoraj do domu, a tam czeka brat.*). Takav gnomski prezent predstavlja temporalni pragmem pomoću kojega govornik želi potaknuti zanimanje slušatelja za svoj iskaz. Osim što rabi gramatičko vrijeme koje nije adekvatno, govornik dodaje temporalnom pragmemu još i intrigantnu intonaciju kojom kao da kaže: *zamisli što se jučer dogodilo!* Pravo vrijeme događaja pokazano

je prilogom (*jučer*), a gramatičko vrijeme (*vraćam se, čeka*) funkcioniše kao pragmem iznenađenja.

3.3.4. Semantičko vrijeme u pragmemima i pragmafrazemima

Semantičko se vrijeme može iskazati i drugim vrstama riječi, a ne samo glagolima. Tu su prilozi, obično u opozicijskim vrijednostima kojima se vrijeme shvaća kao tijek ili brzina prolaženja: *brzo – polako; često – rijetko; nikada – katkada, povremeno; privremeno – trajno; kraće – dulje; već – tek, istom; prije – kasnije; kad-tad; na početku – na kraju; rano – kasno* itd. (polj. *szybko – po woli; często – rzadko; krócej – dłużej, już – dopiero; prędzej – później; na początku – na końcu*). Poljski gramatičar Henryk Zwolski uočio je da je njihova funkcija modificiranje vremenskoga iskaza govornika pa je takve vrste riječi nazvao *modulantima*.

Prilog *upravo, baš, netom* (polj. *właśnie*) nema para i označuje trenutačno izvršenje svake radnje u sadašnjosti koja je bliska prošlosti (*upravo je došao, baš je otišao, upravo pjeva, baš je počeo pjevati*; polj. *właśnie przyszedł, właśnie odszedł, właśnie śpiewa*). Iz primjera se vidi da ovaj prilog u poljskom jeziku može stajati uz svršene i nesvršene glagole u prezentu, perfektu i futuru, dok u hrvatskom jeziku može stajati uz nesvršene glagole u prezentu i svršene glagole u perfektu, a za glagole s radnjom u futuru mora se izreći inhoativni element: *upravo će početi / završiti s pjevanjem (pjevati)* ili svršeni glagol s prefiksom kojim se označuje početak radnje: *upravo će propjevati*.

Za razliku od priloga *upravo*, prilog *baš* ima dodatno značenje partikule za naglašavanje: *baš si lijepa*. Tada nema vremenskoga značenja i može stajati uz druge priloge: *baš dobro*, uz zamjenice: *baš ti hvala*, pa i uz pomoćne glagole u imenskoj predikatu: *baš je <bilo> lijepo, baš će biti dobro*.

Veznik *tek* (*tek što*) (polj. *dopiero, dopiero co*) pokazuje vremensku kategoriju trenutačne završenosti radnje pa obično stoji uz glagole prošloga vremena: *tek je prošao ponedjeljak; tek je stigao, a već mora ići; tek što (samo što) je diplomirala, a već se zaposlila* (polj. *dopiero minął poniedziałek; dopiero przyjechał, a już musi iść; dopiero co skończyła studia, już zaczęła pracować*). Vidimo da je prilog *tek* često povezan sa svojom suprotnošću *već* i u rečenici funkcioniše kao veznik. U poljskom jeziku taj zrcalni odnos imaju veznici *dopiero co – już*.

Umalo, zamalo također su vremenski prilozi koji kazuju da se radnja iz predikata nije dogodila, ali je malo nedostajalo da se dogodi, npr. *Umalo/zamalo nisam pala*, polj. *Omali się nie przewróciłam*.)

Trenutačnu završenost ima i prilog *netom* (polj. *dopiero co, tylko co*) i obično stoji uz glagolske pridjeve trpne kao atribut u subjektivnom skupu ili u imenskome predikatu (*netom završeni skup, skup koji je netom završen*).

Čim (polj. *jak tylko*) kao veznik ima vremensko značenje dvostruke radnje od kojih će se druga dogoditi odmah po završetku prve (npr. *Doći ću čim se najedem*, polj. *Przyjdę, jak tylko zjem*).

Odmah, začas prilozi su vremena uz koje se u hrvatskom jeziku rabi predikat u futuru (*Odmah ću doći.*). Glagoli uz njih mogu biti svršeni i nesvršeni. Katkad se vidi natpis na vratima radnje ili prodavaonice *Dolazim / vraćam se odmah*. Takvi su glagoli u obliku prezenta, nesvršeni su, a označuju da će se radnja dolaska ili povratka dogoditi u kratkom vremenskom roku. U poljskom jeziku futur se iskazuje prezentskim nastavcima svršenih glagola, no ovakav će natpis glasiti: *Zaraz wracam* (tj. isto s nesvršenim glagolom), iako bi ispravno bilo *Zaraz wróczę*.

Načas (polj. *na chwilę*) je vremenski prilog kojim se označuje kratak vremenski odsjek (*Načas sam pomislila da si dobar*; ili *Načas mi se učinilo da ne lažeš*, polj. *Na chwilę pomyślałam, że jesteś grzeczny* ili *Na chwilę wydawało mi się, że nie kłamiesz*). Ovaj se prilog spaja s predikatom *učinilo mi se, pomislio/la sam*, iza njega slijedi zavisna subjektivna rečenica (da je istina to što mi se činilo) koja pokazuje suprotno od izrečenog u njezinu predikatu glavne rečenice: ali tako nije, ali sam se prevario/la.

Učas Anić definira sinonimima *smjesta te odmah potom* (str. 1644), čime je označen brz vremenski slijed nakon neke radnje.

Vremenski prilog *opet* (polj. *znow*) pokazuje ponavljanje radnje i pozitivno ili negativno emotivno značenje postiže tek uz glagol u prošlom, sadašnjem ili budućem vremenu (*opet je došao, opet dolazi, opet će doći; znow przyszedł, znow przychodzi, znow przyjdzie*). Moguće je ponavljanje priloga koje onda ima pojačano i emotivno (uglavnom negativno) značenje, čak može značiti i ljutnju što se nešto događa neprestano iznova. *Iznova i ponovno* prefiksalni su oblici ponavljanja radnje. Ova su dva priloga izvedena iz glagola *ponavljati, obnavljati*, tj. *stvarati iznova*. Prilog *opet* derivira glagol *opetovati*, što znači: *opet činiti*.

Vremenski prilozi *tada, onda, onomad* (polj. *wtedy, ongiś*) te *sada* (polj. *teraz*) odnose se na vrijeme povezano s vremenom govornika. *Sada* se odnosi na vrijeme u kojemu govornik aktivno sudjeluje, a ostali primjeri odnose se na bližu ili dalju prošlost ili budućnost (*tada, tj. u tom slučaju će ostati bez posla*).

Prilozi vremena *jučer, danas, sutra* (polj. *wczoraj, dzisiaj, jutro*) povezani su s prošlošću, sadašnjošću i budućnošću i ovise o govornikovom vremenu. Hrvatski pragmafrazemi *malo sutra (malo morgen)*, uz gestu proširenja donje

vjede kažiprstom, označuje neslaganje slušatelja s onim što je govornik izrekao ili odbijanje njegova iskaza, kao i nemogućnost da se dogodi ono što govornik smatra da je moguće.

Oblici *jutros, večeras, noćas, zimus, ljetos* zbog staroslavenske deiktične zamjenice *-sb* (taj, ovaj) imaju dodatno vremensko značenje povezano s vremenom govornika: *ovoga jutra, ove večeri, ove noći, ove zime, ovoga ljeta*. Iza njih mogu stajati predikati u prošlosti ili u budućnosti (*ove noći padala je kiša, noćas je padala kiša; ove će noći padati kiša, noćas će padati kiša*, polj. *Owej (minionej) nocy padał deszcz. Tej nocy będzie padał deszcz*). Iz navedenih primjera vidi se da sufiks *-s* može označiti prošlu kao i buduću vremensku odrednicu (ovdje *noć*). Stari oblik uporabe staroslavenske zamjenice pokazuje dalmatinska božićna pjesma *U se vrime godišća* koju su štokavizirali kao *U to vrijeme godišta*. U poljskom jeziku ta se zamjenica realizirala kao *-ś* u prilogima *dziś, dzisiaj* te u čestitci za Novu godinu: *Do siego roku* (Brückner 1957:8).

Prilozi *paralelno, usporedo s čime*, polj. *wraz z czymś* povezani su s nekim činom i pokazuje da se dvije radnje odvijaju istovremeno. Iskazuje se prostornim relacijama, a može ukazivati i na vremenske odnose. Slično značenje imaju prilozi *istovremeno, u isti čas, u isto vrijeme* (polj. *współcześnie, współrzędnie, w tym samym czasie, w ten czas*).

Katkad, kadgod, kadšto, ponekad prilozi su vremena čija se radnja odvija povremeno i isprekidano.

Dihotomija *davno – nedavno* (polj. *dawno – niedawno*) označuje veliku udaljenost vremena unatrag od vremena govornika i suprotnost, vrijeme radnje blisko govornikovom vremenu. Može u poljskom imati i oblik komparativa *dawniej* i tada se odnosi na *ranije, prije* govornikova vremena (npr. *Dawniej lepiej widziałam. Prije sam bolje vidjela.*)

Odjednom, najednom i naglo (polj. *nagle*) prilozi su koji ukazuju na inhoativnost, početak neke radnje koja se naglo dogodila i nju reprezentira inhoativni glagol u prošlom vremenu ili u prezentu (*odjednom je zapucao ili odjednom zapuca*). No i radnja iskazana inhoativnim glagolom u prezentu znači da se ta radnja već dogodila pa je to gnomski ili narativni prezent. Isto značenje imaju prilozi *naglo, najednom*, ali njihova je distribucija nešto drugačija: *Naglo ustane* znači da je subjekt reagirao unutar već poznate situacije. U primjeru *Najednom se pojavio* radnja glagola predikata nije predviđena, a subjekt je brzo krenuo izvana prema unutra, u novoj situaciji.

Naglu radnju koja se još nije završila, ali joj nedostaje samo malo vremena iskazuje prilog *skoro, gotovo* (*skoro će osam sati*). Može se odnositi i na

radnju koja se nije dogodila, ali se mogla dogoditi: *skoro je pala*. U primjeru *Gotovo uvijek je bio besprijekoran*, vidi se da govornik želi svoju tvrdnju ipak ograničiti i ostaviti za slučajeve kada ona nije posve istinita.

Opozicija *često – rijetko* (polj. *często – rzadko*) pokazuje vrijeme vezano za govornika koji neku radnju ponavlja brže ili sporije u vremenu. Ovi prilozii pokazuju i ritam događanja radnje u određenim vremenskim razmacima.

Prilozii *uvijek* (*zawsze*) i *nikada* (*nigdy*) pokazuju tzv. *habitualno (uobičajeno) vrijeme* kao posebni oblik vremena koje je neograničeno ili neostvarivo pa tvori *svevremenskost ili omnitemporalnost*. Ljiljana Šarić obrađuje tako niz priloga kao poopćenih vremenskih kvantifikatora u kojima je sadržana uobičajena radnja, radnja koja se ponavlja ili ona koja se nikada ne događa (npr. *često, uvijek, uglavnom / rijetko, katkad, ne uvijek, nikada*) (2002:274-286).

Deiktične (pokazne) zamjenice *tada/onda/nekada – sada* (polj. *wtedy/ ongiś – teraz*) također se odnosi na trenutak sadašnjosti (govornikovo vrijeme) i trenutak prošlosti.

Zamjenice *nekada, ponekad, katkada, gdjekada, povremeno* (polj. *niekiedyś, czasem*) označuju neodređeno i rijetko događanje radnje.

Samo jednom, jednom kao nijednom pragmafrazemi su koji govore da se nešto može dogoditi ili se dogodilo bez ponavljanja. Iskazuju se brojem kao vrstom riječi. Početak bajke iskazuje se glagolom u prošlom vremenu te brojevnim prilogom koji se odnosi na neodređeno vrijeme *Bilo jednom.../ Jednom davno ...* U poljskom jeziku u tom se značenju rabi neodređena zamjenica: *pewnego razu, pewnego dnia*. To pokazuje da broj *jednom* zapravo označuje neodređenu zamjenicu, slično kao i *jedan* (kada znači *neki, neodređen*).

Od iskona (oduvijek, od vajkada, od početaka, u početcima) (polj. *od zarania, u zarania*) priložna je oznaka iskazana prijedlogom i imenicom koja u hrvatskom jeziku može biti u genitivu jednine ili množine te u lokativu množine, a u poljskom u genitivu jednine. Takvo vrijeme omeđeno je imaginarnim sveopćim početkom izrečenim npr. u vjerskom nazivu *istočni grijeh*, tj. grijeh od iskona, odnosno medicinski rečeno, pogriješka u genima.

Večer prije sljedećega dana naziva se u poljskom jeziku prilogom složenim od dvaju prijedloga i imenice: *wprzeddzień*, a u hrvatskome se rabi prilog sastavljen od prijedloga i imenice *uoči* (tj. neposredno prije ili večer prije nekog događaja).

Mnoge imenice, posebno nazivi rodbinskih odnosa, sadrže u sebi vremenski odnos. Npr. *djed – pradjed – šukundjed (dzadek – pradiadek –*

prapradziadek) pokazuju odnos sličan kao glagolski perfekt – pluskvamperfekt i davno prošlo vrijeme. Suprotno tome imenica *zaručnica* (polj. *narzeczona*) označuje futur od imenice *žena* (Palemer 1971:194). Isto tako npr. *pokojnik*, *mrtvac* (polj. *nieboszczyk*) podrazumijeva prestanak života čovjeka iako vremenska komponenta nije vidljiva u površinskoj strukturi riječi.

Imenice *razdoblje*, *period*, *epoha*, *era*, *eon* (polj. *okres*, *czas*, *period*, *epoka*, *era*) sinonimi su za omeđen vremenski odsjek u kojemu se dogodilo nešto značajno za čovjeka, njegovu povijest, kulturu, civilizaciju. U hrvatskoj imenici *razdoblje* sadržan je korijen riječi *doba* u kojem također postoji semantem ograničenog vremena kakve pojave (npr. *doba dana*, *doba mladosti*, *ledeno doba*, *doba demokracije* itd.).

Imenice koje u sebi sadrže inhoativnu semantičko-gramatičku kategoriju su sljedeće: *početak*, *nastanak* (*początek*, *powstanie*) – *svršetak*, *završetak*, *kraj*, *prestanak* (*koniec*); *začće* (*poczęcie*).

Semantičko vrijeme u glagola kao dinamične kategorije sadržano je u njegovoj morfološkoj kategoriji aspekta koju Urbańczyk naziva *selektivnom kategorijom* (1976:148), koja se provlači kroz sve morfološke paradigme i u infinitivu, a ne iskazuje se morfološkim nastavcima kao vrijeme. To je kategorija svršenosti, nesvršenosti, iterativnosti. Već smo u gramatičkom vremenu objasnili kako se sadašnje vrijeme u poljskom jeziku smatra radnjom koja traje pa ga ne mogu imati svršeni glagoli (kod kojih je radnja završena). Zato se u poljskom (i u kajkavskom dijalektu hrvatskoga jezika) prezentski nastavci svršenih glagola koriste za iskazivanje budućega vremena jer se za prezent ne mogu rabiti.

Osim glagolskih vremena postoje glagoli kod kojih je vidljivo vrijeme, npr. *čekati/dočekati/dočekivati/pričekati*, *kasniti/zakasniti*, *ne dolaziti/ne doći*, *ne stići na vrijeme*, *dolaziti/doći/stizati na vrijeme* i sl.

Frazeologizirani temporalni pragmemi izgubili su vremensku komponentu u površinskoj strukturi, ali im je ona ostala u dubinskoj, semantičkoj strukturi. Tako npr. frazem *navrat-nanos* (polj. *na łeb-na szyję*) označuje veliku žurbu, radnju nabrzinu. Frazem *biti u zaostatku* (polj. *być do tyłu z czymś*) temporalni je pragmafrazem iskazan prostornom slikom (*zaostajati*, *biti zadnji u redu*, *biti na kraju reda*) koji je poprimio vremensko značenje: ne stizati na vrijeme što napraviti. Frazem *biti na repu događaja* također rabi prostornu sliku (rep je zadnji dio tijela u životinje), ali i vremensku (*događaj* je ono što se dogodi u vremenu), a u konačnici iskazuje sasvim drugo značenje: neinformiranost, slabu informiranost, informaciju koja ne stiže na vrijeme.

Kad kažemo da je *koga pregazilo vrijeme*, mislimo da on više ne prati suvremeni tijek vremena, ne živi u skladu sa suvremenosti, nego u svome

svijetu gdje je vrijeme stalo. Ako netko ima previše slobodnoga vremena (kao npr. neki umirovljenici), za njega je vrijeme neprijatelj i treba ga „ubiti”. Stariji ljudi tako pitaju jedan drugoga: „Kako ubijaš vrijeme?” (polj. *Co robisz dla zabicia czasu?*).

Temporalni pragmemi i pragmafrazemi mogu pokazivati i negativan ili ironičan odnos prema mlađariji: *šmrkavac/šmrkavica, balavac jedan/balavica jedna* (polj. *smarkacz/smarkula*); *još miriši po majčinu mlijeku, a već se pravi važan* (polj. *jeszcze mu mleko cieknie pod nosem, a już się popisuje*). Vrijeme je ovdje slikovito izraženo izgledom osobe ili njegovim najranijim uzrastom (*imati šmrklje/bale u nosu, mlijeko pod nosom*).

Hvatanje povoljnoga trenutka može se izricati frazemima: *sad ili nikad (teraz lub nigdy)* ili *bolje ikad nego nikad (lepiej późnij niż wcale)*. Prvi pragmafrazem označuje da je krajnje vrijeme nešto napraviti ili treba od toga odustati, a drugi pokazuje da uvijek ima vremena da se što napravi. Ako govornik misli da se nešto neće nikada dogoditi, to iskazuje pragmafrazemom naoko potvrdnosti *to će se dogoditi* nakon čega nastupa nemoguće vrijeme za ostvarenje događaja: *na sveto Nikad, kad slijepi progledaju, kad na vrbi rodi grožđe* (polj. *na święto Nigdy, gdy kaktus na dłoni urośnie*).

Pragmafrazem *prije ili kasnije* (polj. *prędzej czy później*) govori da se radnja mora dogoditi u nekom nepoznatom budućem roku koji može biti bliži ili dalji vremenu autorova govora o radnji (npr. *Prije ili kasnije doznat će se istina.*).

3.3.5. Kulturološko vrijeme u pragmemima i pragmafrazemima

Posljednji tip vremena možemo nazvati **kulturološkim vremenom** i njega proučava relativno nova znanost – *proksemika* (Hall 1973). Vrijednosti proksemičnoga vremena su određene u dotičnome društvu i njih treba učiti kako bi se shvatilo ponašanje članova u tom društvu. Npr. pojam *akademska četvrt* u nekim zemljama znači da je dopušteno profesorovo petnaestminutno kašnjenje na predavanje, ali se isto ne očekuje od studenta. Kašnjenje u kazalište ili na koncert u našim dvjema kulturama ne pristoji se posjetiteljima, ali glumcima i sviračima dopušteno je da se prije predstave ugravaju ili koncentriraju pa tako program u Zagrebu i Krakovu rijetko počinje u točno zakazano vrijeme predstave. U drugim dijelovima Poljske, npr. u Poznanju, to nije običaj.

U kulturološko vrijeme spada npr. uobičajeno počinjanje TV dnevnika u 19,30 na glavnom TV programu (to je ostalo još iz vremena kada je postojao samo jedan TV kanal). Dnevnik se zove zato što govori o događajima tijekom dana. Prije početka čeka se točno vrijeme koje pokazuje sat sa sekundnom kazaljkom. Ostale TV emisije ne pokazuju točno vrijeme.

Javni prijevoz ravna se po realnom vremenu, ali se kultura neke zemlje mjeri po tome koliko se u državnim prijevoznim sredstvima poštuje točnost. Tako postoji pragmafrazem *točan kao švicarski sat, po komu se može naravnati sat*. Hall pokazuje kakav kulturološki odnos vremena postoji na Dalekom Istoku (gdje se vrijeme ne mjeri europskim ili američkim načinom točnosti, nego se vrijeme ne tretira mjerljivim jedinicama). U svijetu biznisa naime vrijeme i točnost igraju ključnu ulogu, dok se u slobodno vrijeme ne gleda na točnost. Dakle, *radno vrijeme* i *slobodno vrijeme* dva su naziva za različit odnos prema vremenu u kulturi. Razlikuju se i natpisi na vratima prodavaonica u Hrvatskoj (gdje se rabi termin *radno vrijeme*) od poljskih prodavaonica (gdje je napisano *otwarte od godz. ... do...*).

U poljskoj i hrvatskoj kulturi razlikuju se i pozdravni pragmemi. U nas postoje tri različita pozdrava za tri doba dana: *dobro jutro, dobar dan, dobra večer*, dok se u Poljskoj to smanjuje na dva pozdrava: *dzień dobry, dobry wieczór*. Rastanak prije spavanja iskazuje se istim pozdravnim pragmemima: *laku noć* s dodatnim optativnim pragmemima: *snivaj slatko, dobro spavaj i lijepo sanjaj – dobranoc; spokojnej nocy, śpij spokojnie, kolorowych snów* itd.

Kulturološki temporalni pragmemi mogu uključivati pragmafrazeme s nekim povijesnim ili književnim likovima. Npr. *za króla Ćwieczka (za cara Trajana)* znači neostvarivost radnje od davnina. *Czekać na Godota (u očekivanju Godoa, czekați Godoa)* također znači čekati osobu koja nikada neće doći, što znači da čekamo besmisleno, da *tratimo (gubimo) vrijeme (tracimy czas, utrata czasu)*. Iz Biblije znamo za pragmafrazem *čekați do sudnjega dana (czekać do sądnego dnia, (navela Mosiołek-Kłosińska 2001:279)* u značenju dugoga čekanja. *Wiek Matuzalema* (ibid.:348) pokazuje veliku starost (*star kao Metuzalem*).

Sizifov posao (Syzyfowa praca) odnosi se na težak, beskoristan, neprestano ponavljjan, besmislen i težak posao. Vremenska komponenta nevidljiva je na površini iskaza, za vremensko značenje potrebno je poznavati grčki mit o Sizifu koji za kaznu danonoćno vuče kamen uzbrdo pa ga kotrlja nizbrdo. Slični su pragmafrazemi dosadnoga ponavljanja *Jovo nanovo* (polj. *w koło Macieju*) iskazivani u oba jezika osobnim imenima. Hrvatski pragmafrazem vremensku komponentu sadrži u prilogu *nanovo* (tj. *opet i opet, ponovno, neprestano*), a poljski ima sliku okretanja u krug.

Usporedbom hrvatskih i poljskih temporalnih pragmemi i pragmafrazema pokazali smo da kategorija vremena ulazi u verbalni sustav transformacijom spacijalnoga (prostornog) koda u temporalni (vremenski). Tom preoblikom

jezik se obogaćuje gotovo svim vrstama riječi (tzv. vremenskim prijedlozima, prilozima, brojevima, zamjenicama, pridjevima, imenicama, prijedlozima, veznicima, česticama i modulantima), kao i brojnim frazemima.

Paradigma preoblake prostornih leksema u vremenske vidi se u mogućnosti zamjene vremenskoga prijedloga *prije* s prostornim prijedlogom *pred* (u poljskom jeziku funkcionira samo prostorni prijedlog *przed* koji ima istovremeno i vremensku funkciju). Kako je primijetio i I. Pranjković u svom članku o prostornim prijedlozima (1993:22), vremenski su se prijedlozi (a i prilozima) razvili iz prostornih pa stoga ne čudi u hrvatskom jeziku mogućnost takve zamjene, a u poljskom i dvostruka funkcija jednoga oblika.

Razlike smo uočili i kod obilježavanja kvantitete radnje u tzv. glagola kretanja koji u hrvatskom jeziku imaju vrlo mali broj primjera s različitim značenjem parova (*ići – hodati: ići u jednom smjeru – ići u raznim smjerovima, hodati s djevojkom / s momkom znači često se viđati kao ljubavni par*). U poljskom jeziku parovi su češći i označuju kretanje i često ponavljanje radnje.

Velika je sličnost između poljskih priloga kao kvantifikatora radnje (*često – rijetko, często – rzadko; uvijek – zawsze*).

Sličnost se može vidjeti u metaforama pragmafrazema (*na sveto Nikad – na święto Nigdy*). Ne čudi što ima istih pragmafrazema iz Biblije (*čekati do sudnjega dana – czekać do sądnego dnia*) i iz strane književnosti (*u očekivanju Godoa – czekać na Godota*). U oba jezika rabe se i osobna imena za pragmafrazeme dosadnoga ponavljanja.

* * *

Iz svega se vidi da se i proprioceptivno ponašanje može eksteriorizirati neverbalnim znakovima kao što su: mimika, pokreti mišića i tijela te ispuštanje krikova koji su fiziološka pojava, što se u semiotici naziva paralingvističkim znakovima (plač ili smijeh te spuštanja ili povisivanja tonova u govoru, npr. šapat, jecanje, vikanje, krikovi). Neverbalni znakovi najčešće su automatski, nesvjesni i po njima druga osoba u komunikaciji dešifrira u kakvom je emocionalnom stanju njezin sugovornik.

Ako interiorizacijom krenemo u jezični opis tih osjeta, dolazimo do pragmafrazema i pragmafrazema čije su sastavnice različiti organi našega ili životinjskoga tijela: *ići komu na jetra – dosađivati komu, krulji komu u crijevima – netko je gladan, nema tko mozga – netko je lud, glup (ljutimo se na njega), biti duša od čovjeka, imati dobro srce – biti jako dobar* itd. Eksteriorizacijom u jeziku rabimo vanjske organe tijela pa tako kažemo *sipati komu soli na rep* – ako ne

možemo uhvatiti onoga tko nam je nanio zlo, nekoga za nešto *glava ne boli* – nekoga nije briga za što, netko ne haje za što. Takvi pragmafrazemi oblikom su somatizmi (izriču se pomoću nekoga dijela tijela, vanjskoga ili unutarnjega), a po značenju mogu iskazivati interceptivne (unutarnje) osjete koji se manifestiraju pozitivnim ili negativnim osjećajima.

Oba načina proprioceptivnog ponašanja teško su odjeljiva od kinemaceptivnog osjeta jer sve proprioceptivne osjete doživljujemo zapravo stiskanjem ili opuštanjem vanjskih i unutarnjih mišića naših organa, čime na površini tijela pokazujemo svoje reakcije na podražaje iz vanjskoga svijeta.

Dok za pet osnovnih osjeta posjedujemo osjetila kojima osvješčujemo doživljaj osjeta, za subperceptivne i proprioceptivne osjete nemamo posebnoga organa, nego te osjete doživljujemo kao emocije, osjećaje radosti, žalosti, patnje, ljutnje, žudnje, čežnje, ugone, neugode... Ove se emocije izražavaju i izvan i unutar organizma pa ih je teško razdvojiti. Jezičnim pragmemima možemo ih malo sigurnije osvijestiti i razlikovati. Iz analize se vidi da su osjeti jezično povezani s osjećajima (etimološki i tvorbeno), a razlikuju se pomoću tvorbenih formanata.

Ova komparativna analiza tvorenja i funkcioniranja proprioceptivnih pragmea i pragmafrazema u hrvatskom i poljskom jeziku pokazuje sličnosti i razlike. Osim biološke predodređenosti, velik utjecaj u iskazivanju tih pragmea ima socio-kulturna sredina. Nije zato manje važna jezična edukacija kojom osvješčujemo razlike i to nam pomaže u uspješnijoj komunikaciji.

Iz analize proprioceptivnih osjeta izraženih jezikom primjećujemo da je njihov rezultat emocija (pozitivna ili negativna) koja se iskazuje kao opozicija *radost-žalost*, ili kao pojedinačni osjećaji koji se iz bioloških snažnih osjeta boli i grčenja pretvaraju u prenesene emocije žalosti, nervoze i ljutnje. Blagi osjeti dodira izazivaju nadalje osjet ugone, a ovaj se pretvara u emociju sreće kao trajnije posljedice radosti i zadovoljstva. Na taj način i kvantiteta osjeta utječe na kvalitetu emocije (osjećaja, doživljaja). Osjeti i osjećaji zato su nerazdvojno povezani, kako biološki, tako i u jeziku.

Otkako se u jeziku počelo percipirati vrijeme, zadatak je suvremene integrativne gramatike i pragmatike pokazati kako se kroz različite tipove temporalnih pragmea razvija svijest o vremenskoj dimenziji u komunikaciji.

VII. SUBPERCEPTIVNI PRAGMEMI I PRAGMAFRAZEMI*

Subperceptivni su pragmemi i pragmafrazemi komplicirani jer ne postoji nijedan organ, nijedno spoznato osjetilo kojim bismo ih mogli doživljavati, ali imamo zato verbalne znakove koji pokazuju njihov sadržaj. U psihologiji se ti znakovi zovu subperceptivni upravo zato što ih se ne može percipirati, spoznati, zamijetiti, doživjeti osjetilima, ali ih ipak nekako osjećamo, bolje rečeno – *predosjećamo*.

Katkada se nastoji nazrijeti organ kojim što predosjećamo – tzv. *treće oko*. U parapsihologiji operira se nazivom *psi-energija*, a to je psihička energija koja proizlazi iz rada ljudskoga mozga, energija moždanih valova.

U članku se govori o načinima iskazivanja ovih pojava pomoću leksema i frazema koji su emotivno obilježeni i zakriveni velom granične spoznaje, tajnovitosti, straha i zebnje od nespoznatoga, intuitivnoga opreza s jedne strane te pozitivnih emocija radosti zbog osjećaja i iskazivanja simpatije, prijateljstva i ljubavi s druge strane.

1. Subperceptivni pragmemi

To su leksemi kojima nastojimo obilježiti i iskazati pojave izvan nas i naših osjetila. Terminom *šesto osjetilo* ili *šesto čulo* izdvajamo nevidljivo osjetilo kojim «zamjećujemo» nezamjetljive odnose kao što su *simpatija/ antipatija, prijateljstvo/ neprijateljstvo, ljubav/ mržnja*. Ti su odnosi nevidljivi, ali ih ipak osjećamo *intuitivno*, a dokaz tomu je imenovanje tih subperceptivnih, nevidljivih «osjeta». Jedan od načina imenovanja nedokučivoga jest usporedba s vlastitim osjetilnim sustavom.

Poljski naziv za opći pojam osjeta, *czucie*, u etimološkom rječniku (Borys 2007:101) definirano je glagolom *czuć* (osjećati) te se uspoređuje s dva oblika: *czuwać* (paziti, čuvati, bdjeti) i s dijalektalnim značenjima *čuti* i *smrditi*. Često se osjet poistovjećuje s *osjećajem*, što pokazuju i slične riječi u oba jezika (polj. *czucie* i *uczucie*).

U hrvatskom jeziku postoje sinonimni nazivi za osjet: *oćut*, *čuvstvo*, glagoli: *ćutjeti*, *osjećati*, a u dijalektu se osjet iskazuje i metaforom sluha: *čuti* znači *čuti* uhom i *namirišati*, *osjećati miris* (što se navodi i u etimologiji polj-

* Članak *Subperceptivni pragmemi i pragmafrazemi u hrvatskom i poljskom jeziku* tiskan je u časopisu *Riječ* br.2, 2009. godine, str. 122.-130, a ovdje je dopunjen i prilagođen potrebama knjige.

skoga jezika). Takvo miješanje doživljaja osjeta slično je kao i miješanje boja i okusa, što se u literaturi zove *sinkretizam osjetila* ili *sinestezija*. U filozofiji i književnosti čovjek pokazuje svoju želju za «ocjelovljenjem» (Ivanković 2007:260), tj. holističkim pristupom čovjeku i znanosti, ujedinjenju svih umjetnosti, duha i tijela, razuma i emocija, uma i mašte itd. U češkoj je književnosti to pokrenuo Karel Teig kao projekt «poezije za pet osjetila», ali misli i šire kad kaže da «umjetnost govori osjetilima, instinktima, osjećaju i duhu» (Ivanković 2007:261).

1.1. Imenovanje subperceptivnih pojmova usporedbom s osjetilima

Budućnost se npr. nastoji *predviđati/ predviđjeti* (*przewidywać/ przewidzieć*) pomoću konkretnih stvari kao što su različite *vradžbine*, npr. *gatanje* u grah, u kavu, gledanje u karte, astrologija, znakovi zodijska itd. (polj. *wrózby, astrologia, znaki zodiaku*). Za osobe koje su sposobne predviđati budućnost kažemo da su *vidovnjaci*, da su *vidovite*, da imaju sposobnost koju nazivamo *vodovitošću*. Dakle ovu sposobnost imenujemo pomoću svoga najjačega osjetila – vida – jer ne znamo kojim organom se može spoznavati budućnost. Ta sposobnost *predviđanja* (*przewidzenie*), *proricanja* (*przepowiednia*) uostalom dana je samo rijetkima i govori se da im je dana od Boga, a imali su ju *proroci* (usp. *proreći, pretkazati; przepowiedzieć*). *Proroci proriču, navješćuju* (polj. *prorocy prorokują, obwieszczają*) što će se dogoditi. Ova sposobnost je nadnaravna i pripada subpercepciji kao načinu spoznavanja kojega nismo svjesni, ne znamo kako i pomoću čega se odvija, ali pomoću nje odlazimo u *četvrtu dimenziju* koja se zove još i *onostranost* za razliku od *ovostranosti* u kojoj djeluju samo tri dimenzije (visina, širina i dubina).

Svijet što nas okružuje, spoznati i nespoznati svijet prožima *promisao* ili *providnost*, polj. *opatrność* koju povezujemo s Bogom, svemirskom energijom, psihičkom energijom, energijom moždanih valova i sl. Učenjak-invalid Hawkins definirao je našu znanost kao način pronicanja u Božji um, a to je upravo ono što nazivamo promišlju ili providnošću. Zanimljivo je da i tu nepoznatu energiju nazivamo pomoću viđenja svoga najjačeg osjetila, oka, ili pomoću misli koja nastaje kao posljedica moždanih valova.

1.2. Imenovanje i tabu oko subperceptivnih pojava

Pomoću riječi (verbalnih znakova) širi se *vjera* (*wiara*) s jedne i razvija *znanost* (*wiedza*) s druge strane. Znanost neprestano želi dokazati ono što vjera poučava. Proučava se tako ljudski mozak i dolazi do raznih spoznaja o njegovu funkcioniranju. Otkrilo se npr. da u mozgu postoji centar za vjeru koji

se aktivira oko 50-te godine života. Na taj se način čovjek lišava straha od smrti i priprema za vječni ili zagrobni život. Razvila se i disciplina *ars moriendi*, *umijeće umiranja*. Religija je utemeljena na ovom *intuitivnom* osjećaju da postoji biće koje je jače, mudrije, milostivije od nas, koje nam pomaže da prebrodimo zemaljski život i koje će nam omogućiti "život poslije života". Zovemo ga Ocem nebeskim po uzoru na oca koji voli i vodi svoju djecu kroz život. Nitko živ ne zna postoji li On, ali se nada i vjeruje da postoji.

Katkada se govori o *sudbini*, *usudu*, *predodređenosti*, muslimanskom *kismetu* (polj. *przeznaczenie*) koju ne možemo izmijeniti jer se smatra da je sve *zapisano u zvijezdama* (*zapisane w gwiazdach*), a Bog sve to zna.

U pričama je *medvjed* (polj. *niedźwiedź*) opasna životinja i zato ga se u hrvatskom jeziku ne imenuje, nego naziva opisno: *biće koje jede med*, u poljskom se iskazuje s negacijom na početku riječi (*niedźwiedź*). Gluhak ovakvo tabuistično nazivanje medvjeda ovako tumači: «Da se ne bi medvjed neželjeno pojavio u nedobar tren, drevni mu lovac ne bi izrekao pravo ime» (Gluhak 1993:403). Međutim, kao dječja igračka s hipokorističnim nazivom *medo* (polj. *miś*, *misiek*, *misiu*) to je nespretno, nježno i meko stvorenje koje u djetetu ne izaziva strah, nego upravo suprotnu, pozitivnu emociju. Isto tako opasna životinja kao što je vuk, naziva se hipokoristično *vučko* (polj. *wilczek*) te kao dječja igračka ili npr. simbol športskih igara – postaje simpatično i spretno biće slično psu. No iako vuk etimološki znači negativca, ubojicu, u Indoeuroljana on ima pozitivno značenje jer se povezuje s rodnom ili plemenom čijega je začetnika odgajao vuk (kao što je npr. mit o vučici Rei koja je došla Romula i Rema). Zato se, kako navodi Gluhak, često ime vuka davalo osobi, plemenu ili narodu (Gluhak 1993:689). Svi ovi nazivi za životinje postaju simboli i u kulturi dobivaju pozitivno emotivno značenje, čime se želi umanjiti opasnost tih životinja u realnome svijetu.

Osim vjere postoji i *praznovjerje* (polj. *przesady*, *zabobony*), tj. vjera u mogućnost utjecanja na događaje pomoću stvari, osoba, misli i riječi, čime osobe namjeravamo zaštititi ili kazniti. Tako se npr. u obje kulture smatra da *crna mačka* donosi nesreću, osim ako pljunemo tri puta preko lijevoga ramena. *Dimnjačar* (crna, čađava osoba) donosi suprotno, sreću, ali samo ako se primimo za gumb dok ga gledamo. To znači da je crna boja jednom simbolom za nesreću, drugi put se opet smatra da donosi sreću. Crna je boja ovdje ambivalentan simbol (kulturem) praznovjerja u obje kulture.

U nekim kulturama Dalekoga istoka prodaju se krpene lutke s dodatkom igala koje kupac zabada u dijelove tijela lutke vjerujući da će time ukloniti bolove i ozdraviti. U nekih naših naroda taj čin je upravo suprotnoga značenja – želja da se komu naudi.

U nama bliskim kulturama (Bosna, Srbija) takve lutke pojedinci izrađuju u zloj namjeri da nanese bol osobi koju pritom zamišljaju, a takva se lutka čak baca pred vrata ili pod otirač osobi kojoj se želi zlo. Takav neverbalni kulturom (*urok*) često može biti popraćen i različitim verbalnim oblicima zvanima *kletve i proklinjanja*, što spada u domenu riječi.

Pustinjski narodi su patnju zbog izostanka kiše prevladavali tako što su njihovi vračevi bacali perje u zrak jer su vjerovali da će to donijeti obilne kiše.

Ovakve "*čini*" proučava etnologija i antropologija.

1.3. Nadnaravna moć riječi

Najvažnija je metafora *Riječ, Logos* (tj. Govor) pomoću koje iskazujemo ono što spoznajemo osjetilima, ali i ono za što nemamo osjetila. Jezikom se naime može iskazivati i ono što čovjek još nije znanstveno spoznao ni definirao, ali je uočio posljedice do kojih dolazi u kontaktima među ljudima, s prirodom, s *nadnaravnim događajima*.

Talent, darovitost i sposobnosti (*zdolnošć, umijećnošć, talent*) čovjeku su dani genetski, ali ih tijekom života može razvijati te tako *biti ispred svoga vremena*. Jedan od talenata je npr. sposobnost tečnoga i uvjerljivoga govora, što je resila mnoge grčke i rimske retore i oratore, a takva je sposobnost sv. Ivanu priskrbila nadimak *Zlatousti*.

Energetska moć riječi vidi se i u pozitivnim nastojanjima čovjeka da izmoli u Boga ono što želi (npr. *molitvama, prizivanjem kiše kroz pjesme i ples, ponavljanje riječi radi samouvjeravanja* itd.), što se u folkloru zove *zaklinjanje i molitva*, a u psihologiji *sugestija* (ponavljanje čarobnih formula ili iskaza, npr. *Svakoga dana u svakom pogledu sve više napredujem*). Katkada je molitva kao obraćanje Bogu za pomoć dovedena do apsurdna. Tako se npr. jedni mole Bogu da im dade kišu (poljoprivrednici kad je suša), a drugi se u isto vrijeme mole da im Bog dade lijepo vrijeme (turisti ljeti). Nedavno smo vidjeli da su se naši nogometni igrači molili na misi za pobjedu, a tako su se isto molili i igrači suprotnoga tabora. Unaprijed se zna da će samo jedni biti uslišani, a molitve obiju strana time se zapravo potiru.

Moć riječi ogleda se i u pravnoj sferi u okviru zakona koji se naziva *verbalni delikt*.

1.4. Subperceptivna moć misli

U religiji se grijehom smatra i grješna pomisao jer misao vodi u iskazivanje, a ono dalje u djelovanje. Mišlju, riječju i djelom te propustom *čega* možemo dakle griješiti.

Svoju misao možemo slati na daljinu drugoj osobi i ta se sposobnost naziva *telepatijom*. Često nam se dogodi da pomislimo na nekoga, a on nazove ili dođe. To se između ostalog iskazuje frazom *Mi o vuku, a vuk na vrata* (polj. *o wilku mowa*).

No telepatija ne mora postojati samo među ljudima. U parapsihologiji se promatrao odnos čovjeka prema biljkama i životinjama. U pokusu se vidjelo da su moždani valovi ženke kunića iz laboratorija, kojoj su mladunčad odveli u podmornicu i jedno po jedno ubili, pokazali reakciju svaki put baš u trenutku kad bi koje mladunče bilo ubijeno. Ne zna se koja je energija u ženki točno pokazala trenutke usmrćivanja mladunčadi na daljinu. (Čačić 1994:116). Zna se da postoji takva energija iz nepoznatog izvora koja ima različite nazive: *kozmička energija, psi-energija, bioenergija, transcendentalna energija u komunikaciji s duhovima mrtvih, animalizam ili magnetizam duše, snaga duha* itd. Liječnik Mesmer definirao ju je kao «Jedan suptilni fizikalni fluid» koji «ispunjava univerzum i proizvodi vezu između ljudi.» (Čačić 1994:18).

Za razliku od *hipnoze* u kojoj je hipnotizirani pojedinac pasivan, *psihokineza* se odnosi na aktivno djelovanje pojedinca koji može pomicati stvari pomoću snage svojih misli. Tako je Uvi Geler svijao vilice i žlice pogledom i to se snimalo pred TV kamerama.

Mašta, imaginacija, zamišljanje (*marzenie, imaginacja*) sljedeći su nazivi za pojavu čije osjetilo ne možemo spoznati. Zna se jedino da se ona događa pomoću energije moždanih valova, a koji su moždani centri za nju odgovorni, nije još spoznato.

Kako vidimo, osim metaforom vida koristimo se i drugim nazivima kojima dočaravamo posebne sposobnosti subperceptivnih doživljaja. Tako npr. *intuiciju, pounutrenje* B. Klaić (1983) izvodi iz latinskoga *intui*, što znači «*promatrati, imati pred očima; razmišljati*», a definira ju kao «*osjećaj, predosjećaj, domišljaj, instinktivno poimanje*». Za riječ *intuirati* on navodi hrvatske sinonime: *naslutiti, predosjećati, predviđati* (1983:607). Ovdje osim vida i očiju još se javlja metafora sluha (*naslutiti*), mišljenja i shvaćanja (*domišljaj, razmišljati*), hvatanja (*poimanje*), zatim osjećanja, ali i doživljavanja prostora ispred čovjeka, (*imati što pred očima*), iz kojega su se razvili znanstveni termini *predodžba, predočavanje*. Naime, slika viđenja očima zadržava se u mozgu i pomoću nje razvijamo pamćenje kao kratkotrajnu i dugotrajnu memoriju.

Hipnoza se također temelji na sugestiji. To je način da se kroz san dopre do *podsvijesti* u kojoj skrivamo svoje misli i doživljaje, uglavnom negativne pa ih potiskujemo iz svijesti u podsvijest. Ona prema Charotu ima tri stadija: *letargiju, katalepsiju i somnambulizam* (Čačić 1994:22) i odnosi se na davanje

sugestija u stanju umjetno izazvanoga sna. Svi navedeni nazivi odnose se na stanje snivanja pobuđeno različitim metodama *sugestije*, između ostaloga i polaganjem ruku na osobu koju se želi dovesti u stanje hipnoze ili netremičnim gledanjem u nju (a to se vrši osjetima: dodirom, pogledom). Hipnoza se temelji na sužavanju svijesti hipnotiziranoj osobi.

Poznata je i Freudova terapija *psihoanalizom* kojom se tehnikama asocijacije dovodi do oslobađanja sadržaja potisnutih u podsvijest. Razvila se i posebna interdisciplinarna znanost, *psihopovijest* (termin skovao Isaak Asimov). Znanstvenici su naime došli do spoznaje da nespješna prisjećanja ranih strahova mogu dominirati ponašanjem čitavih skupina ljudi, pa čak i naroda. *Podsvijest* djeluje na ponašanje pojedinca (*pojedino nespješno*), ali iz toga se stvara i *kollektivno nespješno* koje predstavlja dobra i loša iskustva predaka što se proširuju i na čitav narod (to su *predrasude* i *stereotipi*). Posredini stoji *obiteljsko nespješno* (geni kao suma naslijeđa predaka).

Čaranje, vračanje, bajanje (czarowanie, wrózenie, wieszczenie) aktivnost je *vještica (wiedźmy)* koje svojom sviješću uz pomoć posredništva predmeta (karte, kava, grah i sl.) izazivaju slike o budućnosti osobe koju imaju pred sobom te joj tako proriču budućnost. Vještice imaju naziv koji potječe od staroga glagola **vjedjeti* (znati) i one su preteče znanstvenika, a one stare žene koje su skupljale ljekovito bilje i liječile ljude uz čaranje – preteče su apotekara. Osim predmeta vještice se služe i posebnim jezikom, jezičnim formulama koje moraju biti nerazumljive, kako bi bolesnici uzvjerovali u pomoć tih formula. Takve su formule npr. *ćiribu-ćiriba (czary-mary); abra-ka-dabra* i sl.

Osim ovih nerazumljivih poganskih formula rabe se i *religijski obredi* (npr. *kađenje tamjanom* za tjeranje zlih duhova, *križanje (przeżegnywanie)*, *krštenje svetom vodom (ochrzczenie)*, *molitva (modlitwa)*, *pričešćivanje (branie hostii)* kao simboličnoga uzimanja tijela Kristova radi očuvanja od zla i grijeha, *pranje u svetoj rijeci, egzorcizam* itd. Ovi obredi ne pomažu samo ljudima, nego i stvarima pa se tako provodi obred „*krštenja broda*” kako bi sretno plovio, „*posvećuje se kuća*” svake godine kako bi se zaštitila od zla.

Za svaki dan postoji neki svetac koji čuva osobu s njegovim imenom. Svaki pojedinac ima svoga *anđela čuvara* koji ga vodi i usmjerava u životu kako bi izbjegao zlo.

U današnje doba također se izmišljaju pojedini dani namijenjeni razmišljanju o zaštiti koga ili čega, npr. Dan planeta Zemlje, Dan žena, Dan djeteta, Dan knjige, Dan vojske, Dan oslobođenja, Dan Republike, Dan majki, Dan čistoga zraka, Dan borbe protiv raka itd. Neki od tih dana su praznici (državni neradni dani), drugi su opet crkveni blagdani, a treći samo simbolično podsjećaju na naše boljetice.

Razne religije štiju različiti dan u tjednu kao neradni, kao dan odmora (npr. *nedjelja (niedziela)* u Hrvatskoj i Poljskoj islužbeni je dan odmora, a za neke je to subota ili petak. Tzv. *vikend* (engl. *weekend*) obuhvaća u današnje doba i subotu te petak poslije podne.

1.5. Formalno izricanje subperceptivnih pojmova: suprotnosti, stupnjevanje jačine emocije

Dok se latinizam u nazivu *subpercepcije* izražava prijedlogom *ispod*, u leksemu *nadnaravnost* prijedlog *nad* izdiže događaj iznad onoga što je uobičajeno, prirodno. *Podsvijest* je također naziv za nesvjesno i realizira se prijedlogom *pod* kao nečim izvan ili ispod svijesti.

Nazive subperceptivnih doživljaja možemo stupnjevati s obzirom na količinu emocije koju nesvjesno ulažemo u međuljudske odnose, u komunikaciji s drugima.

Netko nam je tako *simpatičan* ili *antipatičan na prvi pogled* ili se javlja *ljubav na prvi pogled* koju sadašnja znanost tumači kao kemijski pra-osjet dvaju tijela, što se razvija u mozgu, a sekundarno ga doživljavamo iznenadnim, prvim pogledom, dakle okom.

Ali nitko ne zna gdje je granica ili količina emocije između različitih vrsta ljubavi (*ljubav prema domovini, prema roditeljima, samilosna ljubav, spolna ljubav, ljubav prema životinjama, biljkama, radu* itd.), koliko emocije treba za *ljubav*, a koliko za *prijateljstvo* te može li biti mjerljiva razlika između *prijateljstva* i *simpatije* ili između *simpatije* i *ljubavi*, odnosno između *prijateljstva* i *ljubavi*. Osjećamo da se tu radi o stupnjevanju emocije od njezina najvišeg uloga u ljubavi, do najnižega u osjećaju simpatije.

Postoje i binarne suprotnosti u nazivima *prijatelj/neprijatelj* (supletivne suprotnosti u poljskom jeziku: *przyjaciel/wróg*), zatim u leksemima *simpatija/antipatija, ljubav/mržnja*. Takve lekseme možemo smatrati subperceptivnim pragmemima jer se ne zna kojim organom spoznajemo te osjećaje, a imenuju se leksemima s emotivnim predznakom (pozitivnim ili negativnim).

U posljednje se vrijeme naglašava i fenomen *ambivalencije* emocije, što ovo područje čini još nejasnijim jer se istovremeno pojavljuje miješanje pozitivnih i negativnih emocija.

2. Subperceptivni pragmafrazemi

Osim pragmemata postoje i pragmafrazemi kojima se opisuju subperceptivni osjeti kao što su: intuitivnost, predviđanje, predosjećanje. Npr. *imati šesto čulo (osjetilo), imati dobar/loš predosjećaj (mieć dobre/złe przeczucie), čini*

se komu da..., izgleda da će ..., (wydaje się komu, że...), njušiti što /u zraku/ (czuć w powietrzu), imati /dobar/ nos, nemati duše, biti bezdušan, (w głębi duszy) itd.

I ovi se pragmafrazemi realiziraju različitim leksemima osjeta kao sastavnicama (*njušiti, predosjećaj, izgleda*), zatim se iskazuju nepostojećim osjetilom (*šesto osjetilo, šesto čulo; szósty zmysł*) ili nesvjesnim/ podsvjesnim djelovanjem (*čini se, izgleda; wydaje się, czuć podświadomie*).

Nešto se moglo predvidjeti (coś było do przewidzenia) frazem je u značenju pretpostavljanja ili domišljanja da će se dogoditi ono što se dogodilo. Pomoću pragemske sastavnice iskazane osjetom *viđenja* možemo odrediti i njegovo subperceptivno značenje.

Pragmafrazemi formalno mogu biti složene rečenice s objektinom surečenicom pa tako svoju realizaciju mogu imati u budućnosti (*čini se da će se dogoditi...*) ili u prošlosti (*izgleda da se dogodilo...*). Često kažemo da *imamo (imali smo) predosjećaj da će se što dogoditi*. Postoje i drugi subperceptivni pragmafrazemi.

- *Zapisano u zvijezdama* (polj. *gwiazda przeznaczenia*) pragmafrazem je za iskazivanje neizbježne sudbine na koju se ne može utjecati. Na poljskom se sudbina zove *przeznaczenie* i često se rabi s pridjevom *slijep (ślepe przeznaczenie)*, fatalizam ili *fatum, los*.

- *Padati u trans, biti/ (stvarati) u transu* (*tworzyć/ (żyć) w transie, wpadać w trans*) frazemi su kojima se iskazuje da osoba u nesvjesnom stanju ima namjeru utjecati na onostranost pomoću podsvijesti.

- *Ne biti priseban, svjestan* (*nie mieć świadomości*) znači djelovati bez utjecaja svijesti, a frazem *ne biti pri sebi, ne biti sam svoj* (polj. *dostać pomieszania zmysłów, tracić zmysły*) označuje da je netko lud. Vidimo da se u poljskom ludost pokazuje pobrkanim osjetilima ili gubljenjem osjetila, dok se u hrvatskoj iskazuje neprisućnošću svijesti.

- *Biti izvan sebe* (*wyjść z siebie*) u oba jezika može označavati pozitivnu emociju sreće, ali i negativnu emociju ljutnje, ali se mora dodati uzrok (*od sreće, od ljutnje*).

- Frazem *iskočiti iz kože /wyjść z własnej skóry* znači samo negativnu emociju ljutnje i nerviranja, a iskazuje se potpuno nemogućom pojavom koja bi značila smrt kad bi se shvatila doslovno. U ovakvim se pragmafrazemima for-

malno iskazuje nemoguća situacija izlaženja duha iz tijela koje je omeđeno kožom. Radi se o nemogućnosti kontrole emocija, eksplozijom ljutnje kao vulkana.

• *Imati loš predosjećaj* / (*mieć zle przeczucie*) označava da se osjeća zlo u zraku, da se osjeća da će se što loše dogoditi u budućnosti. Pragmafrazem se izriče kombinacijom predviđanja i osjećanja u hrvatskom i u poljskom jeziku.

Kod mnogih subperceptivnih pragmafrazema primjećujemo da se u sastavnicama rabe nazivi osjeta i osjetila (*viđenje*) te strane riječi (*trans*), ali i nemoguće pojave (*iskočiti iz kože, ne biti pri sebi*) čije je značenje metaforično. Suprotna se značenja iskazuju frazemom *iz te kože nikuda* (tj. od toga se ne može pobjeći) ili *biti priseban* (ne paničariti, biti miran i svjestan situacije).

2.1. Etimologija duše i duha

Termin *duša* zvuči isto u hrvatskom i u poljskom jeziku jer potječe iz istoga etimološkoga izvora, kako kaže A. Gluhak, od glagola *duti* (**dheuh*), što u raznim jezicima dobiva različita značenja, od *njihati, tresti, klatiti*, zatim *dimiti, paliti, pa puhati, mahati krilima, vijati zrnje*, da bi se sufikslnim proširkom *-s-* došlo do *disati* te konačno i do imenica *duh* i *duša* (Gluhak, 1993:214). Zanimljivo je da u nekim dijalektima *duša* može označavati *miris* ili *smrad* te *topao zrak* (ruski, ukrajinski). Potonje se značenje čuva još iz indoeuropskog oblika **dhous-o-s*, što u litavskom jeziku znači *zrak* (ibid., str. 210).

W. Boryś osim prvoga i osnovnoga značenja *duše* (lat. *anima*), kao drugo značenje *duše* navodi „*ślupek kwiatowy; okwiat, dno kwiatowe u jabłoni i grusz*” (cvjetni tučak u jabuke i kruške), zatim „*rdzeń w dudce pióra*” (korijen pera), pa riblji mjehur (*pęcherz pławny u ryb*), zrak u zračnici (*powietrze w dętce*) te na kraju i samoga *čovjeka*, a preneseno i *život*. (Boryś, 2005:133/4). Izvodeći riječ iz *daha* (*dech, tchnienie*), Boryś ju povezuje s unutarnjim psihičkim svijetom *čovjeka* i duhom kao nematerijalnom i besmrtnom biti koja oživljuje tijelo (*psychiczny, wewnętrzny świat człowieka, duch, byt niematerialny, nieśmiertelny, ożywiający ciało*) (ibid.:134). U poljskoj kao i u hrvatskoj kulturi i tradiciji njeguje se paljenje svijeća za umrle kako bi im se osvijetlio put (bilo do neba, bilo natrag na zemlju na *Dušni dan*, polj. *Zielone Świątki*) pa se takve svjećice zovu i *dušice* (polj. *duszyczki*). Početak ove tradicije Boryś smješta u XV. stoljeće. Duša ima izvorište u praslavenskom jeziku gdje se na korijen **duhь-* dodavao sufiks **-ja* (ibid.:134).

A. Brückner pod lemom *dusza* navodi i oblik *duszniak* u značenju neprijatelja, a lik *dusza* izvodi iz *duch* (*duh*) (Brückner 1957:104). Pod lemom *duch* navodi i prilog *duszkiem* (hrv. *na dušak*), što se odnosi na ispijanje tekućine u jednom dahu. U posebnoj situaciji *duh* može označavati i paru u parnoj kupelji (*poddać ducha, tj. pary w laźni*). Nadalje, *macierza duszka* naziv je ljekovite biljke *melise* (polj. *macierzanka*) kojom se liječi maternica. U 17. stoljeću postojao je i uzvik *duszkoż!* u značenju *da bar, kad bi bar!* (polj. *oby!*). Zanimljivo je da je taj korijen imala u 17. stoljeću i riječ *duchna* (perina), a sličan se naziv zadržao i u našim dijalektima u kojima *dunja* znači *perinu*. Poljska riječ *po-duszka* prema Brückneru također se odnosi na korijen *duš-*. Iz tog su korijena proizišle i crkvenoslavenske „prariječi” *duch* (*dah*), *duchati* (*wiać*), *wuzduch* (*powietrze*), što se može usporediti i s hrvatskim riječima *dah*, *du(ha)ti*, *uzduh*. Poljski pridjev *duszny* u nas se prevodi kao *zagušljiv*, a hrvatska imenica *dušnik* ima homonim u poljskom – *duszniak* s drugim značenjem: *lufcik* (prozorčić za zračenje, oberliht, svjetlarnik) (Brückner, 1957:102).

Tako se *duh* i *duša* isprepliću u povijesti raznih jezika, a u oba jezika objema riječima zajednička je nevidljivost, prozirnost, prozračnost svojstvenu duhu i dahu.

U razgovornom jeziku često se djeci ili dragim osobama obraćamo s vokativnim oblikom ‘*dušo*’, a u hrvatskoj narodnoj pjesmi *duša* se radi rime spaja i sa srcem (usp. *Maro, Marice, dušo i srce moje*).

Svatko od nas osjeća da je jedinstven upravo po duši, a nju intuitivno osjeća kao nutrinu. Znanost ju zove *egom* ili drugim ‘*ja*’, što dušu povezuje s *podsviješću*.

2.2. Subperceptivni pragmafrazemi sa sastavnicom *duša*

Kako smo vidjeli, leksem i pragmem *duša* poznati su u oba jezika, pa su i pragmafrazemi sa sastavnicom *duša* vrlo slični.

Ekvivalentni pragmafrazemi s pragmatičnim poljem OSOBA, ČOVJEK:

- *duša društva (zabave) / dusza towarzystwa* – glavna osoba za zabavljanje društva;
- *duša čije duše / dusza czyjej duszy* – najmilija osoba (usp. dalmatinsku narodnu pjesmu *Oj ti dušo moje duše, čuvao te dobri Bog*);
- *nema ni žive duše / nie ma ani żywej duszy* – nema nikoga (od ljudi);
- *tako mi <moje> duše / na mą duszę!* – zaklinjanje svojom osobom, svojim životom, pa se u hrvatskom često umjesto duše rabi *život (života mi!)*

- **Seljenje duša** /*wędrówka dusz* poznata je u budističkoj koncepciji vjere u reinkarnaciju.

Pragmafrazemi s pragmatičnim poljem NUTRINA BIĆA

- **u dubini duše** / *w głębi duszy* – u krajnjem slučaju, duboko u sebi (obično o vjerovanju u dobar ishod čega);
- **nekomu je lako/teško na duši** / *jest komu lekko/cieężko na duszy* – netko osjeća radost/tugu u sebi;
- **otvoriti pred kim <svoju> dušu** / *otworzyć przed kimś swoją duszę* – pokazati komu nutrinu svojih skrivenih misli;
- **wchodźić z kaloszami do czyjejs duszy** / *nasilno ulaziti u čiju intimu* – poljski pragmafrazem iskazuje se sastavnicom *dusza*, a u hrvatskome ona se iskazuje imenicom *intima*, a znači u oba jezika nutrinu bića.

Pragmafrazemi s pragmatičnim poljem POTPUNO, DO KRAJA

- **koliko komu duša (po)želi** / *ile komu dusza zapragnie* – neograničeno, koliko god se može, što se više može poželjeti;
- **cijelom (svom) dušom <svojom>, (svim srcem <svojim>), dušom i tijelom** / *duszą i ciałem, z całej duszy, z duszy serca* – glagol koji se dodaje ovom pragmafrazemu poprima dodatno značenje potpunosti, bez ostatka (npr. *voljeti svom dušom, dušom i tijelom*).

Pragmafrazemi s pragmatičnim poljem SMRT, GUBITAK ŽIVOTA

- **istresti dušu iz koga** / *wytrząść duszę z kogoś* – tresti gotovo do smrti;
- **rastajati se s dušom** / polj. arh. *uchodźić z duszą* u značenju *umirati* povezuje se sa slikom odvajanja duše od tijela pri umiranju. To se ne može dokazati, nema organa kojim bi se to osjećalo, ali čovjek vjeruje da se to događa u smrti, pri umiranju, kada tijelo postaje lakše za dušu.

2.3. Subperceptivni pragmafrazemi sa sastavnicom duh

Duh u oba jezika ima slična značenja i tvori slične pragmafrazeme.

Pragmafrazemi s pragmatičnim poljem OSOBA, KARAKTER:

- **nemiran duh** / *niespokojny duch* – nestalna i nervozna osoba, osoba živahnoga karaktera;

- *biti mlad duhom /być młodym na duchu* – osjećati se mladim;
- *nie ma (nie było) żywego ducha/ nema (nije bilo) ni żywe duše* – u hrvatskome je sastavnica drukčija nego u poljskom jeziku, ali značenje pragmafrazema je isto – nikoga nema (nije bilo);
- *Bogu ducha winien /ni kriv ni dużan* – nepravedno osuđena osoba (u hrvatskome nema sastavnice *duh* pa je poljski pragmafrazem s tom sastavnicom na prvome mjestu.

Pragmafrazemi s pragmatičnim poljem SNAGA VOLJE

- *slomiti komu duh /złamać czyjegogo ducha* – oslabiti čiju volju, slomiti koga;
- *klonuti duhom /upaść na duchu, tracić ducha* – pasti u depresiju, izgubiti snagu i volju za čime;
- *podnieść (podtrzymać) kogoś na duchu / dati komu snage, ohrabriti koga* – podržati koga, utješiti koga, dati komu moralnu podršku.

Pragmafrazem s pragmatičnim poljem SMRT, PRESTANAK ŽIVOTA

- *wyzionąć ducha, oddać <Bogu> ducha / ispustiti dušu, dati Bogu dušu* – umrijeti. U hrvatskom jeziku *duh* zamjenjuje *duša*.

Duh i *duša* ne mogu se izmjeriti niti istražiti znanstveno pa smo zato pragme i pragmafrazeme s njihovim sastavnicama smjestili u subperceptivne iskaze. Iako se teško mogu definirati, svatko ih intuitivno spoznaje.

* * *

U uspoređivna dva srodna jezika možemo vidjeti sličnosti u pragmafrazemima kao što su glagolski frazemi (*padati u trans; wpadać w trans, imati <loś> predosjećaj; mieć <złe> przeczucie*) i njihovo mjesto u zavisnim složenim rečenicama (*imam predosjećaj (osjećaj) da će se nešto dogoditi; mam przeczucie/ mam nosa, że coś się stanie*). Manje razlike moguće su u uporabi različitih vrsta riječi (*zapisano u zvijezdama; gwiazda przeznaczenia*) kad u hrvatskome postoji pridjevni bezlični oblik, a u poljskome je češća imenica s imenskim atributom u genitivu.

U subperceptivnim složenicama rabi se najčešće prostorni prijedlog *pred*, *ispred* (*pred-osjećaj, pred-viđanje, ispred svoga vremena, pred očima*), a rjeđe

prijedlozi *nad-* (*nadnaravno*), *s onu stranu* (*onostranost*), *izvan-* (*izvan sebe*) te latinski prijedlog *sub-* koji se rijetko može izravno prevesti kao *pod-* (*podsvijest*, *podsvjesno*), kao i latinski prefiksalni prijedlog *pro-* (*providnost*, *promisao*), polj. *prze-* (*przeznaczenie*). Ovi prijedlozi pokazuju da subperceptivno ne pripada ovom svijetu, ovostranosti i našoj realnosti, nego je izvan nje, bilo da je iznad, ispod, izvan ili prožima cijeli svemir, tj. sve što nas okružuje.

Subperceptivni pragmemi formalno mogu biti uglavnom imenice, glagoli i pridjevi, dok su pragmafrazemi često složene rečenice.

Subperceptivni se pragmemi često nazivaju grčkim i latinskim terminima (*telepatija*, *parapsihologija*, *hipnoza*, *onirizam*, *lunatik*) iako postoje i domaći nazivi za te još slabo proučene pojave. Na taj način međujezični sinonimi postaju riječi različitoga značenja.

Subperceptivni pragmemi i pragmafrazemi iskazuju se verbalno pomoću elemenata koji su nam poznati u našem osjetilnom svijetu: prije svega tu je vid (*vidovitost*, *predviđati*), zatim sluh (*naslutiti*), pa miris (*njušiti*) te ostalim metaforama i osjećajima (*padati u trans*, *zapisano u zvjezdama*, *imati predosjećaj*) itd. Zašto je tomu tako? Zato što nadnaravno možemo razumjeti samo preko onoga što spoznajemo svojim osjetilima pa stoga to nadnaravno prisposobljujemo s prirodnim osjetima te pomoću naravnoga to nadnaravno iskazujemo i razumijemo.

Subperceptivni pragmafrazemi slikovite su metafore koje nazivanjem nemogućih stanja iskazuju čovjekove emocije (npr. *iskočiti iz kože*, *biti izvan sebe*).

Subperceptivni pragmemi pokazuju da je čovjekova vjera u moć riječi od uvijek bila prisutna u njegovu životu, od vračeva koji izgovaraju čarobne formule, pa do molitava, kletvi, proklinjanja, zaklinjanja, čestitaka i dobrih želja kojima se pomoću riječi nastoji dobiti željeno od nadnaravnih sila. Tako i ovi žanrovski oblici služe za pozitivno ili negativno iskazivanje odnosa čovjeka prema drugom čovjeku preko naslućenoga višega bića. Do apsurdna može doći kada u isto vrijeme dvije različite skupine ljudi od Boga mole isto (npr. i jedni i drugi mole za pobjedu, a zna se da samo jedni mogu pobijediti).

Subperceptivni pragmemi i pragmafrazemi služe za izricanje emotivnih stanja, ali i za ostvarivanje čovjekova odnosa prema onostranom, prema promisli, Bogu. To najbolje pokazuju pragmemi i pragmafrazemi sa sastavnicom *duh* i *duša*, pomoću kojih postavljamo granicu između života i smrti. Pomoću njih intuitivno i verbalno (mišlju i riječju) prodiremo u četvrtu dimenziju, no za sada još nemamo mogućnosti na nju utjecati.

ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Naše je istraživanje pokazalo da do većih pomaka u razvoju lingvistike dolazi prema najopćenitijem zakonu o prijelazu kvantitete u kvalitetu, tj. da se nakon stjecanja sinergijskih okolnosti mogu otkriti novi vidici.

Kad je riječ o pragmalingvistici, ona nije mogla biti razvijena prije no što se nagomilalo stvaralaštvo i u drugim znanostima. Naime, tek su joj nove elektroničke tehnologije i računala omogućila da se njezini valeri uočavaju i uključe u lingvističko znanstveno istraživanje. Zahvaljujući tim medijima bilo je moguće shvatiti da se i neverbalne vrednote (kao što su emocionalno-volitivno-kinetični sklopovi) mogu ujezičiti i uključiti u opći lingvistički korpus te tako pojačati izražajne kapacitete jezika.

Njihovim ujezičavanjem dobivamo pragrameme i pragmafrazeme. Te nove slojevite jezične jedinice kao dinamogene jezične tvorbe svojim iskazima **djeluju na drugoga čovjeka**, pokazuju **unutarnje emotivno stanje** pojedinca ili pak njegov **odnos prema živim i neživim entitetima**. Njihovo lingvističko tkivo uvijek pokazuje neku **sliku, metaforu ili usporedbu**. Time se postiže emotivna reljefnost, iznijansiranoš, ikoničnost (intenzitet emocije, odnosno stupnjevanje iskazane emotivnosti) te uvjerljivost, persuazivnost.

Zbog mogućnosti kvantificiranja i uporabe neverbalnih dodataka (gesta, mimike i paralingvističkih obilježja te njihovih stupnjeva jačine ili slabosti), pragramemima se može na recipijenta **djelovati svjesno ili nesvjesno**. Stoga su pragramemi prije svega primjenjivi u komunikaciji, a zatim i u stilistici kao pokazatelji različitih stupnjeva i vrsta čovjekovih emotivnih stanja. Oni zbog toga obogaćuju ljudski **izraz** (neverbalnim gestama) i **iskaz** (gestoleksemima i leksogestemima koje nazivamo pragramemima).

Sasvim je razumljivo da su krajem 20. i početkom 21. stoljeća stvarani temelji nove, proširene lingvistike. Značajan sinergijski korak u tom smislu svakako je **integralna gramatika** iz 1987. godine (autori Arndt&Janney), kojom se prevladava dva tisućljeća stari linearni Aristotelov kategorijalni sustav od desetak vrsta riječi. Od tog trenutka pojavljuje se niz manjih ili većih rasprava o pragmatičkim aspektima jezika, čak se izrađuju i specifični pragmatički rječnici (usp. ruske i poljske rječnike te poljsko-hrvatski rječnik). Na čelu toga proširenog shvaćanja lingvistike u Poljskoj je bila Krystyna Pisarkowa (1975), a u Hrvatskoj 1976. Renata Volos koja pokazuje razvoj i kulturnu različitost gesta u hrvatskom i ruskom jeziku pronalazeći i potvrđujući njihov opis u književnosti.

Usporedo s intenzifikacijom računalstva pojavljuje se **dinamički sustav** prikazbe ne više samo statičkih leksema, nego **procesa** u prodiranju do dubljih slojeva njihova smisla. S tim je povezano današnje naziranje prvih sinergijskih koncepcija u izradi semantikona. Branko Tošović tako u lingvistici razrađuje **dinamičku mrežu** prikazivanja **relacija** svih entiteta u komunikaciji.

U ovom smo radu komparativnom (analogno-kontrastivnom) metodom na korpusu poljskog i hrvatskog jezika došli do zaključka da u naša dva uspoređivana jezika postoji visok stupanj sličnosti u kreiranju pragmea i njihova ujezičavanja. Najveći dio sličnih pragmea determiniran je genetskom komponentom, dok je manji dio razlika uvjetovan zakonitostima socijalno-kulturne dinamike.

Ovu složenu diversifikaciju proučavali smo u modalitetima čovjekove osjetilnosti (opažaja).

U klasifikaciji smo uz osnovni kriterij podjele na pozitivne i negativne emotivne pragme i pragmafrazeme uzeli u obzir i druge kriterije kao što su: ambivalentnost osjećaja, homonimnost i sinonimnost, formalno obilježavanje, razlikovanje pragmafrazema prema uporabi glavne emotivne sastavnice, kao i kriterij ekvivalentnosti, djelomične ekvivalentnosti i neekvivalentnosti pragmafrazema u poljskom i hrvatskom jeziku (iznimno je za vizualne pragme uspoređivan i genetski nesrodan engleski jezik).

Dok percepcija može biti **svjesna** i **nesvjesna**, propriocepcija u unutrašnjosti našega organizma odvija se potpuno nesvjesno, ali ju možemo svjesno iskazati jezikom. Kako ne znamo točno iz kojega organa dolaze podražaji, njih smo nazvali imenicama: *bol, grč, kruljenje, žgaravica*, kao i glagolima: *peckati, žigati, trgati, bockati* itd. Te osjete uspoređujemo svojim vanjskim i unutarnjim osjetilima (vidom, kožom, mišićima, sluhom ...).

Osjetilima doživljavamo **osjete koji u nama stvaraju osjećaje**. Zato je jezično teško odvojiti sam osjet (oćut) od osjećaja (ćućenja). Npr. osjet boli izaziva osjećaj neugode, a ostvaruje se kroz krik, plač i razne geste.

Neke osjete možemo simultano doživljavati raznim osjetilima, a miješanje osjeta naziva se **sinestezijom** i često se rabi u književnim djelima (usp. npr. *gorak miris, glasna svjetlost* i sl.).

Kad je riječ o recepciji pragmalingvistike kao nove znanstvene discipline u Hrvatskoj, smatra se da je ona utemeljena 80-tih godina XX. stoljeća. Nakon njezine afirmacije već se 1981. ona uvrštava u nastavni program Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, na Katedri za polonistiku. Godine 2002. pojavljuju se i prvi rezultati proučavanja pragmalingvistike u knjizi „Pragme u komunikaciji” (Pintarić 2002.) te u najnovijem poljsko-hrvatskom rječniku (Moguš i

Pintarić 2002.) u kojemu se eksplicitno navode osim semantičkih i pragmatička značenja leksema i frazema.

Kad se elektronička tehnologija još više razvije, u bliskoj se budućnosti očekuje da će se usporenim i ubrzanim snimanjem doprijeti i do kinema kao elementarnih jedinica svakog jezičnog iskaza (što je već pokušao napraviti Kauffman u *Tacezici*), a u dalekoj perspektivi istraživanja nazire se i sljedeća velika revolucija u kojoj će doći do totalnog osviještenog, recimo telepatskog komuniciranja, što bi jezik stavilo u drugi plan, kao što je danas na drugom mjestu uporaba neverbalnoga koda. Misli su međutim ograničene i uvjetovane jezikom i spoznajnim slikama koje se urezuju u naš mozak iz izvanjezične stvarnosti te se bez njega ne može ni zamisliti komunikacija.

Jezik se za sada razvija i proširuje novim nazivljem, neologizmima, dodavanjem novih značenja postojećim leksemima te konačno kolokacijama („riječima koje se vole”) u frazemima i pragmafrazemima.

Tehnologija omogućuje strojno prevođenje s raznih jezika, što stavlja pred lingviste i informatičare veliku potrebu izrade *pragmatikona* pojedinog jezika kojim bi se u računalo uvodilo denotate i konotate, tj. doslovno i preneseno, slikovito i metaforizirano značenje pojmova, kao i njihovu distribuciju, tj. funkciju u pojedinom jeziku. Jezični iskaz povezan je s „bestjelesnim” smislom leksema i frazema pa je dolaženje do smisla ovisno o govornicima osnovni cilj *semantikona* hrvatskoga i poljskog jezika.

Vjerujemo da smo ovim nacrtom analize osjeta, osjetila i osjećaja pokazali svu kompliciranost gramatičke i semantičko-pragmatičke mreže poljskog i hrvatskog jezika.

LITERATURA:

- Abelson, Robert P. (1963): *Computer simulation of «hot» cognition*, u: S.S. Tomkins i S. Messick (red.): *Computer simulation of personality*, Wiley, New York
- Abercrombie, David (1968): *Paralaguage*, w: *British Journal of Disorders of Communication* 3, 55-59
- Adamowicz, Ryszard i Anna Kędziorek (1998): *Rosyjsko-polski słownik tematyczny*, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa
- Aitchison, Jean (1991): *Ssak, który mówi. Wstęp do psycholingwistyki*, PWN, Warszawa (translated by Maria Czarnecka, original title: *The Articulate Mammal. An Introduction to Psycholinguistics*, 1976)
- Ajduković, Dejan (red.) (1999): *Psihologija – znanost za čovjeka 21. stoljeća: 70 godina Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1929.-1999.*, Zagreb
- Andrilović, Vlado i Mira Čudina (1984): *Osnove opće i razvojne psihologije*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb
- Anić, Vladimir (2003): *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb
- Anusiewicz, Janusz i Jacek Skawiński (1996): *Słownik polszczyzny potocznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Wrocław
- Argyle, Michael (1975): *Bodily Communication*, International Universities Press, New York
- Arhangeljskaja, Emma i Larisa Ignatjeva (2003): *Sistemnyj analiz kak metod lingvokulturologičeskogo issledovanija*, *Filologija* br. 8, Šiauliai, s. 47-50
- Arndt, Horst i Richard Wayne Janney (1987): *InterGrammar: Toward an Integrative Model of Verbal, Prosodic and Kinesic Choices in Speech*, Mouton de Gruyter, Berlin – New York – Amsterdam
- Awdiejew, Aleksy (1983): *Klasyfikacja funkcji pragmatycznych*, *Polonica* IX, Kraków, str. 53-88
- Bańko, Mirosław (2008): *Współczesny polski onomatopeikon. Ikoniczność w języku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Bąba, Stanisław i Jarosław Liberek (2001): *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, PWN, Warszawa
- Bednarczuk-Kravić, Łucja and Agnieszka Hofman-Pianka (2003): *Kieszonkowy słownik chorwacko-polski i polsko-chorwacki*, Wiedza Powszechna, Warszawa
- Benešić, Julije (1949): *Hrvatsko-poljski rječnik*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb

- Biber, Douglas et al.** (1999): *Grammar of Spoken and Written English*, Longman, London
- Bierarch, A.** (1992): *Sztuka czytania z twarzy. Poznanie człowieka na pierwszy rzut oka*, Wrocław
- Bogusławski, Andrzej i Jan Wawrzyńczyk** (1993.): *Polszczyzna, jaką znamy. Nowa sonda słownikowa*, Uniwersytet Warszawski (Katedra Lingwistyki Formalnej), Warszawa
- Boranić, Dragutin** (1909): *Onomatopejske riječi za životinje u slavenskim jezicima*, Rad JAZU, knjiga 178, Zagreb
- Borowiec, Aleksandra** (2007): *Literatura i tajemnica*, Lexis, Kraków
- Brückner Aleksander** (1957): *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa
- Birdwhistell, R. L.** (1952): *Introduction to Kinesics*, University Press, Louisville
- Boryś, Wiesław** (2005): *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków
- Bralczyk, Jerzy** (ur.) (2005): *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Buck, Carl Darling** (1988): *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages: A Contribution to the history of Ideas*, The University of Chicago Press
- Bujas, Željko** (2001, a): *Veliki englesko-hrvatski rječnik*, Nakladni zavod Globus, Zagreb
- Bujas, Željko** (2001, b): *Veliki hrvatsko-engleski rječnik*, Nakladni zavod Globus, Zagreb
- Campbell, Nick** (2007): *On the Use of NonVerbal Speech Sounds in Human Communication*, u: *Verbal and Nonverbal Communication Behaviours*, ur. Anna Esposito i drugi, Springer, Vietri sul Mare, str. 117-128
- Capra, Fritjof** (1998): *Mreža života (Novo znanstveno razumijevanje živih sustava)*, Liberata, Zagreb
- Chaciński, Bartek** (2003): *Wypasiony słownik najmłodszej polszczyzny*, Kraków
- Čačić, Juraj** (1994): *Hipnoza i parapsihološki fenomeni*, Rijeka
- Čačić, Juraj** (1971): *Telepatija i fenomen psihe*, Narodni zdravstveni list, srpanj
- Čubelić, Tvrtko** (1975): *Usmene narodne poslovice, pitalice i zagonetke*, Zagreb
- Daković, Sybilla** (2006): *Interiekcje w języku polskim, serbskim, chorwackim i rosyjskim. Opis i konfrontacja*, Slavica Vratislaviensia CXLII, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław
- Długosz-Kurczabowa, Krystyna** (2006): *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa

- Dubisz, Stanisław** (ur.) (2003): *Uniwersalny Słownik Języka Polskiego*, sv. III. P-Ś, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa (USJP)
- Dobrzyńska, Teresa** (ur.) (2001): *Dyskurs jako struktura i proces* (Praca zbiorowa pod redakcją Teuna A. van Dijka, prijevod: Grzegorz Grochowski), Wydawnictwo
- Domachowski, Waldemar** (1993): *Psychologia społeczna komunikacji niewerbalnej*, „Edytor”, Toruń
- Dubisz, Stanisław** (ur.) (2003): *Uniwersalny słownik języka polskiego*, sv. 1-4, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Eibl-Eibesfeld, Ireneusz** (1987): *Miłość i nienawiść*, PWN, Warszawa
- Ekman, Paul i W. V. Friesen** (1969): *Differential Communication of Affect by Head and Body Cues*, Journal of Personality and Social Psychology
- Ekman, Paul** (2003): *Kłamstwo i jego wykrywanie w biznesie, polityce i małżeństwie*, Warszawa, PWN
- Ekman, Paul** (1969): *The Repertoire of Nonverbal Behavior: Categories, Origins, Usage and Coding*, Semiotica br. 1:1
- Evans, Dylan** (2002): *Emocje: naukowo o uczuciach* (original title: *Emotion*, Oxford University Press, 2001, translated by Radosław Kot), Dom Wydawniczy Rebis, Poznań)
- Faerch, Claus** (1969): *A Contrastive Description of DELIXIS in Danish and English*, u: Papers and studies in contrastive linguistics, Vol. 7. AMU, Poznań, page 61-72
- Filipović, Vladimir** (ur.) (1984): *Filozofijski rječnik*, Matica hrvatska, Zagreb
- Fink-Arsovski, Željka** (2006): *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*, Knjigra, Zagreb (poljske primjere prevela Agnieszka Spagińska-Pruszk sa suradnicom Ivanom Vidović Bolt)
- Frank, Helmar** (1962): *Kybernetische Grundlagen der Pädagogik*, t. II. Agis Verlag, Baden-Baden
- Frutiger, Adrian** (2005): *Człowiek i jego znaki*, Wydawnictwo Do i Optima, Warszawa
- Gluhak, Alemko** (1993): *Hrvatski etimološki rječnik*, „August Cesarec”, Zagreb
- Greń, Zbigniew** (1994): *Semantyka i składnia czasowników oznaczających akty mowy w języku polskim i czeskim*, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, PAN, Warszawa
- Grigorjeva, S.A., N.V. Grigorjev, G. E. Krejdlin** (2001): *Slovar' jazyka russkich žestov*, Jazyki russkoj kul'tury, Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 49, Moskva-Vena

- Grzebieniowski, Tadeusz (1978): *Mały słownik angielsko-polski i polsko-angielski*, Wiedza Powszechna, Warszawa
- Grzegorzczkova, Renata (2007): *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa
- Grzegorzczkova, Renata (2001): *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, PWN, Warszawa
- Guberina, Petar (1986): *Lingvistika govora kao jezična osnova verbotonalnog sistema i strukturalizam u općoj lingvistici*, Govor br. 1, Zagreb
- Guberina, Petar (1952): *Zvuk i pokret u jeziku*, Matica hrvatska, Zagreb
- Hall, Edward T. (1973): *The Silent Language*, ABE (translated as: *Nemi jezik*, BIGZ, Beograd 1976)
- Handke, Kwiryna (1995): *Polski język familijny*, PAN, Instytut Slawistyki, Warszawa
- Hess, E.H. (1975): *The Tell-tale eye: How Your Eyes Reveal Hidden Thoughts and Emotions*, Van Nostrand Reinhold, New York
- Hocenski-Dreiseidl, Mirna (1998): *Norme i varijeteti ponašanja i jezičnog izražavanja u poslovnoj komunikaciji*, u: Zbornik HDPL "Jezična norma i varijeteti", ur. Badurina, Pritchard, Stolac, Zagreb-Rijeka
- Hrnjak, Anita (2005): *Geste i mimika kao izvor frazeologije*, Filologija 44, str. 29-49
- Hrnjak, Anita (2008): *Nebo i nebeska tijela u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji*, Riječ sv.1, HFD Rijeka, str. 89-98
- <http://www.filmski.net/vijesti/dugometražni-film/3414>
- <http://pl.wikipedia.org/wiki/Gwara>
- Huszcza, Romuald (2006): *Honoryfikatywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia*, PWN, Warszawa
- Iwan, Krystyna; Ewa Komorowska i dr. (ur.)(2003): *Dialog kultur w nowej Europie. Historia – Literatura – Język*, Szczecin
- Ivanković, Katica (2007): *Češki poetizam u zrcalu djela Karela Teigea*, Biblioteka «Književna smotra», Zagreb
- Ivić, Milka (1995): *O zelenom konju*, Biblioteka XX vek, br. 82, Beograd
- Jarząbek, Krystyna (1997): *Bezglębny język Indian*, Wiedza i życie, nr. 6
- Jarząbek, Krystyna (1994): *Gestykulacja i mimika. Słownik*, UŚ, Katowice
- Jarząbek, Krystyna (1995): *Zanim się uśmiechniesz*, Wiedza i życie, nr. 6, str. 5-7
- Jarząbek, Krystyna (1989): *Znaki kinetyczne wspomagające komunikację mowną i ich miejsce w nauczaniu języków obcych (na przykładzie komunikacji Polaków i Rosjan – ujęcie konfrontatywne)*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr. 1092, Katowice

- Jarząbek, Krystyna** (1993): *Znakowe ruchy rąk jako istotny element porozumiewania się ludzi*, Socjolingwistyka XII-XIII, Kraków
- Jarząbek, Krystyna** (1996): *Życie w milczeniu*, Wiedza i życie, nr. 4
- Kauffman, L. E.** (1971): *Tacesics, The Study of Touch: A Model for Proxemic Analysis*, Semiotica nr. 4, Mouton The Hague
- Kita, Małgorzata i dr.** (2002): *Słownik tematyczny języka polskiego*, Literatura, Łódź
- Klaić, Bratoljub** (2004): *Rječnik stranih riječi*, Matica hrvatska, Zagreb
- Kłosińska, Anna, Elżbieta Sobol, Anna Stankiewicz** (2005.): *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, PWN, Warszawa
- Knapp, Mark** (ur.) (1978): *Nonverbal Communication in Human Interaction*, Holt, Rinehart and Winston, New York
- Kochanowski, Jan** (1950): *Treny Jana Kochanowskiego*, Wirtualna biblioteka literatury polskiej, obrada: T. Sinko, Wrocław (<http://monika.univ.gda.pl/~literat/kochan/index.htm>)
- Koľšanskij, G. V.** (1973): *Funkcii paralingvističeskich sredstv v jazykovoj komunikacii*, Voprosy Jazykoznanija nr. 1, Moskwa
- Komorowska, Ewa** (2003): *O komponentach językowych wspomagających akt mowy prośby w języku polskim i rosyjskim*, u: Dialog kultur w nowej Europie. Historia – Literatura – Język, red. Krystyna Iwan, Ewa Komorowska, Angelo Rell, Jerzy Żywczak, Szczecin, str. 237-246
- Komorowska, Ewa** (2008): *Dyrektywne akty mowy w języku polskim*, w: *Dyrektywne akty mowy w języku niemieckim, polskim i rosyjskim*, Szczecin-Rostock
- Komorowska, Ewa** (2009): *Paleta barw we współczesnym języku polskim i rosyjskim. Studium semantyczno-kognitywne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin
- Komorowska, Ewa i Neda Pintarić** (2010): *Zielenilo u metaforici poljskog i hrvatskog govornog jezika*, Riječ br. 16, Opatija, str. 64-71
- Kotarbiński, Tadeusz** (1972): *Abecadło praktyczności*, WP, Warszawa
- Kotarbiński, Tadeusz** (1999): *Prakseologia I*, Ossolineum, Wrocław
- Kotarbiński, Tadeusz** (2003): *Prakseologia II*, Ossolineum, Wrocław
- Kotarbiński, Tadeusz** (1955): *Traktat o dobrej robocie*, Ossolineum, Łódź
- Kozicka-Borysowska, Żaneta i Joanna Misiukajtis (ur.)** (2008): *W kręgu słowa*, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin
- Krawczyk-Tyrpa, Anna** (1987): *Frazeologi somatyczna w gwarach polskich*, PAN, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź
- Krković, A.** (1980): *Ramiro Bujas i parapsihologija*, Dani R. Bujasa 1979., Zagreb

- Kubiak-Sokół, Aleksandra** (2008): *Słownik wyrazów bliskoznacznych*, Imprint, Warszawa
- Kuc, Maria** (2003): *Językowy obraz przestrzeni komunikowany przez polskie czasowniki przedrostkowe i angielskie czasowniki wieloczłonowe*, Prace Językoznawcze dedykowane Profesor Jadwidze Sambor, Warszawa, str. 96-111
- Kurcz, Ida** (2000): *Psychologia języka i komunikacji*, „Scholar”, Warszawa (rozdział: *Pochodzenie języka*, str. 29-45)
- Kurzowa, Zofia** (1999): *Ilustrowany słownik podstawowy języka polskiego*, Kraków
- Kuryło, Elżbieta i Krystyna Urban** (1994): *Subiektywne terytorium nadawcy w tekstach współczesnych*, Socjolingwistyka br. 14, str. 51-59
- Kuryło, Elżbieta i Krystyna Urban** (2006): *Funkcje uśmiechu w komunikacji*, Socjolingwistyka XX, Wydawnictwo Lexis, Kraków, str.37-54
- Kušar, Marcel** (1993): *Narodno blago*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- LeDoux, Joseph** (2000): *Mózg emocjonalny*, Media Rodzina, preveo Andrzej Jankowski, Poznań
- Lisecki, Marek** (2003): *Kody niewerbalne w tekstowych środowiskach wirtualnych*, u: *Języki i tradycje Słowian*, ur. E.Tokarz, Uniwersytet Śląski, Katowice
- Lohmann, Johannes** (2001): *Filozofija i jezikoslovlje*, Naklada „Ljevak”, Zagreb
- Lurija, Aleksandar** (2000): *Jezik i svest*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Lyons, John** (1976): *Wstęp do językoznawstwa*, PWN, Warszawa
- Majer-Baranowska, Urszula** (1988): *Stereotyp językowy 'placzu' w polszczyźnie ludowej*, Etnolingwistyka br.1, Lublin
- Marcjanik, Małgorzata** (ur.) (2006.): *ABC grzeczności językowej*, u: *Polszczyzna na co dzień*, Warszawa
- Mączyński, Maciej** (1982): *Derywacja czasowników ekspresywnych i onomatopeicznych*, Język Polski br. 4-5, Kraków
- McNeill, David** (1992): *Hand and Mind. What Gestures Reveal about Thought*, Chicago
- Medicinska enciklopedija** (1983), JLZ, Zagreb, sv. 6
- Mehrabian A.** (1981): *Silent Messages: Implicit Communication of Emotions and Attitudes*, Belmont, CA
- Menac, Antica** (2007): *Frazeologija*, Knjigra, Zagreb
- Menac, Antica, Željka Fink-Arsovski, Radomir Venturin** (2003.): *Hrvatski frazeološki rječnik*, «Naklada Ljevak», Zagreb

- Menac-Mihalić, Mira** (2005): *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga, Zagreb
- Milenkovska, Sonja** (2003): *Sintaksički i semantički status na prostornata opredelba vo makedonskata i polskata rečenica*, *Studia linguistica polono-meridianoslavica*, sv. 11, UAM, Poznań, str. 83-89
- Moguš, Milan i Neda Pintarić** (2002): *Poljsko-hrvatski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb
- Morris, Desmond** (1990): *Intimno ponašanje*, SIC, Beograd
- Morris, Desmond** (1978): *Manwatching*, Triad Granada (translated *Govor tijela*, 1985, August Cesarec, Zagreb)
- Mosiolek-Kłosińska, Katarzyna i Anna Ciesielska** (2001): *W kilku słowach (Słownik frazeologiczny języka polskiego)*, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa
- Müldner-Nieckowski, P.** (2003): *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Świat Książki, Warszawa
- Nagórko, Alicja** (2004): *Etnolingvistika i kulturemi u međujezičnom prostoru*, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* br. 30, s. 131-143 (prevela B. Kryžan-Stanojević)
- Niedzielski, Henryk** (1991): *Sposób porozumiewania się bez słów, czyli komunikacja pozawerbalna w Polsce*, *Socjolingwistyka* br. 11.
- Nikolaeva, T. M.** (1969): *Neverbal'nye sredstva čelovečeskoj komunikacii i ih mesto v prepodavanii jazyka*, u: *Rol' i mesto stranovedenija v praktike prepodavanija j.*, Izdateljstvo MU, Moskva
- Nowakowska-Kempna, Iwona** (1995): *Konceptualizacja uczuć w języku polskim*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Warszawa
- Nowakowska, Maria** (1979): *Komunikacja werbalna i niewerbalna jako język wielowymiarowy*, *Studia Semiotyczne* nr. 9
- Palmer, Frank** (1971): *Grammar*, Pelican Books, Harmondsworth
- Pansini, Mihovil** (1990.): *Jezik geste u gramatici prostora*, *Govor* br. 2
- Pašić, Mira** (1989): *Fiziologija nervnog sistema*, Naučna knjiga, Beograd
- Pavelin Lešić, Bogdanka** (2005): *Strukturacija interakcije licem u lice*, *Govor* Nr. 2, page 155-164
- Piaget, Jean** (1972): *Epistemologie des sciences de l'homme*, Gallimard, Paris
- Pease, Alan** (2002): *Govor tijela*, AGM, Zagreb
- Pease, Allan** (1992): *Język ciała. Jak czytać myśli ludzi z ich gestów*, przełożyła Ewa Wiekiera, Gemini, Kraków
- Peisert, Maria** (2006): *Śmiech i uśmiech jako komunikaty paraleksykalne i kulturowe*, *Język a Kultura* 18, str. 233-240

- Petrić, Frane** (1979): *Nova sveopća filozofija*, Liber, Zagreb
- Pintarić, Neda** (1997): *Fitoemotivi u tekstu i diskurzu*, Zbornik HDPL, Zagreb, str. 313-323
- Pintarić, Neda** (1994): *Neverbalna komunikacija i frazeologizmi ruke*, Zbornik HDPL, Zagreb, str. 225-231
- Pintarić, Neda** (2002): *Pragmatični elementi u rječničkome članku (uz poljske glagole govorenja)*, Filologija br. 38-39, Zagreb, str. 137-146
- Pintarić, Neda** (2005): *Pragmemi i frazopragmemi nijekanja*, HDPL: Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike, Zagreb – Split, str. 607-618
- Pintarić, Neda** (2002): *Pragmemi u komunikaciji*, FFPress, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- Pintarić, Neda** (2006): *Pragmemi potvrđivanja u hrvatskom i poljskom jeziku*, Riječki filološki dani br. 6, Rijeka, str. 131-140
- Pintarić, Neda** (2005): *Pragmemy przestrzenne – spacjały*, u: Swoje i cudze, Tom 3, UAM, Poznań, str. 61-73
- Pintarić, Neda** (2006): *Prehrambeni pragmemi i pragmafrazemi u hrvatskom i poljskom jeziku*, I. znanstveni skup *Hrvatski kao drugi i strani jezik - HIDIS*, Strani jezici br. 1, str. 37-50
- Pintarić, Neda** (1988): *Strukturura javnih natpisa*, SOL, br. 7, Zagreb, str. 39-50
- Pintarić, Neda** (2009): *Subperceptivni pragmemi i pragmafrazemi u hrvatskom i poljskom jeziku*, Riječ br. 15/2, str. 122-130
- Pintarić, Neda** (2008): *Taktilni pragmemi i pragmafrazemi u hrvatskom i poljskom jeziku*, u: *W kręgu słowa*, red. Kozicka-Borysowska, Ż. i Misiukajtis, J., Szczecin, str. 215-225
- Pintarić, Neda** (1999): *Uzroci smiješnomu u međujezičnoj komunikaciji*, Zbornik HDPL *Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike*, Zagreb-Rijeka, str. 585-598
- Pintarić, Neda** (2004): *Značenje hleba v horvatskoj, poljskoj i ruskoj frazeologiji*, u: *Istoriniai tekstai ir vietos kultura*, Lucilijus, Šiauliai-Riga, str. 107-116
filološki dani Nr. 6, Rijeka, s. 131-140
- Piper, Predrag** (2001): *Jezik i prostor*, Beograd
- Pisarkowa, Krystyna** (1984.): *O znaczeniu i składni czasownika „plakać”*, Język Polski 1-2, str. 96-99
- Pisarkowa, Krystyna** (1975): *Składnia rozmowy telefonicznej*, PAN, Instytut Języka Polskiego, Wrocław – Warszawa – Kraków - Gdańsk
- Pisarkowa, Krystyna** (1972): *Szkic pola semantycznego zapachów w polszczyźnie*, Język Polski br. 52, str. 330-339
- Poštić, Slobodanka** (2005): *A kao aromaterapija*, Etera – udruga za unapređenje kvalitete života, Strmec Samoborski

- Pszczółowska, Lucylla** (1974): *O parajezičnim pojavama u književnom djelu*, Umjetnost riječi br. 2-4, Zagreb (prevela N. Pintarić)
- Puškin, V. N.** (1980.): *Parapsihologija i eksperimentalna psihologija*, Nolit, Beograd
- Rodak, Renata** (2000.): *Frazemy jako emotywnne operatory interakcyjne*, Język a Kultura, br. 14, str. 187-198
- Rodak, Renata** (1999): *Metonimia w spacyfikacji przestrzennej*, u: A. Awdiejew (ur.): *Gramatyka komunikacyjna*, PWN, Warszawa – Kraków, str. 161-173
- Rosch, Eleanor** (2005.): *Zasady kategoryzacji*, Etnolingwistyka nr. 17, Lublin, str. 11-35
- Rot, Nikola** (1976): *Znakovi i značenja*, „Nolit”, Beograd
- Rytel, Danuta** (1982): *Frazeologiczne warianty i synonimy ustalonych porównań w języku czeskim i polskim*, W: stałość i zmienność związków frazeologicznych, red. A. M. Lewicki, Lublin str. 69-77
- Sabljak, Tomislav** (2001): *Rječnik hrvatskoga žargona*, V.B.Z., Zagreb
- Salopek, Davor** (2009): *Korablje samobitnosti*, Petrinja
- Siatkowski, Janusz** (ur.) (2002): *Z polskich Studiów Slawistycznych*, Seria 10, Językoznawstwo, Warszawa
- Sieradzka-Baziur, Bożena** (2000): *Językowy obraz serca w polskich utworach Jana Kochanowskiego*, Język a Kultura, br. 14, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, str. 209-231
- SJPB** (2007): *Słownik języka polskiego*, ur. Mirosław Bańko, t.1, PWN, Warszawa
- Skorupka, Stanisław** (1974): *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa
- Sobol, Elżbieta** (ur.) (1999): *Mały słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa
- Spagińska-Pruszk, Agnieszka** (2003): *Intelekt we frazeologii polskiej, rosyjskiej i chorwackiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk
- Spagińska-Pruszk, Agnieszka** (1994): *Język emocji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk
- Spagińska-Pruszk, Agnieszka** (1983): *Słownictwo oznaczające stany uczuciowe w językach słowiańskich*, u: Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego, Fil. Rosyjska br. 13
- Stanosz, Barbara** (1999): *Logika języka naturalnego*, Polskie Towarzystwo Semiotyczne, Warszawa
- Stępniak, Kazimierz** (1993): *Słownik tajemniczych gwar przestępczych*, Puls, London
- Stolac, Diana** (1997): *Leksemi za izricanje vremena u slavenskim jezicima*, Croatica 45-46, Zagreb, str. 193-202

- Szarota, Piotr (2006): *Psychologia uśmiechu*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk
- Szumaska, Dorota (2000): *O emocjach bez emocji*, u: *Język a Kultura, Uczucia w języku i w tekście*, tom 14, str.199-208
- Szymczak, Mieczysław (1993): *Słownik języka polskiego*, sv. I-III, PWN, Warszawa
- Šarić, Ljiljana (2002): *Kvantifikacija u hrvatskome jeziku*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
- Šarić, Ljiljana i Wiebke Wittschen (2008): *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb
- Šonje, Jure (ur.): *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod i Školska knjiga, Zagreb
- Tošović, Branko (2001): *Korelaciona sintaksa*, Institut für slavistik der Karl-Franzens-Universität, Graz
- Ujević, Tin (1963): *Svakidašnja jadicovka*, u: *Hrvatski pjesnici između dva svjetska rata*, ur. Vlatko Pavletić, Nolit, Beograd
- Urbańczyk, Stanisław (ur.) (1978): *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk
- Velčić, Mirna (1987): *Uvod u lingvistiku teksta*, Školska knjiga, Zagreb
- Vidović-Bolt, Ivana (2006): *Poteškoće u prevođenju frazema (na primjeru hrvatskih i poljskih frazema)*, *Strani jezici* 35, br. 1, str. 63-69
- Volos, Renata (1995): *Ruska neverbal'naja komunikacija*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, knjiga 24, Zagreb
- Volos, Renata (1974): *Ruskie ja-žesty i ih klassifikacija*, *Suvremena lingvistika* nr. 13-14, Zagreb
- Volos, Renata (1974): *Ruskie ja-žesty i ih klassifikacija*, *Suvremena lingvistika* br. 9, Zagreb problematike, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb
- Volos, Renata (1976): *Ruskie on-žesty i ih klassifikacija*, *Naučnye osnovy i praktika prepodavanja ruskogo jazyka i literatury*, MAPRJAL, Zagreb
- Volos Renata (1980): *Veza između geste i frazeologizma*, u: *Iz frazeološke problematike*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb
- Vrgoč, Dalibor i Željka Fink Arsovski (2008): *Hrvatsko-engleski rječnik frazema*, Ljevak, Zagreb
- Vuletić, Branko (1986): *Govorni izraz emocije*, *Govor* br. 1, str. 33-38
- Walęciuk-Dejneka, Beata (2004): *Sytuacje nakazanego płaczu w kulturze tradycyjnej. Gra znaczeń i symboli w słowiańskich zachowaniach*

- obrzędowych, u: Świat Słowian w języku i kulturze V, Kulturologia, redakcja Ewa Komorowska i Dorota Dziadosz, Szczecin
- Wierzbicka, Anna** (1999) *Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals*, Cambridge
- Wierzbicka, Anna** (1999): *Język – umysł – kultura*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Wallon, Henry** (1959): *Od čina do misli*, „Naprijed”, Zagreb
- Winiarska, Justyna** (2001): *Operatory metatekstowe w dialogu telewizyjnym*, Universitas, Kraków
- Wolfram-Romanowska, Danuta, Przemysław Kaszubski i Martin Parker** (2005): *Idiomy polsko-angielskie*, PWN, Warszawa
- Zawisławska, Magdalena** (2002): *Czasowniki oznaczające percepcję wizualną w perspektywie porównawczej*, w: *Z polskich Studiów Sławistycznych*, Seria 10, Językoznawstwo, red. J. Siatkowski, Warszawa, str. 271-279
- Zel'dovič, G.M.** (2002): *Semantika i pragmatika soveršennogo vida v russkom jazyke*, *Voprosy jazykoznanija* br. 3, str. 30-61
- Zolotova, G.A.** (2002): *Kategorii vremeni i vida s točki zrenija teksta*, *Voprosy jazykoznanija*, br. 3, str. 8-29
- Zwolski, Henryk** (1985): *Piszemy po polsku – podręcznik dla obcokrajowców*, IBP UJ, skrypt nr. 506, Kraków

KAZALO POJMOVA

A

adaptor 103 v. gesta
adresativ v. pragmem (adresativni)
amblem 103, 149 v. gesta
animalizam 191
ars moriendi (umijeće umiranja) 189, 197
auditivni pragmem 68-79, 90-100, 109
auditivni pragmafrazem 68-79, 90-100
v. gesta; kanal; plač; smijeh; uho; znak

B

boja 19, 43-53, 61, 66-67, 142, 170, 188, 189
v. vizualni pragmem i pragmafrazem
deiksa 54-55, 61, 137, 189, 181
dodir 101-112 v. gesta; osjet
duh 19, 116, 152, 188, 191, 192, 195-196, 197-199
v. subperceptivni pragmem i pragmafrazem
duša 20, 96, 145, 150, 151, 159, 162, 163, 168, 185, 191, 194, 195-196, 197-199
v. subperceptivni pragmem i pragmafrazem

E

ego 20
egzorcizam 192
eksteroceptor 18, 90, 139 v. osjetilni organ
ekstraceptivni pragmafrazem 139-145
sa sastavnicom koža v. Koža; proprioceptivni pragmafrazem
emocija 12, 14, 19, 23, 24, 27-28, 33, 34, 35, 44, 50, 53, 58, 59, 66, 67, 77, 78, 82,
83-85, 91, 93, 97, 102, 104, 105, 136, 139, 146, 147, 150, 151, 154-155, 156, 158-
162, 164, 166, 168-169, 186-189, 193, 194-195, 199, 200
emotiv (emotivno značenje) 32, 55, 66, 81, 100, 101, 107, 135, 137, 146, 152, 154,
162, 173, 179, 189
emotivna (ekspresivna) funkcija 68
osjećaj 18, 19, 20, 22, 23, 27, 28, 44, 48, 50, 52, 59, 61, 78, 82, 84, 92, 93, 95, 97, 136,
pragmatično polje emocija 24, 156-157, 158-159, 164
v. fito-emotiv; gesta (gesta-emotiv); glagoli (emotivni); zoo-emotiv

F

fito-emotiv 154
frazem 15, 16, 24-25, 27, 29, 33-34, 36, 37, 39, 40-52, 54, 56-59, 66-68, 72, 76, 82, 83,
86-88, 93, 99, 100, 107, 109-111, 116-121, 124-126, 129, 134, 138, 140, 143, 149,

152, 154, 155, 158, 162, 167, 170, 173, 175, 182-183, 185, 187, 194, 195, 198, 202
v. leksem; pragmafrazem

G

gesta 11, 13-17, 24, 25-28, 68-70, 72-73, 78, 83, 90-91, 95, 97-99, 101-111, 116-119

gesta-emotiv 104-105

gesta-signal 78, 102, 103, 104, 106, 112, 117-118, 120-122

gesta-simbol 24, 112, 118

gesta-tik 117-118

ja - ti-gesta 103, 105-106

kultur(al)na 65, 103

neverbalna 78, 95-96, 103, 116-119

smijeha 77-79

proksemična 27

taktilna 13, 49, 78, 79, 103-106, 107

ti-gesta 103, 105, 106-107

transformacija (preoblika) geste 16, 17

verbalizirana 27, 119

verbalna 27, 95, 103, 107-109

vezana uz auditivnu percepciju 69-70

v. adaptor; amblem; dodir; gestoleksem; gestovni pragmafrazem; ilustrator;
leksogestem; regulator; plač; smijeh; tacem

gestoleksem (gestoslov) 27, 81, 82, 94, 95, 99, 133, 200

gestovni pragmafrazem 98, 122, 134-138, 156, 159, 170

grč v. kinemaceptivni pragmem i pragmafrazem

gustativni pragmem 131-133, 134

neverbalni 131-132

paralingvistički 133

verbalni 133

glagol

emotivni 36

govorenja v. verba dicendi

sluha 19, 72-74

vizualni 36, 37, 38

gramatikalizacija 65, 66

H

hipnoza 191-192, 199 v. subperceptivni pragmem i pragmafrazem

holistički pristup (ocjelovljenje) 19, 188 v. subperceptivni pragmem i pragmafrazem

I

Ikoničnost 54

ilokutivna funkcija 68

ilustrator 103 v. gesta
informatijski kapacitet 11-12, 18, 19, 21, 129, 140
intergramatika 15
interoceptor 18, 139
interpunkcija 74
intima 13, 57, 92, 102, 197
intraceptivni pragmem 12, 148-185
intraceptivni pragmafrazem 12, 148-185
 pragmafrazem srca 151-163 v. srce
 pragmafrazem karaktera 152, 155, 158-159, 161, 163, 197
 v. proprioceptivni pragmafrazem
intucija 115, 116, 127, 128, 145, 185, 191
intuitivnost 154, 156, 159, 187, 189, 193, 196, 199
 v. subperceptivni pragmem i pragmafrazem
izvanjezična stvarnost 23, 28, 55, 140, 202

J

ja-gesta v. gesta

K

kanal

 auditivni (akustični, zvukovni) 14
 taktilni 11, 13, 21, 131

karakter v. intraceptivni pragmafrazem

katalepsija 191

kinemceptivni pragmafrazem 12, 139, 146-147

 grča 147

 ravnoteže 147-148

 v. proprioceptivni pragmafrazem

kinemceptivni pragmem 12, 146-147

kinemceptor 18, 139, 141

kinezika 13, 54

kolokacija 38-39

koža 141-145 v. ekstrceptivni pragmafrazem; taktilni pragmem i pragmafrazem

krštenje 102, 192

 v. subperceptivni pragmem i pragmafrazem

L

leksem 15, 16, 19, 21, 24, 27, 29-38, 40, 42-44, 54, 56, 66, 68, 70-73, 76, 81-82, 85,
86-88, 91, 93-95, 99, 103, 107, 111-113, 131, 133, 137, 140-141, 146, 149, 151-
152, 155, 170, 173, 185, 187, 193, 194, 196, 201, 202

v. frazem; pragmafrazem
leksogestem 82, 95, 99, 200

M

modalna funkcija 68
modifikator (teksta) 39, 66, 100
modulant 74, 100, 178, 185

N

nadnaravno 188, 190-191, 183, 199
v. subperceptivni pragmem i pragmafrazem
nadtekst 74
nesvjesno kolektivno 192
neverbalna komunikacija 22-24
nos 123, 124-130
v. olfaktorni pragmem i pragmafrazem; osjet (mirisa)

O

obred (religijski) 90, 91, 102, 192
olfaktorni pragmafrazem 113-130
pragmafrazem mirisa 113-120, 129
v. gesta; nos; osjet (mirisa)
olfaktorni pragmem 113-130, 133
pragmem mirisa 113-120, 129, 133
v. gesta; nos; osjet (mirisa); signal (verbalni); usklici
oko 11, 17, 18, 21-25, 29, 33, 34, 40, 41, 75, 101, 105, 109, 139, 140, 141, 171, 187,
193
v. auditivni pragmem i pragmafrazem; osjet (vida)
omnispacijalnost 64-65
ono-gesta v. gesta
onomatopejska riječi 13, 16, 71, 80-82, 94, 95, 133
onomatopejski uzvik 81, 120, 133 v. plač
onostranost 188, 194, 199
v. subperceptivni pragmem i pragmafrazem
opažaj v. percepcija
operator (metatekstovni) 74, 100
opip v. osjet (dodira)
opservacija (promatranje) 23, 30
osjećaj v. emocija
osjet (očut) 10, 11, 12, 13, 14, 17-18, 19, 20, 21, 94, 101, 108, 112, 137, 138, 139, 141,
147, 150, 163, 164, 165-167, 168-179, 185, 186, 187-188, 191, 193-194, 195, 199

naziv za osjet 11, 12, 13, 19-29, 111, 113, 114, 123, 131, 132

opip 19, 20, 22, 100, 101-102, 109, 111, 112, 139

osjet dodira 18, 101, 102, 109, 110, 111, 112, 139, 140, 186

osjet mirisa (njuha) 11, 18, 26, 112, 115

osjet okusa 18, 130-134, 137

osjet sluha 18, 68, 71, 74, 99

osjet vida 18, 23, 35, 99, 188

osjetilni organ 164-170

v. auditivni pragmem i pragmafrazem; eksteroreceptor; emocija (osjećaj); gustativni pragmem i pragmafrazem; interoceptor; kinemareceptor; koža; nos; oko; olfaktorni pragmem i pragmafrazem; proprioceptor; senzitiv (senzitivno značenje); sinestezija (sinkretizam osjetila); srce; uho; vizualni pragmem i pragmafrazem

osjetilnost 17, 150-151, 201

osjetilo (čulo) 12, 18, 19, 20, 21, 36, 72, 100, 113, 140, 187, 191, 193, 193

P

percepcija (opažaj, zamjedba) 11, 17-21, 23, 39, 30, 31, 68, 72, 74, 115, 148, 150, 154, 201

perceptivni doživljaj 20-21

v. opservacija; osjet

plač 90-100

v. auditivni pragmafrazem; gesta; onomatopejski uzvici

podsvijest 136, 191-192, 193, 194, 199

v. subperceptivni pragmem i pragmafrazem

pragmafrazem

ambivalentni 137, 162

antonimni 156, 162-163

auditivni v. auditivni pragmafrazem

boje 43-44, 66, 67

ekspresivni 158-159

eksterni 155

ekstraceptivni 12, 140-141

ekvivalentni 40, 88-89, 109, 124-125, 129, 136, 143-144, 196, 201

djelomično 42, 88, 89-90, 124, 125-127, 143-144, 201

neekvivalentni 86, 88, 89, 128, 143, 144, 145, 146, 163, 201

gestovni 98, 122

gustativni v. gustativni pragmafrazem

impresivni 155, 158-159

inicijativni (bihevioralni) 155-156, 158-159

interni 155

intraceptivni 12, 148-185 v. intraceptivni pragmafrazem

kinemaceptivni v. kinemaceptivni pragmafrazem
kvalitativni 86, 156
kvantitativni 86
olfaktorni v. olfaktorni pragmafrazem
poredbeni 76-77, 86, 125
proprioceptivni v. proprioceptivni pragmafrazem
proročanski (profetski, intuitivni) 156, 159
subperceptivni v. subperceptivni pragmafrazem
taktilni v. taktilni pragmafrazem
vizualni v. vizualni pragmafrazem
pragmalingvistika 15, 17, 44, 67, 138, 200, 201
pragmatika 15, 16, 17, 18, 24, 65, 68, 71, 107, 150, 186

pragmem

adresativni (adresativ) 111-112, 152-153, 154
antonimni 111-112, 154
auditivni 68-79, 90-100, 109 v. auditivni pragmem
ekstraceptivni 12, 140-141
fiziološki 92-93
gustativni 131-138 v. gustativni pragmem
intraceptivni 148-152
kinemaceptivni 12, 146-147 v. kinemaceptivni pragmem
neverbalni 131-132
olfaktorni 113-130, 133 v. olfaktorni pragmem
osjetilni 11
paralingvistički 79-80
potvrđivanja 56, 74, 120
pozitivni 150
proprioceptivni 90, 139-186 v. proprioceptivni pragmem
s izravnim značenjem 101, 104, 128, 137, 151, 155
s prenesenim značenjem 38, 44, 52, 59, 62, 63, 65, 66, 72, 73, 101, 103, 110, 112,
122,
spacijalni 54-67
sinergijski 100, 109
smijeha 79-80
subperceptivni 187-199 v. subperceptivni pragmem
taktilni 101-112 v. taktilni pragmem
tautološki 46
temporalni 170-186
vizualni 21-67
zvukovno-gestovni 24, 94, 132, 137, 142, 147m 150, 151, 153, 154, 175
praznovjerje 189

predodređenost 186, 189
predrasuda 192
premorfem 16, 27
propriocepcija 11, 20, 201
proprioceptivni pragmafrazem 11, 139-186
proprioceptivni pragmem 90, 139-186
 v. ekstraceptivni pragmafrazem: kinemaceptivni pragmafrazem; intraceptivni
 pragmafrazem
proprioceptor 18
proricanje 188 v. pragmafrazem (proročanski) 156, 159
providnost (promisao) 188, 199
psi-energija 15, 187, 101
psihopovijest 192

R

ravnoteža v. kinemaceptivni pragmem i pragmafrazem
regulator 103

S

semantikon 201, 202
senzitiv (senzitivno značenje) 66, 119
signal 73, 153, 120,-121 v. gesta (gesta-signal)
sinestezija (sinkretizam osjetila) 19, 135, 188, 291
smijeh 77-90
 osmijeh 78-79, 82-85, 88, 146
 v. auditivni pragmafrazem; gesta; onomatopejski pragmem smijeha
sociologem 67
somnabulizam 191
spacijal 16, 54-67, 184
spacijalni (prostorni) pragmem v. omnispacijalnost; spacijal
srce 148, 151-164 v. proprioceptivni pragmem i pragmafrazem
stereotip 63, 91, 192
subperceptivni pragmafrazem 193-199
 v. nesvjesno kolektivno); podsvijest; proricanje; proročanski (profetski,
 intuitivni) pragmafrazem; providnost; psi-energija; psihopovijest; religijski obred;
 sudbina (usud, kismet); vidovitost
subperceptivni pragmem 187-199
 v. duh; duša; egzorcizam; hipnoza; holistički pristup; intuicija; nadnaravna moć
 riječi; nadnaravno; onostranost; proricanje; sudbina; sugestija; tabu; telepatija,
 vjera
sudbina (usud, kismet) 91, 96, 189, 194
sugestija 190, 191-192

T

- tabu 12, 83, 188-189
- tacem 102, 103, 107-108, 112
- tacezika 13, 102, 107
- taktilni pragmem** 101-112
- taktilni pragmafrazem** 109-111, 187-199
 - v. dodir; gesta; kanal; osjet; tacem
- telepatija 15, 191, 199
- temporalni (vremenski) pragmem 170-186
- timbr (boja glasa) 14, 71

U

- uho 17-20, 69, 72, 74-76, 83, 101, 109-110, 115, 139, 141, 146, 147, 187
 - v. auditivni pragmem i pragmafrazem: osjet (sluha)
- ujezikovljenje/ujezičavanje v. verbalizacija
- uzvici /eksklamacije
 - artikulirani (glasovi) 25, 26-27, 54, 55, 71, 73, 79, 80, 81, 82, 92, 94, 99, 107, 108, 109, 120, 132, 133, 140, 150, 196
 - neartikulirani (krici) 14, 24, 25, 27, 70, 71, 93, 99, 119-120, 130, 133
 - onomatopejski usklici za miris 119-120
 - v. plač

V

- verba dicendi (glagoli govorenja) 73
- verbalizacija 15-17, 29-42, 90, 99
- vidovitost 199
- vizualni pragmafrazem** 39-43
- vizualni pragmem** 29-32 (imenički), 35-36 (pridjevski), 36-38 (glagolski)
 - v. boja; gesta; neverbalna komunikacija; oko; spacijal; verbalizacija; znak; kolokacija
- vjera 63, 72, 91, 106, 151, 159, 181, 188-189, 190, 199

Z

znak

- ekstralingvistički 13-15, 54, 68-70, 95, 98, 99, 100
- paraleksički 70
- paralingvistički 13-15, 25-26, 55-56, 68, 70-71, 74, 94-95, 99, 100, 149, 185
- genetski (prirođen, neosvijestjen) 16, 17, 112
- eksplicitan 68, 202
- implicitan 68
- neverbalan 13, 14, 16, 22, 27, 28, 54, 90, 202

nesvjestan (automatski) 12, 14, 70, 71, 185
prazan 27, 100
proksemični 13
spacijalni 16, 54-67, 184
temporalni (temporal) 16, 184
auditivni 70-71
standariziran (osviješten) 16, 78
zoo-emotiv 154

KAZALO AUTORA

A

- Abelson, R. P. 154, 203
Abercrombie, D. 203
Adamowicz, R. 203
Aitchison, J. 13, 203
Ajduković, D. 203
Andrilović, V. 18, 139, 203
Anić, V. 77, 85, 129, 179, 203
Anusiewicz, J. 203
Argyle, M. 14-15, 203
Arhangeljskaja, E. 83, 203
Arndt, H. 15, 23, 200, 203
Awdiejew, A. 17, 24, 68, 203, 211

B

- Bąba, S. 203
Bańko, M. 203, 211
Bednarczuk-Kravić, Ł. 203
Benešić, J. 203
Biber, D. 34, 36, 39, 204
Bierarch, A. 204
Birdwhistell, R. L. 204
Bogusławski, A. 204
Boranić, D. 16, 81, 204
Borowiec, A. 91, 96, 97, 204
Boryś, W. 19, 21, 90, 101, 115, 187, 195, 204
Bralczyk, J. 152, 204
Brückner, A. 90, 151, 180, 196, 204
Buck, C. D. 111, 135, 204
Bujas, Ž. 21, 31, 38, 39, 204

C

- Campbell, N. 70, 204
Capra, F. 204
Chaciński, B. 133, 204
Ciesielska, A. 209

Č

Čačić, J. 191-192, 204

Čubelić, T. 204

Čudina, M. 203

D

Daković, S. 204

Długosz-Kurczabowa, K. 151, 204

Dobrzyńska, T. 23, 205

Domachowski, W. 205

Dubisz, S. 148, 205

E

Eibl-Eibesfeld, I. 22, 205

Ekman, P. 78, 79, 103, 205

Esposito, A. 21, 204

Evans, D. 23, 154, 205

F

Faerch, C. 205

Filipović, V. 172, 205

Fink-Arsovski, Ž. 76, 88, 205, 208, 212

Frank, H. 11, 21, 101, 115, 140, 205

Friesen, W. V. 205

Frutiger, A. 151, 205

G

Gluhak, A. 21, 43, 44, 77, 90, 101, 114, 131, 151, 172, 189, 195, 205

Grigorjev, N. V. 79, 205

Grigorjeva, S. A. 79, 205

Grzebieniowski, T. 206

Grzegorzczkova, R. 55, 82, 206

Guberina, P. 13, 55, 70, 206

H

Hall, E. T. 13, 22, 54, 56, 57, 183, 184, 206

Handke, K. 206

Hess, E. H. 206

Hocenski-Dreiseidl, M. 206

Hofman-Pianka, A. 203

Hrnjak, A. 45, 48-49, 52, 54, 154, 206

Huszcza, R. 206

I

- Ignatjeva, L. 83, 203
Ivanković, K. 19, 188, 206
Ivić, M. 43, 142, 206
Iwan, K. 206, 207

J

- Jarząbek, K. 79, 206, 207

K

- Kaszubski, P. 213
Kauffman, L. E. 13, 202, 207
Kędziorek, A. 109, 203, 206, 207
Kita, M. 43, 51, 53, 207
Klaić, B. 90, 91, 116, 191, 207
Knapp, M. 77, 102, 207
Kochanowski, J. 97, 207
Kolšanskij, G. V. 207
Komorowska, E. 206, 207, 213
Kotarbiński, T. 17, 207
Kozicka-Borysowska, Ż. 101, 207, 210
Krawczyk-Tyrpa, A. 13, 16, 57, 124, 148, 151, 207
Krejdlin, G. E. 79, 205
Krković, A. 164, 207
Kubiak-Sokół, A. 208
Kuc, M. 57, 208
Kurcz, I. 208
Kuryło, E. 62, 208
Kurzowa, Z. 208
Kušar, M. 36, 72, 86, 87, 89, 91, 92, 208

L

- LeDoux, J. 23, 154, 208
Liberek, J. 203
Lisecki, M. 208
Lohmann, J. 140, 208
Lurija, A. 19, 208
Lyons, J. 55, 177, 208

M

- Mączyński, M. 81, 208
Majer-Baranowska, U. 152, 153, 208

Marcjanik, M. 152, 153, 208
McNeill, D. 208
Mehrabian, A. 208
Menac, A. 88, 143, 156, 162, 208
Menac-Mihalić, M. 52, 53, 86, 87, 209
Messick, S. 203
Milenkovska, S. 55, 209
Misiukajtis, J. 101, 207, 210
Moguš, M. 201, 209
Morris, D. 22, 92, 102, 209
Mosiołek-Kłosińska, K. 184, 209
Müldner-Nieckowski, P. 209

N

Nagórko, A. 22, 82, 209
Niedzielski, H. 79, 209
Nikolaeva, T. M. 79, 209
Nowakowska, M. 15, 27, 209
Nowakowska-Kempna, I. 83, 209

P

Palmer, F. 209
Pansini, M. 57, 209
Parker, M. 213
Pašić, M. 113, 209
Pavelin Lešić, B. 15, 209
Pease, A. 102, 209
Peisert, M. 209
Petrić, F. 21, 210
Piaget, J. 209
Pintarić, N. 15, 21, 24, 27, 51, 56, 63, 64, 73, 100, 102, 103, 119, 120, 140, 152, 154,
177, 201, 202, 207, 209, 210, 211
Piper, P. 57, 58, 210
Pisarkowa, K. 73, 74, 100, 153, 200, 210
Poštić, S. 83, 209
Pszczółowska, L. 14, 70, 211
Puškin, V. N. 19, 211

R

Rell, A. 207
Rodak, R. 54-55, 64, 211

Rosch, E. 24, 211
Rot, N. 14, 54-55, 70, 211
Rytel, D. 88, 211

S

Sabljak, T. 123, 211
Salopek, D. 65, 211
Siatkowski, J. 211, 213
Sieradzka-Baziur, B. 211
Skawiński, J. 203
Skorupka, S. 49, 85, 88, 141, 143, 147, 148, 167, 169, 211
Sobol, E. 207, 211
Spagińska-Pruszek, A. 83, 205, 211
Stanosz, B. 211
Stępnia, K. 87, 211
Stolac, D. 206, 211
Szarota, P. 78, 82, 212
Szumska, D. 212
Szymczak, M. 77, 78, 81, 212

Š

Šarić, Lj. 148, 181, 212
Šonje, J. 80, 151, 152, 212

T

Tokarz, E. 208
Tomkins, S. 203
Tošović, B. 201, 212

U

Ujević, T. 94, 96, 212
Urban, K. 62, 208
Urbańczyk, S. 55, 182, 212

V

Velčić, M. 74, 212
Venturin, R. 208
Vidović Bolt, I. 88, 124, 205, 212
Volos, R. 105, 200, 212
Vrgoč, D. 212
Vuletić, B. 212

W

- Wałęciuk-Dejneka, B. 212
Wallon, H. 213
Wawrzyńczyk, J. 204
Wayne Janney, R. 203
Wierzbicka, A. 78, 170, 213
Winiarska, J. 74, 100, 213
Wittschen, W. 212
Wolfram-Romanowska, D. 39, 40, 213

Z

- Zawisławska, M. 213
Zel'dovič, G. M. 213
Zolotova, G. A. 171, 213
Zwolski, H. 74, 100, 178, 213
Żywczak, J. 207

BIOGRAFIJA NEDE PINTARIĆ

Rođena 1953. godine u Zagrebu. Nakon osnovnog i srednjeg školovanja 1972. godine upisuje ruski jezik i književnost, etnologiju te poljski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje se nakon diplomiranja i zaposlila 1977. na Katedri za zapadnoslavenske jezike i književnosti (danas Katedra za poljski jezik i književnost).

Tijekom više od 30 godina predaje poljski jezik u okviru različitih gramatičkih kolegija, dodiplomskih, diplomskih i poslijediplomskih: fakultativni predmet Poljski jezik za studente drugih smjerova, fonologiju, fleksiju i semantiku vrsta riječi, tvorbu s elementima povijesne gramatike te mikro-, makro- i suprasintaksu poljskog jezika, a od 1981. godine predaje za studente polonistike i pragmatiku poljskoga jezika sve do danas. O neverbalnoj komunikaciji u nastavi predavala je na poslijediplomskom studiju iz metodike nastave.

Magistrirala je 1984. godine («Kategorija roda imenica u poljskom i hrvatskom književnom jeziku»), a doktorirala 1994. («Tri stupnja verbalizacije neverbalnoga koda u poljskom jeziku»). Docentom postaje 1996., izvanrednim profesorom 2002., a redovitim profesorom 2007. godine.

Bibliografija Nede Pintarić sadrži više od 60 članaka, tri knjige (autorske i koautorske): *Hrvatsko-srpsko-poljski frazeološki rječnik* (1986.), *Pragmami u komunikaciji* (2002.) i *Poljsko-hrvatski rječnik* (2002.) te je bila suurednica u dva zbornika HDPL (1994. i 1995.), i glavna urednica časopisa «Strani jezici» (2004.-2009.).

Od siječnja 2007. Neda Pintarić voditeljica je znanstvenoistraživačkoga projekta “Poljsko-hrvatsko jezično i kulturno-pragmatično kontrastiranje”, u okviru kojega je nastala i ova knjiga.

Za širenje poljske kulture dobila je priznanje od Ministra kulture Republike Poljske u Varšavi 2002. godine: (Odznaka Nr. 589 «*Zasłużony dla kultury polskiej*» «Zaslužna za poljsku kulturu» 20. 05. 2002.).